



# КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ  
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ



1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН  
БАШЛАП ЧЫГА

## Бу санда

### ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

|                                                                             |     |
|-----------------------------------------------------------------------------|-----|
| Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Ильяс Алкинның соңгы мөхәббәте. <i>Роман.</i> .....         | 3   |
| Сирень ЯКУПОВА. Алтыннан да ялыгылган заман... <i>Шигырьләр.</i> .....      | 52  |
| Фоат САДРИЕВ. Сайрар чак. <i>Роман.</i> .....                               | 57  |
| Данис ХӘЙРУЛЛИН. Фикерменң филтәләре тоташ күмер... <i>Шигырьләр.</i> ..... | 87  |
| Гүзәл ГАЛЛӘМОВА. Зәңгәр кыңгыраулар. <i>Роман.</i> .....                    | 92  |
| Сания ӘХМӘТЖАНОВА. Ватан хакын хаклап. <i>Шигырьләр.</i> .....              | 138 |
| Ләйсән ЮНЫСОВА. Күпме дөнья гиздек хыялда... <i>Шигырьләр.</i> .....        | 152 |

### «ИЛЕҢ ТУРЫНДА УЙЛА» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| Зәбир ГЫЙМАЕВ. «Самавыр». <i>Хикәя.</i> .....            | 143 |
| <i>Фотоархив:</i> «Шәһри Казан» газетасына – 30 ел. .... | 156 |

### ЕРАКТАГЫ УТЛАР

|                                              |     |
|----------------------------------------------|-----|
| Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Чишмәләр – диңгезгә... .. | 158 |
| Дилбәр БУЛАТОВА. Туй. <i>Хикәя.</i> .....    | 162 |

### ЖӨҮДӘТ ДӘРЗАМАННЫҢ ТУУЫНА 75 ЕЛ

|                                         |     |
|-----------------------------------------|-----|
| Рифә РАХМАН. «Илне уятырга вакыт». .... | 175 |
|-----------------------------------------|-----|

### РОЗА ТУФИТУЛЛОВАГА 75 ЯШЬ

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| Гөлфия ГАЙНУЛЛИНА, Ландыш ӘБҮДӘРОВА. Гөлсем-Джоконданың кайтуы. .... | 180 |
|----------------------------------------------------------------------|-----|

### КИТАП КҮЗӘТҮ

|                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Луиза ЯНСУАР. Дөнья сүрүе ( <i>Гаташка һәм үзбегә нәни ретроспектива</i> ). .... | 184 |
| <i>Кайтаваз:</i> Әлфия ГАЗИЗОВА. Әсәр үз урынын тапты! .....                     | 187 |
| <i>Шаян сәхифә:</i> Фарис ФӘСХИ. Үртәмешләр. ....                                | 188 |
| «Казан утлары» архивыннан. ....                                                  | 178 |
| Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан. ....                                             | 190 |

**БАШ МӨХӘРРИР –  
Рөстәм Госман улы  
ГАЛИУЛЛИН**

*ИДАРӘ:*

**Ирада Әюпова  
Разил Вәлиев  
Рәдиф Гаташ  
Искәндәр Гыйләжәв  
Ринат Закиров  
Айрат Зарипов  
Дания Заһидуллина  
Илгиз Зәйниев  
Илфак Ибраһимов  
Зиннур Мансуров  
Ким Миңнуллин  
Газинур Морат  
Рүзәл Мөхәммәтшин  
Данил Салихов  
Айдар Сәлимгәрәев  
Равил Фәйзуллин  
Илсур Һадиуллин  
Ленар Шәех**

---

*Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.*

*Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.*

*Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Фирүзә Җамалетдинова,  
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.*

*Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.*

*Сайт мөхәррире: Рәзилә Хәйретдинова.*

*Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).*

*Машина йөртүче: Наил Кадыйров.*

---

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

---

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

---

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.09.2020, график буенча 30.09.2020, басылып чыгу вакыты 09.10.2020.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70x108<sup>1</sup>/<sub>16</sub>.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-2545. Тираж 7125.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлде.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

---

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+



Ркаил  
Зәйдулла

## ИЛЬЯС АЛКИННЫҢ СОҢГЫ МӘХӘББӘТЕ

РОМАН\*

### 1

Ташкент вокзалында Ильяс Алкинны бер яшь хатын-кыз каршы алды. Егермедән яңарак кына узган булса кирәк. Әле ничә еллар элек кенә андыйларны «сазаган кыз» дип атарлар иде, хәзер әйтеп кара! Әнә нинди ышанычлы адымнар белән каршыга килде, соры күзүндә нинди тәвәккәллек! Кызыл косынкасынан ташып чыккан коңгырт чәче маңгаена төшкән, ул аны ара-тирә кул сырты белән генә уң якка авыштырып куя. Иреннәре тыгыз, елмайганда, тип-тигез ак тешләре эреләнеп жемелдәп китә. Өстендә аксыл зәңгәр блузка, күлмәгенә итәге ботларының тулылыгына игътибар итәрлек чама белән тегелгән. Ильяс, күз-керфекен кытыклаган уйларыннан оялып, карашын читкә алды. Яшь жылкенчәк түгел бит инде ул, ир уртасы кеше, бүген генә иртән чигәсендәге ике бөртек чал чәчне йолкып аткан иде. Уза гомер! Ләкин бит йөрәк... сүрелмәгән әле, Аллага шөкер. Дөрөс, елганың үз ярларына кайтып төшеп, камышларга кагылудан да сөнеч эзләгән фасылы хәзер. Ул үзе дә сизмәстән як-ягына карап алды. Шымчыларның арттан күзәтүенә ул инде шулкадәр күнеккән, урамга чыгуга ук аларны карашы белән тамгалап куя иде. Тик бу юлы беркемне дә тапмады, гажәп! Әллә соң кул селтәделәрме файдасыз күзәтүдән? Инде ун елдан артык ул бернинди сәясәткә катнашмый, сәясәт мәсьәләсендә сүз башланса, тизрәк ул тирәдән качу ягын карый. Бар белгәнә, бар язганы – икътисад гыйлеме, дөресрәге, Төркестанның жәгърәфик икътисады. Ул шул дөньяда, башкасы аңа кирәкми дә... Сәясәт белән шөгыйльләнү аңа моңарчы гел бәхетсезлек алып килде, күңелен үкенечләр белән сипләде.

Әлбәттә, сәясәттән бөтенләй үк арынып булмый. Маңгай күзен капласаң, күңел күзе барысын да күрә. Барысы да аңлашыла, алда татар өчен сәмави нурның очкыны да юк, һәм жилдә дә ике аякта басып калырга форсат елдан-

\* журнал варианты

ел кими. Нишли аласың? Жилгә каршы төкерүдән ни файда? Телне йозакта тотып, үз буразнаңнан чыкмаска, вөжданыңны саклап, нәжескә буялмый яшәргә, үзеңә тиешле эшнә жиренә житкереп башкарырга. Монысы да жиңел түгел бүгенге заманда.

Кыз инде аның каршысында басып тора, елмая – әйтерсең, кояшта янган каратут йөзеннән нур тама иде.

– Профессор Ильяс Алкин сез бит ул?

– Мин! – диде Ильяс та, авызын ерып. – Ә сез кем буласыз?

Бу юлы Ташкентка Ильяс Алкин Баку аша килде. Төркестанга бу анын бишенче сәфәре иде. Хәер, бу вакытта инде Төркестан атамасы рәсми даирәләрдә бик телгә дә алынмый; нигәдер бу сүзне большевиклар өнәмәде, борынгы илнең исемең Урта Азия дигән сүзтезмәгә алыштырдылар. Төркестанны берничә жәмһүрияткә парчалау да әлегә борынгы атаманың киләчәктә телдән бөтенләй төшөп калуына сәбәп булачагы билгеле иде. Мондый кансыз, мәкерле саясәт, мең төрле ялганга төрөнгән тарихның кайсы чорларында тагын үткәрелде икән? Макиавелли башына килмәгән мәкер жәтмәсе! Ильяс елмайды, фетнә уйларын башыннан куарга тырышты. Тик ничек куасың? Алар сиңең белән, төнен дә, көндезен дә зиһенеңне чорнап алган. Тышка гына чыгармаска кирәк! Берәр кайда сүзгә әверелеп телдән ычкынсалар – ә хәзер жасуслар адым саен! – бик тиз бөтереп алырлар да «пантюрист» тамгасын маңгаңа чәпәп тә куярлар, әллә ничә илнең шпионы итәрләр, Алла сакласын! Тамга белән бергә пулясы да озакламас. Аларның талканы коры. Патшаны «канечкеч» дип сүгәләр иде, хе-хе... Большевиклар тәхеткә менгәнгә инде дистә елдан артты. Көннәре санаулы булыр дип, баштарак күңел юатучылар күп иде. Бетте андый өмет. Халык бөкресенә ныклап менеп утырдылар. Озакка. Корыч мыеклы, тимер йодрыклы диктатор Рәсәйгә мач килеп тора, халык әле йөз елдан соң да тынын чыгаралмас. Курку инде желеккә сеңеп, туасы сабылларның тамырына күчә. Хәер, кан белән генәме?! Нава белән дә күчә икән ул, сулыш белән ияреп бара – курку дигән йогышлы чир!

Кызыйны тәгаен аны каршы алырга жибәргәннәр, ахрысы, Курдиев үзе килә алмагандыр. Югыйсә Ильяс әкәсен жөдә хөрмәт итә торган студент иде. Мәскәүдә КУТВны тәмамлап, ике ел элек кенә туган ягына кайтып китте, берәздән аны яхшы ук югары урынга да үрләттеләр. Ильясның да берәз өлеше булды. Үзбәкстан Үзәк башкарма комитетында эшләүче күптәнге танышы Любецкий сорагач, Курдиевны мактап, рекомендация язган иде.

– Мин Луиза! – диде кыз нигәдер шатланган кебек.

– Луиза?

– Әйе, Луиза! – Кыз, менә мин шундый, дип горуланган сыман башын өскә чөйде. – Миңа сезне каршы алырга куштылар.

– Луи-иза... Мулла кушканы нинди? – дип, сердәшлеккә чакырып, Ильяс сул күзен кысып куйды. Большевиклар властыка килгәнче мулланың Алла язмаган ниндидер Луиза исемең мәэмин-мөселман баласына кушмавы Мәнди анасына да билгеле. – Хәер, әйтәсең килмәсә... – Ул үзе дә сизмәстән кызга син дип эндәшә башлады.

– Сездән берни яшәреп булмый икән, – дип, тагын елмайган булды кыз, тик күзә салкын иде, артык төпчөнгәнне өнәмәде, ахрысы. – Телне сындырырлык

ул. Урыс түгел, татар үзе дә әйтә алмый. Ләйлигөлбәдәр... Өч гонсырлы. Комсомолга кергәч, иптәшләр белән киңәштек тә Луиза дип алыштырдык. Миңа ошый! Сезгә ошамыймы әллә? – дип, тагын Ильяска сынап карады.

– Нишләп ошамасын? Революцион! Йә Луиза, кая киттек? Любецкий кайда урнаштырырга кушты?

– Иптәш Любецкий иң әүвәл сездән каршы алмаганы өчен гафу үтенергә кушты. Аны Бохарага партия йомышы белән юлладылар. Элекке студентыгыз Курдиев та Ташкентта түгел.

– ЦИКта эшлисезме?

– Практикада. Әле мин Урта Азия университетының шәркыят бүлегендә укыйм. Дүртенче курска күчтем инде.

– О-о... Нинди телләргә өйрәнәсез?

– Гарәп, фарсы, инглиз.

– Менә бит мине нинди зыялы сеңелкәш каршы ала! Татар белән урыс телләрен дә өстәсәң, чын полиглот икәнсең. Ә-ә, тагын үзбәк теле дә бар бит әле.

– Сизгә Иванов паркына якын гына миһманханәдә бүлмә эзәрләп куйдык. Бөтен уңайлыклары да бар.

– Тәрәзәмә? – дип, тагын шаяртырга булды Ильяс. Бәтәч, кара инде син, әлегә кыз белән гел генә дә шаяртасы килеп тора түгелме соң, әттәгенәсе! Һәм шаяртулары да үзенә хас булмаганча артык тапталган, артык аңгыра чыга, ахрысы. Нидән бу, дип, чын күңелдән гажәпләнде ул үзалдына.

Кыз борынын жыерды.

– Бер дә көлке түгел. Ташкент хәзер яңара, заманча миһманханәләр дә шактый. Күрерсез менә!

– Миңа, киресенчә, кадимки мәхәлләдә урнашырга иде, – дип, Ильяс кызга ихлас эндәште. – Чын шәрәкә исе килеп торган, тарих тузаны уйнап торган...

Арык челтерәдеме, Луиза, баягыдай, башын жиңелчә өскә чөеп, рәхәтләнеп көлдә.

– Тузанны табу кыен булмас... Тарихны мин үзем дә яратам. Ташкент – бик борынгы шәһәр. Шаш дип атаганнар элек, беләсездер? Тик... – Ул иренен бөрештереп куйды. – Сезде бит Иванов паркына урнаштырырга куштылар.

Ильясның йөзе кырысланды.

– Миңа беркем дә куша алмый, мин индивидуаль командировкада. Кайда теләм, шунда урнашам. Миңа борынгырак жир кирәк.

Луиза шактый гына уйланып торды. Бик үк жиңел мәсьәлә түгел иде, ахрысы, аның өчен. Йөзеннән болытлар агып үткәндәй булды, алар мизгел саен төсен үзгәртте – әле кара, әле ак... Ниһаять, аклары өстенлек алды:

– Белмим, риза булырсызмы икән, – диде ул, икеләнеп. – Без Бишагач мәхәлләсендә үз йортыбыз белән торабыз. Бакча эчәндә кечтеки генә бер өй. Анда сезгә урын табылып иде. Атам каршы килмәс, дип уйлыйм. Ул сезне ишетеп белә. – Бераз тын торгач, нигәдер тиктомалдан кызарып өстәде: – Татарда сезне белмәгән кеше юктыр.

Ильяс исә ирексездән кашын жыерды. Әйе, беләләр. Андый хәбәрдарлыктан ничә еллар дәвамында никадәр кыен күрүен дә ул үзе генә белә. Хәер, барысы да вакытлы. Татарның большевиклар язган тарихында аңа урын юк, булган

хэлдэ дэ хурлык баганасына гына беркетэчэклэр, монысын да ул яхшы белэ. Эйе, килэчэгем бик томанлы, һәм бармы әле ул, дип әрнеп уйлады ул. Аны бит гел талап, талкып торалар. Һәм үз кардәшләрә, шул ук татарлар. Инде күзгә-башка бәрелми генә тынычлап яшим дигәндә, Әминә Мөхетдинова Мәскәү матбугатында аны хәкарәтләп, әнә нинди мәкалә чыгарды. Бәлки, аны мәжбүр иткәннәрдер, дип уйлады ул, күптәнге таныш хатынны ақларга теләгәндәй. Әминә партиянең Үзәк Комитетында ниндидер бүлектә эшли иде. Һәркемнең исән каласы килә... Кеше башына басып булса да, дулкын өстендә торасы килә. Кеше кайгысы кештәктә. Басылган адәмнең нинди газаплар кичерүен ул бит уена да китереп карамый. Ләкин бу системада алай гына исән калып буламы соң? Бүген син кемнедер ашыйсың, иртәгә сине кемдер ашый. Ильяс авыр сулады. Тарихта болар барысы да булган. Тик тарихның кайчан сабак биргәне бар әле?

Ул арада аларны алты-жиде хәерче бала сырып алды. Өсләрендә алама киём, чәчләрә житкән, каралып, чебиләнәп беткән кулларын сузып, Ильясны бөтенләй коршауга чолгадылар.

– Дядя! Дядя! Помоги! С голоду подыхаем!

Ильяс, каушап, кесәсен капшады. Вак ақчасы калмаган түгелме соң?

Куен кесәсеннән портманесын чыгарып, кәгазь ақчаны күз алдында биешкән кайсыдыр учка сонды.

– А ну, кыш отсюда! Сейчас милицию вызву! – Луизадан мондый кырыслыкны көтмәгән Ильяс, миңгерәү бозау кебек, аның житәкләвендә читкә атлады. Хәерче балалар да биргәнгә разый булып, каядыр юкка чыкты.

– Авызыңны ачып торсаң, чишендерергә дә күп сорамаслар, – диде Луиза тагын мөлаем тавыш белән. – Көтүләрә белән Рәсәйдән киләләр. Янәсе, Ташкент – город хлебный! Милиция, аулап, детдомнарға ташый, икенче көнне тагын шул ук хәл.

– Рәхәттән йөрми инде алар, – диде Ильяс, балаларны кызганып. – Күренеп тора бит: бәхетсез жаннар.

– Жәл, әлбәттә. Тик нишлисен, Ташкент та бөтен ятимне сыйдыра алмый. Кыенлыктар күп әле. Тик елап утырырга вакыт юк. Сыйнфый көрәш корбансыз булмый.

Ильясның бу турыда сүз озайтасы килмәде. Ул, әлбәттә, бу бәхетсез балаларның кем икәнән яхшы белә. Ач-ялангач килеш поезд түбәләрендә качып-посып, ни өчен Ташкентка атлыгулары да ана сер түгел. Колхозлар төзибездип, авылларны пыран-заран китерделәр. Ачлыктан егылып үлгән кешеләрне азмы күрдә ул? Егерме беренче елдан соң, яна гына оешкан Татар республикасында, ярты миллионга якин татар кимеде. Инде менә хәзер... Ул, әрнеп, чыраен сытты. Кыз һаман сөйли иде:

– Тиздән бу проблема хәл ителәчәк. Алар барысы да детдомнарда яхшы тормышка тиенер, – диде ул, Ильясны тынычландыргандай. Үзе, тагын да кызыксына төшөп, аңа текәлде. Кара әле, утны-суны кичкән ир-ат, ә үзе нинди хисләр, йомшак күңелле...

– Бишагачны беләм, – диде Ильяс. – Бик гүзәл жирдә. Эйе, сезнең йортта урнаша алсам, бик мәмнүн булыр идем. Аерым бүлмә бардыр бит?

– Абыйдан калган бүлмә бар...

– Менә бит нинди яхшы булды! Әйдә, сөңлем, киттек тизрәк! – Ул,



талчыбыктан үргән арбаның кузла башына менеп кунаклаган елкычыга кул болгады. – И-и Ләйлигөлбәдәр, кыңгыраулар чыңлатып килеп керербез сезнең йортка. Бөтен Ташкент шаккатсын!

– Шаян кеше икәнсез, – диде Луиза сүрән генә.

Ильяс сары күн белән тышланган затлы чемоданын аяк астына көч-хәл белән куеп, юлдашына борылды. Арба кысан иде, кыз кыенсынып, читкәрәк тартылды. Кызыл косынка бөркәнеп кенә, гасырлар дәвамында канга сеңгән әдәптән ваз кичеп булмый шул. Хәер, кеше озак дәверләр тупланган яхшы сыйфатлардан гажәеп рәвештә тиз арына. Ун еллар элек «камсамулларның» үз жыеннарында гына түгел, урамнарда «ирекле мәхәббәт» даулап, ниндидер «бер стакан су» шигарен күтәрәп нәмаишләр үткәрүен ничек тиз генә онытасың? Ләкин андый башбаштаклык белән көчле дәүләт корып булмый, Кремльдәге «корыч мыск» моны тиз аңлап алды, озак та үтмәде «советча» гаилә төзү турында сөйли башладылар.

Ил өстенә яңа дин канат жәйде. Менә бу янәшәсендә утырып баручы кыз шуның бер абыстае инде. Хәер, бу әле шәкерт кызы гына... Абыстайларны да күп күрдә Ильяс, кабат күрергә Алла язмасын! Әнә Әминә... Хәер ул гынамы? Зөһрә Баимбетова егерменче елда Габделбарый Батталны Чекада аттырып өчен ире белән ни генә кыланмады! Яңа гына Татар Совет Социалистик Жәмһүрияте төзү турында фәрман игълан ителгән, ә губкомдагы мөселман секциясенең бөтен кайгысы – Габделбарый Батталны аттыру! Сәлах Атнагуловның шуларга кушылуын кара әле син? Хәер, Уфадан килгән бу элекке эсерларны Ильяс яхшы белә иде. Галимжан Ибраһимов сыңарлары. Гади татар мөхәррире Батталга шулкадәр нинди үчләре булган? Хәзер әнә үзләренә кемнәрдер шулай үчегә бугай. Кешегә чокыр казыма, дигәннәр шул борынгылар, үзең үк шунда төшәрсен. Тик кеше башына басып, ничек булса да, исән калырга маташканда, кем аны уйлап тора?

Төрле корылтайларда «хатын-кыз иреге, хатын-кыз тигезлегә» ди-ди лаф органда, болай килеп чыгасын кем уйлаган? «Партийный» татар хатыннары бигрәк яман, хужаларыннан да аяусыз кылана. Шул рәвешле өстәгеләрнең ышанычын казанырга телиләр, күрәсен. Колониаль изелгән халыкка хас сыйфат – бер-берсенең башына баса-баса өскә омтылу. Андый мөмкинлек туды хәзер: яңа динне кабул ит тә «корыч мыск»ны алла ит. Бер шагыйрь кисәге – Кави Нәжмиме соң? – язган бит: «Кояшыбыз безнең, Аллабыз, Синнән башка тын да алмабыз!»

Изге урын буш тормый.

Мескеннәр аны барыбер ни белән булса да тутыра.

## 2

Ә бит нинди өметләр, изге максатлар белән башлаганнар иде көрәшне! Патшаны төшерүгә үк татар үз дәүләтчелеген коруны кайгырта башлады. Тик... күбрәк ул корылтайлар, съездлар жыюга кайтып калды бугай. Ильяс аларның барысында да катнашты кебек. Күбесенең әле түрәндә – президиумында утырды. Соң ул бит бу вакытта Бөтенрәсәй мөселман Хәрби шурасының житәкчесе, бер чорда аның авызына карап торган меңнәрчә гаскәри бар иде. Егерме ике яшьлек сәрдар!

Нинди генә ялкынлы нотыклар сөйләнмәде ул корылтайларда! Кайсысы

хэтта унар, унбишэр көнгэ сузылыр иде. Тик Ильяс Алкин өчен бер нэрсэ һәрвакыт ачык булды: үз хәрби көчөң булмаса, милли азатлык турында эллэ нилэр сөйлэсәң дә, алар буш сүз булып кына калачак. Кичекмәстән татар солдатларынан торган милли корпус төзөргә кирәк! Һәм ул бу максатны тормышка ашырды да. Румыния фронтында Литва татары генерал Сулькевич житәкчелегендә өч дивизиядән торган мөселман корпусы оешты. Генерал дүртенче дивизияне дә тулмый башлаган иде дә... Ул арада большевиклар дәүләт түнтәрелешә ясап, властыка килде.

Казан гарнизонында да Хәрби шура житәкчелегендә утыз мең тирәсе татар солдатлары бар иде. Ләкин... Ләкин шул!

1917 елның 27 октябрендә Казанда да идарәне большевиклар үз кулына алды. Социал-демократ буларак, Ильяс башта аларга хәерхан та булган иде. Урыс булмаган халыкларга милли мөстәкыйльлек вәгъдә итәләр, үз язмышыгызны үзегез хәл итегез дип тә, күңелне алгысыталар. Ул шул ук көнне Хәрби шураның ашыгыч утырышын жыйды. Петроградка большевиклар исеменә телеграмма юлладылар: «Хөкүмәт демократия кулына күчте. Совет власте шигарьләрен көчебездән килгәнчә үткәрергә тырышабыз».

Утырыштан соң аның бүлмәсенә Газиз исемле солдат-депутат керде. Казаннан ерак түгел бер авылдан булган бу егетне Ильяс яхшы белә иде. Милли жанлы чын фидакяр, телгә оста, белемле, язу-сызу белән дә шөгыльләнә иде булса кирәк.

– Белмим, дәрәс эшләдекме большевикларның властыка килүен хуплап... – диде ул, тәмәке кабызып. – Мин фронтта аларның агитаторларын шактый күрдем. Икейөзле, алдакчы бәндәләр күбесе. Алар бит үз максатларына ирешер өчен теләсә нинди вәгъдә бирүдән дә тайчанмый. Ә төп максатлары – власть.

– Соң, һәр сәяси партиянең максаты – власть инде, – диде Ильяс. – Болар бит ачыктан-ачык яза, менә кара, – дип, Газизгә большевикларның мөселманнарга мөрәжәгатен сузды. – Өнә укы: «Мусульмане России – татары Поволжья и Крыма, киргизы и сарты Сибири и Туркестана, турки и татары Закавказья, чеченцы и горцы Кавказа, все те, мечети и молельни которых разрушились, верования и обычаи которых попирались царями и угнетателями России!» Керенскийдан мондый сүзләргә көтә ала идекме?

– Кәгазь түзә, кызармый, – дип, Газиз мөрәжәгать текстын читкә этте.

– Соң син аларның Лениннарын укыган идеңме? Троцкийны? Алар бит бөтендөнья инкыйлабы ясайбыз дип хыяллана, үз куллары астына барлык халыкларны алырга жыена. Диктатура урнаштырып! Нинди татар, нинди сарт?! Әле аларның власте ныгымаган, шуңа гына сандугач булып сайрыйлар. Безне алдарга күпме кирәк?

– Ярар, – диде кырыс кына Ильяс. – Син нэрсә тәкъдим итәсең соң?

– Алар кебек үк кыланырга кирәк. Әлегә безнең кулда берәз көч бар, без үзегез иң чын большевиклар дигән булып, Казанда законсыз рәвештә власть башына менеп утырган Олькенецкий, Шейнкманнарны себереп түгәргә һәм тиз арада Татарстан совет жөмһүрияте игълан итәргә!

– Бу бит сугыш дигән сүз!

– Кан коймыйча гына дәүләтне сиңа кем китереп бирсен? Шундый



максатны куйгансың икән, корал, хәйлә, мәкер – барысын да файдаланырга кирәк. Лениннан өйрән, инкыйлабны ак пирчәткә киеп ясамыйлар, ди ул.

– Әгәр дә большевикларның көне санаулы булса?

– Анда күз күрер. Күпме сүз боткасы пешерергә була? Селкенмәсәк, безнең гаскәриләр таралып бетәчәк. Сугышмыйча гына гаскәр туплап торып булмый. Эшсезлектән таркала башлый ул. Болай да инде авылларына кача башладылар. Большевик агитаторлар бертуктамый аларны безгә каршы котырта. Трибуналлар юк, бернишли алмыйбыз, демократия!

– Берничә көннән Казан хәрби округының татар сугышчылары корылтаен жыябыз. Әйдә, шунда...

Газизнең йөзе чытылды.

– Корылтай, мырылтай... Наман туймадыңмыни әле, Ильяс? Күпме чәйнәргә була? Халык алдында сөйли торган сүзмени бу? Көтелмәгәндә һөжүм итсәң генә, жиңу ихтималы бар. Бөек эшләр корылтайларда хәл ителми. Берничә кешенең тәвәккәллегеннән тора ул. Тәвәккәлләргә кирәк: йә пан, йә пропал.

Ильясның тавышы чатнап чыкты:

– Газиз, мин андый авантюрага бара алмыйм!

– Үкенерсең, тик терсәкне тешләп булмас, – дип, Газиз чалыш елмайды да солдатларча жәһәт кенә торып, ишеккә атлады. – Мондый мөмкинлек меңгә бер була.

Россия халыкларының язмышын Учредительное собрание хәл итәр дип ышана иде Ильяс, һәм дәүләтнең киләчәге федерация булачагына иманы һәрвакыт камил булды. Большевиклар да Учредительное собрание карарларына буйсыначакларын икъяр итә. Ничек инде шундый чакта Газиз әйткән авантюрага барасың? Бу бит дәүләт жинаяте!

Менә корылтай башланды. Кайнар башлар монда да байтак иде. Менә сүзне Хәлил Сафиуллин алды:

– Тарихыбызга күз салсак, без таркаулыгыбыз аркасында элек тә дәүләтебезне үз кулларыбыз белән урысларга биргәнбез бит инде! Безгә һәрвакыт бердәмлек житми. Әйдәгез, хәзер, бердәм булып, форсаттан файдаланып, бүген үк «Идел-Урал штаты»н игълан итик. Тупраклы мохтарият – менә безнең мөкатдәс максатымыз! Бабалардан калган үз тупрагымызда үзебез хужа булырга тиеш!

Аның артыннан ук мөнбәргә Габдулла Габдерәшитов дигән прапорщик йөгереп менде.

– Казан хәрби округында солдатлар язгы көндәге кар кебек эреп юкка чыга бара. Большевиклар аларны өйләренә кайтып китәргә котырта. Көтү-көтү качалар. Татарлар да шул коткыга иярә. Рәсәй башына кем килсә дә, хәрби гаскәребез булмаса, безне тузан урынына тарих сәхнәсеннән себереп түгәчәк. Шуңа күрә Казанда, Уфада, Оренбургта өч запас татар полкы төзеп, Укыы бригадага берләштерергә кирәк. Кабалаңмыйк, ләкин ашыгыйк!

Ильяс Алкин да тәвәккәл адымнар ясарга кирәклеген аңлый иде, әлбәттә.

– Дөрөсен әйткәндә, хәзер Россиядә легитим хөкүмәт юк, – диде ул үзенең чыгышында. – Шуңа күрә безгә кичекмәстән Идел буе халыкларының федерациясен, ягъни Идел-Урал штатын оештыра башларга, әзерлек эшләре беткәч, аны игълан итү озак эш түгел. Хәзер һәр милләтнең

үз мәнфәгатьләре өчен көрәшү чоры. Әлбәттә, татар гаскәрен төзү эшен давам итәчәкбез. Ансыз милләт хокукларын саклап та, яклап та булмаячак. Минемчә, Милләт Мәжлесе Уфадан Казанга күчерергә, аңа татарларның Учредительное собрание вазифасын йөкләргә вакыт. Һәм аның чираттан тыш корылтаенда кичекмәстән татарларның территориаль автономиясен игълан итәргә тиешбез. Чувашлар, марилар безгә кушылырга тели, алар белән без Идел-Урал штатларын тәшкил итәчәкбез. Башкортлар кушылырга теләми икән, бу аларның хокукы, уңышлар телибез, юлларына ак жәймә!

Корылтай карарына шулай дип яздылар да. Россия Федератив республикасы игълан ителүнең икенче көнөндә үк, 1918 елның 6 гыйнварында Милләт Мәжлесе, гәрчә Казанга күчмәсә дә, федерациянең субъекты буларак, Идел-Урал штатын төзү турында белдерде.

Тик большевикларның нияте башка иде шул.

### 3

Жигүле ат дувал белән әйләндереп алынган жыйнак кына бакча эчендәге йорт янына килеп туктады. Тын юлларын ярып, борынга пешеп килгән өрек исе килеп бәрелде. Өрекле соң ул? Әллә ул белмәгән бер хуш исле үләнме, чәчәкме? Бөтенләй бүтән дөнья, жәннәт бусагасы... Мәскәү ыгы-зыгысыннан, аның бетмәс-төкәнмәс мәшәкатеннән, шымчыларның эзәрлекләвеннән котылуына ышанып та булмый иде. Төркестан! Төркестан! Мәхәббәтем минем! Әллә нинди борынгыдан калган өзелмәс жепләр бәйли сыман аны биредәге кайнар сулыш бөркеп яткан газиз жиргә, игелекле туфракка. Дувалга орынып ук, алкын сулы арык челтерәп ага, арткы ишектән басмага ук килеп чыгасың; өсте каплаулы, эссе көннәрдә монда чәйләп утыру жан рәхәтедер.

Кызларын ят бер ир белән күргәч, карт белән карчык аптырап калды. Хәер, тиз аңга килделәр.

– Менә, – диде Луиза, – мөсафир. Илдән килгән.

– Кызым, алдан кисәтергә кирәк бит, без әзерләнеп торган булыр идек, – диде әнисе, авызын яулык чите белән каплап.

– Борчылмагыз, зинһар, – диде Ильяс, үзен бик ачык тотарга тырышып. – Монда мин гаепле. Иске бер мәхәлләгә урнашасым килде дә... Сезнең менә Луи.. луи... (дип берара тотлыгып торды ул), Ләйлигөлбәдәрнең абыйсыннан калган буш бүлмә бар икән... – Һәм, картларның чырае үзгәргән күрәп, кинәт сүзеннән туктады. Карчык, йөзен каплап, бөтенләй эчке бүлмәгә кереп китте. Карт кесәсеннән бөгәрләнеп беткән кызыл кулъяулык чыгарып, күзен сөртеп алды.

– Әйе, Мозаффар бүлмәсе... – Аның бугазыннан газаплы бер өн чыкты: – И-их...

Уллары Мозаффарны басмачылар үтергән икән. Берничә ел элек мөгаллим булып, бер үзбәк кышлагына киткән булган. Совет мәктәбе оештырган. Татарны язмыш жыллары кая гына илтеп ташламый. Элек ул бу якларга сәүдәгәр булып килгән, мулдәкә булып. Ә хәзер... Басмачылар өчен совет мөгаллиме ул инде урыс ялчысы, дененә хыянәт иткән мөртәт. Монда инде мәрхәмәт була алмый. Мөгаллимнәр тиз арада кара халыкның башын кирәк якка әйләндерә ала. Шәрәкәта мөгаллимнең абруе олы. Шуңа

күрә корбашлары аларны ике дә уйламыйча юкка чыгару турында әмер бирә дә. Алар өчен бу мөгаллимнәр чукундырыр өчен килгән элгәреге христиан миссионерларыннан берни белән дә аерылмый. Юкса бит мөгаллимнәрнең күбесе татар мәдрәсәләрен тәмамлаган милләтпәрвәр затлар. Төрки кардәшлек алар өчен буш сүз түгел. Аларны милли-азатлык хәрәкәтенә авыштыру артык кыен булыр идеме? Корбашыларга хәйлә житмәде, дип уйлады Ильяс. Ө хәйләсез сәясәт, мәгълүм ки, файдасыз. Сугышның үз кануннары, ләкин аның асылы анык: кем кемнең башына житә!

Бердәнбер утылсыз калган эти-әнине бу очракта нинди сүз белән юатасың? Юк андый сүзләр! Ильясның күз алдына хатынының абыйсы Өскәр Мамин килде. Аны, Казаннан сөрелгәч, Пишпәктә милиция башлыгы итеп куйганнар иде. Партия әмере, бернишли алмыйсың. Кем басмачы, кем мөжәһит, анда синең эшен юк, син аларның тамырын корытырга тиеш. Шул... Күпме тамырны корыткандыр, бездан Маминның үзенә дә башына життеләр. Өнә кайтып барганда чәнчеп киткәннәр үзен. Шәһәр уртасында! Баласы ятим калды. Хи-и, нинди егет иде! Патша вакытында татар бөтен Рәсәйгә таралган, әмма бергә-бергә, жәмәгать булып... ә бу большевиклар хөкүмәте аларны бөтенләй сибеп, чәчеп ташлады. Инде кабат жыелып та булмас, ахрысы. Кирәкми аларның бер йодрыкка туплануы мәркәзгә. Элек тә кирәкми иде, хәзер дә. Патшалар гасырлар буге казганган нәрсәне большевиклар бер селтәнүдә хәл итеп тә куйды. Диктатура! Беркем белән дә киңәшеп торасы юк, беркемнең дә хуплавын көтәсе түгел. Ник бер жан иясе каршы килсен?! Халыкларны көтү урынына бер чиктән бер чиккә куып йөртеп була. Куачаклар да... Артта өстерәлгән, авыл сазында батып калган Рәсәйне тагын ничек индустрияләштерәсең?

– Мин Якуп абзаң булам, – диде карт, кызыл яулыгы белән пеләшенә кагылып. – Бигрәк олы кайгы булды шул. Өйләнмәгән дә иде бит улыбыз. Нәселебез корыды. Инкыйраз... Кызыл кыргын астын өскә китерде дөньяның. Күпме әйттем бит газиземә... Олыларны санга сугу бетте шул. Алар гына идейный, без инде – искелек калдыгы, берни аңламыйбыз, имеш.

– Өткәй! – дип, аның сүзен кисте Луиза.

– Беләм, беләм... – Карт мәзәк итеп кулларын селеккәләде. – Бу влач турында бер кире сүз дә әйтергә ярамый. Патшаны гына сүргәргә ярый иде у-ул. Хәзергә түрәләренең серкәсе су күтәрми. И-их...

– Ильяс булам.

– Ильяс Алкин бу, өткәй!

Карт жете зәңгәр күзләре белән Ильяска текәлде. Ышанып бетмәгән сыман кызына карап алды. Аннары елмаеп, киң учлы кулын кунакка сузды. Аны инде хәзер берни дә гажәпләндерми иде булса кирәк.

– Синмени инде ул Ильяс Алкин? Беләбез, беләбез... Бөтенрәсәй хәрби шурасы! Милләт Мәжлесе! Идел-Урал! Башкорт гаскәре! Нәтижәдә – шымыгтыр! Үзеңне гаепле сизсәңме соң аз булса да?

– Өткәй! – дип ялварды кызы.

– Гаебем нидә соң, агай?

– Жиңелүдә, энәкәем, жиңелүдә! Жиңелүче һәрвакыт гаепле!

– Шулай булсын. Үз гаебемне таныйм. Алышта ике якның берсе жиңелергә тиеш, бернишли алмыйсың. Димәк, без хаклы булмаганбыз.

– Жиңелү әле ул хаксыз булуны аңлатмый. Күбрәк хаксызлар жиңә, – диде карт.

– Мин дә шул турыда кайчак төн йокламый уйлап ятам. – Алкин кинәт Луизага борылды. Артыгын әйтте түгелме? Сул як күз кабагы тартып алды. Әйе, сак булырга кирәк, сак, сак, сак... Теш арасыннан мәжбүри сүзләр сытылып чыкты: – Үз гомеремдә күп ялгыштым. – Ул мәзәк итеп ике кулын ике якка жәйде – Жүләр булгач, нишлисең... Бик яшь идем шул.

– Ярар, узган эшкә салават! – дип, Якуп агай кунакны түргә өндәде. – Әйдә, әйдә түргә уз, мөгтәбәр миһман! Менә мин карт жүләр! Кунакны бусагада туктатып тәфтишлиләрме инде, йә? Әйдүк, әйдүк... Хәзер Ләмига әбиң табын жәяр.

Аш бүлмәсендә инде хужабикә әби нидер эзерли, борынны рәхәтләндереп, таба исе чыккан иде.

## 4

Юк, жиңелүче токымнан түгел Ильяс. Алкиннар – затлы нәсел. Алтын Урда заманнарыннан ук бәкләр, морзалар. Бәлки, аңарчы да, хазарлар дәверендә үк аксөяк булганнардыр. 1918 елның ахырында Башкорт гаскәренә килеп кушылгач, Зәки Вәлиди аны сөенеп каршы алды. «Синәң безгә кушылуың тарихи мәгънәгә ия! – диде ул, аны кочаклап. – Алкин! Сөз бит түрк-татар дөньясында ерактан күренеп торган биек кыя кебек. Синәң мисалыңда безгә башка карендәшләр дә кушылып. Юкса, татарлар әле безнең көрәшкә һаман сагаеп карый. Уфа өязендә, Бәләбәй якларында мобилизациядән бөтенләй баш тарттылар. Әйе, синәң безгә килүң бик яхшы, – дип, кабат иске эзенә төште ул. – Безнең хак юлда булуыбызны тану бит бу! Сөзнең нәсел моннан мең ел элек үк билгеле. Ышан миңа, үзең беләсең, мин бит мөхәррих! Мәхмүд Кашгарый үзе «Алка улы» ыруы хакында телгә ала. Унөчөчкә гасырда, Бату хан заманында булса кирәк, алар төньякка күтәрелеп төмән, ягъни Темников морзалары булып киткән.

– Әйе, безнең өйдә шәжәрә бар. Алкиннар унжиденче гасыр ахырларына кадәр Темников тирәсендә яшәгән, – дип, Зәкинең сүзен җөпләде Ильяс. Ул юлда бик алжыган, кайдадыр башны куеп, ял итәсе килә, тарихлар тыңларга да, шәжәрәдә казынырга да, хужага кушылып, сүз катарга да бер теләге юк иде. Әмма Зәкинең күзе яна, тарих дигәндә, ул дөньясын оныта торган кеше.

– Әйе, Алкиннар Төмәндә, ягъни Темников тирәләрендә бик нык тармакланып китә, үрчи, биләмәгә жир житми башлый. Бигрәк тә Пётр патшаның мәгълүм ферманыннан соң, алар көнчыгышка күчә башлый. Кайсыдыр тармагы Уфа тирәсенә килеп урнаша.

– Безнең бабайлар Тау агындагы Шәмәк, Чәчкаб авылларына килеп урнаша. Һәрхәлдә Шиһабетдин Мәржани хәзрәтләре шулай язып калдырган.

Ләкин Зәки аны тыңламый иде инде. Тарих – аның биләмәсе! Ниндидер офицер аның игътибарын җәлеп итәрлек нинди сүз әйтә алсын?!

– Унсигезенче гасырда күтәрелгән барлык башкорт балаларында Уфа тирәсендә яшәүче төмән татарлары жиң сызганып катнашкан, – дип сөйләп китте ул. – Хәзер дә алар безнең белән бер сафта. Еникеевләр, Терегуловлар, Чанышевлар! – Бераз тын алды. – Сөендекевләр, Ходаяровлар, Мамлеевләр... Барысы да офицер! Төмән татарларында борынгы сугышчан рух сакланган.

Жир эшкәртеп юашланган Казан татары түгел. – Бу Зәкинең яраткан темасы иде, иярләп алса, тәүлек буена да төшмәскә мөмкин. – Син, әлбәттә, берәз соңардың, – диде ул, Ильяска карап. Тик Ильяс инде аның сүзен ишетерлек хәлдә түгел иде. Ниһаять, Зәки юлбашчы да моны күреп алды: – Аягүрә йоклыйсың түгелме соң?

Юлбашчының ымын дәрәс аңлаган ике жан сакчысы Алкинны сак кына ике яктан житәкләп, штабның йокы бүлмәсенә алып керделәр. Ул мендәргә башы тиюгә үк сабыйларча мышнап йокыга талды. Шул көннән башлап советка кушылганчыга кадәр, Зәкинең тәкъдире белән Башкорт гаскәренең штаб башлыгы вазифасын үз өстенә алды Ильяс.

Вәлиди хөкүмәте берничә атна элек кенә Оренбургтан Темәскә күчте. Дәрәсен әйткәндә, Ильяс Алкин килгән чакта аларның хәле нык хөрти иде. Самара белән Уфа кызыллар кулында, Комучны куып тараткан Колчак урыстан кала бернинди милли хөкүмәтләрне танымый, башкорт гаскәрен таратуны таләп итә. Димәк, корал да, гаскәри киём һәм башка кирәк-яраклар да бирмәчәк иде.

Ильяс күптәнге танышы Зәки янына Екатеринбург төрмәсеннән качып килде. Соңгы вакытта Учредительное собрание комитеты шунда урнашкан иде. Ильяс Алкин монда шактый мәшһүр кеше – Комуч рәисенең урынбасары. Колчак бөтен хакимиятне үз кулына алып, үзен Рәсәйнең «Верховный правитель» дип игълан иткәч, комитет житәкчеләрен тиз арада төрмәгә дә ябып куйдылар. Александр Колчак, үз тирәсендәге генераллар кебек үк, «бердәм һәм бүленмәс Россия» тарафдары иде. Нинди демократия? Нинди милли мохтарият? Дөньяда үзенә бөек урынын тотам, дисә, Россия бары тик унитар, ә идарәсе авторитар булырга тиеш! Колчакның да, Деникинның да, большевикларга каршы көрәшкән башка генералларның һәм сәясәтчеләренң һәлакәте шушы шигарьдән башланды да. Ләкин урыстан гайре халыкларның һәм хәтта күпчелек урысларның да, нигәдер әлегә колчаклар теләгән дәүләттә яшиселәре килми иде. Нәтижәдә һәммәсә бер төрле уйлап, икенче төрле сөйли, өченче төрле эшли торган большевикларның тозагына килеп капты.

Әйе, Екатеринбургта ул үлемнән чак качып котылды. Кулына «бердәм һәм бүленмәс» власть эләккәч үк, үзенә тигән биләмәләрдә Колчак тын да алып булмаслык тәртип урнаштырырга кереште. Аның өчен Комучка берләшкән төрле эсерлар, меньшевиклар, социал-демократлар большевиклардан бик аерылмый иде, болары да, тегеләре дә гасырлар дәвамында ныгыган бөек Россиянең кодрәтен киметә, эчтән тарката. Бу фетнә белән сүз бер генә булырга мөмкин: пуля! Стенага терәргә дә вәссәлам!

Камерасына төрмә нәчәлниге килеп кергәч, Ильяс әжәле житүен аңлады. Үлем белән ничәнче тапкыр күзгә-күз калсаң да, мондый хәләткә барыбер күнегеп булмый икән. Билгесезлектә юкка чыкмас өчен кешенең бөтен вәжүде карыша. Юкса Ильяс үзен чын мөһмин-мөселман дип саный иде. Мөселман өчен үлем бер хәләттән икенчесенә күчү генә ләсә... Фанилыктан бакыйлыкка. Бәлки әле, Сәетгәрәй улы Ильяс шәһит булып та үтәр. Урыны оҗмахта, хур кызлары хозурында булыр. Корал күтәрәп, каләм тибрәтеп, телмәр тотып, үзе өчен йөрдәмәни ул? Милләт азатлыгы хакына, дин иреге хакына казганып, ике дөнья чигендә басып тора түгелме соң? Юк, күпме

генэ күнелне юатып маташсаң да, мәңгелек жәннәт белән кызыктырсаң да, үләсе килми шул. Аңа бит әле егерме өч кенә яшь! Ул бит әле жүнләп яшәп тә карамады. Аңардан соң бу фани дөнъяда нәрсә кала инде? Төрлө съездларның протоколларымы? Кемгә кирәк булачак алар? Жңиелгәннәр белән кем кызыксына? Миен яндырып, бәгыренә төшөп, аяусыз уй үтеп китте: кайчан ялгышты ул? Кайчан ялгыштылар? Ул бу сорауны әле үзенә күп тапкырлар бирәчәк. Соңгы сулышына кадәр...

Жәннәт багларында хур кызлары әйбәт анысы, тик вакытыннан алда алар янына да барасы килми бит, Аллаһның рәхмәте. Мондый яшь, дәртле чакта үзебезнең жир кызлары да ярап торыр иде әле дә... Боларны уйладымы ул, хәзер тәгаен генә әйтеп булмый. Юктыр. Күкрәк турысында бер йомарлам салкын бозның пәйда булуы гына хәтердә. Башы да тонып буш калгандай булды. Үлем фәрештәсе иң әүвәл ихтыяр көчен суырып аламы әллә?

– Господин подпоручик, сезне контрразведка офицеры допроска чакыра, – диде төрмә башлыгы. Ильяска кызганып карады. Контрразведка юкка йөрми. Күрәсең, егетне расходка озаталар. Хәзер төн саен кемне дә булса атып торалар, моңа инде беркемнең дә исе китми. Кеше тәмугка да күнәгә. Үлем шулкадәр гадәтигә әйләнде. Кешенеке кештәктә...

– Әйберләргә алыргамы? – дип сорады Ильяс, иреннәрен чак кузгатып.

Төрмә башлыгы черек тешләрен күрсәтеп көлдә. Уң кулын хатын-кызларча ботына чабып:

– Әйберләрең дә... бармыни? – Карашы белән төрмә камерасын айкап чыкты.

Ильяс, аңа җавап биреп торуны кирәк санамыйча, сәкедә яткан ярым буш капчыгын кулына алды. Анда ир кеше өчен иң кирәкле әйберләр генә иде.

– Горур син, кенәз! Яратам горур кешеләрне. Алар белән мәшәкать азрак.

Төрмә башлыгының кабинетында караңгы иде. Өстәлдәге шәмдәлдә ике шәм яна, аларның яктысында кемнең кем икәннән аерып булмый, шуңа күрә почмакта утырган офицерны Ильяс башта бөтенләй күрмәде.

– Сез нәрсә көтәсез?

Дорфа тавышка сискәнәп караңгы почмакка караса, сорау аңа түгел икән, төрмә нәчәлниге кулын кисәк кенә чигәсенә тидереп алды да: «Извиняюсь», – дип, ишектән жәһәт кенә чыгып китте.

– Алкин! Сукин сын, танымыйсыңмы әллә? – Почмактагы офицер сикереп торып Ильясны кочаклап алды. Сакалы шоп-шома итеп кырылган, затлы одеколон исе килә, сүзләре исә берәз коньяк парына уралган. Танымыйча соң! Хәрби училищеда бергә укыган Польша татары Станислав Сулькевич бит бу! Вәт, шайтан, менә кайда очрашырга насып булган.

– Стася! Син?!

– Мин, мин...

– Колчакка хезмәт итәсеңме? Выходкага? Ханнар нәселеннән түгелме соң син?

– Теләңә салынма. Колчак үзе дә төрек папшасының токымы. Мин хәрби. Бүтән бер эш тә белмим. Большевиклар ягында сугышмам бит. Тартасыңмы? – Сулькевич кесәсеннән алтын портсигар чыгарды. – Мә, йөрәгең янганчы, тәмәке янсын.

– Мин инде «айга» озаталар дип уйладым, – диде Ильяс, тәмәкене комсыз суырып. – Сине күргәч кенә берәз аңга килдем.



– Котың ботка төштемә? – дип елмайды Сулькевич. – Ә бит син дәрәс сиземләгәнсең. Боерык килде. Бүген-иртәгә...

Ильясның, әйтерсең, башына авыр гөрзи белән ордылар.

– Шуны хәбәр итәр өчен чакырдыңмы?

Сулькевич тәрәзгә борылды. Төтен бөтеркәләрен түшәмгә очырып, шактый гына эндәшми торды.

– Чыккач, кая юнәлсең?

– Кем чыгара? Синме?

– Мин...

– Андый вәкаләтң булса...

– Нинди вәкаләт? Атарга алып барганда качты, диярбез.

– Вәлиди янына китәм! Ул егет булып чыкты. Кызылларга каршы фронтны яхшы тотта.

– Әлегә... Дәрәсән әйткәндә, аның эше көрчәктә. Гаскәрен таркатып, төрлө частыларга тарату турында адмиралның приказы булды. Тик синең сайланыр әмәлң дә юк. Иртәгә ни буласын кем белә? Исән булсак, берәр җае чыгар тагын.

– Әйдә бергә.

– Юк, минем планнар бүтән. Син моннан киткәч, шушы адрес буенча барырсың. Ышанычлы татар абзые. Ике-өч көн шунда яшә. Тавыш басылсын. Аннары шушы пропуск белән Зәки янына китәрсең. Ул Темәс авылында төпләнгән. Авылны «башкала» иткән бердәнбер хөкүмәт Зәкинеке!

– Безнең кебек дала халкына төс кенә ул, – дип елмайды Ильяс. – Сизәсендер бит тамырыңда аккан күчмәннәр каның? Кайсы кабиләдән әле син?

– Синме күчмән? – дип, Сулькевич имән бармагын тырпайтып, Алкинның касыгына төртте. – Казанның хан сарае кебек пулатларыңда туып-үскән барчук бит син!

– Кан хәтерә жуелмый ул, Исмаил! – дип, Ильяс Сулькевичның мөселман исемең искә төшерде.

– Минем бабайлар бәкләр булган. Чыңгыз каны ага абзанда! – дип мактанып алды Сулькевич, кысыграк күзләрен тагын да кысыбрак. Аннары шундук җитдиләнәп, кесәсеннән бер төргәк акча чыгарды. – Мәле, юлда кирәк булып. Теге татар абзыйны да бәхилләтерсең.

– Бу кадәр үк алмыйм. Артык күп бит монда.

– Бер атнадан моңа бер капчык бәрәңгә дә алып булмас. Инфляция! – дип көлдә Сулькевич. – Биргәндә ал, куганда кач!

– Рәхмәт, дуслым! – Ильяс сабакташын качаклап алды. – Мин инде өмет өзгән идем.

– Ярар, сабуллашыйк. Әллә күрешәбез тагын, әллә юк. Пычак йөзеннән йөрибез бит. Син алдан шатланып куйма. Әжәл агач башыннан йөрми. Барып җитсәң, Зәкигә сәлам әйт. Без аның белән Петербургта танышкан идек. Кызылларга каршы торырлык гаскәр төзү уен-муен түгел. Бөек авантюрист! Тик моннан соң нишләр? Юлның кайсысын сайлар? Анысы инде синнән дә торачак, Ильяс.

– Казакълар белән, үзбәкләр белән бәйләнәшкә кереп... бер фронт булып, ә? Колчак та санга суга башлар, кая китсен? Ул әлегә обстановканы аңлап

житкерми, ахрысы. Тар маңгайлы генераллар йогынтысында булса кирэк. Өйдө! Син кирэк буласың анда, Зәки янында.

– Өйтәм ич, ниятем бүтән минем. Партизаннар сугышында да катнашасым килми. Бәлки, берездан Азәрбайжанга кыяклармын. Минем генерал абзый, хәзер анда хәрби министр. Берәр урын табар иде әле. Хәер, большевиклар анда да барып житәчәк. Беләсәнме, шулкадәр туйдым мин сугыштан! Берәр караңгы авылда мөгаллим булып эшләр идем, валлаһи!

– Сугыш бетүгә, мин Питерга китеп институтымны тәмамлар идем. Аннары... – Ильяс, хыялланып, бала-чага кебек иренен ялап куйды. – Гыйльми эшләр мине үзенә тарта, Стася! Фән! Икътисад гыйлемен үлөп яратам. Бигрәк тә жәгърэфи икътисадны...

– Солых бер килер безгә дө... кайчан да булса... – Сулькевич тәмәкесен ишек төбөндөгә чүп савытына ташлады. – Киттек!

Төрмөдән чыкканда, аларны беркем дә туктатмады.

## 5

Ул уянып киткәндә, йорт эче дөм караңгы иде. Декабрьдә караңгы тиз төшә, таң соңлап ата. Кичке якмы хәзер, иртәнгемә? Юл газабы – гүр газабы, диләр, ул монда килгәч, ничек йокларга ятуын да хәтерләми, менә сиңа яугир! Юлда йокы тимәде шул. Екатеринбургтан мең бәла белән килеп житте. Зәки белән күрештеләр бугай. Ни турында сөйләштеләр соң? Житди сүз булмады кебек. Юлбашчы аның уй-ниятләре белән дә кызыксынмады, ахрысы. Ө-әйе, нәселен телгә алды. Ул Ильясның әтисе белән дә яхшы таныш бит. Тарихчы буларак, аның ыруын да яхшы белә. Ильяс үзе дә ул тарих белән күпмедер таныш иде.

Ильясның ата-бабалары, «чабаталы морзалар» гына булса да, үзләренә һәр заманда дошманы булган дөүләттә күпкә ирешкән. Хәтта шаккатарлык. Диннәрен алмаштырып чукинсалар, әллә кайчан бөек урыс арасында эреп беткән булырлар иде. Юк, иксез-чиксез жир биләмәләреннән ваз кичсәләр кичкән, иманны сатмаганнар. Ничек шул үжәт, киребеткән, кырыс холыклы әби-бабаларың белән горуранмыйсың. Колларын тартып алганнар, жирләреннән, утарларыннан куганнар, шунда бит «чукинам!» – дип бер авыз сүз өйтү житә. Байлыкны үзәндә калдырасың, ләкин тамырларыңнан аерылып, хәтта үз исем-шәрифләреннә жуеп, әлегә фани дөньяда дүңгәләккә әвереләсәң. Ө бит андыйлар да аз булмаган. Өнә Йосыф бәк токымы, Юсуповлар. Ө ахыры нәрсә белән бетте? Нәселләре киселде, гасырлар буге тупланган байлыклары жиде ятка калды.

### Тарихи белешмә

*«Чабаталы морзалар» Төмән-Темников ягыннан унсигезенче гасырның беренче чирегендә, Пётр патшаның татар аксөякләре дөньясын дер китергән фәрманыннан соң Тау ягына күчкән булса кирәк. Алкиннар шактый ишле нәсел булган, аларның токымнары әле дә андагы Шәмәк, Иске Чәчкаб авылларында яши. Ләкин шунысы гажәп: чукинмасалар да, алар берездан, ак патша галижәнапларына тугры хезмәт иткәнгә, мөгаен, тагын колларга, ягъни урысча өйткәндә, крепостнойларга тиенгән.*

*Ильяс әтисе сөйләве буенча белә иде: хәзерге Алкиннарның нәсел башы Өбдри (Габдерәхим) исемле кеше булган. Казанның Иске Бистәсенә аның*

Мөхәммәт исемле улы күчеп утыра. Патшага фидакяр хезмәте өчен ул поручик дәрәжәсенә ирешкән. Әбдринең тагын бер улы Йосыф 1790 елда Уфага күчеп килә. Үзе генә күчми, Тәтеш округыннан (ул вакытта Казан наместничествосы) әнисе Зөлхижә Мостафинадан мирас булып калган 45 крепостной да алып китә. Шулар белән Уфага утыз чакрымнар ераклыкта Уза елгасы Димгә койган искиткеч гүзәл җирләрдә Узатамак авылына нигез сала. Урыс документларында ул Алкино дип атала. Йосыф атаклы Тәфкилевлар нәселеннән Суфия туташка өйләнә, балалары ишле була, нәселе исән. Урыс белән даими аралашып яшәсәләр дә – Йосыфның үзенә Осип Андреевич дип кенә дәшкәннәр! – үзләре урыслашмый, Йосыфның торыны Гадел-Гәрәй хәтта Диния нәзарәтендә сәркатип булып та эшли.

Мөхәммәтнең улы Шаһиәхмәт – Ильяс Алкинның бабасы. Иске Бистәнең ул вакыттагы хужасы дисәң дә була. Мәрҗани аның турында бик җылы яза. Бөек галим иганәчесе Ибрай Юнысов белән дошманлашкан, күңеле бик төшенке чакта Шаһиәхмәт аңа ярдәмгә килгән. 1846 елда ул Казан полицмейстерының ярдәмчесе итеп билгеләнә, соңрак коллежский советник (полковник) дәрәжәсен ала. 1841 елның 17 маеннан Алкиннар Шәҗәрә китабына Казан губернасының токомлы дворяннары булып теркәлгән.

Әлбәттә, Шаһиәхмәткә мондый урынга менү җиңел булмагандыр. Мөселман татар морза түгел, ханнар нәселеннән булса да, урыс аңа кимсетеп карый. Шаһиәхмәт бабай менә шушы мөнәсәбәтне тамырыннан үзгәрткән кеше. 1917 елгы түнтәрелешкә кадәр урыс Казанында бер генә татар да ул яулаган биеклеккә менә алмаган.

Үзенә хезмәтен ул 1826 елда Казан губерна идарәсендә иң түбән вазифа – «копиист» (күчереп язучы) буларак башлый. Яңа гына гимназия тәмамлаган 19 яшьлек егетнең тырышлыгын, тәртибен, намуслы булуын тиз күреп алалар. Берәздән ул «экзекутор» булып күтәрелә, аңа чиновникларның беренче баскычы – коллежский регистратор чинын бирәләр.

Кыз бала тапканнан соң, беренче хатыны яшьли вафат булгач, Шаһиәхмәт Уфа сәүдәгәрә Арсаевның Хөсниҗамал исемле кызына өйләнә. Әлбәттә, әлегә ярәшүдә Уфадагы туганнарының кулы уйнамый калмагандыр. Хатыннан уңа Шаһиәхмәт, Хөсниҗамал аңа дүрт угыл, ике кыз таба. 1859 елда, 52 яшендә полицмейстер ярдәмчесе үзе теләп эштән китә. Аңа елына көмешләтә 285 сум «тулы пенсия» билгелиләр. Алкинның Казанда ике йорты була – берсе Иске Бистәдә, икенчесе урыс ягындагы Воскресенский урамында. Ләкин пенсиягә чыккан, ул күп гомерен Мамадыш өязендәге җыйнак кына утарында үткәрә. Монда да Тау агынан күчерелгән крепостнойлары Алкин авылына нигез салган була.

Ильяс балачактан ук бабасы турында төрле риваятьләр, легендалар тыңлап үстә. Балачактан ук аның белән горурланды, аңа охшарга тырышты. Малай күзалдына ул кодрәтле әкият каһарманы кебек килеп баса, озын мыекларын бөтерә, ул кычкырып көлгәндә, тәрәзә пыяласы коелып төшә. Казанның бөтен угрылары, башыбозыклары аның исемен ишетүгә үк кайсы кая качып бетә. Качмый ни, йодрыгы гына да бит аның кабак кадәр! Койрыгыннан тартса, кешнәп торган айгыр да артына утыра. Менә нинди аның бабасы! Әнәсе Жиһангир белән йоклар алдынан алар бабалары

турында янадан-яна мажаралар сөйлилэр, аннары үз ялганнарыннан үзлэре куркып, йоклый алмыйча яталар иде.

Урам яктагы нэни тэрээдэн кышкы таң яктысы сүрэн генэ бүлмэгэ саркый башлаганда, ишекне каты итеп шакыдылар. Жавап та көтмөстөн бусагада киң каракучкыл йөзлө башкорт пәйда булды:

– Ыне Зәки агай көтә! – диде ул, ниндидер тантананы игълан иткәндәй.

– Тыңлыйм һәм буйсынам, кустым! – дип, Ильяс ятактан сикереп торды.

Башкорт аңа кырын карап, бүтән берни дә эндәшмиңә чыгып китте.

Ильяс хәтта оялып куйды. Язмышлар бит уен-көлкәдән узган! Ябай башкорт шуны аңлай, ә син? Ул арада сул терсәгенә сөлгә салып, уң кулына комган тотып, ябык кына бер үсмер кыз килеп керде, Ильяска яны белән генә торып, почмактагы ләгәнгә ымлады. Юынгач, күңелә күтәрелгән Ильяс Алкин икенчә бүлмәгә атлады. Анда аны Зәки Вәлиди көтә иде.

## 6

Луизага әллә нәрсә булды. Ул үз-үзен аңлай алмый. Хәер... Танырга гына кыймый түгелме соң? Әйе, үз-үзгә дә икъяр итүе кыен – егерме ике яшькә житеп, беренчә тапкыр гашыйк булды, ахрысы, ул?! Кемгә диген? Үзеннән байтак өлкән кешегә, инде күптән гаилә корган ир-атка. Ни булды бу? Әллә соң кайчандыр бөтен төрки дөнья күгеннән атылган йолдыз кебек үтеп киткән кешенең яңгыравыклы исеме башын әйләндердеме? Ильяс Алкин! Әйе, заманында ул күпләрнең өметен тернәкләндереп жибәргән, кайбер тиз ышанучылар хәтта хыял жилкәннәрен күтәрәп уңайга исәчәк жилне дә көтеп утырган. Ләкин кәгазь битләрен селкеп кенә жил чыкмый. Луиза инкыйлаптан соң түрк-татар дөньясында булган вакыйгалар турындагы өзек-төтек хәбәрләргә колак очы белән генә ишеткән, чынга ашмас әкиятләр сыман гына тыңлаган; нинди татар дәүләте? Шурави Рәсәй ихтыярыннан башка нинди татар дәүләтчелеге корып булсын? Хәер, жәмһүрият дип йөрүчеләр дә каядыр очып китәргә жыенмаган шикелле – кайсылары дин тотуда, мәгарифтә, мәдәнияттә, кыскасы милли эшләрдә мөстәкыйльлек өчен көрәшкән, Ә Ильяс Алкин кебекләр түрк-татар дәүләтчелеге – тупраклы мохтариат турында хыялланган: Идел-Урал штаты... Шунуң өчен Милләт Мәжлесе төзөгәннәр, Хәрби Шура... Ышанып та булмый – менә аның каршында шул элекке Шураның элекке рәисе Ильяс Алкин үзе басып тора. Ыспай киемле, төз буйлы, аксыл чырайлы утыз биш яшьлек ир-ат. Кулын-битен ашыкмый гына кызыл башлы сөлгегә сөртә, үзе сынап, Луизага карый. Кызның башы әйләнеп китә, муен чокырына каз тәне чыкканын тоя. Нәрсә инде бу? Ул бит инде бала-чага түгел. Уйламый-нитми утлы бозлар аккан дәрйягә баштүбән чумарга! Аңа бит бу кешегә һич тә гашыйк булырга ярамый. Ул аны күзәтергә тиеш... Кем белән очраша, нәрсә сөйләшәләр – барысын да кәгазьгә төшерергә, түкми-чәчми житкерергә... Совет иле өчен бик куркыныч кеше икән бит ул Ильяс Алкин! Аны күрәлмәскә, аңа нәфрәтләнәргә кирәк.

Ә ул аны күрүгә эреде дә китте. Буржуаз хорафатлар белән агып китә хәзер меңанлык елгасында. Үз-үзгә кулга ал, Луиза! Комсомолкамы син, юкмы? Синең бурычың бер генә – органнарда син әлегә үз эченә бикләнгән кешенең чын йөзгә ачып бирергә тиеш! Мондый изге максатта бер генә

юлдан да тайчанмаска, диделәр аңа. Әгәр дә бит... әгәр дә бит ул шушы ирнең башын әйләндерә алса, бөтен йозаклар да коелып төшәчәк. Башын югалтып гашыйк булган ир мәгъшукасына эчендәге бөтен серне түгүчән була, гадәттә. Ни диде иптәш Исятикян? Хатын-кызның мөләсмльгына бер генә ир дә каршы тора алмый, тәкатен тотмый. Кирмән диварларын аудары хатын-кыз назы. Ул кодрәтле коралны фәкәтә жаен белеп кенә кулланырга кирәк. Монда ашыгу зарарлы. Хискә бирелү тыела! Аңа инкыйлаб өстеннән – ә ул һаман дәвам итә! – олы куркынычны алып ташларга кушылган. Һәм Луиза белә: сынатмаячак ул! Аңа кил, кызый, буржуаз селәгәеннән котыл, борын астындагы юешне корыт. Бөтенләй жебеп, еракларга агып китә күрмә.

Кызыл косынкалы кыз! Киләчәктә бөтен Жир шарының комачларга уралачагына, бар халыкларның да хөр һәм бәхетле яшисенә ышана иде ул. Әтисе көлсә көлсен... Ул бит элекке буржуаз хорафатлар белән гомерлеккә агуланып куйган, элеккегә сәүдәгәр, алыпсатар. Яңа тормышның хасиятләрен улмы аңласын?! Революцион идеаллар турында сүз кузгатсаң, аның һаман шул – учын жәеп, бармакларын тырпайтып күрсәтә: чәнти бармак беркайчан да баш бармак була алмый, ди. Нинди тигезлек? Алла безне төрле итеп яраткан. Кемдер идәрә итәргә, кемдер эшләргә, кемдер алыпсатар булырга... Анда, өстә, дип имән бармагын чөя ул, моны бик яхшы аңлыйлар, ә тигезлек, туганлык турындагы вәсвәсә ул сезнең кебек юеш борыннар өчен... «Син, эти, Марксны укымаган, Ленин хезмәтләре белән таныш түгел! Бу сиңа дебет, кредит кына түгел, жәмгыять үсешенә син аңламаган үз законнары бар...»

Әтисе аның сүзен бүлдереп, кулын селки. Аннары кызарган пеләшен тастымал белән сөртеп: «И-и кызым, үзең аңларсың әле дөнжаның кая барганын... Аягыңа сыер басмаган әле сиңең», – дип, сүзне бүтәнгә бора. Ә хәзер алар бу турыда бөтенләй сөйләшмиләр. Соңгы вакытларда әтисе бөтенләй йомылды нигәдер. Кызы белән икәү генә калса, сәбәп табып, тизрәк каядыр китәргә ашыга. Әллә соң шикләнемә? Әллә кызының ОГПУда яшерен хезмәткәр икәнән сизенәмә?

Дөресен әйткәндә, шымчылык итүенә Луиза үзе дә гасабилана иде. Тик нишли ала соң ул?

Бер ел элек аны дәрестә утырган жиреннән институтның деканатына чакырып алдылар. Декан урынында кара-кучкыл йөзле, жыйнак гәүдәле, бик пөхтә киенгән ир-ат утыра иде. Луиза килеп кергәч, стенага сәңгәрдәй булып басып торган декан, кинәт кечерәеп калып, кабинетыннан чыгып китте.

– Утырыгыз, – диде кара кеше, каршысындагы урындыкка ымлап. – Мин Арам Исятикян булам, ГПУдан.

Луиза, куырылып китеп, урындык читенә утырды.

– Курыкмагыз, зинһар, без гаепсез кешегә тимибез. – Исятикян дөм кара күзләре белән кызы бораулап алды, елмайды: – Гаебегез юктыр бит? – Кара кеше чын-чынлап бүтәннәрне дер калтырата торган кодрәтеннән рәхәт чигә иде.

– Ю-у-ук, – дип ишетелер-ишетелмәс кенә җавап бирде кыз. Нигә кирәге чыкты икән инде аның боларга? Белә бит, болар теләсә, фәрештәне дә гаепле итеп калдырачак.



– Борчылмагыз, без сезне беләбез, – диде Исятикян, берәз бөдрәләнөп торган чөчөн сыпырып алды, аннары нигәдер борынын тартып куйды. – Сөз институтта яхшы чутта. Укуыгыз да әйбәт, жәмәгать эшләрөндә дә актив катнашасыз. – Ул алдында яткан папкадагы кәгазьләргә караштырып алды. – Сөзнөң группада төрлө кеше бар. Мөнә Алимова... Гай..гай... – Ижекләп укыды. – Гай-ни-я-мал. – Телөңне сындырысың, әллә нинди колакка ят исемнәр сөздә. Ярап, бу вакытлы хәл. Мөнә сөз исемегөзне Луизага алыштырган бит! Хуплыйм. Шулай кирәк. Тә-әк... Сөз Алимова белән дуслар?

– Бик яхшы кыз, комсомолка! – диде Луиза, ашыгып.

– Комсомолка... Ә үзөнөң мулла кызы икәнөн сөзгә әйткәнө булдымы? Әйтмәгәндөр, чөнки ул элеккө сыйнфый тормышын яшөр.

– Аның әтисө юк бит!

– Әтисөз кешө буламыни, – дип көлдө Исятикян. – Ансыз кешө туа алмый просто. – Луиза колак очына кадәр кызарды. – Алимованың әтисө әлө дә исән. Солтангалиевчө булып хөкөм ителгән, Соловецки лагерьда ул хәзөр. Иң якын ахирәтөнә дә әйткәнө юкмыни? Мөнә бит нинди астыртын!

– Халык дошманының кызы булгач, нигә безнөң белән укып йөрө соң ул?

– Бәлки, ул үзө дә яшөрөн халык дошманыдыр? Бәлки, аларның контрреволюцион оешмасы бардыр? Ашыгырга ярамый. Күзәтергә, иптәшләрөн, фикердәшләрөн ачыкларга кирәк. Хәм хап! Бөтенесөн берьюлы кулга алырга. Аңладыңмы индө (ул кинәт сингә күчтө), без сине нигә чакырдык?

Луиза, әлбәттә, кара бәндөнөң тел төбөн бая ук аңлаган идө, тик:

– Юк, минем моңа ни катнашым бар? – дип, башын тилөгә салды.

Чекистның йөзөндөгө мөләсөм чалымнар шунда ук юып алгандай юкка чыкты.

– Бар шул! – өстәлгә иелөп акырды ул. – Ә син кем кызы?

– Әтием – кустарь, – дидө Луиза, Исятикяның күзөнә туры карап. – Ярлы диһкан гаиләсөннән.

И көлдө индө кара бәндә, йодрыгы белән өстәлнө төя-төя, төкөрегөн чәчә-чәчә көлдө. Луиза мондый көлү зияндашының сәбәбөн аңламыйча күзөн тутырып, тик карап торды.

– Кустарь! Әйө, кустарьның Бишагачта үз йорты була, ди! Бакча! Якыннан гына арык агып ята. Әзөрлөп куйганнар килмешәк татарга. Ә син беләсөңмө соң, революциягә кадәр Урта Азиядә татарлар белән яһүдлөргә күчөмсөз милөк алырга тыелганын? Әтиөң ул чакта ук хөкүмәтнө алдаган, уртагы үзбәк исөмөнә йортын яздырган. Татарлар – гомумән, хәйләкәр халык. Тик безнө төп башына утыртып булмый! Мөнә! – дип, алдында яткан папкага учы белән сукты ул. – Монда синөң жидө бабаңа кадәр бар. Син, кызий, үзөң шундый наивмы, әллә минө ахмакка саныйсыңмы? Синөң әтиөң революциягә кадәр Семипалатински миллионеры Мусинның Ташкенттагы доверенные булган! Революция булмаса, берәздән үзө дә миллионер булып идө. Алтыннарын кайда яшөрөп саклайдыр, анысын да ачыкларбыз тиздән. Синөң ярдәмөң белән!

– Ни сөйлөсөз сөз?

– Белөп сөйлим! Ә әтиөңнөң әтисө диһкан булганмы? – Исятикян тагын



тыела алмый көлө башлады. – Татар диһканы, ха-ха! Көлдөреп үтерәсең син мине, кызый. Синөң бабаң Хисаметдин Киекбаев Жидесуның атаклы мулласы булган, беләсеңме шуны?

Луиза мондый мәгълүматтан тәмам миңгерәйгән иде, юк, белми идем, дип тә әйтергә хәленнән килмәде.

– Әйе, син бабаң турында белмәскә дә мөмкин, тик этиеңнең инкыйлабка кадәр сәүдәгәр булуы сиңа сер түгел бит. Алимова гына түгел, син үзең дә чыгышыңны яшереп, комсомол сафына үткәнсең, совет вузына укырга кергәнсең! Хәзер нишләтергә инде сине?

Луиза, бөгелеп төшеп, мышык-мышык елый иде.

Исятикян, кайдандыр алып, аңа ап-ак кульяулык сузды. Крахмалланган ап-ак кульяулыкларны жыештыручы көн саен алыштырып тора иде.

– Мә, сөрт күзеңне, елама. Елап кына хәлне төзәтеп булмый. Уйларга кирәк. Мин аңлыйм, син әле ул чакта бәләкәй. Аннары... без сиңа ышанабыз. Кыскасы шул, үз тирәңдәге кешеләрнең ни сөйләгәнән, хәтта ни уйлаганын, нишләргә жыенганын безгә, ягъни ГПУга язмалата житкөреп торсаң, без синөң социаль чыгышыңа күз йомарбыз. Бала ата өчен җавап бирми. Хәер, атаң синөң бик телдәр, өегездә совет властен сүгәргә ярата, шулаймы? Буржуаз хөрафатлар тиз генә чыкмый. Ләкин көрәшергә кирәк. Йә, ризамы? Монда инде ике уйларга мөмкинлек юк. Мә! – Исятикян аңа кәгазь бите сузды. – ОГПУ белән хезмәттәшлек итәргә риза, дип яз да имзаңны куй. Оператив псевдонимың «Башкирка» булып.

– Нигә «Башкирка»? Мин бит татар кызы.

– Нинди аерма? Синөң бабаң Уфа өязеннән, шуңа күрә «Башкирка» бул!

## 7

...Су ага да ага. Ага... Аның үз юлы.

Комган борынының юнәлеше үзгәрәп, су Ильясның күлмәген манма иткән икән.

– Кичерегез, тәкьсир...

– Син әллә кайдагы тылсымлы утрауларда йөрисең бугай, – диде Ильяс, сөлгене кызга сузып. – Рәхәтме?

– Син үзең! – диде Луиза, нәрсә әйтергә дә белмичә. Муенына кадәр кызарып чыкты.

– Әллә ниндидер башкарып булмас эш куштылармы? Йөзең үк талчыккан. Син бит Любецкий кул астында эшлисеңдер? Ул гаять таләпчән кеше шул. – Ильяс тагын бер Луизага сынап карады да көлеп жибәрде: – Әллә без «син»гә күчтек инде?

– Шулайрак булды шул... Мин Урта Азия университетында укыйм.

Башкарма комитет безне шулай ара-тирә эшкә җәлеп итә.

– Сөз миңа... этиең-эниең дә... син дә... күптән таныш кешеләр кебек... кан кардәшләр... – Алкинның тавышы калтырап алды. – Чын менә... Ихлас әйтәм.

– Әйдәгез, керәбез, – диде Луиза һәм җәһәт кенә кузгалып өйгә таба атлады.

– Тукта әле. – Кыз туктады. – Монда бит җәннәт бакчасы! Кара инде энә теге гөлчәчәкләргә... Кояш эчеп тулышкан өрекләрне сагындым. Алмалар нинди хуш исле! До боли люблю Туркестан. Кан хәтереме соң... Или... Потому что я с севера что ли? Есенинны яратасыңмы?

– Миңа Маяковский якин.

– Аңлашыла...

Төркестан – Луизаның туган жире. Шуңа күрә туган жире белән мэхэббэттә аңлашканы юк. Болай да барысы аңлашыла. Туган жир! Туган ил! Ничек яратмыйсың?! Төркестан туфрагына, адашып (хәер, нинди адашу, бик белеп килгән), аның бабасы килеп чыккан. Димәк, ул – монда өченче буын. Ләкин үзмә соң ул монда? Үзбәкләр, тажиклар читкә какмыймы? Какмыйлар, ләкин сирәк кенә чагылып киткән карашлардан аңлап була: алар өчен ул барыбер килмешәк нугай кызы булып кала бирә.

Югыйсә татарлар монда дистәләрчә мең булып төрле жирләрдә тупланып яши. Үз ватаннарындагы милли-дини изүгә, кысрыклауга чыдый алмыйча Төркестанга, телдәш кардәшләр янына килеп сыенган алар ничәмә еллар дәвамында. Монда аларны беркем дә көтеп тормаган, кочак жәеп каршы алмаган, элбәттә. Әмма арка да куймаганнар. Шулай жай белән генә яшәп киткән монда татар ыруы, аякка баскан, авызы ризыкка тигән. Алай гынамы – арадан миллионнарга тиенгән байлар да килеп чыккан. Бигрәк тә казакъ далаларында. Семей (Семипалатинский) банкасында алтын белән алты-жиде миллионы яткан Шаһиэхмәт бай Абсаттаров: «Дала халкы әле садә, бу бик озак дәвам итмәс, файдаланып калырга кирәк», – дигән имеш. Луизаның бабасы аның шул сүзен көлеп гел искә ала иде. Солдаттан качып монда килгәндә, Рэзән ягындагы Әжә авылы егетә Шәймәтнең кесәсендә биш тиен акчасы була. Аның кебекләр Төркестан иленә меңәрләп килеп егыла. Бигрәк тә Кызылжар белән Әжәдән рекрут егетләр күпләп бу якка кыякый. Шунысын да әйтергә кирәк: махсус шартнамә буенча 1916 елга кадәр Төркестан халыкларын Рәсәй армиясенә алмаганнар. Шуңа күрә әлегә егетләргә биредә казакъмы, үзбәкме, кыргызмы булып теркәләргә кирәк булган. Әлегә качкын татар егетләренең күбесе кәгазьдәге казакъка әверелә. Берәр казакъ ыруының жәйләвенә барып, аксакаллар ризалыгы белән, юк кына бәягә, ә күп очракта бушлай, алар шул ыру кешесе булып язылганнар, казакъ фамилиясен алганнар. Бик күпләре шул ырудан ук казакъ кызына өйләнгән. Шулардан бик ишле «чалаказакъ»лар нәселе барлыкка килгән.

Инкыйлабтан соң аларның күбесе үзләрен тагын татар дип яздырган. И, татарның бу каргалган язмышы! Давылларда, жылләрдә ирексездән сыгылырсың, чайкалырсың – татарның газаплы юлы шул, тик асылыңны югалтма да хәтеренә сакла; сынасың килмәсә, башыңны бу якка да, теге якка да и, сәлам ул ерак гасырлардан! Жил-давыл тынуга тагын аягүрә торып басарсың һәм беркемнән дә курыкмыйча оран салырсың: без исән!

Луизаның бабасы Хисаметдин Уфа өязенең кайсыдыр авылынан башта Жидесуга качып килгән. Кәчем ягындагы Әжә егетә Шәймәт белән алар Биәм елгасы буенда урнашкан Тәнәкә батыр авылында очрашканнар. Монда казакъларның найман кыдырали ыруы яши икән. Хисаметдин килгәндә, Шәймәт инде ыру башлыгы Тәнәкә батырның ышанычына кергән, казакъ Шаһиэхмәт Абсаттаров исеменә паспорт алган, аны Тәнәкә батырның ниндидер ерак туганының кызына өйләндерергә йөриләр иде. Кан кардәшен кире какмады яшә кияү (монда андый гадәт юк), безардан салам чәчле, зәңгәр күзле Хисаметдин да найман кыдырали ыруынан Киекбаев дигән казакъ булды. Далада егет кешегә ялгыз яшәү килешми,

бер ел да үтмәде, шул ук Шаһиэхмәт чын ахирәтенә эверелгән Хисаметдин дустына кәләш димләде – аларга кадәр егерме еллар элек монда килеп чыккан, үз нәүбәтендә Кайчә (Хәдичә) исемле казакъ кызына өйләнеп, Ташбаев дигән фамилиягә тиенгән Хөснетдин дигән Пенза татарының берәз шадраак кызы бар икән. «Шадра – йөрәк яндыра!» – дип көлдә Шәймәт. Хөснетдин абзый шәп кеше, кызын да үзәбезнең татарга бирәсе килә. Ияртеп шактый ук малга тиендерергә дә исәбе юк түгел дип, тагын шаркылдап көлдә булачак миллионер Шаһиэхмәт Абсаттаров. Ә Хөснетдин абзый инде казакъ арасында шактый бөтәйгән, йөзләп елкысы, өч йөзләп куе бар икән, калым сорап маташмады, кияүнең татар булуына сөенеп, бик тиз риза булды. Хисаметдин Шаһиэхмәтнең аз гына вакыт эчендә найман ыруында зур абруйга ирешүенә шул вакытта ук шаккатып калган иде. Ул бер үк вакытта теләсә кем белән уртақ тел таба, шуннан файдаланып, бер тиенен биш тиенгә кадәр үстерү сәләтенә дә ия. Кем хисабына? Әлбәттә, синең авызыңа карап, дөнъясын оныткан самими дала баласы хисабына!

Хәер, Хисаметдин да төшөп калганнардан түгел иде. Ул үз авылында ибтидаи мәктәптә укыган, күпмедер дини белеме дә бар, русчаны да сукалый. Мондый белем инде ул далада үзе бер байлык. Бер янчык гыйлеменә бер капчык итеп күрсәтә белсәң – ә егет моңа оста иде! – күктән ишелгән абруеңа гына ябынып ятасы. Шулай итеп Хисаметдин мулдакә булды; бу якларга килеп төпләнгән татарлар гадәтенчә, әлбәттә, сәүдә эшендә дә азмы-күпме казгана башлады. Чөнки башкача булмый. Сату-алуда сансыз булсан, кардәшләрең татарлар да, тирә-юңдәге казакълар да сине дөрөс аңламас. Яхшы ук мамыклангач, балалары аяклангач, ул бер төркем казакъ байларын житәкләп, хажга да барып кайтты, картлык көнендә «кажы» булып, самими дала халкына иркен өендә «пата», ягъни фатыйха биреп, чүт кенә изге булмыйча, картлыгын кадердә-хөрмәттә үткәрдә.

Бәхетле гомер кичерде Хисаметдин хажы, бөтен империяне дер селкеткән кызыл кыргынны күрмичә, Октябрь фетнәсе алдыннан үз түшәгендә фанилыктан бакыйлыкка күчте.

## 8

Зәки Вәлиди аны табынга чакырды. Аякны бөкләп, идәндә ашъяулык тирәсенә утырдылар. Уртада чикмәнле бәрәңге тулы коштабак, сөт-катык, корот, күпереп торган каравай ипи... Шул.

– Бары белән... – диде Зәки. – Әйдә, житеш. Беләсендер, башкорт арасында бәрәңге сирәк ризык. Хәзер ит кертерләр. Синең хөрмәткә бер куйны хәл иттек.

– Ну-у, байлар ризыгы, – дигән булды Ильяс. Хәер, табындагы ризык аңа чыннан да жәннәт тәгаме булып күренә иде. Екатеринбургтан чыкканнан бирле жүнле азык күргәне булмады. Кайнар бәрәңгене авызга озатканда, салкын катык белән сипләп жибәрәсәң, эм-м...

– Син безнең хәлләрне беләсәң инде... – дип Зәки сүз башлаган иде, Ильяс аны, үзенә хас булмаганча, бүлдерәсе итте: – Минем үземнең дә хәлләр шул чама – чак үлемнән калдым. Атып үтерәселәре иде. Ярый, бәхет булып, контрразведкада эшләүче сабакташым белеп алган. Хәрби училищеда бергә укыган идек. Генерал Сулькевичның җияне. Синең белән таныш икән, сәлам әйтеп калды.

– Өйе, бэхетең бар. Тэкъдир йөртә шул безне. Екатеринбургта булуын бер яктан эйбәт тә булган әле.

– Нәрсәсә эйбәт? Минә анда Директория съездда катнашырга жиберде бит. Колчакны «верховный правитель» иткәч, Учредительное Собраниең барлык членнарын «Поль-Рояль» кунакханәсендә кулга алдылар. Менә сиңа съезд!

– Уфада калганнарны кулга алып, Омскига жибергәннәр. Анда исә барысын да атканнар. Учредительное Собрание членнарын!

– Кит инде! Кемнәрне?

– Кемнәр икәнән белмим, ләкин хәбәр дәрәс. Соң үзегне дә чүт кенә атмаганнар бит...

– Кайчан атасыларын бер Алла гына белә.

Өйе, ул жиңел котылды. Төрмәдән качкач та, ике көннән соң аны татарлар, толыпка төрөп, атлы чанада шәһәрдән озаттылар. Сулькевич биргән адрес белән теге абзыйны эзләп тапкач, ул, Алкинны танып, күрше малаен каядыр йөгертте. Ильясның шикләнеп борсалануын күргәч, абзый, түбәтәен лепкәсенә шудырып, агып китәрдәй булып рәхәт елмайды: «Борчылма, энекәш, Зәйнәтдин байга хәбәр күндердем, ул бер жаен табар».

Ильясның жылкәсеннән авыр йөк төшкәндәй булды. Зәйнәтдин Агафуровны монда, Екатеринбургта, кем дияргә? Ул үзе монда «правитель»! Агафуровларны бөтен Рәсәй белә. Өле бер атна элек кенә бер мәжлестә янәшә утырдылар. Сәбәбе дә гадәти түгел иде. Ильяс Екатеринбургка съезд башлануырга атна-ун көн кала ук килде. Учредительное Собраниең башка татар әгъзалары белән бергә губернаның Милли Идарәсенә сайлаулар уңаеннан чакырылган иде. Кунаклар арасында тагын Гомәр Терегулов, Фуат Туктаров, Фатих Төхфәтуллиннар бар. Милли идарә дүрт шөгъбәдән тора: мәдәният-мәгариф, магия, хужалык эшләре, вакыфлар.

– Болар барысы да кирәк, – диде Ильяс, табын корып утырганда. – Ләкин без бик катлаулы чорда яшибез. Алай-болай булса, Милли идарә нәрсәгә таяныр соң? Сездә дә Хәрби шура юкка чыккан...

– Өйе, кызыллар куып таратты аны, – дип, кемдер жиңел генә аны жөпләп куйды.

– Бишенче шөгъбә итеп хәрби шураны яңадан оештырырга кирәкмиме? – дип, Фатих Төхфәтуллин да сүзгә катышты.

– Ө Казандагы Мәркәз Хәрби шурасы кайда соң? – дип, Екатеринбургның тагын бер эре бае Фазыл Богатиев Ильяска борылды. – Ө, Ильяс әфәнде? Бәлки, сез беләсездер? – дип, мыскыллы елмайды ул. – Без нәрсә? Без провинция. Сезне, кырык меңле гаскәрегез була торып, Мәскәүдән килгән исерек матрослар куып тараткан түгелме соң?

Зәйнәтдин бай кулын салмак кына күтәрәп, имән бармагын өскә тырпайтып, үз сүзен әйтте:

– Мөселман халкы – тыныч халык. Корал белән кяферне жиңеп булмый.

Милли идарәгә таяныр өчен дә, урыска ярар өчен дә бездә – ул кесәсенә сугып куйды – бүтән нәрсә бар.

Юк, «бүтән нәрсә» Агафуровка ярдәм итә алмаган, биш-алты ел үткәч, Ильяс кайсыдыр гәжиттән укыды – кайчандыр миллионнар белән эш иткән Зәйнәтдин бай Харбинда, тәмам бөлгенлеккә төшөп, якты дөнья белән хушлашкан.

Уралның атаклы татар байлары Агафуровлар, Богатиевлар белән Ильяс шул сайлаулардан соң зыяфәттә танышты. Учредилка әгъзалары исеменнән Фуат Туктаров сөйләде, сүзгә ул барысыннан да оста иде. Казан университетын тәмамлаган юрист бит! Татарлар арасында алар берничә генә. Гап-гади авыл мулласының улы, ничек ул анда барып керә алган? Анда эләгер өчен бит татар баласына житмеш киртә үтәсе. Хәер, Фуат бит әле ул – публицист язучы да, Гаяз Исхакыйның тиңсез дуствы, сәяси көрәшләрдәге юлдашы. Социалист-революционер! Атаклы «таңчы»! Ә монда кемнәр Милли идарәгә сайланды? Унөч кешенә һәрберсе йә Агафуров кебек капиталист, йә Рахманкулов кебек мулла. Бер-ике мөдәррис, бер приказчик. Ильяс көлемсерәп куйды, нәрсә сөйләр икән Фуат? Социалистлыгы өстен чыгармы, милләтчелегеме?

– Без – изелгән милләт, – дип башлап китте Туктаров. – Без гасырлар бус изелгән. Ниһаять, безнең каршыда яктылык пәйда булды. Әмма да ләкин юлыбызда киртәләр аумады. Үзегез беләсез, бөекмәмләкәт турында хыялланучылар өчен без элеккечә «гололобий» булып калабыз, ә мәркәздә хакимиятне явызларча мәкер белән кулга төшергән большевиклар «сыйнфый көрәш» дип халкыбызның аңын бутый. Без мөселманнарда бай белән ярлы арасында урыстагы кебек дошманлык юк. Зыялы байларыбыз булмаса, бүгенге көнгә без һаман шул күршебездәге гайре урыслар кебек надан, томана булып килер идек. Кем мәдрәсәләр тотты? Кем газета-журналларыбызны нәшер итәргә иганә бирде? Зыялы байларыбыз. Менә без сезнең хозурыгыгызга Комуч исеменнән дүртәү килдек. Безнең фикеребез бер: халкыбыз хөр һәм мул яшәргә тиеш! Үз динен тотып, үз мәгарифе белән.

Кемдер, приказчик бугай, хуплап «афәрин!» кычкырырга ымсынган иде дә, Агафуровның авыр карашын муен чокырында тоеп, ярты сүздә туктап калды.

– Син дә мулла, мин дә мулла, атка печән кем сала? Бу мәкальне ишеткәнәгез бардыр, кем, Туктаров әфәнде?

Тик Туктаров һичбер вакытта да югалып кала торган кеше түгел:

– Печән салучысы табылып, аты белән печәнә генә булсын! – дип, байның авызын томалады.

Икенче көнне бөтен шәһәр белән кубып, Мохтарият көнен бәйрәм ителәр. Шәһәр хакимияте, Милли Идарәнең соравына күрә, 1918 елның 30 ноябрен Екатеринбург татарлары өчен ял көне дип белдерде һәм эшкә чыкмаучыларның хезмәт хакын кисмәскә кушты...

– Бәйрәмне үткәргә бераз сонаргансыз түгелме соң? – диде Гомәр Терегулов. – Русия һәм Себер мөселманнарының милли-мәдәни мохтарияте Казандагы корылтайда былтыр – 1917 елның 22 июлендә игълан ителгән иде.

– Жәй көне бит бәйрәм кайгысы түгел иде. Башта кызыллар котырынды. Аннары чехлар; алар да озак тормады. Бераз тәртип урнашканын көттек. Могтәбәр кунакларны чакыру мөмкинлеге дә хәзер генә булды, – диде Габдрахман мулла.

Ә бәйрәмне шәп оештырганнар иде. Шәһәрнең музыка мәктәбендә могтәбәр кешеләр жыелган. Башта лекция булды. «Милли-мәдәни мохтарият нәрсә ул?» Икенче бүлектә шәһәр үзешчәннәре Гаяз Исхакыйның «Мөгәллимә» әсәрен сәхнәдә уйнады.

Тәнәфестә приказчик тыйнак кына мактанып торды – үз мөселманнарымыз

өчөн түләүсез курслар ачтык, диде. Аларда кыз-кыркын төрлө кул эшләрәнә, пешерергә-төшерергә өйрәнәләр икән. Ир-егетләр исә хисап, коммерция арифметикасы курсларына йөри.

«Юк, болар белән азатлык та алып булмый, дәүләт тә кору мөмкин түгел. Тәмам басынкы калганбыз түгелме соң? – дип әрнеп уйланды Ильяс. – Ничек кенә кузгатырга соң бу халыкны? Без дә үз хақыбызны хакларга тиеш бит, ниһаять! Банкетлардан банкетларга, концертлардан концертларга күпме сүз сөйләп йөрөп була?»

## 9

Ә бит чак кына калган иде! Татар хәрбиләрәнә Икенче корылтаен оештырганда, ул инде тәгаен аңлады: шушында хәл ителәчәк татар ызымы! Башта бик әйбәт башланды ул съезд. Казан советыннан да вәкилләр чакырылган иде. Шейнкман, Грасис, аларга кушылган татар большевиклары Солтангалиев, Сәетгалиевләр. Казан советы рәисе Яков Шейнкманның чыгышы әле дә колагында яңгырый: «Без буржуалар белән бер эш тә кылмыйбыз. Алар безгә баш исеннәр. Без мөселманнарга үзләре теләп, автономия алырга каршы түгел. Казан советы аңа каршы тормый, шулай ук Халык комиссарлары советы да һәр милләткә үз ызымын үзенә тапшырырга риза. Советлар милләтләрнең үзбилгеләнү хокукына каршы килмәскә вәгъдә бирә». Карл Грасис та сандугач булып сайрады: «Без федерацияләр жөмһүрият булуын яклыйбыз. Хәрәбәгә әйләнә беткән Россиядә моннан соң мөстәкыйль дәүләтләр һәм аерым жөмһүрияتلәр генә булып. Безне халык иркәнә каршы булучылар дип, гайбәт таратучылар бар. Юк сүз ул. Без совет республикалары федерациясә өчөн хәлдән килгәннең барысын да эшләребез. Учредительное Собраниегә ышанмагыз, совет хөкүмәте белән бергә булыгыз. Шунның аркылы гына барыбыз да социализмга ирешербез!» Шуннан соң Грасисны, сызгырып, трибунадан куып төшерделәр. Солтангалиев тә Учредительное собраниегә каршы сөйләп маташты, аны кадетларның рупоры, дип атады. Аны да тыңламадылар, шау-шу купты.

Большевикларның ихлас булмавы башта ук сизелде. Алар хәтта үзләренә ияргән татар большевиклары алдында да риялы кылана, чынлыкта исә татарларга бернинди мохтарият бирергә жыенмый иде. Шулай мәкерләр булганга үз максатларына ирештеләр дә: корылтай икегә аерылды. Тагын үзара сүз көрәштерү китте, һәркемнең үз фикере бар, һәркемнең шуны мөнбәрдән башкаларга ишеттерәсе килә.

– Ай буе корылтай буламыни? – диде Ильясның энесә Жиһангир, иртән егерменчеме, егерме беренчеме утырышка жыенганда. – Концасы буламы моның, юкмы, наконец?! Сүздән туеп, солдатлар өйләрәнә качып бетте бит инде. Әнә Уфада да Милли байракны, төрөп, Милли Идарәгә тапшырганнар. Нишлибез, абый?

– Генерал Сулькевичка татар корпусын Казанга алып килергә боерык жиһәрдем. Үзең дә беләсең, Нигъмәт Еникеев хәзер монда атлы эскадрон оештыра. Корпус килеп житүгә большевикларның Казан советын куып таратабыз, Идел-Урал штатын совет республикасы дип игълан итәбез.

– Ленин тирәсенә жыелган Вахитовлар, Ибраһимовлар моңа һичничек тә риза булмас бит. Алар безгә буржуазия вәкилләре дип кенә карый бит.



– Әлбәттә! Безнең эш барып чыкса, алар беркемгә дә кирәк түгел бит. Ленин белән уртак тел табып булыр сыман. Аларга хәзер көчле союзниклар кирәк.

– Шәп бу! Соңармаска иде!

Соңардылар. Казан советының Хәрби шура житәкчелеген кулга алырга җыенганын ИлҖас белә иде. Ләкин фронттан татар корпусы килергә торганда, моңа базнат итмәсләр, дип өметләнде. Шулай да саклык йөзеннән хәрбиләр корылтаен Дворяннар собрание бинасыннан Яңа Бистәгә күчерде.

Ул көнне утырыш Камил Якубның ярсулы чыгышыннан башланды. Ул, кызарынып-бүртенеп, гадәттәгечә Хәрби шураны сүгә башлады. «Карагыз энә Алкиннарга һәм башка морза токымнарына. Эшче-крәстияннән алар белән юлы берме? Алар гасырлар буена безнең братны изеп килгән, хәзер дә шуны куалар. Идел-Урал штаты аларга шуның өчен кирәк. Ә без байларсызгына совет республикасы яклы. Карагыз ул Токымбетов, Мозаффаров кебек йолкыш авантюристларга! Болар бит...

– Позвольте! – дип аның сүзен бүлдә Госман Токымбетов. – Минем съездга махсус белдерүем бар. – Мөнбәрдән Камил Якубны этеп төшерде дә ачы тавыш белән делегатларга кычкырды: – Иптәшләр! Сөз кемне тыңлыйсыз? Хайинне тыңлайсыз! Менә без түрк-татар милләте өчен парлак юллар эзләгәндә, большевикларга якты йөз күрсәтеп, түребезгә чакырганда, алар безнең аркага пычак кадый! – Ул кулындагы кәгазен селкеде. – Менә дәлил! Казан советы комиссар Подвойскийга яшерен телеграмма җибәргән. Анда безнең большевиклар монда киләсе мөселман корпусын коралсызландырып таратуны таләп итә. Ә үзләренә ярдәмгә Кронштад матросларын һәм латыш укчыларын чакыра.

Шушы сүзләрдән соң корылтайда чын мәхшәр купты. Большевикларны да, советлар яклы сул эсерларны да дөмбәсли-дөмбәсли куып чыгардылар. Ә Токымбетов халык өстенә урысча жөмлөләр ыргыта иде – урысча саллырак яңгырый кебек бит, гасырлар буе шулай килгән:

– Вы не учите нас, что такое национальное самоопределение! Сранные учителя! Мы сами кого угодно можем учить, у нас есть миллионы штыков!

Миллионнар дигәндә, арттырды инде, әлбәттә. Тик андыйгына арттыру татарга килешеп тора бит ул, чукинчык.

Шул ук көнне Казан советы советлар платформасында булган солдатларны, төрле шовинистик элементларны съездга җыйды һәм шунда Казан Совет Республикасын игълан иттеләр. Менә шул чакта инде большевикларның милли республикаларның теләсә ниндиенә каршы икәнә тәмам ачыкланды.

Берничә ел үткәч, Мәскәүдәге бер фатирда ИлҖас очраклы рәвештә Мирсәет Солтангалиев белән очрашкан иде.

– Сөз шунда да аларның кем икәнән аңламадыгызмы? – дип сорады ул.

– Без аларның кем икәнән сөзгә караганда да яхшырак белә идек, – дип җавап бирде Мирсәет. – Тик алар бит вак-төяк, шушера. Милли мәсьәләне монда, Мәскәүдә, Ленин, Сталин кебекләргә генә хәл итәсен без бик яхшы аңлый идек. Безгә ул этапта сөзнең көчнә тәмам юкка чыгару кирәк иде. Большевиклар идарәне кулга алу белән сөзнең ният җимерелде, үзегез генә шуны төшенмәдегез. Милли мохтариятне бары тик Совет дәүләте житәкчеләре белән килешеп кенә тормышка ашырып була иде. Ахыр чиктә

Зэки Вэлиди шулай итмәдемәни? Син үзең дә... Татар дәүләтчелегенә каршы булган Шейнкманнар, Грасислар бездән – татар коммунистларынан файдаланабыз дип уйлады, э, асылда, без алардан файдаландык. Андыйлар әле дә күп, ләкин нишлисең, милли яшәеш өчен даими көрәшәргә кирәк.

Оста демагог иде ул Солтангалиев!

Кем кемнән файдалангандыр, әмма Казан советы (аның башында торучылар барысы да диарлек яһүдләр иде) Хәрби шура житәкчеләрен, электән үк гадәтләнгәнчә, татарларның үзләреннән үк кулга алдырырга карар бирде.

Беренче мартка каршы төндә Алкиннарның Воскресенский урамындагы өйләренең парад ишеген кемдер бик каты итеп дөмбердәтте. Жүнлегә түгел бу! Ильяс, тиз генә торып, киенә башлады. Ул бала чагында ук авылдан китерелгән хезмәтче хатын Гайнелхәятнең ишек төбөндә йокылы тавышы ишетелде:

– Хту там?

– Ильяс Алкин өйдәме? Аңа пакет!

Татарча тавыш ишеткәч, хезмәтче хатынга да жан керде:

– И-и, адәм тәганәсе! Төн уртасында кеше куркытып йөрмәсәгез, иртән ярамаганмы? – дип сукрана-сукрана ишекне ачарга кереште.

Ильяс, киенеп, бүлмәсеннән чыкканда, йортка уннан артык солдат иярткән татар большевиклары кереп тулды. Иң алда – Солтангалиев, аңардан берәз калышып Сәетгалиев, Урманов, Касыймов, Гомәровлар...

– Казан советының мөселман комиссариаты исеменнән сез кулга алынасыз! – дип, Солтангалиев аңа ниндидер кәгазь сузды. – Жиһангир кайда?

– Хәзер чыгар... – Ильяс сузылган кәгазьне читкә этәрде. – Бу кадәр солдат белән нинди ордер инде, ташла.

Жиһангир чыга-чыгышлы ук, ачулы сүзләрен Мирсәетнең йөзенә бәрде:

– Сез үзегезнең нәрсә эшләгәнегезне беләсезме? Бу бит законсызлык! Мирсәет, син бит акыллы кеше, йомышлы малай булып йөрү сине бизәми. Без бит милли эшләрдә бергә йөргән кешеләр!

– Тукта! – дип, энесен бүлдерде Ильяс. – Юкка ярсыма, алар инде үз юлларын сайлаган.

Аларны туп-туры Казан советы урнашкан бинага китерделәр. Госман Токымбәтов, Йосыф Мозаффаров, Газиз Монасыповларны «Бристоль» кунакханәсендә кулга алып, монда алып килгәннәр иде инде. Барысының да йөзе караңгы. Алкиннарны күргәч, кәефләре унай якка үзгәрдә тагын. Эшнең гаять житди икәнән барысы да аңлый иде. Бу зөбаныларның, судсыз-нисез, контрреволюциядә гаепләнеп, таң атканчы атып үтерүләре дә бар. Шулай ук Учредительное Собрание эгъзасы булган Ильяс Алкинга кул күтәрерләр микәнни? Булмас! Бу бит бөтен Рәсәй күләмендә гауга чыгарачак. Әлегә уй күңелдә өмет чаткысы калдыра иде әле.

Хәрби шура житәкчеләренең кулга алыну хәбәре Казанда бик тиз таралды. Көн тууга ук Казан татарлары советларга элекке гадәт буенча вәкилләр жиһәрә башлады. Нигъмәт Еникеев атлы эскадронын жыеп, Иске һәм Яңа бистәләрдән фронтовик солдатларны туплаганнан соң, большевикларга ультиматум жиһәрде. Ул Казан советына һөжүм итәргә

тәвәккәлләгән иде. «Андый һөжүм башласагыз, тоткыннарны тиз арада юк итәчәкбез!» – дип, мөселман комиссариаты Еникеев хозурына ике солдатын юллады.

– Эшләр шулай тора, әфәнделәр! – диде Солтангалиев тоткыннарға. – Совет власте үзенә каршы контрреволюция әзерләп яткан кешеләргә каршы кул кушырып утырмайчак. Сөзгә ике генә юл: йә совет властена каршы бүтән көрәшмибез, дип сүз бирәсез, менә бу кәгазьләргә кул куясыз, йә барыгыз да подвалга!

– Безнең совет властена каршы көрәшкәнәбез дә юк! – диде Ильяс. – Аларны хуплап телеграмма жибердек, оныттыңмыни? Ә бу синен мондагы хужаларың большевик түгел алар, большевик битлегә кигән карагруһлар, великодержавниклар!

– Без бит мөселман социалистлар комитетын бергә оештырдык, акылыңа кил, Мирсәет! – дип кычкырды кайнар канлы Жһангир.

– Мин монда сезнең каршыда бәхәсләшер өчен утырмыйм. Безнең шартлар шул, үтәү-үтәмәү – сезнең эш. Шулай да, иске таныш буларак, киңәш бирә алам: кул куегыз да Казаннан китегез! Безнең дә кан коясыбыз килми. Кан коелса, ул сезнең намусыгызда булачак.

– Сәер кеше икән бу! – дип кычкырды Жһангир.

– Аңла, Ильяс, – дип сүзен дәвам итте Мирсәет. – Съездларда сафсата сату заманы үтте. Күп лыгырдадык, жите! Сөз жиңелдегез. Безгә ярдәмгә Мәскәүдән матрослар, латыш укчылары килде. Сөз бит юләрләр түгел. Бер дә юкка башны югалтмагыз. Аның әле кирәге чыгар.

– Тарих кабатлана! – дип тагын кычкырды Жһангир. – Казанны алганда да, синен кебекләрдән файдаланганнар.

– Бәхетсез халыкның бичара балалары! – диде Газиз Монасыпов. Ул шулай эндәшми-нитми утыргач, нәтижә чыгарып куярга ярата иде.

– Әйе, мин дә шулай уйлыйм, – дип, Ильяс Мирсәеткә кулын сузды. – Бир кәгазьләреңне.

Азат ителгәч, алар Жһангир белән тиз генә жыенып, Самарага китеп бардылар.

## 10

Самараны башкала иткән Комуч (Учредительное Собрание комитеты) Ильяс Алкинны Казан губернасына үз уполномоченные итеп билгеләде. Шуннан файдаланып, ул Комучның Халык Армиясе командующие генерал Галкин эргәсенә керде. Генерал аны бик жылы каршы алды. Баксаң, Ильясның әтисен яхшы белә икән. Башта озақ кына аның хәлен сорашты.

– Соңгы вакытта гел авырый әле ул, – дип теләр-теләмәс кенә җавап бирде Ильяс, һаман үзенә гозерен генерал колагына житкерергә ымсынып. Ниһаять, Галкин аның нинди йомыш белән йөрүен сорады.

– Казанда добровольцлардан мөселман полклары оештырырга иде бит, ваше превосходительство. Әлегә дүрт полк оештырып булыр дип уйлыйм.

– Оешканнары да качып бетте түгелме соң?

– Обстоятельствлар үзгәрдә бит хәзер. Россиядә демократия урнаштырганда, безнең халык читтә калырга тиеш түгел.

– Белмим, белмим, – диде генерал, икеләнеп. – Халык демократиянең

нэрсэ икэнен аңлаймы соң ул? Ул сугыштан туйган, анысын белэм. Шуна күрә үзлэре өчен аңлаешсыз демократия өчен сугышырга эзер добровольцлар кайдан табарсың икэн? Аннары Казан мөселманнарының күбесе большевикларның «ирек, тигезлек» дигән сафсатасы белән агуланган. Мобилизация игълан итсән, бер хэл. Ләкин бит әлегә безнең андый мөмкинлек юк. Ресурслар житми.

Генералга шалтыраттылар.

– Ә-ә, улмы? Керсен.

Бүлмәгә житез адымнар белән Зәки Вәлиди килеп керде.

– Здравия желаю, ваше превосходительство!

– Керегез, узыгыз, Валидов эфәнде. Яхшы булды әле килүегез. Кем айтмешли, на ловца и зверь бежит. Сез Алкин эфәнде белән таныштыр бит?

– Аның белән генә түгел, этисе белән дә бик якин танышлар, – диде Вәлиди.

– О-о, Сәетгәрәй Шаһиәхмәтовичны беләсезмени?! Алтын кеше! Өле генә Ильяс эфәндедән аның хәлен сорашып тордым. Менә нэрсә... Алкин эфәнде Казанда мөселман добровольцларынан полклар оештырмакчы була. Сез ничек уйлыйсыз, мөмкин хәлме бу?

Зәки Вәлиди берәз уйланып торгандай итте дә:

– Юк! – дип катгый җавап бирде.

– Сез артык категоричный, – диде генерал. – Казанда Алкиннарның дәрәжәсе зур. Алар оран ташласа...

– Гафу итегез, – диде Вәлиди, – Казан татарларында элеккеге сугышчан рух жуелган. Гаскәрилекне алар урыс эше дип күзаллый.

– Ләкин бит сезнең гаскәрдә татарлар бик күп. Аеруча офицерлар.

– Гади солдатларың күбесе Казан татары түгел, мишәр татарлары.

Офицерлар, әйе, байтак. Тик бит алар татар гаскәре төзи алмаганга миңа кушылды.

– Казан татары сугышчан түгел, дигән сүз белән һич тә килешмим, – диде Ильяс. – Вәлиди эфәнде үзе уйлап тапкан әлегә сафсатаны күптән инде барлык трибуналардан кабатлап йөри. Татарлар үзләренен кем икәнен Германия белән сугышта яхшы күрсәтте. Аларның батырлыгын беркем дә инкяр итә алмас.

– Син кызма әле, Ильяс, – дип, аны тынычландырырга ашыкты Зәки. – Мин бит Уфа өязендә, Бөредә, Бәләбәйдә мобилизация игълан итеп карадым. Юк, барып чыкмады.

– Алар Идел-Урал штатыннан аерым булган Башкортстан идеясен кабул итмәде, шуна күрә сиңең гаскәреңә килмәделәр.

– Менә син Татарстан идеясен игълан ит, килерләрме икән? Юк эш белән йөрисең. Мин сиңа яз башында ук айттем – кил безгә! Сиңең кебек белемле, төпле офицерлар безгә бик кирәк. Казанда сиңең эшенең барыбер килеп чыкмас. Аннары сезнең татарлар арасында кызыл авызлар күп. Хәрби Шураны куып таратканда күрмәдеңмени? Аны бит үз татарларыгыз кулы белән эшләделәр. Казан ул – урыс шәһәре.

Генерал Галкин аларның бәхәсен кул ишарәсе белән туктатты.

– Казан татарларын Халык армиясенә җәлеп итү начар булмас иде анысы. Большевикларга каршы сугышта инородецларның аркадаш булуы бик мөһим. Моңы әле безнең сәясәтчеләр дә, хәрбиләр дә аңлап бетерми.

– Аңларлар кайчан да булса, тик соң булуы бар! – диде Ильяс.

– Кызылларга каршы сугышта башкортлар үзләрен искиткеч яхшы яктан күрсәтте. Алар бит Казан татарларына да үрнәк булырга мөмкин. Гадәттә, ике тугандаш халык арасында көндәшлек була. Әйдәгез, Вәлидов әфәнде, сезнең 3 нче полкны Казанга күчерик. Шәһәр мәйданнарында парадлар үткәрсеннәр, митинглар. Андагы мөселманнарның сугышчан рухын күтәргә моның файдасы булып дип уйлыйм.

– Пугачёв ихтилялыннан соң башкорт гаскәренең Казанга кергәне юк иде әле, – дип елмайды Вәлиди.

– Димәк, сез риза?

– Риза, әлбәттә.

Ләкин бу ниһә сүздә генә калды. Комуч никадәр генә бөтен идарәне үз кулына алырга теләсә дә, генералларның күбесе аны санга сукмый, башбаштаклык итә, шуңа күрә Халык Армиясе чехлар ярдәмендә яуланган биләмәләргә дә кулында тотарга булдыксыз иде. Унынчы сентябрьдә кызыллар кире Казанны алды. Ильяс Алкин, күпме тырышса да, аңарчы бер полк та оештыра алмады. Хәер, аңа вакыт та калмаган иде инде. Өченче башкорт полкы да Казанга килеп өлгермәде. Көнъякта исә аклар Актүбә шәһәрәннән кызылларны бәрәп чыгара алмады. Ул гына да түгел, Самара белән Златоуст арасындагы тимер юлдан төньяктарак кызыллар үзләргә һөжүмгә күчте. Аларга каршылык күрсәткән өченче полкны шуңа күрә Актүбә фронтына жиберү мөмкин булмады. Зәки Вәлидинең исәбе буенча, Актүбәне яулап алсаң, Ташкентка юл ачыла, бу инде бөтен Төркестан синең кул астында булчак дигән сүз. Андагы халыкны гаскәргә жәлеп итү ихтималы кызыктыра иде Зәкине. Бу инде бөтенләй башка мөмкинлекләр!

Бу көннәрдә Самарада Ильяс Алкин белән Зәки Вәлиди еш күрештеләр.

– Менә син Русиянең һәр сугышында катнашып килгән татарларның кулга корал алуына шикләнәсең, ә моңарчы мобилизация күрмәгән үзбәккә, казакка өмет баглыйсың. Алар бит хәзерге армиянең нәрсә икәнән дә белми.

– Аның каруы аларда милли хис көчле, – дип жавап бирде Зәки. – Кешедә ватан тойгысы булса, тиз арада яугиргә әверелә.

– Менә күрерсең, кызыллар бик тиздән татар полклары туплай башлаячак. Ә без теләсәк тә, терсәкне тешли алмабыз.

– Татар полклары тупланса, димәк, кызыллар милли хисләргә уята белә, – диде Зәки, күзен дә йоммыйча. – Тик мин моңа ышанмыйм. Аларга аерым татар полклары нәмәгә? Алар болай да сезне рәхәтләнеп мобилизовать итәчәк.

Уфада узган Дәүләт Киңәшмәсе вакытында өченче полкның 900 кешедән торган бер батальоны әлегә шәһәрдә урнашкан иде. Дәрәсән әйткәндә, акларның Уфадагы төп көче шушы батальон иде. Самара хөкүмәте аны Сызраньга жиберүгә таләп итте. Кызыллар монда да һөжүмгә күчкән, аклар аларның басымына түзә алмый чигенә башлаган, шуңа күрә Иделнең уң ягын бөтенләй югалту куркынычы туган иде. Полковник Терегулов житәкләгән батальонны тиз арада Сызраньга юлларга туры килде.

Ләкин көтмәгәндә, Каппель гаскәрләргә, чехлар белән бергә, Сызраньны калдырып, сул ярга күчте. Алар эшелоннарга төялеп, Зөлфин күпергә аша теге якка чыкты, ярдәмгә килгән башкорт батальоны турында уйлап та карамадылар, ләкин батальон командиры аң булды, борынгы замандагы

нугай бабаларының ары-бире юлын хәтерләп, кызыллар килеп басканчы көймәләрдә, салларда Идел кичеп өлгерделәр. Жиденче сентябрьдә чехлар белән башкортлар Самараны да калдырды. Ильяс Алкин да Самара хөкүмәте белән Уфага килде. Бераз вакыттан соң кызыллар аларны Уфадан да куып чыгарды.

Шул көннәрдә Зәки Вәлиди үзенә хөкүмәтен Оренбургтан Темәс авылына күчәрдә. Башында Галимжан Таган торган өченче полк Каппель гаскәрләре белән көнчыгышка чигенгәч, башкорт гаскәренә төп көчләрәннән аерылып, аралар ерагайды. Телеграф аша Корбан бәйрәме белән котлаганда, Таганның тавышы бөтенләй сүрән иде.

– Без монда Лемез дигән урыс авылында урнаштык, – диде ул. – Нарун Корбангалиев Саткин заводында. Колчак барлык коралларны тапшырырга боерды, азык-төлек, киём-салым бирүне туктатты, үзәбездә авылларга таралырга фәрман бирде. Без сугышып булса да, сезгә барып кушылып идек, тик кар тирән, атлар бата. Нишләргә дә белгән юк.

Нишләргә кирәк икәнән бу көннәрдә Зәки Вәлиди үзә дә белми иде, шулай да кискен рәвештә:

– Нинди хәлдә булсагыз да, коралны тапшырмаса! – дип, үзенә әмерен житкәрдә.

– Корал алырга килүчеләрне куып жибәрдек. Тиздән махсус отряд жибәрәчәкләр. Сугышырга туры килмәгәе.

Шуннан соң Колчак ике арадагы телеграф элемтәсен өздә. Өченче полк белән бәйләнеш бөтенләй киселде.

– Нишлибез? – Вәлиди корпус командиры генерал Ишбулатовка борылды.

– Без хәзер нишли алабыз? – диде генерал, күзен читкә борып. – Көчленек замана. Буйсынырга кала.

– Юк! – дип кычкырды Вәлиди. – Колчак кушты дип, гаскәребезне таратсаң, без кем булабыз?

– Зәки! Мин гап-гади патша генералы, – диде Ишбулатов. – Минә өстәге командирларга буйсынырга өйрәттеләр. Субординация! Шуңа күрә мондый авыр вакытта син гаскәр белән дә житәкчелекне үз кулыңа ал. Син кискен, кыю кеше. Миндә, күрәсәң, андый сыйфатлар юк. Мин бу тупиктан чыгу юлын күрмим.

22 ноябрьдә Зәки Вәлиди башкорт корпусы белән житәкчелек итүне үз кулына алды. Берничә көннән исә, Ильяс Алкин, Екатеринбург төрмәсеннән котылып, Темәс авылына, Зәки Вәлиди эргәсенә ашыкты.

## 11

– Кайчан атасыларын бер Алла гына белә, – диде Ильяс Алкин.

Зәки күзлеген салып, көрән кульяулык белән озак кына пыяласын сөртте. Күзлексез аның кыяфәте шулкадәр гажиз, әйтерсәң калканын, көбәсен ташлаган яугир. Янаклары суырылган, күзә кызыл. Мөгаен, йокысызлыктан интегә. Ничә мең кешенә язмышы аның ихтыярыннан тора бит. Комуч булганда, Себер хөкүмәте һәм Дутов белән ярашып, алар арасындагы каршылыклардан файдаланып, ул әле аларның һәркайсыннан, авырлык белән булса да, коралын, киём-салымын, азык-төлеген алып тора иде. Хәзер



хәлләр үзгәрде. Колчакка кадәр үк Директория өлкә хөкүмәтләрен таратырга боерды, ә армия унитар булырга тиеш, дигән фәрман чыгарды. Бердәм һәм бүленмәс Россия! Юк, алар башкача булдыра алмый. Илдә нинди режим хөкем сөрсә дә, алар барыбер үз жырын гына сузачак. Колчак, Директорияне куып тараткач, аңардан да кыркуррак кылана башлады. Ниндидер чүчмәк башкортларның, казакъларның гаскәр тотуына, федерация дип сөйләнүенә түзеп торамы инде ул? Безгә нәрсә кала? Монда йә Колчакка буйсынып, гаскәрне төрле урыс частыларына таратырга – бу инде Зәки өчен сәяси үлем дигән сүз, гаскәрсез генерал кемгә кирәк? Йә кызыллар ягына күчәргә... Хәер, Зәки хыялында өченче юл да шәйләнә иде.

– Уйларга кирәк, – диде Зәки.

– Алаш Урда белән бәйләнешегез бармы соң?

– Әйе, киңәшәргә кирәк... Әле бездә көч бар. Мин бит сине жәй көне үк чакырган идем. Фикерем үзгәрмәде. Минем штаб начальнигы буласыңмы?

– Синең бит миннән күпкә югары званиеле офицерларың бар.

– Синнән дә уңай кеше юк. Мин сине беләм бит.

– Мин бит артиллерист, штабист түгел.

– Штаб ул – гаскәрнең мие. Хикмәт званиедә түгел. Синең кебек төпле, жиде кат уйлап, бер кат кисә торган кеше кирәк миңа. Хәер, кисү моментын кайчак артык та суза торган гадәтәң бар анысы... – Зәки, кинаяле елмаеп, Ильясның күзенә карады. – Син уйлаган арада кулдагы малны талап та китүләре бар...

– Йә, йә, – дип, ачуыннан буылып пышылдады Ильяс. – Кайчан малымны таладылар?

– Ярар, кызма. Без икәү булсак, беркем дә таламас. Йә, жавабыңны көтәм. Ильяс жилкәсен жыерды.

– Мин синең ихтыярда. Шуның өчен килдем бит.

Зәки жилкә аша ишеккә борылып кычкырды:

– Сәрсенбай! Коръән-Кәримне керт әле!

Озын буйлы, киң яурынлы башкорт егете тиз генә Изге китапны Зәкигә китерде. Зәки торып басты, Коръәнне сак кына маңгаена тидереп алды, аннары аны тантаналы рәвештә Ильяска сузып:

– Йә, шушы Коръән-Кәримгә кулыңны куеп ант ит!

Ильяс та урыныннан торды, кулын Китапка куеп, сораулы карашын Зәкигә төбәде.

– Кабатла! Түрк-татар халкының азатлыгы өчен башкорт гаскәрләрендә жанымны да, тәнемне дә аямыйча көрәшәргә ант эчәм. Шушы изге эшкә хыянәт итсәм, миңа Алланың каһәре, кан кардәшләремнең каргышы төшсен!

Зәки Китапны кадерләп, түрдәге киштәгә куйды. Сәрсенбайның кулыннан чынаяк алып, Ильяска тоттырды.

– Мә, эч! – Үзе дә тагын бер чынаякны кулына алды. – Ант!

– Ант!

Кымыз куәтле иде, тамак төбеннән каймак кебек үтсә дә, кодрәте борын куышлыкларын кытыклап, өскә күтәрелде.

– Борыңгы китапларда шулай әйтелгәнме? – дип, самими сорады Ильяс.

– Һәр нәрсәнең үз тәртибе бар, Ильяс Алкин! Башкорт гаскәрләренең штаб башлыгы. Сөз бит, казаннар, борыңгы түрк йолаларын оныта язгансыз.

– Башланды!

Зэки көлөп жибәрде. Кәефе күтәрелгәне күз карашыннан ук сизелә иде.

– Утыр, сөйләшеп бетерик. Хәзер инде сиңа ышанып була. Мин сине беләм, син үлсәң дә, ант боза торган кеше түгел.

Әйе, язмыштан узымыш юк. Әле бер ай элек кенә, син тиздән Зэки Вәлиди кул астындагы башкорт гаскәрләренең штаб башлыгы буласың, дисәләр, Ильяс ул кешегә карап, бармагын чигәсендә уйнатып алыр иде. Юк, Зәкинең башкорт мохтариятен инкяр итүдән түгел. Ул үзе дә инкыйлабка кадәр үк әле Петербургның политехника институтында укып йөргән чакта түрк-татарлар өчен тупраклы мохтарият турында хыяллана иде. Дәүләтчелек туфраксыз-жирсез була алмый. Шуңа да нинди генә абруйлы кешеләр булмасын, ул Максудиларның, Исхакыйларның милли-мәдәни мохтарият хақына казганып йөрүләрен якламады. Көрәшнән башыннан ук территориаль автономия дип барды. Бу мәсьәләдә алар Вәлиди белән мәсләктәшләр иде, әлбәттә. Ләкин ул аның фәкать башкортлар өчен генә автономия таләп итүен аңламады, хәтта баштарак түрк-татар берлегенә хыянәт дип кабул итте.

– Мына, – диде Зэки, – Уфа киңәшмәсеннән соң өч айга якын вакыт үтте, дөньяның ничек асты өскә килде. Хәер, аны ул вакытта ук чамалап була иде инде. Директориянең вакытлы хөкүмәт булуын сизендем мин. Урыс сәясәтчеләренең күбесе хәрби диктатура булганда гына, большевикларны тар-мар итеп була дип инанган; юкка гынамы, шул чакта ук генерал Болдыревны алгы планга чыгардылар. Тик Болдырев аларга йомшаграк булып тоелды, тиз арада Колчакны түргә этәрделәр. Ләкин аның да Рәсәй тәхетенә менүе икеле...

– Нигә?

– Ул беркайчан да большевиклар кебек катгыян диктатура урнаштыра алмаячак.

– Урнаштырып маташа бит.

– Идея сидрәгән. Урыс халкының башын әйләндерерлек идеяләре юк.

Бердәм һәм бүленмәс Россия! Урыс өчен ул әйтмәсән дә – табигый, аңа аның исе дә китми. Гидайларга абстракт идеяләр кирәкми. Жир бирәчәкләрме? Сугыш бетәчәкме? Менә нәрсә кызыксындыра аларны. Шуңа алар большевикларга иярә дә. Безгә, төркиләргә, нишләргә? Колчак һәм аның генераллары жиңеп чыкса, безне коточкыч афәт, тагын шул гасырларга сузылган коллык көтә.

Ильяс Зәкинең тел төбөн аңлады, әлбәттә. Аңларлык сөйли бит. Ул инде, ахрысы, үзе өчен карарны кабул да иткән. Ләкин юлының дөрөслегенә ышанып бетә алмый. Шуңа Ильясны гына түгел, үзен дә инандырыр өчен сөйли дә сөйли.

Ильяс аңа каршы төшөп, бер сүз дә әйтмәде. Ул үзе дә шик-шөбһә чытырманына кереп адашкан, чыгар юлны таба алмый интегә иде.

– Их, – дип көрсенде ул. – Өч ай элек кенә нинди олы хыяллар, өметләр белән яши идек. Син жыйган мәжлестә соң... Казакълар, үзбәкләр... Нинди алкышлы тостлар әйтелде. Көрмәнәй кымызын авыз итеп. Уфа киңәшмәсенен иң матур истәлеге булып, шул син корган табын гына калыр да әле.

– Анда да сизелә иде инде Рәсәйнең кайсы якка чалулавы. Ләкин бит

өметсез – шайтан, ди. Күнелеңне төшермә, кардәшем. Үзебезгә тигән өлешне ничек тә алырбыз.

– Син оптимист, агай! – Зәки аны торган саен гажәпләндерә иде – кайдан аңарда мондый акыл, үз-үзенә ышаныч, тәвәккәллек? Гап-гади авылда туып үскән бит югыйсә. Синекедәй гувернанткалары да булмаган, репетиторлар да өенә килеп, махсус укуытмаган, гимназияләр, университетлар үтмәгән.

– Алланың ирке киң, – диде Зәки. Бераз тын торгач өстәде: – Жан биргәнә жүн бирә ул.

– Дәрәс әйтәсең, көрәшкә чыгасың икән, жиңәм, дип чыгарга кирәк.

Әлбәттә, юлбашчы аңа бөтенләй үк ачылып бетмәгән, Ильяс бераздан белде: Зәки инде бу вакытта Мәскәүгә большевиклар белән сөйләшер өчен ике вәкил дә юллаган икән. Ләкин алардан хәбәр-хәтер булмады. Менә ни өчен Зәки сиздерергә тырышмаса да, борчулы, гасаби иде. Соңрак аныкланды – юлбашчының ышанычлысы Гәрәй Карамышевны аклар ниндидер сәбәп белән Уральскида төрмәгә ябып куйган, ә икенче вәкил Сәлах Атнагулов Уфага килеп житкәч, юлын давам итүне кирәк тапмаган.

## 12

Вәлиди гаскәренең штабы Ермолаевка авылында иде. Монда килеп фронт хәлләрен белешкәч, Ильяс Алкин башта югалып та калгандай булды. Кызылларның көч-куәте чагыштыргысыз артык, алар хәлиткәч һөжүмгә эзерләнә, һәм шул тимер ташкын башкорт гаскәрен тиздән бөтенләй сытып китәчегенә һичбер шик юк. Чехлардан да, Дутовтан да инде бернинди корал, сугыш кирәк-ярагы килми, ә Оренбург белән Уфа арасына сузылган фронт сызыгын ничек тә сакларга кирәк. Гаскәр талчыккан, өшәнгән, ризык житешми, яугирләренең саны аз. Эстәрлетамак белән Ермолаевка арасы ике йөз чакрым, ә анда барысы жиде йөз кешелек гаскәр фронт тота. Көтмәгәндә, урау һөжүм ясасалар, штабның бөтенләй чолганышта калу куркынычы да бар. Шуңа күрә беренче эш итеп, Алкин штабны Кананикольски заводы урнашкан жиргә күчерергә әмер бирде.

Кызыллар әле анда, әле монда һөжүм итеп тора, эмма төп ыргылышны күпмөгәдер кичектерәләр, ахрысы. Төп көчләрне бер йодрыкка туплыйлар булса кирәк. Шул йодрык китереп бәрсә, каршы торырлык бер әмәл дә булмавы офицерларның һәммәсенә ачык иде. Йә соңгы тамчы канга кадәр сугышып үләсе, йә Себергә кадәр табан ялтыратасы. Зәки Вәлиди өчен боларның икесе дә инкыйраз, дулкын өстендә калу өчен аңа бер генә юл бар – кызылларга кушылу. Ләкин моның өчен кызылларның да аның шартларын кабул итүе кирәк. Иң төп шарт – әлбәттә, Башкортстан республикасын танулары. «Тупраклы мохтариятебезне таныса, мин иблис белән дә килешүгә бара чакмын», – диде ул Ильяска. Танулары бер хәл, республикага эчкә эшләрдә, икътисади мәсьәләләрдә тулы мөстәкыйльлек бирергә тиешләр. Коммунизм төзү мәжбүри булмасын. Башкорт гаскәрләре исә Кызыл Армия сафларына күчә, димәк, алар белән кызылларның хәрби командирлары житәкчелек итәчәк.

– Алар моңа риза булмас, – диде Ильяс. – Ризалык бирсәләр дә, күз буяр өчен генә... Безнең гаскәрне кулга төшергәч, бөтен вәгъдәләрен онытачаклар.

– Төптэнрэк уйла! – диде Зэки. – Монда саясәт килеп катнаша.

Башкортларның кызыллар ягына чыгуы ул саяси пропаганда өчен кирәк. Менә, янәсе, урыс булмаган халыклар өчен үрнәк, безнең якка чыксагыз, хәтта республикага тиенәсез.

– Мин дә шуны әйтәм ич! Әлегә саяси пропаганда, аннары – кукиш.

– Алда күз күрер, бүтән чарабыз юк. Республиканы бер таныгач, алар да жиңел генә килешүдән баш тарта алмас.

– Кабыгын калдырырлар, билгеле.

Шундый шартлар белән хөкүмәт әгъзасы Муллажан Халиковны Уфа советының рәисе Эльцин кырына юлладылар. «Нинди хөкүмәт? Нинди әгъза?» – дип тузынган Эльцин. Шулай да кабул иткән. Муллажан бик төшенкә күңел белән кайтты, ул керүгә урыныннан да тормыйча, исәнләшү кайда – сорау биргән теге:

– Йә, ни-нәрсә алып килдең?

– Менә безнең шартлар!

Кычкырып көлгән Эльцин, шартнамә кәгазен укуга ук бөгәрләп, чүп чиләгенә ыргыткан.

– Сез нәрсә, клоуннар мәллә?! – дигән ул, Муллажанның йөзенә төкерегән чәчеп. – Нинди шартнамә? Сез бит деморализованный хәзер! Кулны күтәрәсез дә кичерү сорап безнең якка чыгасыз. И всё! Рядовойларга, бәлки, амнистия булып. Ә Вәлидине беренче дар агачына! Кайтып әйт минем сүзне. Шуның өчен генә сине исән жибәрәбез.

Муллажан иптәше белән төнгә каршы кайтып житте. Эльцинның мәсхәрәле сүзләрен ишеткәч, Зэки нык гарьләнде, ачу-нәфрәтен тыя алмыйча, ишекле-түрле озак йөрөнде. Юк, бу Эльцин, Таболин ише таш маңгайлы большевиклар белән эш итеп булмый, алар әле киләчәктә дә безнең тәгәрмәчкә һәрвакыт таяк тыгачак, турыдан-туры Ленинга чыгарга, Троцкийга, башкача юл юк! Алар хет саясәтнең ни икәннән аңлый.

Ильяс карталар өстеннән башын күтәрәп, аңа борылды:

– Беләсәнме, агай, берәз күндәмрәк кылансыннар өчен безгә фронтның бер участогында аларны матур гына тар-мар итәргә кирәк.

– Кирәк тә бит! Тик безнең хәлдә...

– Безнең хәлдә дә була. Менә Кызыл Мәчеткә якин гына Юллыбай авылына бүген кич кызылларның кавалерия полкы килеп урнашкан. Мөгаен, иртән шул юнәлештә рейд ясарга телиләр. Ә без алданрак! Хәзер үк!

– Дөрөс! – Аның сүзен күтәрәп алды Зэки. – Күтәр куластындагы батальонны. Аларның күбесе бу як егетләре, Юлдыбайны күз йомып та табарлар.

– Мин дә алар белән! – диде Ильяс, каны кызып. – «Казан татары ничек сугышканын күрсен әле менә! Юкса, безне, сугышчан рухны югалтканнар дип, гел кимсетеп сөйләшкән була.

– Алайса бергә инде!

Икесе дә тиң булып, элек завод эшчеләре яшәгән баракка ашыкты.

Батальон шунда урнашкан иде. Бер сәгать тә узмады, чаналарга төялеп, юлга кузгалдылар.

Юлдыбай авылына килеп житкәндә, офыкта сүрән генә таң чалымы сизелә башлаган иде инде. Ильяс эчке калтыравын тыярга тырышып, тешен кысты. Яуга беренче керүе, дулкынлану да гажәп түгел. Зэки, хәлен аңлап,

Ильясның аркасына каккалап алды. Үзе дә агарып киткән, аның да сугышка керүе беренче түгелме икән әле?

– Шыр жибәрмисеңме?

– Үзеңне бел!

Ике яктан чолгап алып, авылга бәрәп кәргәндә, инде яктырып килә иде. Йокының иң тәмле чагы. Әллә сакчылар куюны кирәксенмәгәннәр, әллә куеп та аягөстә йоклап киткәннәр, һөжүмне сизми дә калдылар. Ату тавышлары ишетелде. Эчке киёмнән генә кылыч, мылтык тотып, йортлардан чабып чыкканда, кызылларның язмышы хәл ителгән иде инде. Кичен катырак бәйрәм иткәннәрме соң, оешулы каршылык күрсәтә алмадылар. Күбесе авылдан чыгып, кайсы кая кача башлады. Авылдан ерак та түгел бер сыек урман шәйләнә шәйләнүен, тик аңа, кар ерып, барып житәсе бар әле. Ә бу исә эчке киёмнән генә яланаяк чыгып чапкан кавалеристларга шактый кыен эш булып чыкты. Кырда аларны башкортлар куян урынына аулады.

Ильясның исә бу яуда чак кына гомере өзелми калды. Сугыш дәрте белән комарланып, үз-үзен онытып, бер таза гына ихатага барып кәргән иде, өйнең ишеге ачылып та китте, аннан алагаем зур гәүдәле берәү, урысча яман сүгенеп, кылыч күтәрәп, аңа ташланды. Кылычын чабам дигәндә, ниндидер могжиза белән искә килгән Ильяс төзәмичә генә наганнан атып өлгерде. Алагаем зур гәүдә аның аяк очына ук ишелеп төште. Соңыннан ачыкладылар – полк командиры үзе булган икән. Тик Ильяста аның кайгысы юк иде, үлем ачысы белән тартышып яткан адәмнең бугазыннан чаптырган канны күрәп – пуля муенына эләккән! – ул шашып калды, иеләп укшый башлады.

– Беренче тапкыр шулай була, – диде аның артыннан кәрәп житкән Зәки. – Аннары күнегәсең... Әйдә, әйдә, – дип, Ильясны житәкләп алды: – Егет икәнсең бит, әй! Шикләнмәгән идем анысы...

Өлеге кызыл кавалерия полкы тулысынча тар-мар ителде. Беркем дә исән котыла алмады, нигәдер әсирләр дә юк иде.

Ильяс әле тагын берничә тапкыр корал тотып, гади солдатлар белән янәшә торып, сугышта катнашты. Кызыллар белән аяусыз алышлар әле монда, әле тегендә булып кына торды. Бөтен фронт чарпа-чарпа килгәндә, штабта гына утырып булмый, ирексездән кулга корал аласың.

Зәки инде Төркестанга качкач, Башкортстан ревкомының эгъзаларын кулга алып, Мәскәүгә озаттылар. Бутырка төрмәсендә ятканда, тикшерүче Ильяска Зәкинең атасына язган хатын күрсәттә. Ул анда Макар авылын кызыллардан азат итүләре турында яза. Әйе, исендә Ильясның ул канлы сугыш. Ул көннәрне ничек онытасың?! Кызылларны Макардан куып чыгарып, егерме биш чакрым ераклыктагы Әхмәр авылына кадәр эзәрлекләгәннәр иде. «Казан татары Ильяс Алкин, безнең штаб башлыгы, өлеге яуда да гади солдатлар белән янәшә торып, гомерен аямыйча сугышты», – дип язган Зәки. Рәхмәт инде...

– Әйе, сугышларда катнашуымны инкяр итмим, – диде Ильяс тикшерүчегә. – Тик кызыллар ягына чыкканда, совет власте безгә амнистия игълан итте бит. Хәзер ул вакытларны нигә искә төшерергә?

– Һәр жинаятъ өчен иртәме-соңмы җавап бирәсе була, бернинди амнистияләр дә ярдәм итә алмас.

Ильяс тикшерүче белән сүз көрәштерүне кирәк тапмады.

Башкортларның шартларына күнэргә кирәк дип, Ленин белән Сталиннан күрсәтмә килсә дә, Уфа советы да, Бишенче армиянең житәкчелеге дә үзара сөйләшүләрне озака сузды, бернинди шартларны да үтэргә жыенмыйлар иде. Коралны ташларга да бирелергә – бөтен таләпләре шул. Ниһаять, Мәскәүдән Уфага Мирсәет Солтангалиевне жиберделәр. Ул тиз арада Уфа губерна комитетын жыеп, Вәлиди гаскәренә кызылларга кушылуын кичекмәстән тәэмин итэргә кирәклеген катгый итеп аңлатты. Халык комиссарлары советы башкортларның барлык шартларына килешә! Шулу вакытта ул Вәлиди янына үзенә вәкиле Галимжан Әминевне юллады. Әминев Зәки белән Ильяска Мирсәетнең сүзләрен житкерде:

– Сөйләшүләр тәмамланганчы кызылларга кушылмый торыгыз. Ашыкмагыз. Әгәр дә инде бүтән көтэргә тәкатегез калмаса, Бишенче армия канаты астына түгел, ә штабы Оренбургта урнашкан Беренче армия карамагына күчегез.

1919 елның 18 февралендә төшкә кадәр Зәки Вәлиди берничә кешесә белән Беренче армиянең фронт сызыгын үтеп, кызыллар ягына чыкты. Аның артыннан Ильяс Алкин Беренче кавалерия полкын алып китте. Икенче көнне алар командарм Гай белән очраштылар. Егермесендә инде Вәлиди кулу астында булган бөтен гаскәр кызыллар ягына күчеп бетте. Берничә көннән Гай Ильяс белән Зәкине затлы вагонга утыртып, Мәскәүгә озатты. Анда аларны «Метрополь» кунаканәсенә урнаштырдылар. Тиздән Сталин белән, Троцкий белән күрешәсә бар, Вәлидине хәтта Ленин үзә кабулу итәчәк! Шулу түгелмени дан-шөһрәт?

Зәки үзенчә юатып маташса да – ул беркайчан да өметсезлеккә бирелми торган әрсез зат! – Ильяс бөтен милли өметләренә тәмам чәлпәрәмә килүен аңлаган иде инде.

### 13

Мәҗлесне залда әзерләгәннәр. Табында ни генә юк – җиләк-җимеш, төрлө чикләвек, өстәл түрәндә төп хуҗа шикелле самавыр кайнап утыра. Татар инде ул кая барса да, самавырын үзеннән калдырмый. Якуп абзый, кечкенә чәйнекне алып, самавыр торбасына лимон кабыгы салды. Бөтен залга башны әйләндереп, лимон исе таралды.

– Кайда йөрисез... – дип, хуҗа юри генә сукранган булып кыланды. – Без инде монда әниң белән көтә-көтә көтек булып беттек.

Карт белән карчык кунак хөрмәтенә киенеп-ясаып та өлгергән, Якуп абзый өстенә үзбәк халаты ябынып, башына чем-кара татар кәләпүшен кигән. Ләмига апай борын заманнан калган хәситәсен таккан, көмеш чулпыларын элгән, аллы-гөлле киң күлмәгә елкылдап тора.

– Йә, кадерле кунак, түрдән уз. Каршы алганда, килешсез сүз әйткән булсам, үткәреп жибер. Картлык – шатлык түгел. Картайган саен акыл саега бара. Минә әнә абыстай да шуңа гел битәрли.

– Түргә үзегез утырыгыз, Якуп абзый.

– Юк, син кунак. Кунакның да ниндие әле! Әйдә, әйдүк, кыенсынма, үз өендәгә кебек булу, уз.

Ильясның түргә кереп утырмыйча чарасы калмады.

– Син инде безне гаепләмә, – диде хуҗа. – Әлегә коры-сары белән чәйләп алырбыз. Көтелмәгәндә килеп төштең бит, кем, энем Ильяс. Чәйләгәч, калага



чыгып керерсез кызым белән. Без инде сезне пылау пешереп көтеп торырбыз. Остасына туры килдең. Пылауны мин үзбәктән дә яхшырак пешерәм, – дип мактанып алды ул. – Ташкентта булганыгыз бармы моңарчы?

– Бишенче тапкыр. Бөтен Төркестанны айкап чыктым дисәм дә була. – Төркестан зур. Биш тапкыр килеп кенә, ай-һай, бу мөмкинме икән.

Мин монда гомерем буе торып та күп жиргә аяк житмәде. Ө юкса кайдагына булмадым.

Хатын-кызлар табынга утырмады. Кызыл косынкасын салып, башына ак яулык япкан Луиза гына ара-тирә эле анысын, эле монысын өстәлгә юнәтә торды. Ләмига абыстай аш бүлмәсеннән бөтенләй чыкмады. Элекке тәртипләр икән монда, – дип уйлады Ильяс. – Карт гаиләсен шактый ук учында биетә, ахрысы. Алай дисәң, бик килешеп, ярашып торалар шикелле. Хәер, элекке йолаларны сакларга тырышу безнең картларның канына сеңгән. Алар өчен ул гадәти нәрсә. Чит халыкка ошармы икән, томаналыкта гаепләмәсләрме, дип яшәмиләр. Бу аларның башына да килми. Ө бит яшләр бу гадәтләрдән көлә генә, алар өчен бу искелек калдыгы. Яңа заманның карынынан бөтенләй яңа халык әвәләнәп чыга. Һәм аның кая барып терәлчәген Ильяс Алкин чамалый иде.

– Нинди максат белән ерак сәфәргә чыктың, энем, сер булмаса? Мәскәүдә яшим, дисеңме?

– Мин КУТВда укытам, Якуп абзый...

– Анысы нәрсә тагын, Ходаем?

– Университет. Шәрәк хезмәт ияләренә коммунистик университет. Анда «Урта Азия икътисады» дигән фән укытам. Менә шул курс өчен материаллар тупларга килдем.

– Ө-ә, – дип, башын какты Якуп абзый. – Син ризыктан житеш эле. Менә каклаган каздан авыз ит. Казы да әйбәт, үз кулым белән эзерләдем. Кузыгына юк, ләкин булчак. Тукайның шул турыда шигырен хәтерлисезме?

«Мөхәммәдия» шәкерте ярдәме белән татар телендә өй шартларындагына башлангыч белем генә алган Ильяс, билгеле, Тукайны жүнлөп белми иде. Шуңа күрә аныксызгына башын селкеп куйды.

– Икътисад, дисең инде алайса... Кайсы өлкәсендә инде?

– Жәгърафи икътисад. Минә күп нәрсә кызыксындыра. Тарихи яктан да... Мәселән, вақыфлар эшчәнлегә. Жир мөнәсәбәтләре.

– Бу мәсьәләләргә Сәед Мәхмүдтән дә яхшы белүче юк. Ул Бохара эмиренә ышанычлы түрә-карасы иде бу эшләрдә. Советлар килгәч тә, вақыфлар буенча эшләде эле ул. Шунуң белән күрешергә кирәк сиңа.

– Исәнме икән соң ул?

Хужа аны дәрәс аңлады.

– Тимәделәр аңа нишләптер, – диде үзе дә аптыраган кыяфәттә. – Майлагандыр, жайлагандыр. Суда батмый, утта янмый торган кеше ул. Әмма да ләкин башлы инде. Сиңа нык ярдәме тияр. Тагын Фитрәт бар, бу өлкәдә азау ярган. Дәрәс, ул Сәмәркандта яши бугай. Садретдин Айни тагын. Ул да Ташкентта түгел. Шуңа Сәед Мәхмүд кала. Мин аны яхшы беләм, таныштырырмын.

– Каракүл житештерү, каракүл сәүдәсе кызыксындыра тагын. Ефәк сәнәгате...

– Һэй, – дип кычкырып жибәрде Якуп абзый. – Син монда дөрөс килгәнсең бит, эй! Монысын инде миннән яхшы белүче юк. Энәсеннән жебенә кадәр сөйләп аңлатырмын.

Луиза, телемләп кискән кавынны төпсәгә салып, табынга алып килә иде, пырхылдап көлөп жибәрде:

– Өткэй! Ильяс Алкин – университет профессоры ул!

– Булса соң? – дип көлдә Якуп абзый да. – Без дә төшөп калганнардаң түгел, прафисырга остаз булырмын.

Чәйләп алгач, Ильяс калага жыена башлады. Бүлмәсеннән чыкканда, Луиза инде аны көтеп утыра иде.

– Мәшәкәтләнәп йөрмисеңме әллә? – диде Ильяс. – Мин бит Ташкентны беләм, адашмас идем әле.

– Ничек кунакның үзен генә чыгарып жибәрик, – дип, Луиза аны култыклап алды. – Өти дә шулай кушты. Ө аның сүзен тыңламасаң, у-у... Давыл чыгасын көт тә тор! Бик үзсүзле ул безнең.

– Вакытың булса, мин каршы түгел анысы... Сөенәм генә.

Кызның кулына орынгач, Ильясның умырткасы буйлап кайнар агымсу үткәндәй булды. Аптырады ул – әлегә кыз нигә шулай аны дулкынландыра соң? Мондый хәлне аның кичергәне юк иде бит. Ул бит инде шактый өлкән кеше – утыз биштә! Ө булса соң, дип, кемдер – Иблистер бу тәгаен! – колагына пышылдаган кебек булды. Мәхәббәт ул, малакачкаем, теләсә кемгә килми. Менә син йөрдең бит әле гомерең буге коры кашык тотып. Ө картлар нәрсә дигән? Шул-шул, коры кашык авыз ерта. Сөенергә кирәктер, бәлки? Юкса синең ни шатлыгың бар бу тормышта? Яшьлек хыялларын чәлпәрәмә килде. Гаиләң... Хатының белән араң күптән суынган. Балаларың булмады. Ир уртасы булгач, тәкъдир сиңа үз бүлгән юллагыймы? Әллә, шик-шөбһә жиләнәнә уранып, аңардан да коры калырга жыенасыңмы? Сиңа һәрвакыт тәвәккәллек житмәде, дип сүкте аны Иблис.

– Жәяүләп кенә барабызмы? – дип сорады Луиза.

– Ө кая барабыз соң без?

Икесе дә шаркылдап көлөп жибәрде.

## 14

Дөрөсен әйткәндә, бүген Ильяс хатынының туганнарына барырга жыенган иде. Быел кыш каенагасы Өскәр Маминны басмачылар үтергәч, гаиләсе Ташкентка килеп урнашты. Монда килер алдыннан Ильяс Мәскәүдә, хатынын каршысына утыртып, аның буш, битараф күзенә туры карап сорау бирде:

– Йә, Гайнелхәят, нишлибез?

Хатын, исемен тутырып әйткәнгә гажәпләнәп – ире аңа, гадәттә, Хәят дип кенә эндәшә иде – кашларын өскә күтәрде:

– Ты о чөм?

Ө бит мин аңа яратып өйләнгән идем, дип уйлады Ильяс, үзен моңа ышандырырга тырышып. Дөнъяның асты-өскә килгән вакыт иде анысы. 1918 елның башы. Ай саен диярлек съездлар, корылтайлар жыела, көн аралаш митинглар, демонстрацияләр. Ильяс Алкин шуларның үзәгендә кайный. Өйләнү кайгысымы? Шулай да яшь бара бит, егерме икене тутырды егет. Әнисе дә башлы-күзле булу турында әледән-әле сүз кузгатып тора. Маминнар гаиләсе

белән алар электән дустанә яшәде. Хәер, татар Казаны зур бер авыл кебек бит ул. Монда һәркем бер-берсен белә. Кемнең кем икәнә бик яхшы билгеле. Бай нәселләр инде әллә кайчан үзара кодалашып, туганлык җепләре белән бәйләнеп беткән. Гайнелхәят, күз явын алырлык чибәр булмаса да, сылу, бар җире килешле. Гимназиядән соң, Казан университетының медицина факультетын тәмамлады. Табибә булып эшли. Бар яктан Ильяска тиң. Һәм ул аңа өйләнде!

Матур гына яшәп киттеләр. Димләп түгел, үзе яратып өйләнде Ильяс. Дөресен әйткәндә, Гайнелхәятнең әтисе кызын Алкинга бирергә теләмәгән иде.

– Алкиннарның кызыл авызлы малаена бирергә дип үстергән кызым юк, – дигән яучыга. – Мондый болганчык заманда акыллы кеше сәясәткә керәме? Кайсы як җиңәсен бер Алла белә. В любом случае этот Алкин проиграет. Нинди татар дәүләте? Нинди Идел-Урал? Кайсы урыс аңа риза булсын? Башына җитәчәкләр малайның. Жалко, конечно!

Юкса, кызы да әйтеп караган:

– Әти, хәзер Россиядә хөррият. Демократия! Ильяс шуның өчен көрәшә. Һәр халык үз язмышын үзе билгеләргә тиеш.

Ләкин атасы өстәлгә сугып әйткән:

– Молчать! Сезнең әле борын асты кипмәгән. Алкин ялгыш юлда! Атасы, акыллы булса, ул малайның арт санын укытырга тиеш иде. Тик ул үзе дә шундый, башы киткән. Бишенче елдан соң, саташып, газеталар чыгарып йөргән булды, хыялый. Аларга килен булу турында башыңа да китермә! Гомерлеккә бәхетсез буласың.

Елап та караган, истерикага да бирелгән Гайнелхәят, тик әтисе сүзеннән кайтмаган.

Бу сүзләргә булчак кияүнең әтисе Сәетгәрәйгә җиткерделәр. Ул исә бик кызу канлы, алдым-бәрдем кеше иде.

– Үзләрен кем дип саный алар? Без – Алкиннар! Ниндидер Мамин-Шамин бездән йөз чөерәме? Кирәкми дә! Ильяс, ташла! Син тиздән хәрби министр буласың! Син болай да шул урында! Ыбыр-чыбыр ниндидер Маминнар белән... Да кто они такие? Шиш аларга! – Әтисе шактый ук салмыш иде, кулын селтәп, олы эш эшләгән кешедәй, үз бүлмәсенә кереп китте.

Тик Маминнар ыбыр-чыбыр нәсел түгел шул. Түгә-ел... Затлылыкка алар Алкиннардан ким түгел, әлбәттә. Әле артык булмаса...

### Тарихи белешмә

*Маминнар үзләренең шәҗәрәсен легендар Биханнан башлый. Бихан-Ханубәк-Ходайбирде-Морат-Мәмәт (Мама бәк)-Бәдиш-Янлыч-Янай-Янбулат. Унсигезенче гасырның башында яшәгән Янбулат бәкнең өч улы билгеле: Багдан, Ишәй, Алмакай. Хәзер Мамин фамилиясен йөртүчеләр шулардан. Әлеге нәсел, Бихан токымының башка тармаклары кебек үк, иң әүвәл Кадом, Төмән (Темников) тирәләрендә яши. Тора-бара алар төрле җиргә таралган, мөгаен, Пётр Беренче патшаның чукуындан баш тартучы татар аксөякләренең барлык байлыгын тартып алырга дип чыгарылган фәрманыннан соң, иманны мал-мөлкәттән өстен күрүче морзалар, чабатага калып, гадәттәгечә, көнчыгышка юналган. Әлбәттә, барысы да китмәгән. Кадом тирәсендә әле дә Мамин фамилиялә кешеләр яши. Тик алар инде барысы да урыслар. Мөселман булып калган Маминнардан тора-бара Дусәевлар, Сүнчәләевлар, Аюкаевларның нәселе аерылып чыккан. (Димәк,*

безнең күренекле шагыйребез Сәғыйть Сүнчәләй һәм аның абыйсы, мәшһүр *жәмәгәт* эшлеклесе Шәриф Сүнчәләй дә төпләре белән Маминнардан). Мәсәлән, 1713 елда Аюкай морзаның Сембер өязе Зөябаши авылындагы бер йортта крепостнойлары яшәве теркәлгән. Шул ук заманнарда Маминнар хәзерге Башкортстан эҗирләренә дә килеп чыга. Аларның Эстәрлебаи эргәсендәге Бүзат, Бәләбәй өязендәге Абзан, Бугарыслан өязенең (хәзерге Самара губернасы) Балыклы авылларында яшәве теркәлгән. Балыкыда яшәүче Ишәй улы Кадрәк морза Мамин патшага ниндидер хезмәте өчен 1695 елда шактый күләмдә (564 четверть) эҗир һәм 33 сум акча белән бүләкләнә. Унсигезенче гасыр ахырында мөселман Маминнарның күбесе, иске шәҗәрәләр ярдәмендә үзләренең борынгы заманнардан ук морза булуын (ягъни дворян) патша хөкүмәте алдында раслый. Сенат карары нигезендә аларны «татар кенәзләре» дип атый баишыйлар. Абзан авылында яшәүчеләр исә морзалыкларын исбат итә алмыйча «дәүләт крәстиәне» катламында кала. Татар Маминнарның 19 гасырда бу авыллардан кала тагын Керенски өязендәге Кочетовка (хәзерге Мордовия) һәм Никольское (хәзерге Пенза губернасы) авылларында, Хвалын өязенең Иске Мастяк һәм Карамалы авылларында, Сызрань өязе Әхмәтле авылларында (хәзерге Ульянов өлкәсе), Богырыслан өязенең Камышлы авылында (Самара өлкәсе) яшәгәннәре билгеле.

Хвалын өязендәге Карамалы авылының Беренче җәмигъ мәчете имам-хатыйбы, мөдәррис Әхсән Хәмзин-Мамин 1881 елда ахун дәрәҗәсенә ирешә.

Әйе, Маминнарның язмышы Алкиннарныкы белән охиаш: иманнарын сатмаганга бөтенләй мал-мөлкәтсез калып, көнчыгышка, көньякка таба күченү, һәм, ничектер – мөгаен, канда инде бу: эттән эт туа, беттән – бет, диләр бит! – яңадан өскә күтәрелү, белемгә омтылу, байлыкка ирешү.

Ә байлык хақына диннән, иманнан йөз чөереп мөртәт булган Маминнар кайда? Шунда, борынгы ватаннарында, аларны авылда яшәүче авыл крәстианнареннән аерып та булмый хәзер. Хәер, үз иҗатында күп кенә татар персонажларын сурәтләгән урыс язучысы Мамин-Сибиряк та шушы нәселдән.

Гайнелхәятнең әтисеннән вөҗданына кагылышлы авыр сүзләргә яучы авызыннан ишеткәч, Ильяс үзе дә нык гарьләнде. Ул тоткан юлыннан туктарга өйрәнмәгән. Каршылык аны кыздырып кына җибәрде.

– Киен! – диде ул энесе Җиһангиргә.

Абыйсын бер сүздән аңлый торган Җиһангир, тунын киеп, өйдән чыгып та китте. Бераздан Ильяс та ишеккә атлады. Ләкин чыгарга өлгермәде, әнисе юлына аркылы төште.

– Улым! Йөрмә! Кызлар бетмәгән. Әнә, Апанаевларның кызын димләребез. Ул чибәр, ул белемле. Былтыр гына гимназия тәмамлады. Унсигезе белән бара. Маминның кызы бит инде сазаган. Нигә кызыгасыңдыр? Син бит Казанда бер! Син дигәндә, һәр кыз йөгереп килә. Йөрмә!

– Әни, юлымны бүлмә. Миңа Хәят кирәк!

– Ачудан өйләнәсең бит, улым. Андый никах бәхетле булмый ул.

Ана ишек төбендәге урындыкта утырып калды, Ильяс кызарып-бүртенеп ишегалдына йөгәрде.

Аһ, дип уйлый ул хәзер, аһ! Вакытында әниләрне тыңламыйбыз шул без. Үз сүзез без генә сүз. Ә бит нинди хаклы булган ул?! Соң инде, соң. Чыннан

да бәхетсез булды никах. Бер-берсен аңлап яшәмәделәр, дөньяны онытып яратышмадылар. Сүзгә дә килгәннәре булмады анысы. Хәят бик акыллы, итагатыле хатын. Һәрвакыт ихтирамлы булды. Ләкин бит, ләкин... Хәзер инде терсәкне тешләп булмый.

Ишегалдында ат жигелгән, туры айгыр бер сызгыруга капкадан чыгып ыргылырга алгысынып, авызлыгын чәйни иде. Ялчының капканы ачуы булды, Жиһангир дилбегәнә какты: һә-эй!

Алар килеп кәргәндә, Гайнелхәятнең әтисе газета укып утыра иде. Күзлеген күтәрәп, гаять гажәпләнгән төссез күзләре белән булачак киявенә текәлде. Ильяс үзе тиздән аңа кияү буласына тамчы да шикләнми иде. Әмма булачак бабасы белән исәнләшеп тормады.

– Хәят! – дип тыныч кына эндәште ул түр бүлмәдән йөгереп чыккан кәләшенә. – Жыен, киттек! – Бик тыныч эндәште, тавышын бер кәррә күтәрмәде.

– Ильяс, нишләвең бу? Акылыңдамы син?

– Акылымда. Жыен, мин сиңа өйләнергә килдем.

Ул арада өлкән Мамин аңа килде, газетасын бер читкә куеп, күзлеген янадан борынына төшереп, торып басты.

– Молодой человек, вы что себе позволяете?

Ильяс аңа бөтенләй игътибар итмәде.

– Хәят! Мин ике сөйләмим! Киттек!

– Ильяс! – диде кыз, ялварып. – Алай булмый бит. Менә сөйләшегез әти белән яхшылап. Мы же интеллигентные люди!

– Мин дә ике сөйләмим! – диде Мамин, тавышы төптән чыга иде. – Чыгып китегез өемнән, хулиган! Во-он! – Һәм ул кәнәфие кырыннан көмеш саплы тростен алып Ильяска кизәнде.

Ильяс монысын ук көтмәгән иде. Аның аңы томалангандай булды, үз-үзен белмичә револьверын тартып чыгарды да түшәмгә атып жибәрде.

– Не смей!

Кызның атасы куркуыннан кәнәфиенә ауды, кызы ачыргаланып кычкырып жибәрде. Эчке бүлмәдән әнисе атылып чыкты, анысы да ниндидер өн чыгарып, иренә ташланды:

– Оскар! Жаным! Үтерделәр!

Ильяс кызы күтәрәп алды да ышанычлы адымнар белән ишеккә атлады. Шулай да бусагада борылып, кәләшенең әнисен тынычландырган булды:

– Борчылмагыз, исән ул.

Жиһангир үрәчәле чанага түшәлгән ястык өстендәгә зәңгәр паласны сыпырып-жайлап маташа иде. Кәләшен күтәрәп чыгучы абыйсын күргәч, кузлага утырып, дилбегәнә кулына алды.

– Төкле аягың белән, жиңги!

Туры айгыр, дугадагы кыңгыравын чылтыратып, Юнысовлар майданына ашыкты.

Менә хәзер уника ел үткәч, Мәскәүдә Ильяс хатынының битараф күзләренә карап, сорау бирде:

– Йә, Гайнелхәят, нишлибез?

– Ты о чём? – дип, урысча сүз кайтарды аңа хатыны. Мәскәүдә алар еш кына үзара урысча аралашалар иде.

– Син үзең дә беләсең, болай яшәп булмый. Нидер хәл итәргә кирәк.

– Ты чем-то недоволен?

Ильяс гасаби көлеп куйды. Бу көлүдә кичерешләренен барлык төсмерләре дә бар иде бугай. Ул хатынына тагын гажәпләненеп карады. Ничек ул шулай теләсә нинди хәлдә дә салкын, тыныч булып кала белә? Эчендә жаны бармы соң аның? Бу бит боз... Бозда нинди гөл үссен?

– Безнең аралар көннән-көн суына бара, Хәят. Кайчакта атналар бус сөйләшкән юк. Алай булмый бит инде. Ир белән хатын алай яшәргә тиеш түгел.

– А ты что предлагаешь?

– Белмим. Нидер хәл итәргә кирәк.

– Ты же не зря начал этот разговор? Мин бит сине беләм, болай гына синең авыздан бер сүз тартып алалмыйсың. Разводиться хочешь?

– Юк.

– Но тогда что же?

– Син бу хәлгә борчылмыйсыңмы?

– Наши отношения меня устраивают.

– Булды! Мин синең белән татарча сөйләшәм!

– Йә, әйт сүзеңне. Сузма.

– Мин әйтәм, әллә безгә асрамага бала алыргамы?

– Ө-ә, менә нәрсә...

– Мин күп уйладым бу хакта. Абыеңның биш яшьлек улы ятим калды. Хатыны белән сөйләшсәк, бәлки, риза булып. Ул әле яшь, яңа тормыш корыр. Бала безнең араны якынайтыр, димен.

Хатын уйга калды.

– Белмим шул. Ташкентта бит хәзер бөтен туганнарым. Бирерләр микән Султанчикны безгә? Икәү бергә барсак инде... Тик бит мине эштән жибермәсләр. Отпускыны көзгә генә, диделәр.

– Анысы кызганыч, әлбәттә. Тик үзем генә дә хәл итәрмен, бәлки.

– Кайчан барырга уйлыйсың? Хәзер поездга билет алуы да бер бәла.

– Бүген кичкә, – дип, Ильяс куен кесәсеннән билет алып селкеде. – Индивидуальную командировку получил.

– А-а! Ты уже всё решил! Киңәшкән булып тора бит әле. Ну, Алкин, син үзгәрмисең!

Ильяс кинәт кенә кузгалган дәртен тыя алмыйча, хатынын кочаклап алды да ирененнән суырып үптө.

– Хәят!

– Нишлисең инде, карт жүләр! – дип, хатыны терсәген тырпайтып, анын кочагыннан аерылды, крахмалланган ак кульяулыгын чыгарып, иренен сөртте. – Әйдә, юлга әйберләреңне жыйныйбыз.

## 15

– Жәяүләп кенә барабызмы? – дип сорады Луиза.

– Ө кая барабыз соң без?

Икесе дә шаркылдап көлеп жиберде. Нигәдер рәхәт иде аларга шулай бер сәбәпсез көлүе.

– Бәлки... – дип икеләненеп кенә әйтте Ильяс.

– Әйе, – диде кыз.



– Киттек соң алайса!

– Ә кая киттек?

Тагын бөгелә-сыгыла көлә башладылар. Ишәккә атланып, тар урамның икенче ягынан үтеп баручы кара-кучкыл бер сарт яратмыйча, боларга күз төшерде дә черт итеп читкә төкерде, «ак колактарга нәләт!» дип, борын астынан мыгырданып куйды. Ачуын басарга теләп, ишәгенә чыбык белән орды, аягы белән корсагын төйдә, ишәк, «адәм тәганәсе, күңеләң булсын инде», дигәндәй, лаштыр-лоштыр берара йөгереп китте.

– Башта Чорсуга чыгык без, – диде Ильяс. – Аннары күз күрер.

Бормалы-сырмалы тар урамнарда дувалларга ышкылып диярлек Чорсу базарына таба киттеләр. Шактый озак барырга туры килде. Адашып кереп, кайчакта көрчөккә дә терәлгәлделәр. Ильяс инде кире якка киттекме әллә, дип тә борчыла башлаган иде, Хужа Әхрар Вәли мәчетенә манарасын күргәч, жиңел сулап куйды.

– Базарга кайтышлы керербез. Ә хәзер каршы килмәсәң, Романов сараена барыйк, – дип, Ильяс кызга карады. – Ялгышмасам, анда хәзер сәнгать музейе.

Луиза жилкәсен сикертте. Дөрөсөн әйткәндә, аның әле сәнгать музейендә булганы юк иде. Читтән килгән кунакны озатып йөрүнең бер әйбәт ягы бар – шәһәрдә гомер буге яшәп тә күрмәгән музейларда, тарихи урыннарда йөрисең. Югыйсә Романов сараеның эчке бизәлеше, андагы искизмәләр әйберләр турында ишеткәне бар бит инде, юк менә, һич юлы төшмәде. Оят, билләһи. Шуңа күрә ул анда моңарчы бер тапкыр да булмавын әйтеп тормады.

– Кая теләсәгез, шунда барабыз, иптәш Алкин. Хужа – кунакның ишәге!

– Киресенчә булырга тиеш, – диде дә Ильяс, баягы сартның ишәген искә төшереп, тагын көлеп жибәрде.

Луиза аны аңлады:

– Безгә төкереп китте түгелме соң ул? – дип кушылып көлә башлады.

– Юк, аның хужасы төкерде бугай.

– Икесе дә төкерде. Хужа ишәккә, ишәк хужага!

– Көләбез дә көләбез, хәерле булсын.

Күкелдаш мәдрәсәсә янында алар ат яллап, Анхар арыгы аша салынган күперне чыктылар да Романов сараена киттеләр. Элек Кауфман исемен йөрткән таш жәүлө киң урамнан кузгалганда, үшән генә булып тоелган ат башын чөеп, кызу гына юырта иде инде. Жанвар да затлы урында үзен яхшы ук кибарәнә сизә башлай.

Сарайның ишәк төбөндә үк үзәккә ят бер серле дөньяга кергәндәй хис итәсең. Керешле баскычның ике ягындагы мәрмәр ятакларда тармакланып беткән мөгезләрән тырпайтып, бронзадан коелган боланнар ял итә. Сарайның сул канатында бөек кенәз Николай Романов үзе яшәгән, уң канатында хатынының апартаментлары булган.

Ильяс әлегә аксөякнең Ташкентка килү тарихын бик томанлы хәтерли иде. Әнисенә асылташларын урлап, бер америка артисткага бүләк иткәнме соң ул? Шуннан патша аны ерак Төркестанга сөрергә фәрман биргән. Ул монда хастаханәләр, ятимнәр йортлары, театр бинасы салдыра

бугай. Өлбэтгэ, Ташкентның урыслар яши торган яңа өлөшөндө. Ташкент белән Жизак арасында канал казырга да боера. Аның ике ярына иске диндә калган урысларны утырта. Гомумән, монда ул Үзәк Рәсәйдән төрлө катламдагы халыкны күп итеп китерергә хыялланган.

Ике яклы имән ишекләргә үтөп, холлга кергәч, түрдә тагын өч ишек күрөп алды Ильяс. Кайсынан керергә дип, баш ватып торганда, кайдандыр шыпырт кына килеп чыккан музей хезмәткәре күзгә ташланды. Тулы гәүдәле, симез йөзлө, урта яшьләрдәге бер хатын. Күзгә кечкенә, һәм икесенә берсендә имән эсәре юк иде.

– Чего изволите? – дип сорады ул ачулы тавыш белән.

Луиза аңа мөмкин кадәр елышып, колагына нидер пышылдады.

– А-а, уважаемый гость! – дип, күперенке иреннәрен ике якка ерды маржа. – Очень приятно! Изольда Алексеевна, очень рад познакомиться.

– Ильяс Саитгареевич.

– Простите, по-русский нельзя? Илья...

– Нельзя! – диде Алкин.

– Луиза! – Кыз Изольда Алексеевнаның кулын шактый озак селкеп торды. Ул ничек тә аның күңелен күрергә тели иде.

– Как хорошо, что мы вас здесь застали! Вы же самый лучший искусствовед во всем городе!

Хатынның йөзгә ачылды, ул инде гел Луизага карап сөйләп иде.

– Сэне таныштырылган музей экспонатлары белән?

– Кирәкми! – диде Ильяс. – Үзгә генә карап әйләнәргә.

– Ну ладно, как хотите, – дип, Изольда шулай ук шыпырт атлап, каядыр үзгә оясына кереп китте.

– Тыңлыйсым килми алар сафсатасын, – дип, Ильяс Луиза алдында акланасы итте. – Үзгә аңлаганча карап чыгарбыз әле.

– Ярар, иптәш Алкин. Үзгә беләсездер. – Луизаның тавышы шактый кырыс чыкты.

– Бик теләсән, чакырыйк, сөйләсән.

– Юк инде, жаным, әйдә хәзер ансыз гына. Кайсы ишектән керәбез?

– Уңга керсәк, уңарбыз кебек.

– Әйе, уңнан башлыйк.

Һәм алар уң ишектән зур кышкы бакчага килеп керделәр.

Пальмаларның ниндигә генә юк, лимон, эфлисун, мандарин агачлары, ниндидер сирәк сортлы алмагачлар үсеп утыра. Ильяс, шаккатып, шаккатудан ачылган авызын йомарга онытып, төрледән-төрлө жиләк-жимеш куакларына карап торды.

– Жәннәт!

Чыннан да жәннәт шушындый буладыр. Тик ул сиңа тәтешмә әле, кертерләргә сине анда, ә бу – менә, күз алдында! Кайдандыр тонык кына су гөрелтсә дә ишетелгән кебек. Хур кызлары гына житми. Хәер, анысы да янәшәндә бит, Ильяс Алкин!

– Жәннәт бакчасы! – дип тагын кабатлады ул.

– Яши белгән буржуйлар, – диде Луиза. – Үзгә балалары ачлыктан, тифтан кырылганда... Кара инде, нәрсәләр кыланып ятканнар бит.

Нинди идиллияне бозды, дип, кәефе китеп уйлады Ильяс. Тик

бернишли дә алмыйсың. Аларның башына «сыйнфый көрәш» дигән кибәкне тутырганнар, күнегергә туры килә, заманасы шундый. Өнә бит ул жәннәт бакчасында да «канечкеч эксплуататорларга» нәфрәт белән карый, килешмәс карашы хуш исләр аңкытып утырган агачлар өстеннән шуып кына үтә. Ул бит ихлас, дип аптырап, кызга карады Ильяс. Аларның күбесе бит яшәр өчен, үсәр өчен кызыл сүз сөйләп лаф ора, ә бу чын күнелдән шул ялган дингә ышана. Фанатик түгелме соң бу? Алар бит теге монафыйклардан да куркыныч. Ө үзе нинди чибәр кыз! Чибәр, сөйкемле... Ниндидер үзенчәлекле жылы, мөлаем гүзәллек аңарда. Ильяс аңа күп нәрсә сөйли алыр иде, тик ышанып буламы соң? Ул инде соңгы елларда үз шәүләсеннән үзе шикләнә башлаган кеше бит.

Эндәшми генә кышкы бакчадан чыгып, холлдагы сул ишеккә килделәр. Луиза инде хатасын аңлап, эчтән үз-үзен битәрли иде. «Ахмак, – дип сүкте ул үзен, – буржуйлар, имеш. Институттагы комсомоллар белән йөрисеңме әллә син? Ильяс Алкин үзе элекке буржуй бит инде! Элекке, ләкин ул зараза аның канына сеңгән бит. Нәрсә диде сиңа Исятикян? Ышанычын казан, дидеме? Син бит аны хәзер генә үзеңнән читләштердең. Өнә ничек карап куйды. Юк, усал итеп карамады ул. Кызганып карады. Ө бит ул хаклы. Матурлыкның сыйнфый асылы юк. Матурлыкка сокланырга кирәк, эстетик рәхәтлек алырга. Ө син? Буржуйлар, имеш...

Монда бер-бер артлы өч зал иде. Өчесендә дә бөек кенәз туплаган мәрмәр статуялар, стеналарда бөек рәссамнар язган картиналар.

– Өнә Венера статуясы, кара, француз тәрәзәсеннән кергән кояш нурларында ул нинди үтә күренмәле алсу төсләрдә өрәтелгән!

– Матур! – дип, чын-чынлап сокланды Луиза, ихласлыгы күзләренә бәрәп чыкты, яңаклары да нәкъ һәйкәл төсен алып алсуланып чыкты. Аның самимилеген Ильяс та искәрми калмады, үзе дә сизмәстән, кызның кулын учына алып кысты. Аннары хисенә ташып чыгуына уңайсызланып, үзе үк кулын тартып алды, кызарды.

Икенче залдагы пыяла шкафларда бөек кенәз жыйнаган статуэткалар, фил сөягеннән уенчыклар, алтын тәңкәләр, йөзекләр, беләзекләр, асылташлар белән бизәлгән төрле бизәнү әйберләре куелган иде.

– Ничек исән калган болар? – дип гажәпләнеп уйлады Ильяс.

Ташкентта күпме власть алышынды, боларның монда саклануы – үзе бер могжиза.

Ул, әлбәттә, Николай Константиновичның хәзинәсеннән күп асыл әйберләренң югалганын белми иде.

Өченче зал шәрык өслүбәндә бизәлгән. Идәндә, стеналарда Бохара, әфган, төрекмән, фарсы келәмнәре, стенадагыларына кыйммәтле мылтыклар, кылычлар эленгән. Идәннән аз гына калку сәкеләрдә дә затлы келәмнәр, алтын-көмеш җепләр белән бизәлгән тукымалар, ефәкнең ниндие генә юк! Төркестан табигатен сурәтләгән картиналар әлегә хәзинәне тулыландырып тора.

Аннары алар тагын бер залга керделәр. Ул тегеләрдән кечкенәрәк һәм эчтәлегә дә үзгә иде. Монда хәзерге рәссамнар язган картиналар галереясы икән. Керүгә үк иң башта күзгә ташланганы түрдәге мамык жыночы кыз портреты булды. Ул дәү куллары белән мамык тутырган кәржинен күтәрәп

тора, тулы балтырлы аякларын аерып баскан; башында кызыл косынка, иңнәре шәрә, күзе зур итеп ачылган. Ә артта офык кып-кызыл – таң атып килә! Ильяс түзмәде, барып, картина астындагы язуны укыды: «Шәрыкнең азат кызы!»

Бу залда гүя тышкы дөньядагы эш дэвам итә: анда карасаң – трактор, монда баксаң – комбайн. Әнә бер нәни генә малай токарь станогы янында, сиңа карап, кысык күзен йомган, муенында кызыл галстук. Кызыл төс күп иде: жете куесы да, сыегы да, картиналардан суырылып чыгарлар да олы бер ташкынны хасил итеп, сине агызып китәрләр сыман. Ильяс моннан чыгып китәргә ашыкты.

– Әллә ошамадымы? – дип сорады Луиза, хәйләкәр елмаеп.

– Ошады. Тик карт бит инде мин, хәзерге сәнгатьне бигүк аңлап та бетермим.

– Ә миңа ошамады! – диде кыз. – Теге борынгы картиналар белән контраст шулкадәр көчле. Моңы аермас өчен тома надан булырга кирәк.

Ильяс, гадәттәгечә, жылкәсен сикертте:

– О вкусах не спорят, жаным.

Изольда Алексеевна алар артыннан имән ишекне бикләп калды.

Сабуллашып торуну кирәк санамады.

Мәскәүгә кайтып, күпмедер вакыт үткәч, Ильясның кулына Парижда нәшер ителгән бер китап килеп керде. «Төркестандагы тормыш турында хатирәләр» дип атала иде ул. Шуны укыганда, Ильяс аңлады – хәзерге рәссамнарның социалистик реализм рухында язган картиналары элекке ашханә залына эленгән булган икән. Китапның авторы әлеге сарай хужасы Николай Константинович Романовның улы Александр Николаевич Искәндәр иде (әйе, Романовның патша ихтыярыннан бәйсез туган балаларына Искәндәр дигән ләкаб биргәннәр!). Менә ул ашханәне ничек сурәтли: «Столовая вся отделанная деревом; потолок по карнизам расписан золотом, тушью, малиновыми и зелеными надписями: – молитвами из Корана. Большой, длинный обеденный стол, массивные стулья с высокими спинками, обтянутыми кожей, с богатыми резными ножками, спинками и подручниками. По стенам шкафы с массивным семейным серебром; блюдами, хрусталём и сервизами, заказанными на императорском фарфоровом заводе».

Луиза белән андагы кызыл картиналарны карап йөргәндә, боларның эзе дә калмаган иде.

## 16

Күкелдаш мэдрәсәсе кырыннан узып барганда – хәзер инде ул, әлбәттә, мэдрәсә түгел иде, ярым харабә хәлендә, күрер күзгә яхшырак сакланган хөжрәләрдә исеме аңлаешсыз ниндидер совет учреждениеләре урнашкан, калдык-постык биналарын келәт урынына файдаланалар – Ильяс салмак адымнар белән каршыга килүче Убәйдулла Хожаевны күрәп алды. Нич тә аның белән күрешсә килми иде, тик нишлисең? Борылып китеп тә, күрмәмешкә салышып та булмый. Хожаев та адымнарын акрынайтты, ул да шундый икеләнүләр жәтмәсәндә иде бугай. Шулай да кара-каршы килгәч, кочаклашып ук алдылар. Хожаев картаеп киткән, чәченә мул булып чал төшкән, йончу күзләре белән елмаеп, сул кулы белән Ильясның жылкәсен каккалап:

– Син мондамыни? Жөдә яхшы булган, – дип, берничә мәртәбә кабатлады.  
 – Әйе, бүген генә килеп төштем, яхшылармысыз?  
 – Яхшы инде, яхшы булмый ни... – Әмма хәле бер дә яхшыга охшамаган иде. – Бу чибәр туташ белән таныштыр инде?

– Ә, әйе. Луиза. Мин аларга фатир төштем.

– Бик шатмын очрашуга, мин Убәйдулла Хожаев булам. – Ул Луизаның озын бармакларына, иелеп, иренен тидерде. – Кайтып барасызмы?

– Менә иптәш Алкинга Чорсу тирәсен күрсәтәм дә...

– Әйе, хәзер Чорсуны танып та булмый. Ильяс, вакыт тапсаң, минем өемә дә рәхим ит, мин моннан ерак тормыйм, – дип, Хожаев Ильяска визиткасын сузды.

– Рәхмәт, дустым, һичшиксез килергә тырышырмын.

Хожаев авыр гына кузгалып, каядыр үз юлына китеп барды. Бу очрашудан Ильясның күнелендә авыр хисләр кузгалды. Үзен нидидер куркыныч бәләгә тарыган кебек тотты Хожаев. Ә бит нинди уенчак күнелле, шаян сүз ярата торган кеше иде ул. Ильяс аның белән 1917 елның маенда Мәскәүдә үткән Бөтенрәсәй мөселманнары съездында танышкан иде. Аннары аларның башыннан нәрсә генә үтмәде. Тук– Чуран кантонында бергә эшләделәр, аннары Бутырка төрмәсендә ярты ел бергә утырдылар, аннан котылгач, Наркомнац тулай торагында күрше фатирларда икемә-өчмә ел бергә яшәделәр. Аралары бер яқынайды, бер ераклашты. Өнә ул хәзер нинди? Бетерешкән, күзендә нур юк. Ә Ильяс? Үзең генә сизмисең ул, соңгы елларда бик алжыды, картайды түгелме? Юкса утыз биш яшь нәрсә әле ул? Картлыкның малай чагы гына. Шулай булырга тиеш тә бит жүнле илдә...

– Син аның белән зерә күрештң, – диде Луиза.

– Нигә? Күптәнге танышымны күрүгә, урамның теге ягына чыгарга тиеш идеммени?

– Чыксаң да ярый иде, иптәш Алкин. Аны соңгы араларда бик сүгәләр. Газеталар гел хурлап яза.

– Нигә сүгәләр соң аны? – Әйтерсең, Ильяс безнең заманда Убәйдулла ишеләрне нигә сүккәннәрен белми?! Үзеңне соң, үзеңне, дип үртәлеп уйлады ул. Эттән алып эткә салалар лабаса! Казанга кайтырга ирек бирмиләр. Анда булса, бәлки, аны да әллә кайчан «солтангалиевче» дипме, башкачамы, атмасалар да, төрмәгә тыгып куярлар иде. Аның һәмишә иректә булуы бәгъзеләрнең гел эчен пошырып тора. Әлегә кадәр өстеннән ошак язып яталар.

– Михнәтле халыкның явыз дошманы, диләр. Ул бит инкыйлабтан соң совет властена каршы көрәшкән икән! Шуның өчен Мәскәүдә төрмәдә дә утырган. Шуңа күрә күрешмәвең әйбәт иде, зыян-зәүрәте төшә күрмәсен.

– Рәхмәт кисәгүең, – диде Ильяс сүрән генә. – Мәскәү төрмәсендә без аның белән бер камерада утырган идек. Әйбәт кеше ул! Бернинди дә дошман түгел. Үз халкын ихлас ярата торган шәп кеше.

– Бергә утырдыгыз? – дип, тәмам аптырап сорады Луиза, гажәпләнүдән күзә түгәрәкләнеп чыкты. – Яхшы кешеләрне төрмәгә утыртмыйлар!

– Ялгышлар була анда да. Безне Сталин эмере белән азат иттеләр.

– Стали-ин?! – Кызның күзләре язылды, бит алмасына кызыллык йөгәрде. – Сталин сине беләме?

- Белә...
- Күрешкәнегез дә бармы?
- Бар...
- Кул да алыштыгызмы?
- Әйе инде...

Луиза тиз генә үрелеп, Ильясның уң кулын эләктерде дә учын кайнар янагына куйды.

- Шушы кулмы?

Ильяс көлеп жибәрде, ачуы да килде, ләкин кулын тартып алырга ашыкмады.

Луиза аңга килеп, Ильясның кулын ычкындырды да уйчан гына башын борып:

- Шулай да син Хожаевларга кунакка барма, – диде. – Бәләсә йогар.

Үзең өчен кемнеләр борчылуын белеп тору барыбер рәхәт бит ул.

Урынлы бит борчылуы да. Хожаевны тәгаен күзәтәләрдер. Ә үзеңне, дип уйлады Алкин, сине күзәтмиләр, дисеңме?

– Дөрөс әйтәсең, – дип, Хожаев биргән визитканы берара селеккәләп торды да, ерткалап чүп чиләгенә ташлады. – Бәләсеннән башаяк!

– Әйдә, – дип, Луиза аны житәкләп алды. – Мин сиңа шундый-шундый урыннарны күрсәтәм! Шаккатарсың!

– Тукта әле, тамак ачты түгелме соң безнең? Әллә соң базарга кереп, берәр ашханәдә пылау ашыйбызмы? Ә-әх, пылау диюгә үк авыздан сулар килде. Мин анда бик шәп пылаучыны беләм. Теләңне йотарлык пешерә.

Луиза аңа тилгә караган кебек текәлеп торды да көлеп жибәрде:

– Жүләрем, нинди пылау булсын анда? Фабрика-кухняларда йә котлет, йә гуляш... Анысы да әле... Әти бит пылау пешереп торам диде, менә аныкы телне йотарлык була!

Чыннан да, Чорсу базары бик нык үзгәргән, базар диярлегә дә калмаган иде. Көнчыгыш ягындагы сәүдә рәтләрен сүтеп ташлагач, аның майданы да шактый кечерәеп калган. Базардан «тартып» алынган жирләрде яңа биналар калкып чыккан, берничә мең кешелек стадион ясаганнар, ерак та түгел ял итәргә, мәдәниләшергә дип, парк ачканнар. Луиза майдан түрәндәрәк киерелеп утырган бинага төртеп күрсәтте:

- Әнә, күрәсеңме, Мәдәният сарае!

- Шә-әп!

Иң беренче булып, Мәдәният сараеңың атамасы күзгә ташланды: урысчалап «Раскрепощённая женщина Востока» дип язып куйганнар иде. Астарак латин хәрефләре белән язылганы да шәйләнә, ләкин Ильяс ерактан аны танымады. Мөгаен, атаманың үзбәкчәгә тәржемәсе булгандыр.

– Ә менә монысы безнең театр! Хәмзәне беләсеңме? Үзбәк театрының атасы булган ул. Шуның труппасы өчен махсус төзелде. Совет власте гына үзбәк мәдәниятенә шундый парлак юл ачты!

- Шә-әп!

- Әнә яшь тамашачылар өчен театр!

Монысы Ильяска таныш иде, инкыйлабка кадәр Циндаль фирмасының банкы урнашкан булган бу бинага.

Сәнгать учакларына карап, шактый гына сокланып торгач, алар



стадионга таба киттеләр. Луиза Чорсудагы үзгәрешләргә чын күңелдән горурулана иде. Әйтерсең лә, әлегә үзгәрешләрдә аның да өлеше бар. Чыннан да уртаклык, бердәмлек хисен нык сәндәргәннәр боларга, дип уйлады Ильяс. Шул бердәмлекне жимерергә тырышучы корткычлар, «буржуаз элементлар» да булмаса, уңышлар тагын да искитәрлек булыр иде дә... Шуңа күрә боларга туктаусыз «көрәш» алып барырга туры килә дә инде, һәм син «бу туйда кияү түгел».

Стадионда киң төплә, озын балаклы трусиклар кигән берничә үсмер туп тибә иде.

– Стадион ничек? Быел гына аңа Акмал Икрамов исемен бирделәр. Ул безнең иң баш коммунист – Үзбәкстан компартиясенең беренче секретаре, Ташкент шәһәр комитетын да житәкли.

– Шә-әп!

Акмал Икрамовны Ильяс белә иде. Егерме икенче елда ул Мәскәүгә Я.Свердлов исемдәге коммунистик университетка укырга килде. Аңарчы бар белеме ничәдер айлык педагогик курслар иде бугай. Ильяс мөгаллимлек иткән Шәрык хезмәт ияләренең коммунистик университетында (аны Мәскәүдә гап-гади генә итеп «азиатлар университеты» дип йөртәләр; ләкин ниндидер түбәнсетү юк, университет Сталин исемдә! – монда совет дәүләтенең иң югары функционерлары лекция укый!) якташ студентлары шактый, ул шулар янына килеп йөри иде. Бик әрсез, елгыр егет булып истә калган. Яшь кенә булуына карамастан, ул инде партия һәм совет органнарында югары урыннар биләгән, тагын да өскәрәк менәчәгә күренеп тора. Акмал белем ала торган уку йорты ЦИК һәм ВКП Үзәк Комитеты химаясендә, монда партиянең һәм совет дәүләтенең киләчәктә булачак житәкчеләрен әзерлиләр.

Акмал гаиләсен дә алып килгән, хатыны гади генә бер үзбәк кызы, бер уллары бар. Ташкентка кире кайтып киткәндә, шома егет, әлегә гаиләсен ташлап, Мәскәүнең атаклы табибы Лев Захарович Зелькин кызына өйләнгән иде. Хәзер ул хатын монда жир эшләре буенча Халык комиссарының урынбасары, быел гына «Очерки по аграрному вопросу в Средней Азии» дигән китабы чыкты. Әлегә китапны укыганда, Ильяс кайбер төгәлсезлекләргә тап булды, шулар турында сөйләшеп, мәсьәләне тәгаен ачыклар өчен Ташкентка бу килүендә Евгения Львовна хозурына керергә ниятләп тора иде.

– Синәң инде эчтә бүреләр улыйдыр? – дип сорады Луиза, аның уйларын бүлөп. – Бездә яналыктар күп, бер көндә генә карап бетерерлек түгел. Кайтыйк без. Әтинең пылавы өлгергәндер.

Ильяс чыннан да арган иде, юл газабы – гүр газабы дип, борынгылар юкка гына әйтмәгән. Тамагы да ачты, бүреләр дә улый, әлбәттә. Тик алар эчтә генә түгел, тышта, әлегә каядыр еракта... ләкин аларның тонык кына ишетелгән тавышы Ильясның колагына инде күптән чалына иде.

*(Ахыры киләсе санда.)*



Сирень  
Якупова

## АЛТЫННАН ДА ЯЛЫГЫЛГАН ЗАМАН...

### Аңламаслар

Алтын алка, чылбыр, йөзегемне  
Салып куйдым кайчан? Сизмәдем дә.  
Көмештәндер бүген таккан-кигән,  
Йөземә – төс, юк ла, күңелгә – төс,  
Һәм хис – йөрәгемә...

Алтыннан да ялыгылган заман,  
Алтын кояштан да бәла көткән.  
Ачның ачуы, ди, ай-һай яман –  
Рухи ачлык соңгы чиккә җиткән...

Көмеш айга карап уласак та,  
Көмеш чылбырларны чәйни-чәйни,  
Бүредән дә явыз кавем өчен  
Йолдыз ташы икән күктән «хәер».

Ташларны ла җыяр сәгать сукты,  
Башны жуеп, их, чәчмәскә иде!  
Үз жанымны үзем камчылыым тик...  
Аңламаслар...  
Их, дәшмәскә иде...

### Кайсына тиңләшик?

Меңьяшәр имәннәр, йөзьяшәр чыршылар,  
Жәй яшәр чәчәкләр, үләннәр...  
Кайсына тиңләшик, кайсыннан көнләшик,  
Дөньяга «мәңгегә» килгәннәр?!

Саналган, бүленгән һәр мизгел, һәр сулыш,  
Юл-язмыш язылган күкләрдә.

Сирень ЯКУПОВА (1961) – шагыйрә, прозаик; С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. «Йолдызлы уйлар», «Яшәү сере», «Кар юлы» исемле китаплар авторы. Чаллыда яши.

---

Аһ, соңлап аңлайбыз, аһ, соңлап таныйбыз –  
Узу юк икән лә чикләре...

Сызу юк үткәнне, үзгәртү, төзәтү...  
Бары тик үкенү – азагы.  
...Жәй яшәр чәчәкләр, үләннәр күзендә  
Меңьяшәр имәннәр газабы...

### Яз көтү

Яз килә бит! Языламы шигыр?  
Илһам әле ташлап китмәдеме?  
«Хәлең ничек?» диюләре инде,  
«Ижат-газап башыңа житмәдеме?»

Яз килә шул... Язылыр күк күңел,  
Катлам-катлам боз астыннан чыкса.  
Бу бозларга кыш гаепле түгел,  
Жанны-тәнне заман-котып кыса...

Яз килә бит! Язылыр күк йөрәк,  
Гөрләвектәй уйнап акса, их, кан!  
Һәм... язылыр шигыр, аһ итәрлек.  
Күптән мине ташлап киткән илһам...

\*\*\*

Кояшлы күлләвектә, нур тамчыларын чәчрәтеп,  
чырык-чырык коенган  
нәни соры чыпчыктан көнләшер көн  
килер дип кем уйлаган...  
Жиһанны сискәндереп, сайрар кошлар өздәрә,  
сиреньнәр, миләшләр шау чәчәктә...  
Тыңла, хозурлан югыйсә!  
Ә юк,  
Соры чыпчыкка исем китеп басып торам.  
И исәр!  
Алай дисәң,  
кем аңлаган бу күңелне, йөрәкне,  
Нәкъ шул мизгелдә жанга ни кирәкне...  
Кем уйлаган...  
Әйе, кем уйлаган килер дип көн:  
шашар чиккә житү  
шул уйлардан...

\*\*\*

Шәһәр чүплегендә мэтрүшкәләр,  
Киптерелгән бәйләп, бер кочак...  
Кемнәр жыйган, кайсы кыр-аланнан?  
Юк,  
Кем ташлаган аны курыкмыйча  
Рәнжешеннән гөлнең, туган жирнең?!  
Хәер,  
Нишләсен соң, шифа тапмагач...

Исен-төсен жуя бик тиз гөл дә,  
Тамырыннан өзеп саклагач.

Кызганийммы аны, йә үземне?  
Соңга калдым... кирәк түгелдер...  
Шәһәр чүплегендә мәтрүшкәләр,  
Бәйләм-бәйләм...  
Юк,  
Йөрәк-йөрәк, күңел-күңелдер...

### Охшаганмы кылган?..

«Күз алдына китер, мин юк монда!  
Ерактамын, дөнья читендә!»  
Янәшәмдә килеш кайчак шулай  
Кабатлайсың, ярсып... Читен лә...

Син юк монда?! Бу яңалык түгел.  
Жил куадыр күңелен далада.  
Әби чәче диеп ялгышалар,  
Әни чәче иртә агара...

Күз алдына китер, әни, имеш...  
Үзалдыма китәм сөйләнәп:  
Безнең ара шундый еракмыни,  
Дөнья чите белән үлчәрлек?!

Сәждә кылган ана гәүдәсенә  
Охшаганмы кылган?! Охшаган...  
Жан ишеген шәрран ачып куям –  
Бер кайтырсың сагынып, и балам!..

\*\*\*

Диңгезне мин тик бер генә күрдем,  
Ярларында йөрдем тик бер тапкыр...  
Дулкынында колач жәеп йөздем –  
Моңысы ялган чеп-чи, ләкин... матур!

Диңгезнең мин ярларында йөрдем,  
Йөзә белмәвемнән оялып.  
Учларыма жыйган вак ташларның  
Берсе мәржән иде – хыялым!

Ялган... матур... хыял... аһ, буталдым,  
Булмаган да әллә диңгезле жәй?!  
Алай дисәң,  
Төсе, исе, шавы... юк, син  
Һаман саен кермәс идең төшкә...

### Кайту

Кошлар китә, минем кайтып барыш.  
Юлдабыз без, сүзнең кыскасы.  
Күчмә тормыш – кошлар өчен язмыш...  
Минем – ялгыш?!  
Аһ, син аны! Табан яна!  
Тапканнар бит түшәр юл ташы!

Кадаласын белеп ук очыдай  
Киткән бернең аяк итенә.  
Кайсы «акыллысы» тырышкан соң,  
Төкерәсе иде битенә...

Китэ кошлар... офык читлэренэ,  
Миңа кирэк булды  
Күрше шәһәр дигән дөнья чите.  
Көзен кайтам эле (дан булсын әй!),  
Һәр яз кайткан кошка ачу итеп.

Өч елга бер?! Булса. Кошка рэхәт,  
Канаты бар, күктән юллар туры...  
Табан яна!  
Туктадым да машина көтәм чатта,  
Йөрәгемне ташка орыр булып...

\*\*\*

*Алмагачлар чәчәк ата  
Майның унбишләрендә...  
Халык жырыннан*

Май уртасы. Күрче, алмагачлар  
Шау чәчәктә! Жырлаганнар белеп!  
Кем ул анда үзгәрде ди дөнья,  
Саташа ди язлар, иртә йә соң килеп?!

Күрәсезме, сизәсезме, нәп-нәкъ  
Вакытында бар табигать туйлый!  
Ак күбеккә баткан бакчаларда  
Сайрар кошлар бәхет юрап туймый!

Элеккечә бар да, жырдагыча...  
Дус-ишләр дә... чәчәк кебегерәк –  
Кыска гомерлерәк...

\*\*\*

Кунак песи. Жирән төстә.  
Сырпалана аякка.  
Уң як күршенеке микән,  
Кергәнме әллә сул яктан?

Туган нигез. Мин дә кунак.  
Сырпаланыр куен юк.  
Уң як күршегә керсәм дә,  
Сул як күршегә керсәм дә,  
Күз яшьләрем тыю юк...

\*\*\*

Бер көн килеп, бөркет булайым, дисәм,  
Таулар икән бездә, аһ, сөзәк...  
Кыя-ташлар эзләп китиммени,  
Талган канатымны өстерәп?!

Життем дә ди барып, таптым да ди,  
Күккә ашкан хыял кыясын.  
Күз алдына китерү дә газап,  
Мескен булып басып торасым...

Болын-кырга, тып-тын аккан суга  
Тумыштан ла йөрәк күнеккән.  
Кыя-таулар эзләп китиммени,  
Кош икәнәм беләм, шул житкән...

## Шагыйрь рухы

Төшкә керде шагыйрь...  
Ничек итеп?  
Шигырь укып инде, билгеле.  
«Тыңла әле, бер поэма яздым...  
Аңлый алдың һәрчак син мине...»

Ни турында, диеп сорарга да  
Өлгералмый калдым... Башлады...  
Өзек-өзек шигырь юлларыннан  
Истә калды... «жаным тышаулы...»

«Тышаулы ат, һай, бәхетле икән!  
Читлектәге кош та...» диде кебек...  
Ирек диеп чәбәләнгән мин дә?!  
Бер урынсыз никтер куйдым көлеп...

«Әйе, әйе, син дә бик бәхетле!  
Тән иреге ни ул – жаның бәйсез!  
Гомер – мизгел, мәңгелектән тамчы,  
Тормыш – сынау...  
Мин сынаттым, юньсез...

Киләчәгем элмәк белән чикләп...  
Жир белән күк арасында калып...  
Гөнаһымны утта юар идем,  
Кабул итми, нишлим, хәтта тәмуг...»

Үзе һаман шигырь яза икән...  
(Ө мин менә туктар бер чиктә.)  
Төшкә килеп кереп, сискәндереп,  
Күңел кылларына рух чиертә...

Шагыйрь рухы...

«Тыңла әле, жан поэма язды...»

\*\*\*

Таң беленде.  
Соңгы йолдыз нуры  
Кояш нурларына кушылды...  
Күкне ярып торна тавыш бирде,  
Сискәнүдән йөрәк кысылды.

Таңны ярып торна тавыш бирде,  
Бер ялгызы оча, и бәгырь!  
Югалганнар иңрәведер анда,  
Югалтканнар аһы – миндәдер...

Бер ялгызы оча... төнне көнгә  
Ялгап талган канат очы белән...  
...Бүгенгемне киләчәккә ялгар  
Жан жепселем зеңли: «Өз-зеләм...»

Аңны ярып торна тавыш бирде,  
Соң сәгәте әллә очышта?..  
Мәңгелекнең утлы тәгәрмәче –  
Кояш яна дөрләп, офыкта...





## САЙРАР ЧАК

РОМАН

Циркта сынау

И Казан, дэртле Казан, нурлы Казан!

Башкала күренүгә, ул Тукайның шул ашкынулы сүзләрен дулкынланып хәтеренә төшерде. Бөтенесе билгесез, бөтенесе кызыктыргыч, шул ук вакытта берәз куркыта да иде.

Циркта Сөләйман Кәримовичны Ислам кемнәр беләндер ашыга-ашыга атлаганда очратты. Ул Исламны бер кечкенә бүлмәгә кертәп китеп барды. Аңа озак көтәргә туры килмәде, Сөләйман Кәримович жил-жил атлап килеп керде, өстәлдәге бер төргәк кәгазьне артыннан ияреп кергән сакаллы кешегә биреп чыгарды, Исламга утырырга тәкъдим итеп, үзе дә өстәл башына утыргач, аның документларын сорады. Сөләйман Кәримович документларны берәм-берәм күзеннән уздырырга тотынды.

– Әйбәт укыгансың, моладец. Мәктәптән, больницадан бирелгән белешмәләрең, характеристикаң бездә калыр. Кунакханәгә урнашканда кирәк булып, – дип, паспортын кире бирде. – Менә бу дипломга «сәхнәдә иң яхшы карикатура ясаучы», дип язганнар, – диде Сөләйман Кәримович.

– Әйе, – диде Ислам. – Шаржлар, портретлар да. Мине район сәнгать мәктәбендәге укытучым художник-моменталист итеп әзерләде.

– Рәсемнәреңне алып килмәдеңме?

– Юк. Кирәк булса, хәзер ясыим.

– Әйдә яса эле! – диде Сөләйман Кәримович, жанланып.

Ислам сумкасыннан кәгазьләр, карандаш алды да җитез-җитез хәрәкәтләр белән унитаз сызды. Аның утыра торган йомры урынына өскә тырпайган бик күп очлы энәләр ясады. Аннары унитаз каршына чалбарын төшерә башлап, аптырап калган бер ирне бастырды. Карикатурасын күтәреп, Сөләйман Кәримовичка күрсәтте дә гөлдәреп көлеп жибәрде. Сөләйман Кәримович аңа кушылып үзе дә шаркылдап көлөргә тотынды.

– Моладец! Биш минутта ясадың, – диде ул, кәефләнеп. – Ә көлүең рәсеменнән дә шәбрәк.

– Мин сәхнәдән дә шулай көләм, – диде Ислам.

Ул тагын бер карикатура ясатты. Ислам бусында озак итеп көлдө. Сөлөйман Кәримович бик канәгать калды.

– Миңа хәзер эш буенча китәргә кирәк, – диде Сөлөйман Кәримович, сәгатенә карап. – Ярты сәгатътән кайтам. Шуңа кадәр йә минем портретны яса, йә миңа карикатура сызгала. Ишекне бикләп китәм, комачауламасыннар.

Ул бүлмәдән ашыгып чыкты, ишекнең шартлап бикләнгәнә ишетелде. Ислам аның кыяфәтен күз алдына китереп, берәз утыргач, карандашын кәгазьгә тидерер-тидермәс кенә йөртеп, аның баш формасын, күз, авыз, колак, борын турларын штрихлады, чәчләрен жил тузгыткан ат ялыдай күперттә, кашының чигәгә таба бөгөлгән очын югарырак күтәрәп жибәрде, кысык күзләренә хәйләкәрлек өстәде. Бөтенесә дә әйбәт килеп чыкты, эмма аның елмаючы иреннәрен үзә теләгәнчә чыгара алмады. Инде егерме минут үттә, тырышудан аркасына тир бәрәп чыкты, башы авыртырга тотынды. Кәгазь битләре Сөлөйман Кәримовичның төрлөчә ясалган ирен вариантлары белән тулды. Ахырдә арадан берсен сайлап, ясый торган карикатурасына төшерде. Күз читләренә ике-өч чаткы сызгач, рәсемә ачылып китте.

– Өмет бар синдә, – диде житәкчә, көлүеннән туктагач. – Болай итәбез. Кунакханәгә урнашкач, зуррак форматта күп итеп кәгазьләр, карандашлар ал. Бүген-иртәгә безнең коллективта йөр. Бәйләнмәсеннәр өчен менә сиңа пропуск. Мин күптән художник-моменталист эзим. Бәлкәм, берничә ай күнегүләр ясасаң, манежга да чыгарырга мөмкин булыр. Моңы төп максатың итеп сана, буш вакытыңның һәр минутын шуңа багышла. Әгәр комиссиядән, директордан уңышлы узсаң, билгеле. Менә шул.

– Баянымны алып керергәме соң? – дип сорады Ислам, чыгарга кузгалгач.

– Алып кер, – диде Сөлөйман Кәримович.

Кунакханә цирк бинасыннан ерак түгел икән. Ислам анда урнашкач та, Илшатка шалтыратты. Унбиш-егерме минут үтүгә, ул килеп керде. Алар якын туганнардай кочаклашып күрештеләр. Илшат, зур конкурс үтеп, Мәскәүнең халыкара мөнәсәбәтләр институтына ничек керүе турында сөйләде. Ул ике көннән Мәскәүгә китәчәк икән, инде билеты алынган, әйберләре тутырып куелган. Илшат Исламның циркка алыну ихтималын белгәч, бик куанды. Ул авыл хәлләрен, иптәш малайлары турында сораптырды. Гел юктан гына дуслашып китүләрен искә төшереп көлештеләр.

– Бу – язмыш эше, – диде Илшат. – Безнең хәзер икебезнең дә юлга чыгуыбыз, шушында очрашуыбыз да язмышка язылган. Син ышанасыңмы язмышка?

Исламның бу турыда ныклап уйланганы юк иде. Ул күңелендә ятканны әйтү белән чикләнде:

– Үземне ниндидер бер көч этәп йөрткәнне сизәм мин, – диде ул, елмаеп.

– Тик аның кайчан, кая этәсен генә беләп булмый. Кайчакта сизми дә каласың, ә инде син теләпме-теләмичәмә нидер кылган булып чыгасың.

– Язмыш инде ул, язмыш! – Илшат аның иңбашына шапылдатып сугып куйды. – Синен планнар ничек бүгенгә?

– Берсекөнгә комиссия каршына басасым бар.

Алар кафега кереп ашап чыктылар. Кочаклашып аерылыштылар. Киләчәктә сөйләшеп торырга сүз бирештеләр.

Нэкъ сэгать унда Сөлэйман Кәримович аны манежга алып кереп китте. Анда биш-алты кеше бар иде. Ислам бераз арткарак барып утырды. Теге кешеләрнең берсенә ул кичә шарж ясаган иде. Ул кеше бөдрә чәчле, киң маңгайлы, озын ябык гәүдәле. Аның башын да, гәүдәсен дә нечкә озын итеп, үсеп утырган агачтан биегрәк итеп сурәтләгән иде.

– Башлыйбыз, – диде Сөлэйман Кәримович. – Нуруллин, алга чык.

Ислам үзенә төбәлгән ят кешеләр каршына чыккач, каушап китте. Сөлэйман Кәримович аның биографиясе, фәннәрдән алган билгеләре, мәктәптән бирелгән характеристикасы белән таныштырды.

Шунда бераз тынлык урнашты. Кинәт теге кеше, Ислам аның шаржын ясаганны сизгәндәй, зур түгәрәк күзләрен аңа туп-туры төбәде дә:

– Сез ни өчен циркка килергә уйладыгыз? – дип сорады.

Ислам әллә бу кешедән куркудан, әллә мондый сорауны көтмәгәнлектән, каушап китте, бераз тынлыктан соң:

– Цирк... ул бит галәм кебек! – дип куйды.

Теге кеше усал шөпшә шикелле һаман һөжүм итте:

– Галәм ни соң ул?

– Галәмме? – Ислам бераз тынып калды. – Ул мәңгелек хәрәкәттәге гөмбәз... Юк, юк, гөмбәз түгел! Гөмбәзнең чиге бер. Галәм – туктаусыз хәрәкәтләнүче чиксезлек. Бөтенебез дә шуның эчендә. Галәмнән ташыган кебек, цирктан да шатлык, яктылык ташый...

– Берәр реприза күрсәтә аласызмы? – диде кайсыдыр.

Ислам Сөлэйман Кәримовичка аптыраулы караш ташлады.

– Ул – художник-моменталист һөнәрен әйбәт кенә үزلәштереп бара. Йә, Нуруллин, берәр шарж ясап күрсәт әле.

Ислам бер бит зур ватман кәгазе алып, аның ике ягы да чиста икәнлеген комиссия эгъзаларына күрсәтте дә, кәгазен күтәреп, папкасы өстенә куйды һәм карандаш белән ясый башлады. Газраил күзе бәйләнгән хәлдә чалгысы белән печән чаба. Ул чапканны сакаллы карт тырма белән жыеп бара. Ислам карикатураны күтәреп күрсәткәндә гөлдәрәп көлеп жибәрде. Комиссия кешеләре үзләренең ничек аңа кушылып көлгәннәрен сизми дә калдылар. «Бик оригиналь көлү бит бу» дип, аңа тагын бер мәртәбә көлөргә куштылар, аны тыңлаганда, үзләре дә елмайдылар, көлделәр. Тагын бер карикатура ясавын сорагач, Ислам ике күзлек тирәсенә озын чәч, сакал-мыек штрихлады, аскарак тез башы ертык джинсы сызгалады. Аның янәшәсенә тәмәке капкан түгәрәк ирен, ике зур шәрә күкрәк, астарак коточкыч зур шакмаклы аел, шөп-шәрә ике бот, иң аста кадактай нечкә үкчәле ике туфли ясады. Карикатураны күтәреп күрсәткәндә, гадәттәгечә озақ итеп көлде.

– Мин сиңа циркта күргән кешеләргә карикатуралар ясарга кушкан идем. Ясадыңмы, Нуруллин?

– Әйе, ясадым, – диде Ислам.

– Бир барысын да, – дип, Сөлэйман Кәримович аның рәсемнәрен берәм-берәм карап башкаларга өләште.

Кинәт шунда көлешә-көлешә теге ябык кешегә үзенә ясалган шаржны бирделәр.

– Анатолий Павлович, бу кешене танийсызмы? – диде арада утырган бердәнбер хатын-кыз, авызын жыя алмыйча.

Исламны ни булыр икән дигән уй тәмам куркуга төшерде. Анатолий Павлович шаржны елмаеп карады да:

– Сөләйман Кәримович, ә минем шарж сезнең карикатурадан әйбәтрәк бит, – диде.

Сөләйман Кәримович та югалып калмады:

– Сез бит режиссёр, башкача була алмый.

Аларның сүзләрен хуплап, барысы да көлеште.

Шуннан соң Исламны кошлар итеп сайраттылар, сыер, бозау, кәжә, башка терлекләр булып кычкыруын, мәче булып мияулавын, каз булып каңгылдавын, бака булып чурлавын тыңладылар.

– Тагын нинди һөнәрләрегез бар?

– Атның сыртына басып чаба алам. Бераз самбо, дзюдо көрәше алымнарын беләм.

– Сөләйман Кәримович, сынап карадыгызмы? – дип сорады режиссёр.

– Сынадым, Анатолий Павлович. Барысы да әйбәт. Ныклы егет. Аның үзе чыгарган көйләре бар икән. Баянында шул көйләргә уйнатып карарга иде.

Ислам ике көен уйнап-жырлап күрсәтте. Комиссия кешеләре аның көйләрен аптырашкан кебегрәк тыңладылар. Ислам туктагач, бер тын беркем дә дәмәде. Аннары теге хатын-кыз:

– Көйме соң бу? – дип сорады.

– Карарбыз, тикшерербез, – диде режиссер. – Бәлкә, программаның кайбер моментларына шушындыйрак нәрсә дә кирәктер.

Комиссиягә бигрәк тә аның рәсемнәре ошаган булып чыкты, анда ясалган кешеләргә танып, көлешә-көлешә кулдан-кулга йөрттеләр һәм Ислам өметле егет, эшкә алырга була, дигән фикергә килделәр.

Манежда режиссёр, Сөләйман Кәримович һәм өлкән яшьтәге пеләш ир генә калды. Ул ир коллективның дирижёры булып чыкты. Алар Исламга бер-бер артлы сораулар яудырырга тотындылар:

– Көйләрегезнең нотага язылганын күрсәтегез әле.

– Язылганы юк.

– Тагын бармы көйләрегез?

– Бар.

– Сөз җырлаганда ни кичерәсез?

– Белмим. Мин җыр белән таралам бугай...

– Җырларыгызны ничек уйлыйсыз?

– Аларны уйлап булмый. Алар үзләре чыга.

– Нинди вакытта?

– Нәрсәгәдер шатланганда... Бик сирәк кенә... Үзем дә сизми калам.

– Нигә шул минутта ук нотага салмыйсыз?

– Мин туктаганда, җыр онытыла. Иптәш малайлар янымда булсалар, смартфонга, планшетка язып алалар. Алар аңа танцевать итеп тә йөриләр инде.

– Фантастика! – дип гажәпләнде дирижёр.

Аннары Сөләйман Кәримович Исламга чыгып торырга кушты. Ислам чыгып китү белән, дирижёр дулкынланып сөйләргә тотынды:

– Белгәнегезчә, мин жырны ике генә төргә бүлә торган кеше: берсе – акыру, икенчесе – ыңгырашу. Бүген мин өченче уникаль төрен ишеттем. Хәтта ул жыр да түгел. Бу – кайнап торган энергия! Шуңа күрә ул аны хәтерли дә, нотага сала да алмый. Егетнең эчендә энергия уйный!

– Сезнең фикир белән мин килешәм, – диде Анатолий Павлович. – Егетнең сәләте, һөнәрләре күп. Мин үзем аны художник-моменталист итеп эзерләү ягында. Бездә чарлансын, ә буш вакытларында бары тик бер нәрсә – шарж, портрет ясау белән шөгыльләнсен. Һәр көнне ясаган рәсемнәрен безгә тикшереп торырга туры киләчәк. Бәлкәм, өч-дүрт айдан манежга чыгарырык булып өлгерер?

\*\*\*

Сөләйман Исламны иң элек мөселман егетләре белән таныштырырга репетиция урыннарына алып барды.

– Өнә икесе, – диде Сөләйман, гимнастлар төркеменә күрсәтеп. Алар туктагач, Сөләйман исемләп чакырды. – Әшраф, Таһир! Килегез әле.

Алар янына мускуллары уйнап торган ике егет килеп басты. Кап-кара күзле, калын кара кашлы озынрак гәүдәләсе башкорт икән, Уфадан. Икенчесе аңардан بازیграк, күзләре кысыграк, иреннәреннән елмаю китми. Анысы казакъ, Арман исемле. Алар икесе дә Казан цирк мәктәбендә укыганнар, берничә урында эшләргә өлгергәннәр. Сөләйманның чакыруы буенча монда килгәннәр. Ислам да үзе белән таныштырды. Таһир татарча әйбәт кенә сөйләшә икән. Сөләйман, бер-берегезне туган итеп тоегыз, Исламга сезнең ярдәмегез бик тә кирәк, диде, егетләргә үгет-нәсихәт бирде. Син үзең дә йомышың төшкәндә, аларга мөрәжәгать ит, дип өстәде.

Аннары Сөләйман аңа атка сикереп атланучы, ат өстендә сальто ясаучы ике егетне күрсәтте. Болар кояшта янып каралып беткән. Юка, нык гәүдәле егетләр иде. Берсе Бәхтияр, икенчесе Нурлан исемле. Алар Исламны бик якин иттеләр, ат өстендә баскан килеш чабуын да белгәч, киләчәктә уртак номер эшләргә дә туры килсен иде, диделәр.

Ислам бик тиз арада башкалар кебек төгәллеккә, җитезлеккә ирешү өчен бөтен тырышлыгын куйды. Аның бик тә Казан тамашачысы алдына чыгасы, «үзебезнекеләргә» күренәсе килгән иде. Әмма аңа бу бәхет тиз генә тәтемәде.

Аның урынына Исламга икенче бәхет тәтеде. Авылны бик сагынып торган көннәренең берсендә циркта Виктория белән очраштылар.

– Исәнмесез, Нуруллин! – диде ул, ихлас елмаеп.

Ислам да елмаю белән җавап бирде:

– Исәнмесез.

– Нишләп бер дә кәефегез юк?

– Мин көткән әйбер һаман юк бит.

– Нәрсә ул?

– Көн саен күккә карыйм: теге вакытта сез вәгъдә иткән кызыл кар кайчан явар микән, дим. Ә ул яумый да яумый!

Виктория рәхәтләнеп көлдә:

– Сөз бик хәтерле егет икәнсез!

– Миңа нидер вәгъдә итсәләр, мәңге оныта алмыйм!

Виктория тыела алмыйча көлүен дәвам итте:

– Шушы арада метеорологлар явачак, дип ышандыралар. Держи карман пошире.

– Постараюсь, – диде Ислам.

Виктория аның телефон номерын алды.

Икенче көнне ул тагын очрады. Тик кулын болгап кына сәламләп, каядыр ашыкты.

– Әллә берәрсе куамы? – диде Ислам, аның артыннан атлап.

Виктория шып туктады да Исламга пышылдады:

– Августин егетләр белән очрашуны тыя бит... Әгәр сөйләшеп торсак, шундук аңа житкерәләр.

Ул кабаланып китеп барды. Ике көннән үзе шалтыратты:

– Кызыл кар ява бүген.

– Әйе, шулай икән шул, – диде Ислам.

– Кунакка кил.

– Кайчан?

– Циркта чыгышыгыз беткәч. Минем номерны онытмаганыңдыр бит әле.

– Онытмадым онытуын... Ә Августин?

– Ул еракта... билгесез юнәлештә...

Ислам көндөз шәһәргә чыгып, шоколад, кечкенә торт кебек тәм-том алып, иңбашына асыла торган кечкенә сумкасына салып куйды. Циркта тамаша төгәлләнеп, манежны жыештыргач, «Театральная»га китте. Виктория аны елмаеп-көлеп каршылады, хәтта бит очыннан үпкән кебек тә итте. Нәкъ Ислам мәктәптә кызларны үпкән төсле. Күчтәнәчләр алып килгән өчен Исламны тиргәде, хезмәт хакы алып карамаган килеш нинди юмартлану ул, диде. Аннары Виктория өстәл эзерләде, котлет китерде, шәраб тәкъдим итте. Ислам анысыннан баш тартты, мин, гомумән, эчмим, диде. Ашыкмыйча гына ашап, кофе эчтеләр.

Ислам кайтырга эзерләнде, рәхмәт әйтеп урыныннан кузгалды. Виктория аның ике кулын кулына алып, күзләренә туп-туры карады:

– Минем сиңа бер тәкъдим ясыйсым килә. – Аның куллары жиңелчә генә калтыранып алды. – Мин япа-ялгыз. Әйдә, дус булайык.

– Мин каршы түгел, – диде Ислам.

– Рәхмәт. Менә бу минем өчен иң зур шатлыгым булды.

Ислам ниндидер зур жылы тойгы белән кайтып китте. Күрәсен, ул тойгы үзенә кемгәдер бик кирәклеген аңлаудан тугандыр...

Гастрольләр төгәлләнеп, коллектив Иваново циркына күчкәч кенә, Исламны манежга тамашачы алдына эшләргә чыгардылар. Атнадан артык эшлэгәч, янәшәсендәге униформистлар да, ассистентлар да, администратор да аның эшеннән канәгать икәнлекләрен әйтеп, дөртлөндереп тора башладылар. Эмма Сөләйман гына аны дөртлөндергә ашыкмады, таләпне арттырганнан-арттыра барды.

\*\*\*

Көн арты көн үтте, шәһәрдән шәһәргә гастрольләр дәвам итте. Ислам шарж ясауда шактый шомарды. Күзен йомган хәлдә эшләп карагач, ул моның ул кадәр баш беткәч нәрсә түгеллеген аңлады. Моңа да өйрәнеп



була икән, дигән өмет уянды күңелендә. Бәйләнгән күз белән ясаган рәсемнәрен әлегә Сөләйманга күрсәтмичәрәк торды. Ул сорамады, таләп итмәде. Ислам үзенә артык катлаулы булмаган карикатураларын күзен йомган килеш ясаудан тәм тапты. Аның болай эшләве барып чыга иде һәм ул моңа бик куанды. Бу бит өр-яңа һөнәр үزلәштерүгә тиң иде. Уңышлы барып чыкканнарын туктаусыз ясады, аларны инде бармак-куллары гүя үзләре күрәләр иде...

Сөләйман режиссёрга Исламның барлык эшләрен күрсәтте. Шуннан соң Анатолий Павлович аңа аерым игътибар бирә башлады. Манежга ассистент, униформистларны бастырып, Исламнан аларның шарж-портретларын ясатты. Ә үзе секундлар санады.

– Темпны тизләт! – дип боерды ул. – Бер сурәткә, күп дигәндә, илле секундта төгәллә!

Шушыңа ирешү өчен аның белән һәркөн ассистентлар алны-ялны белми репетицияләр үткәрделәр, ә Анатолий Павлович килгән саен секундларны кыскарт, дигән таләп куйды.

Ниһаять, көткән көн килеп җитте! Волгоградта гастрольләр вакытында комиссия аны рәссам-моменталист буларак, манежга чыгарырга дигән карар кабул итте. Баштагы чыгышында Ислам үзенә моңа кадәр эшләгән карикатураларының иң яхшыларын тамашачы алдында ясарга тиеш булды. Аларны бергәләп сайладылар. Ике шаржын Ислам күз бәйләп ясарга өйрәнгән иде. Режиссёр кат-кат ясатып карагач, хуплады, чыгышыңны күз бәйләп төгәллисең, диде.

Репетицияләр манежга чыгасы көнне дә туктамады. Барысы да аңа уңышлар теләделәр. Каян ишеткәндер, төштән соң аңа Виктория очрады.

– Нишләп йөрисең, мадемуазель? – диде Ислам елмаеп.

– Махсус килдем синең яңга. – Ул серле итеп елмая-елмая як-ягына каранып алды да, якында кеше юклығын күргәч, кесәсеннән алсу гербер чәчәге алды. – Бу сиңа илһам бирәчәк, уңыш китерәчәк.

Ислам чәчәкне инбашына асылган кечкенә сумкасына салгач:

– Шулай булачагына чынлап ышанырга буламы соң? – дип сорады.

– Ышан. Чөнки аңа сине яраткан кешенең иң изге теләкләре кушылган.

Виктория сабуллашып та тормастан җил алып киткән төтендәй юкка да чыкты.

Ислам манежга чыкканчы бик нык дулкынланды. Аның бөтен гәүдәсен җиңелчә калтырау биләде, ул бер генә урында басып тора алмады. Берни ишетмәсә дә, әллә кайдан, бик ерактан ук быргы тавышы килә, ул күкрәк читлеген җырлагандагы кебек җиңелчә калтырата иде... Менә вакыт җитте. Тамашаны алып баручы аны игълан итте. Ислам планшетын, ватман кәгазьләрен тотып манежга чыкты, тамашачыларга баш иде. Шунда ул ничектер тынычланып калды, каушавы да югалды. Ак ватман кәгазен планшетка беркетеп, җитез хәрәкәтләр белән комиссия кешеләренә күрсәткән замана яшьләре сурәтен сызгалап бетерде һәм гөлдерәп көлеп җибәрде. Зал аның көлүенә бердәм кушылып көлдә, гөрләтеп кул чаптылар. Икенче һәм аннан соңгы карикатураларны ясаганда, Ислам инде үзенә кайда икәннән дә онытты. Чөнки һәр карикатурасын, аны төгәлләгәч һәр көлүен тамашачы шаркылдап көлеп, тоташ алкышларга күмде. Ислам

жирдән йөрми, гүя оча иде. Күренмәс канатлар аны манежның әле бер, әле икенче ягына илтте.

Соңгы ике шаржын ул күзен бәйләп ясады. Аның берсе – ир төш күрә: ләкләк аңа иң кыйммәтле иномарка алып килә. Икенчесендә күзе бәйләнгән Газраил печән чаба, аның артыннан көрәк сакаллы карт ул чапканны жыеп бара.

Исламны бик озак алкышладылар, «афәрин!» дигән хуплау сүзләре ишетелде. Әмма шунда көтелмәгән хәл булды. Иң алдагы урыннарның берсендә башына чигүле кызыл калфак беркеткән карт кына әби торып басты. Халык тынып калды. Аның өзгәләнеп:

– Балакаем, мине дә ясый алмассыңмы икән?! – дип үтенүенә Ислам битараф кала алмады. Ул тиз генә әбинең портретын ясап, тамашачыларга күтәреп күрсәттә. Әби дә, тамашачылар да Исламга рәхмәтләрен яудырды...

Исламны манеждан чыгуга администратор, режиссёр, ассистентлар, Өшрәфләр, тагын күпләр тәбрик итте. Сөләйман да караган, бик ошаткан, калганын иртгә сөйләшербез, диде. Манеж инспекторы Исламның үзенә генә кисәтү ясады:

– Программаны беркайчан да бозарга ярамый. Без халык ихтиярына буйсынсаң, таралачакбыз, күп нәрсә югалтачакбыз. Өлбәттә, андый сентименталь нәрсәләргә халык ярата, тик аларның теләгенә буйсынудан сак булыгыз.

Ислам аның белән килеште дә, килешмәде дә. Дулкынлануы, шатлыгы көчле булгандыр, инспекторга үзенә ни өчен әбине ясаганын аңлатмыйча кала алмады:

– Әгәр мин әбигә илтифатсызлык күрсәтсәм, цирк коллективын халык ничек бәяләр иде, дип уйладым. Тамашачы мөнәсәбәтәннән, аның фикереннән коллективның популярлыгы кимергә мөмкин бит.

Манеж инспекторы аның бу сүзләренә каршы берни дә әйтә алмады. Виктория телефоннан котлады, «әйттем бит чәчәк уңыш китерәчәк, дип, шулай булды да», диде.

Икенче көнне Сөләйман аны манежда репетицияләр вакытында кабат котлады.

– Син сиздәнме инде аерым кешеләргә ясауга күчкәнлегенә? – диде ул куанычлы тавыш белән. – Сиңа Ходай юлны үзә ачты. Күнегүләргә арттыра барырга кирәк. Гомуми карикатуралар бүген сиңе ярдәмче канатларың гына. Киләчәктә ул канатларны өзәбез. Бары тик тамашачылар арасыннан сайлап, портрет-шаржлар ясауга күчәсен.

## Хыяллар – ак жылкән

Фаил Сөмбелне Казан мәдәният һәм сәнгать университетына керә алырмы, юкмы дип көттә. Эченнән генә ул аның кермәвен теләсә дә, тыштан «керәсен, курыкма да, икеләнмә дә», дип дәртләндереп торды. Ул Сөмбел кая укырга керсә, шунда барып эшкә урнашырга ниятләде. Сөмбелнең БДИ нәтижеләре дә әллә ни түгел иде, әңгәмә вакытында да үзен хореографиягә багышлавын ни буюе, ни җаваплары белән, күрәсен, комиссия әгъзаларының игътибарын яулый алмады, аңа ныклабрак

эзерләнөп, киләсе елга килергә куштылар. Ул кабул итмәүләренә борчылмады. Аны борчыган нәрсә – әнисеннән ераграк китә алмау иде. Әнисе аны беркая чыгармады, чыга башласа, кая баруын, кайчан кайтуын сэгәткә карап күзәтеп торды, шул вакыт эз генә төгәл сакланмаса, икесе арасында тавыш чыкты. Кичен генә түгел, көндөз дә дәвам иткән бу хәл Сөмбелне тәмам чыгырдан чыгара, әнисе белән икесе арасында киеренкелек торган саен көчәя бара иде. Шушы уйларына батып, коридорда басып торганда, бер искиткеч чибәр, көньяк халыкларыдай кояшта янган егет, сызылып киткән кара мыегы астыннан шикәрдәй ак тешләрен күрсәтеп елмая-елмая, аның каршына килеп басты:

– Фәрештәләр дә сагышлана микәнни бу дөньяда?

Сөмбел егеткә елмаеп җавап бирде:

– Мин гап-гади кыз шул...

– Юк, сез үзегезнең фәрештә икәнегезне белмисез, туташ, – диде егет.

– Фәрештәгә туташ дип дэшү – бик зур гөнаһ. – Сөмбел аңа кисәтүле караш ташлады.

Әмма егетнең кара күзләре керфекләре арасыннан очкын сипте, иреннәре елмаяудан тагын да сөйкемлерәк булып җәелеп китте.

– Туташларның меңе арасында да берәр фәрештә очрап куя шул. Сагышлануыгызның сәбәбен әйтә алмассызмы икән? Бәлкәм, ярдәм итеп булыр? – диде ул.

– Бер елдан килергә куштылар... – Сөмбел аңа нишләр икән дигән кебек башын эз генә кыйгайтып, шаярырлык кәфе булмаса да, шаян караш ташлады.

– Сез кайсы бүлеккә кермәкче идегез соң?

– Хореографиягә.

Шуннан соң алар гомер буге дус булган кешеләр кебек сөйләшәргә тотындылар. Егет Тимур исемле булып чыкты. Ул шәһәр мәдәният идарәсендә эшли икән. Коридордан үтеп киткән баягы комиссия әгъзалары, хәтта чал чәчле моңгътәбәр кешеләр дә Тимур белән баш иеп исәнләшеп китәләр иде. Тимур йөри-йөри бер бүлмә табып, үзе баянда уйнап, Сөмбелне биетеп карагач:

– Сезне алмаулары университет тарихындагы иң зур хата булачак, – диде.

Ул Сөмбелдә Ходай тарафыннан бирелгән бию сәләте яшерелгәнлеген сөйли-сөйли Казан урамнары буйлап алып китте.

– Мин сезне бер ел буге эзерләчәкмен һәм Мәскәүгә укырга илтәчәкмен, – диде Тимур.

Аның сүзләре Сөмбелдә ныклы ышаныч уятты. Казанда әнисенәң сеңлесе Гөлфирә апа яши иде. Шунда торып эзерләнөп, икенче елны Мәскәүгә китү – аның өчен ышанычлы хыял иде. Әмма Тимур аның бу хыялына төзәтмә кертте:

– Мин өч бүлмәле фатирда карт әниемне – әтиңең әнисен карыйм. Фатирның бер бүлмәсендә мин, икенчесендә син, өченчесендә әби яшәячәк. Мин сиңа һәр көнне бию дәресләре бирә алачакмын, – диде.

Аның бу тәкъдиге Сөмбелне уйга салды. Тимур үзенең бөтен кыяфәте, сөйләшүе белән бик игелекле, шәфкатьле кешегә охшаган. Тик каян беләсен адәм баласын? Әле бит Тимурның Ульяновскида яшәүче үз әти-әнисе,

биредәге әбисе бар. Әбине карап та торырсың, ди. Әбинең нинди кеше икәнлеген дә белгән юк.

Сөмбел аны тыңлады-тыңлады да, мин авылга әни янына кайтам, диде. Тимур аның уйларын белгәндәй: «И Сөмбел, әни янында түзә алмаслык чорлар житкән бит инде безнең», – дип, аны аек фикергә кайтаргандай итте һәм әбисе янына алып кайтты. Әби бөтен милкен миңа васыять итте, врачлар аның өч-дүрт ай вакыты калган дип, Тимур ышандырса да, Әсма әби ишетә, күрә, сөйләшә һәм йөри иде. Ашавы да әйбәт икән, йоклавын да йоклый ди. Ул элек опера театрында биюче булган. Тимур икесен генә калдырып киткәч, әби Сөмбелнең эченә үк үтеп керде. Аның сораулары бик төгәл һәм ул шундый ук төгәл җаваплар бирүен тели иде. Биетеп тә карады – мактады. Бер сәгәтләп сөйләшеп утыргач, ул Сөмбел алдында озын нотык тотты:

– Син, балам, Тимурга бик ышанып бетмә, – дип башлады ул һәм Сөмбелне тәшвишкә салды. – Ул – шәһәр малае, син – беркатлы авыл кызы. Әгәр син биредә калсаң, һәммәсе дә син уйлаганча булыр, дип ышанмыйм. Барысы да Тимур ничек тели, шулай булачак. Бусы бәхәссез. Аның һәркемне теләсә нәрсәгә күндерә торган сәләте бар. Сиңа минем үз оныгымны хурлаган кебегрәк фикерләрем сәеррәк тә тоелыр. Әмма мин үзем кайчандыр нәкъ синең кебек беркатлы, бөтен нәрсәгә ышанучан кыз бала идем. Бераз күзләреңне ач. Һәрбер кеше үз мәнфәгатен кайгырта. Синең өстендә коточкыч йөк бар – ул чибәрлеген. Һәрбер ир-ат сине үзенеке итәргә теләчәк. Бу шулай булырга тиеш. Миңа туксан тулды. Аны тутырғанчы мин барлык һөжүмнәрне жиңеп, үз юлым белән барырга тырыштым. Тик бу тырышлыкны вакыт-вакыт жиңүчеләр табылып торды.

Әсма әби тагын күп нәрсә сөйләчәк иде, әмма Тимур кайтып керү сәбәпле, ул туктарга мәжбүр булды. Сөмбел Тимурга кистереп, ике уйларлык урын калдырмыйча, «мин авылга кайтам», диде. Аны туктату өчен Тимур искиткеч перспектива тәкъдим итте: «Мин сине Россиянең иң яхшы хореографларына тапшырачакмын, чөнки синең табигый сәләтең бәяләп бетерә торган түгел», – диде. «Әгәр шулай икән, нишләп соң мине мәдәният университетына алмадылар?» – диде Сөмбел. «Димәк, синең урыңга өстән кемдер тәкъдим ителгән», – диде Тимур. Аның бу дәлиле дә ышандырырлык иде. Чөнки район үзешчән смотрларын эзерләргә ике генә көнгә килеп киткән Казан вәкиле Сөмбелгә «әгәр үз өстегездә эшләсәгез, сезнең киләчәгегез искиткеч өметле», дигән иде. Әлбәттә, бу сүзләр аның күңелендә мәңгегә язылып калды һәм алар Тимурның фикере белән тәңгәл киләләр иде. Ул кайтып китә башлагач, Тимур аның алдына тезләнеп, итәген үпте, аңа өйләнергә теләвен белдерде. Сөмбел ике көнлек танышлыкка таянып, мондый адымга барырга эзер түгел иде. Дөрәсрәге, нинди генә бөек кешегә чыгарга ниятләсә дә, әнисенең каршы киләсен ул тоя иде. Чөнки өлкән буын жиде үлчәп, бер кисәргә өйрәнгән. Бу канун Сөмбелнең дә канына сеңгән иде, күрәсәң. Ул Тимурның ай-ваена, артыңнан барыбер киләчәкмен, үзеңнең бәхетеңне үзең харап итәсәң, дигән сүзләренә, «кал» дип ялваруына карамастан, кайтып китте. Поезд тәрәзәсеннән Тимурның елап калуын күреп калды һәм үзенең кешеләр күңеленә ничек болай тирән керә алуы хакында юл бусе уйланып кайтты. Бүген дә аның өчен жан атып йөрүче Әнәсләрне искә алмастан, Фаилнең акылын жуяр дәрәжәдә үзенә бәйләнүен, ике көн

эчендә Тимурның өйләнешергә тәкъдим ясавын Сөмбел үзендә башкаларда булмаган ниндидер күркәм сыйфатларның булуы аркасындадыр, дигән нәтижә ясады һәм ул хаклы иде. Тирә-юнендәгеләрнең бер генә сүзен дә, йөзөндәге кечкенә генә сызыгының хәрәкәтен, кулының бер генә ишарәсен дә игътибарсыз калдырмыйча, кемгә ошый, кемгә ошамый икәнән уйлап тормыйча, шуларга карата үзенң фикерен шартлатып әйтеп бирүе белән Сөмбел шаккатыра һәм яраттыра иде. Фикере бик кискен буламы, күпләргә каршы киләме – ул аны уйлап тормый. Һәм шулай үзенң уй-кичерешләрен ачыктан-ачык белдерүе белән ул башкалар каршында анадан тума калгандай була. Ләкин бу тән шәрәлеге түгел, аның жанының, рухының ачыклығы. Менә шул ачыклык аның булган кимчелекләрен дә томалый, сине үзенә тарта, әллә нинди сөйкемлелеге белән яраттыра иде. Ни гажәп, туры әйткән туганына ярамый, дигән әйтем Сөмбелгә туры килми, гүя ул әйтемне аның серле сөйкемлелеге юкка чыгара иде...

\*\*\*

Иртүк телефон шалтырады.

– Тыңлыйм, Тимур! – диде Сөмбел.

– Хәерле көн, матурым. Син һаман килмисең, ә безгә репетицияләр башларга вакыт. Имтиханнар борын төбөндә генә бит. Берсекөннән дә калмыйча килеп жит.

– Теге атнада район үзешчәннәре бара. Анда мин дә чыгыш ясыим. Шулар белән бергә килермен.

– Юк, юк, син алдан ук киләсең! Өйрәнә торабыз. Соңгы срок – берсекөн. Юкса берни дә барып чыкмас.

Тимур телефонын сүндерде.

– Мин берсекөнгә Казанга китәм, – диде Сөмбел әнисенә. – Репетицияләр башларга кирәк. Мин инде теге атнада ук китәргә тиеш идем.

Мәдәният йортын бикләп, үзләре турына кайткач, Сөмбел кереп китмәкче булган иде, аны Фаил туктатты. Күктән ябалак-ябалак кар ява иде.

– Менә сиңа шушы кичнең бер бүлгә.

Ул кесәсеннән ак эңже муенса алып, Сөмбелгә сузды, тик Сөмбел артка чигенде:

– Фаил, кирәкми! Син мине шул кадәр кыен хәлгә куясың...

– Мин бит аның өчен синнән нидер өмет итмим. Дус буларак кына бирәм.

– Юк, Фаил... – Сөмбел ни әйтергә белми туктап калды. – Мин иртәгә иртүк Казанга китәм...

– Тимур янына, димәк... Ярар, менә киеп бар әле. – Ул муенсаны Сөмбелнең кесәсенә шудырды. – Мин район үзешчәннәренең ул чыгышын карарга барсам, син ачуланмассыңмы?

– Фаил, сиңа барысы өчен дә рәхмәт. Тик безнең килешү... болай йөрүләргә бетерик инде. Зинһар, ачуланма...

Сөмбел муенсаны кесәсеннән ала башлаган иде, Фаил аның кулын тотып туктатты.

– Тимә, истәлегем булып калсын! Юкса үпкәлим. – Ул сүзсез генә карап торды. – Нинди серле дөнья... Безгә ашыгырга куша кар бөртекләре... Уңышлар телим, Сөмбел.

Ул ялт кына машинасына утырды да китеп барды. Сөмбел капка янындагы утыргычка көч-хэл белән барып чүмәште. Ул тавышсыз гына елады, әллә Фаилне, әллә үзенә чәчәктәй яшьлеген кызганып елады...

Тимур автовокзалда каршы алды. Таксиның артына парлашып утырдылар.

– Синәң өчен сюрприз бар, – дип пышылдады Тимур аның колагына.

– Нинди?

– Сюрпризны әйтмиләр...

Тимур кайнар иреннәрен аның колак яфрагына тигереп алды. Шактый зур яшьтәге таксист машина көзгесендәге аларның чагылышына караштыра-караштыра берәз баргач, ихлас елмаеп:

– Бер сүз әйтсәм, үпкәләмәссезме? – дип сорады.

– Ни әйтсәгез дә, түзәрбез бүген, – дип җавап бирде Тимур, көлеп.

– Сөз шул кадәр дә пар килгәнсез. Мин гомер буге таксист. Бик күп парларны күрдәм, әмма сезнең кебекләре сирәк булды.

– Рәхмәт, – диде Тимур. – Моңың өчен ачуланымга түгел, күпмедер өстәп түләргә дә була.

Фатирда Сөмбелне чыннан да сюрприз көткән булып чыкты: Әсма әбисен Тимур бер атна элек больницага салымга мәжбүр булган. Аңарда рактан да яманрак ниндидер сирәк очрый торган авыру, инде соңгы көннәренә дә күп калмаган икән. Әсма әби бу фатирны бердәнбер улының малае Тимурга васыять иткән.

Юынып, өс-башын алышып кухняга керүгә, Сөмбелне мул итеп әзерләнгән табын каршылады. Яшелчә салаты янына Тимур кайнар гуляш китерде, бер шешә шәраб алып килде.

– Минем эчемлек капканым юк, зинһар өчен, алып куй, – диде Сөмбел, ялварып.

– Очрашу хөрмәтенә, бер генә уймак, – дип ялынды Тимур, ягымлы елмаеп.

– Андый нәрсәгә кыстама мине, – диде Сөмбел. – Син чакыргач, мин мәдәният бүлегеннән рөхсәт алып, махсус килдем.

Сөмбелнең житди чырай белән әйткән бу сүзләреннән соң, Тимур шәрабны суыткычка куйды. Ризыклар бик тәмле иде. Тимур аны туктаусыз иркәләде, үпте, тагын ни бирим, ни өстим, дип янында бөтерелеп кенә торды. Сөмбелнең үтенече буенча алар залга чыктылар. Тимур иң элек бер күнәгүнә үзе күрсәтте, аннары шуны янәшә торып эшләделәр. Соңыннан утыз биш-кырык минут шуны Сөмбел үзе кабатлады. Тимур аны күзәтә-күзәтә туктаусыз кемнәр беләндер телефоннан сөйләште, килеп, Сөмбелнең ниндидер хәрәкәтендәге ялгышны төзәтте. Аның өйрәткәннәре чыннан да яңалык иде. Сөмбелнең күңелә үсеп китте. Ләкин төштән соң Тимур ашыгыч проблема туган дип, аңа беркая чыкмаска, берсенә дә ишек ачмаска кушып, эшенә китте. Кайтуына өйрәнеп кую өчен тагын яңа бию хәрәкәтләре күрсәтеп калдырды. Сөмбел аларны кичке сигезгә кадәр кабатлый торгач, тәмам ул таләп иткәнчә һәм сыгымлы башкарымга өйрәнеп бетерде.

Тимур туугызынчыда гына бик кәефле, салмыш хәлдә кайтып керде. Ул чишенеп, өстәл янына теге шәрабын алып килде, ике бокалга тутырып салды, кабып кына кара дип, Сөмбелне бик озак кыстагач, өметен өзеп,



үзенекен эчеп куйды. Аннары Сөмбелне кинэт күтөрөп алды да ятагына салып үбөргө, чишендерергө тотынды.

– Сөмбел, бэгърем, без бер-беребез өчен яратылган.

– Тимур, без бит татар балалары, иң элек никах, язылышу! – дип кычкырды Сөмбел, коты алынып.

Үзенөң бөтен киләчәгенөң жимерелү ихтималы бөтен аянычлыгы белән аның башына бәрде. Йөрөгө күкрәк читлеген жимерердәй булып типте, Тимурга булган жылы тойгыларын курку каплады. Ул бөтен көченә талпынып, аны әйләндереп ташлады һәм, кухня ягына йөгөрөп чыгып, тәрәзә төбөнә менеп басты. Кухняның тәрәзәсен ул ашарга пешергәндә ачып куйган иде. Ишектә Тимур күренде. Ул бер адым атлауга, Сөмбел елый-елый кычкырып жибәрде:

– Әгәр якын килсән, тәрәзәдән сикерәм!

Тимур баскан урынында катып калды, айнып киткәндәй булды.

– Бэгърем, – диде ул акрын гына һәм тагын аңа омтылды.

– Тукта! Сикерәм! Белеп тор, сине гаепләчәкләр!

Сөмбелнең йөзөндә кеше кыяфәте калмаган, күзләре куркыныч елтырый иде.

– Төш аннан, кагылмам, – дип, Тимур зал ягына чыгып китте.

Сөмбел берәз хәл алып басып торганнан соң, теләсә нинди һөжүмгә эзер булып, акрын гына зал ягына чыкты. Тимур башын учларына салып утыра иде. Алар бик озак сүзсез тордылар. Тимур башын күтөрөп аңа төбәлдә, карлыккан тавыш белән:

– Ичмасам килмәгән булсаң! – дип куйды. – Аңламадың. Мин синең мине ташлавыңнан куркам.

– Нишләп ташлыйм, ди, мин сине.

– Беләм мин сезне – хатын-кыз затларын!

Ул бик озак бөтен өйне бер итеп кызу-кызу йөрде. «Миңа синең бернинди ышанычың юк, мин сиңа укырга керергә булышучы буларак кына кирәк, бөтенесе хәл ителгәч, син биектәрәк урын биләгәч, үзең кирәгрәк кешеләргә борылачаксың, мине шундук онытачаксың, ә мин, юләр, синең белән гаилә кору, бүгеннән уртақ уйлар белән яшәү турында хыялландым, хәтта бу квартираны сатып, Мәскәүдән яңаны алу уе белән тилердем». Аннары ул кинэт туктады да, сәгать ничә икәннен сорады. Сәгать ун тулган иде инде. «Син бу квартирада чакта, мин аерым ятып йоклый алмаячакмын, кайнар хисләрем тагын синең яныңа китерәчәк. Шуңа күрә бүген берәр дуствыма барып кунам. Подальше от греха», – диде дә чыгып китте.

Сөмбел ятса да, юньләп йоклый алмады, чөнки Тимурның теләсә кайсы сәгатьтә кайтып керү ихтималы бар иде. Сөмбел бер нәрсәне аңлады: димәк, Тимур, килү белән аны бернинди каршылыксыз үземнеке итәм, дип уйлаган. Ниятенә барып чыкмавы аны бөтенләй тыелгысызга әверелдерде. Сөмбел үзенә дә хәйран калды. Ул бит Тимур тагын да якынлашса, тәрәзәдән сикерергә эзер иде! Иртән әлегә тәрәзәдән үрелеп карагач, аның тәннәре чөмөрдәп китте: аста очлы тимердән ясалган тәбәнәк койма, таш түшәлгән юл сузылган.

Сәгать унберенчедә, тимер ишекнең йозаклары шалт-шолт килә башлауга, Сөмбелнең йөрөгә кысылды. Коты очып, ул ишеkkә төбәлдә.

Ишек акрын гына ачылды, кулына букча тоткан Әсма әби күренде. Сөмбел шатлыгыннан кычкырып жибәрде һәм йөгереп барып, аның кулындагы букчасын алды, үзен култыклап, эчкә уздырды. Әби аны шундук таныды, кул биреп исәнләште.

– Ә Тимур кайда соң? – дип сорады Сөмбел.

– Мин такси белән генә кайттым, кызым, – дип елмайды әби.

Ул шактый картайган, ябыккан. Әмма күзләре яшә кешенекедәй уйнап тора, хәрәкәтләре төгәл иде. Сөмбел аш жылытып, чәй кайнатып өстәл эзерләгәнче, Әсма әби бүлмәсендә букчаларын бушатып, киём алыштырып әвэрә килде. Сөмбел аны кухняга чакыргач, икәүләп сөйләшә-сөйләшә чәй эчтеләр. Ул иртәдән бирле ашамаган булган, Сөмбелгә туктаусыз рәхмәтләр укыды. Аның ник килгәннән, Тимурның биргән вәгъдәләрен ишеткәч, әбинен йөзөндәге вак жыерчыклар ачы әйбер капкан кешенекедәй жыерылып-жыерылып куйды.

– Ышанма син аңа, кызым! – диде ул, кул селтәп.

Әсма әбинен Мияссәр исемле бер генә улы булган. Юрист белеме алган. Бик тиз югары күтәргәннәр. Ул закон сакчылары өстеннән күзәтчелек иткән. Коррупция белән шөгыйльләнгән шул өлкә кешеләрен бернигә карамыйча хөкемгә тарттырган. Һәм кинәт кенә эш урынында үлеп киткән. Йөрәк тамырына тромб утырган, имеш. Ә кем белә, тромбы ул, әллә башка сәбәпме? Тимур – Мияссәрнең улы икән. Тик, әби сөйләвенчә, кыяфәте белән әтисенә охшаса да, холкы белән нәкъ әнисе икән. Әнисе әллә молдаван, әллә украин кызы булган. Тимурны ике яшендә Мияссәргә ташлаган да, берәүгә кияүгә чыгып, Израильгә китеп барган. Тимур да әнисе кебек жилбәзәк, бөтен акчасын, бөтен вакытын кызлар артыннан чабуга сарыф итә. Артыннан юллап килгән кызларны куып кына чыгара. Мин акыл биргәнне тыңларга да теләми, аңа минем фатир гына кирәк, диде әби.

– Башың исән чакта син аннан ераграк кач! – дип төгәлләде ул сүзен.

Әбигә рәхмәт әйтеп, Сөмбел бу фатирдан чыгып йөгереде.

\*\*\*

Чираттагы хезмәт хақы тагын кимегән булып чыкты. Комиссия тикшереп киткәч, гаделлек урнашыр, дип көткән артист халкы шау-гөр килеп канәгатьсезлек белдерде. Сан Саныч номерына Ислам, Әшрәф, калган дус егетләр жыелды. Бөтенесе дә тузынды, Августинны каргады. Директорга кереп, якасыннан алыык, дип ярсыды егетләр. Ләкин Сан Саныч аларны бер сүз белән туктатты:

– Көч белән ала торган түгел аны. Безгә Аллаһ кына ярдәм итә ала. Бүтән көч юк. Сөз – яшьләр. Кемгә дә булса көч, корал куллану – ул явызлык. Мин моны сөзгә гомерем буе ерткыч жәнлекләр белән эшләгән кеше буларак әйтәм. Көч белән жинүнең ахыры явызлыкка кайтып кала.

«Ә гаделлекне ничек урнаштырырга соң? – дип шаулашты егетләр.

– Без бит кол хәлендә». «Алла ярдәменнән ташламас. Сабырлык, акыл белән эш итәргә кирәк!» Егетләр аны бик хөрмәт итсәләр дә, Сан Санычның сүзләрен тулаем кабул итеп бетерә алмадылар. Бу сөйләшү Исламны да канәгатьләндермәде. Ләкин барыннан да бигрәк авылны сагынуы көчәйгәннән-көчәя барды. Бер генә кайтып, эти-әниләрен,

сыйныфташларын, авыл кешеләрен күреп, Гөлбакча урамнарын, Бормалы, Ык буйларын урап килсә дә, жанына ял булыр иде сыман. Ләкин бу мөмкин түгел, алтын читлек эчендәге кенәри кебек, син туктаусыз сайрарга тиеш. Аның укыганы бар иде, кенәри тагын да өздеребрәк сайрасын өчен, патша сарайларында аларның күзен кызган тимер чыбык белән төртеп тишә торган булганнар, имеш. Мондагы халыкның бәргәләнүләре дә шуңа охшаш түгелмени? Биредә эшләү дәверендә Ислам бөтен коллектив Августинның колы икәнән күрдә һәм моны берничек тә жимерү, үзгәртү мөмкин түгеллеген аңлады. Акча ташкыны аның кесәсенә аксын дип, күзе төртеп тишелгән хәлдә дә сайраучылар түгелмени без?! Дөрөс, Ислам үзе теләгән бер максатына иреште: Мәскәүнең дәрәжәле урта мәктәбендә экстерн имтихан тапшырып, өлгәргәнлек аттестаты алды. Аттестат аның алдына житди сораулар да китереп куйды: укырга кая керергә? Эшли башлаган мәлне цирк юнәлеше бик кызыктырган булса да, хәзер инде күнеле суынды. Цирктан китәргәдер...

Ул һәркөнне эти-әниләрен, авыл кешеләрен, Ык, Бормалы буйларын төшөндә күрдә һәм, авылны сагынуы, тирән сагышка әйләнеп, күңелен яндырып тора башлады. Ул үзенең сирәк елмаюына, сирәк көлүенә шаккатты. Халыкның алкышлары аңа элекке шатлыкны китермәде. Әшрәф, Таһир, Бәхтиярлар да аңа «Сиңа ни булды?» дип гажәпләнде. Ә беркөнне тамашадан соң, аның янына Сөләйман килеп керде. Ул да Исламның нинди хәлдә булуын күзәтеп йөргән икән. Ислам цирктан китү уен яшермичә сөйләп биргәч, Сөләйман утырган урыныннан сикереп торды:

– Ни сөйләсәң син?! – диде ул, кызып.

Ислам сәбәпләрен берәм-берәм аңлатты. Ләкин Сөләйман ул китергән дәлилләренң берсен дә кабул итмәде.

– Синәң бүгенге биеклегенә ирешү өчен кемнәрдер ярты гомерен бирә, – диде ул. – Кыенлыкларны җиңә белергә кирәк. Озакламас, циркта хәлләр үзгәрәчәк. Әлегә синәң хезмәт хакың иң күренекле артистлар белән бер дәрәжәдә.

Тамашачыларның елмаеп, көлеп, һәр рәсемен алкышлар белән хуллап утырулары Исламның цирктан китү уйларын сүндерә барды. Житмәсә аңа хәзер юлбарысларның читлекләрен чистарту, жәнлекләр манежда чыгыш ясаганда, ул-бу була калса, аларны буйсындыру өчен су сиптергечне дә Исламга ышанып тапшырдылар. Яшьләренә өстәмә һөнәргә өйрәтү хакында приказ эленгәч, Исламны дрессировщик эше белән ныклабрак таныштыра башларга кирәк, дигән фикергә килделәр.

«Башка жан ияләре белән аңлашуыбыз хәрәкәтләр, мимика, күз карашы аша башкарыла, – дип аңлатты Сан Саныч. – Хайваннарда, бигрәк тә ерткыч жанварларга безнең эчебездәге рухи халәтне, ниятләребезне аңларга берничә секунд вакыт житә. Юлбарысның күзләренә аның белән тигез икәннең күрсәтеп төбәлەرә, курыкмаска, баш та имәскә кирәк. Ерткычлар белән эшләү һөнәр түгел, ул – сәнгать! Бу – музыка кебек нечкә әйбер. Ерткыч сиңа ышанырга тиеш. Ә син аңа беркайчан да тулаем ышанып бетмә! Син һәрвакыт билгесезлектә. Ерткычның эчендә ниләр кайнаганын син берничек тә белә алмыйсың. Аларга да стресс тия. Син ягымлы елмаюың, жылы карашың белән аның кәефен күтәрә аласың. Ләкин кәефе күтәренке юлбарыс кайчакта

шяярырга да тели. Менә монда дрессировщик жәнлеккә карата ата-ана ролен уйнарга тиеш була. Капризларыннан да жайлап туктатырга кирәк. Тик кискен хәрәкәтләр белән бик сак кылану сорала».

Дрессировщик һөнәре Исламны торган саен ныграк кызыксындыра барды. Тик аның йокысы гына тынычсызга әйләнде. Авылны төштә күрүләр берәз сирәкләнсә дә, аның урынына Сөмбел керә башлады. Ул әле балачактагы кыяфәтәндә, әле мәктәп чорындагыча туктаусыз кереп торды һәм йокламаган чакта да уйларын һаман саен ныграк биләде. Әйтерсез, Сөмбел күренмичә генә аны гел сагалап тора. Кемнәндер әйткән сүзе, берәр матур киёмле кыз, очраклы ишетелгән бер тавыш, тагын мең төрле нәрсәләр Сөмбелне хәтерләтә, аны күз алдына китерә дә бастыра. Шуңа төшләр дә өстәлгәч, аны юксынып, күңел сызлый башлый. Төшләрдә дә ул томанлы гына, бик азга гына күренеп ала, һәрчак серле елмайган кыяфәттә гәүдәләнә дә шундук юкка чыга. Тауда соңгы очрашу вакытында «Китмә, Ислам! Ал мине үзең белән!» дип ялварулары егетнең колагында әледән-әле яңгырый, бу вакытта Исламның аркасына тир бәрәп чыга. Бәлкәм, Сөмбел бүген дә аның тарафларына шушы ялваруларын юллайдыр?! Һәркөн төшкә керүләре, бәлкәм, шуның тәэсиреннәндер? Әгәр шулай булса?.. Нинди бәхәтле бит Ислам! Ә нишләп соң ул башкалар белән гел сөйләшеп торганда, Сөмбелгә өч-дүрт шалтырату белән туктады? Сөмбел бер генә шалтыратуына да җавап бирмәде ич. Димәк, теләми, борчырга кирәкми, дигән нәтижәгә килгән иде ул. Аннары Виктория, башка кызлар Исламга күп нәрсәләргә оныттырды...

Ахырдә Ислам түзә алмады, Сөмбелнең номерын жыйды. Дулкынланудан тыны кысылды.

– Тыңлыйм, Ислам.

– Исәнме, Сөмбел!

Бу исемне әйтүе шул кадәр рәхәт иде...

– Исәнме, Ислам.

– Ни хәлләрдә ятасыз? Хәлимә апа ни хәлдә?

– Әйбәт кенә.

– Эшлисеңме?

– Авыл клубында мәдир мин. Үзең ничек?

– Себер якларында гастрольдә.

Сөмбел дәшмәде.

– Әллә кәефән юграк инде... – дип куйды Ислам.

– Кәефле чакларым үткәндә калды, ахрысы...

Аннары алар шактый вакыт сүзсез тордылар. Бу сөйләшү икесе өчен дә гайре табигый, кыен бер эш кебек иде.

– Мин шалтыраткалап торсам, ачуланмассыңмы соң? – диде Ислам, сөйләшүне дөвам итә алмавын сизеп.

– Мин сине ачулана алмыйм, – диде Сөмбел. Аннары өстәп куйды: – Беркайчан да...

Бер-берсенә бирәсе төп сораулары бетте бугай. Ләкин сөйләшүләр дөвам итте һәм аларның һәрберсе Ислам өчен шатлык алып килде. Гүя учындагы шушы смартфон аша Сөмбел аны Гөлбакча урамнарына, Бормалы, Ык буйларына тартып кайтарды, шул суларда коендырып, аның

сагыну-сагышларын юды. Элегрэк Ислам гына шалтыраткан булса, инде хэзер Сөмбел үзе башлап хэбэр бирэ. Торган саен бу сөйлэшүлэр шаярту, үртэшүлэр белән жанны ял иттерделэр, андый мизгеллэр лэйсэн яңгыр явып үткән язгы якты көнне хәтерләтте.

## Фажигале кич

Ислам юлбарыс читлекләрен чистартып, алар белән ясалган репетицияләрне күзәтеп, инде жанварларны өйрәтү серләренә шактый төшенде. Ул арысланнар белән Сан Санычлар репетиция ясаганда, аны да катнаштырмаслармы икән дип, Сөләйманга мөрәжғәгать итте. Сөләйман беркадәр уйланып торды.

– Син художник-моменталист буларак, көннән-көн үсәсән, сине тамашачылар да ярата, без дә мактап торабыз, – дип башлады ул. – Хэзер синең, менә мин юлбарысларны да буйсындырам, дип, үзеңне күрсәтәсән килә. Шулаймы?

– Шулай булып чыга инде, – дип җавап бирде Ислам.

Манежда юлбарысны буйсындырырга ашкынган Исламга язмыш Пермь шәһәрәндә бөтенләй көтелмәгән нәрсә эерлэгән булып чыкты. Гастрольнең беренче көнәндә шәһәр мэры белән зур бизнесмен киләчәк, диделәр. Бу хэбэр хак булып чыкты. Ислам күпереп торган чал чәчле мэрның сурәтен өч минутта ясап бирде. Зал гөрләтеп кул чапты. Бизнесмен түгәрәк йөзле, юан гәүдәле кеше иде, ул Исламның игътибарын җәлеп итә алмады. Аларның икесе уртасында утыручы зур күзле, ябык гәүдәле кызның сурәтен ул бик тиз ясап атты. Эченнән генә мэрның йә хатыныдыр, йә кызыдыр, дип уйлады. Программа тәмамлангач, мэр аңа рәхмәт әйтеп китте, ә бизнесменның теге кыз белән үзенә таба килүен күргәч, Ислам аптырабрак калды. Сөләйман аны Әхмәт Закирович дип таныштырды. Янәшәсендәге ябык зат аның кызы Айгөл икән. Әхмәт Закирович мөлаем елмаеп, үзен ясавын үтенде. Ислам аны кояш кебек елмаючы итеп ясады. Үзенә сурәтен карагач, ул рәхәтләнеп көлеп җибәрде, Исламны иңбашыннан сөйде, шушындай татар егетләре сәнгатьне алып барырга тиеш, диде. Исламга бу кеше әллә ни тәэсир ясый алмады. Андый затлар белән ул күп очрашты, алардан әллә ни көтеп булмый, алар күренәләр дә юкка чыгалар иде... Кояшка охшатып ясаса да, Ислам аның елмаюында жылылык тоя алмады...

Гастрольләренә икенче атнасы көтелмәгән хәлләр алып килде. Иң элек Сан Саныч грипплап йөрде. Ул көнне кичкә температурасы утыз тугыз градуска җитә язган иде. Запас дрессировщик булуга карамастан, манежда ул үзе чыкты. Ислам тимер арматура торгызып ясалган саклану рәшәткәсе артына бронспойт тотып басты. Юлбарысларның яшьрәге баштан ук тынычсызланды. Сан Саныч белән Аида Николаевнаның боерыкларына буйсынмый маташты. Чиратта алар тумбага менеп, ал аякларын югары күтәреп, тамашачыны «сәламләргә» тиешләр иде. Юлбарысларның икесе җиңел генә менеп утырды. Әмма яше йөгереп читкә китте. Сан Саныч аны куалап алып килеп, чыбыгы белән селкә-селкә, «Оф!» дип утыргычка менәргә боерырга тотынды. Ләкин юлбарыс тешләрен ыржайтып ырылдады һәм аңа сикерергә эерләнде. Бер генә мизгелгә коточкыч киеренкелек урнашты. Сан Саныч боеруыннан туктады, чыбыгын да уйнатмады, Аида Николаевна да катып калды. Сан Саныч белән

юлбарысның күзләре күзгә береккән иде. Ниһаять, ул юлбарысны утыргычка таба чигендерү өчен кабат чыбыгын селтәде, йомшаграк тавыш белән «Оф!» дип боерды. Юлбарыс акрын гына чигенә башлады, ләкин ул утыргычка түгел, Ислам ягына чигенде һәм башын ялт итеп аңа таба борды. Ислам сиптергечен эз генә өскәрәк күтәрде. Ул юлбарысның бугазыннан чыккан көчле ырылдау тавышын ишетте, ерткыч коточкыч тешләрен күрсәтеп авызын ыртылаш ачты... Шуннан соң дөнья юкка чыкты...

Ислам больницада операциядән соң гына аңына килде һәм шундук йоклап китте...

Күзләрен яңадан ачкач, янында ак халат кигән ике ир кеше, бер хатын-кыз басып торуын күрде. Күз кабаклары үзләреннән үзләре йомылды...

– Күзләреңне ач, йоклама! – дип дөшкән ир кеше тавышына буйсынып, ул күз кабакларын күтәргәгә маташты.

– Менә әйбәт, молодец! – диде ир кеше. – Үпкәләреңне эшлэт. Тирән итеп сулыш ал!

Ислам суларга тырышты, тынының шаулап чыкканы ишетелсә дә, сулышы артык тирән түгел, күзләре ачылмас хәлдә иде.

– Күзләреңне ач, үпкәң белән эшлэ! – дип тәкярлады табиб.

Күп тырыша торгач, аның сулышы тирәнәя барды, күзләре ачыграк күрә башлады. Тамагы бик кипсә дә, су сорага теле әйләнмәде, ул шешенке ят әйбердәй авызда бер якка да кыймшанмыйча ябышып торды. Янында калган шәфкать туташы аңа туктаусыз тирән итеп суларга кушты. Бу йокылы-уяулы халәттән чыгу Исламга төне буга иткәндәй тоелды. Ахырдә ул сул кулын, берәз гына аякларын тоя башлады. Уң як иңбашының авыртуыннан, уң кулының аяк очына таба сузып берәз күтәртеп беркетелүеннән һәм аның берни дә тоймавыннан ул шул якка зыян килгәнлеген аңлады. Ни эшлэтте икән ерткыч? Хәлем бик житди микән, дип борчылды ул. Сул беләгенә система куелган иде. Каршындагы таблода йөрәк тибешен, кан басымын, пульсын күрсәтүче электромагнит дулкыннар йөгәрешә... Шәфкать туташы берөзлексез сораулар биреп торды. Анестезиолог та хәлен белешеп чыкты. Вакыт үткән саен, тәнненең төрле урыннарының авыртуы ныграк сиздерергә тотынды. Ислам үзенең реанимация бүлегендә икәнлеген аңлаган иде инде. Иртәнгә тугызларда дүрт-биш табиб килеп керде. Алар Исламның өстенә ябылган юрганны ачып, бөтен гәүдәсен тикшерделәр, кайсы урыннары авыртуын сорадылар. Уң кулының бармакларын селкетергә куштылар, Ислам бер генә бармагын да селкетә алмады. Табиблар нәрсәләрдер сөйләштеләр, аларның медицина терминнарыннан ул берни дә аңлый алмады.

Врачлардан соң унберенче ыртыларда ак халаттан Сөләйман килеп керде.

– Миңа ике генә минутка керергә рөхсәт иттеләр. Реанимациядән чыгаргач, сине, мөгаен, Германиягә алып китәрбез. Хирурглар консилиумга керде. Кулыңны бик ныклап дөваларга кирәк булачак.

– Юлбарыс нишлөткән соң мине? – дип сорады Ислам.

– Иңбашыңны тәпие белән умырып алган, – диде Сөләйман. – Борчылма, без немец врачлары белән элемтәгә кердек...

Сөләйман чыгып киткәч, Ислам хәленең үтә дә житди булуын аңлады. Димәк, сүз кулны исән калдыру-калдырмау турында бара.

Бер атнадан Сөләйман аны самолётта Германиягә алып китте.



- Минем бит акчам юк, – диде Ислам.
- Акча күчердек... – диде Сөләйман.
- Күпме?
- Житәрлек. Борчылма...

\*\*\*

Бер атна эчендә Зөһрә белән Әмирнең чәчләре агарып бетә язды, көнө-төнө шалтыратсалар да, Ислам җавап бирмәде. Зөһрә фажига булган төндә йөрәге коточкыч кагып уянган иде. Кабаланып дарулар эчте, йөрәге тынычланды кебек. Тик күнеленә ниндидер билгесез борчу керде һәм ул туп-туры Исламда тукталды. Эч пошуы көчәйгәннән көчәйде. Балага нидер булган, юкка түгел бу шомлану, дип өзгәләнде ул. Иртән сәгать җиде тулып китү белән Исламга шалтыратты, әмма телефон җавап бирмәде. Шуннан соң ул өзлексез шалтыратырга кереште. Ислам җавап бирмәде. Төш турында Әмир эштән кайтты, аның кыяфәтен күргәч, «ни булды?» дип сораштыра башлады. Зөһрә сөйләгәч, Әмир аны тынычландырмакчы булды, репетициядәдер яисә телефон тотмый торган жирдәдер дип, төрле сәбәпләр китерде... Ләкин аның телефоны шалтыратканны кабул итә иде.

Хафаланып, бәргәләнеп алты көн үтте. Бу алар өчен алты ел кебек тоелды. Әмир Зөһрәне һаман юатырга маташты, ул-бу булса, хәбәр итәрләр иде, син начарга юрама әле, диде. Жиденче көнне Ислам шалтыратты:

– Исәнме, әни...

Аның тавышы бик зәгыйфь иде.

– Улым, ник безнең шалтыратуга җавап бирмисең?! – диде Зөһрә, өзгәләнеп. – Борчылып үлә яздык бит.

Ислам берәз дәшми торды.

– Мин эзрәк авырып киттем шул, әни, – диде ул. – Телефонымны сөйләшмәс өчен врач алдырып куйдырган...

– Ни булды соң, бәбекәем?!

– Егылып кулымны имгәттем... Операция ясадылар. Хәзер әйбәтләнә инде.

– Син кайсы шәһәрдә? Яныңа барабыз.

– Кирәкми, әни. Еракта мин.

– Юк, юк, Владивостокта булсаң да, барабыз. Әйт адресыңны! – дип үтенде Зөһрә. – Хәлеңне белеп кайтабыз.

Ислам тагын шактый вакыт дәшми торды.

– Әни, сез килә алмыйсыз минем янга...

– Нишләп килмәскә? Бүген үк чыгып китәбез.

– Мин чит илдә бит, әни...

– Чит илдә?! Син бит чит илләргә чыкмыйбыз, дидең.

– Дәвалау өчен китерделәр. Мин Германия больницасында.

Зөһрә өнсез калды. Мөгаен, яман шештер. Күптән авырып йөргәндер, дип уйлады ул. Гадәттә соңгы стадиясә житкәндә, Германиягә алып китәләр андый авыруларны.

– Улым, син бит чын чиреңне яшерәсең. Кул имгәнгән өчен Германиягә алып бармыйлар бит!

– Алып баралар, әни. Сеңерләргә, нервларына зыян килгән. Бик оста нейрохирург дәвалый мине.

Күп аңлата торгач, Зөһрә ышана язды, әмма күнеле тынычланмады. Әмир эштә иде. Ул агач бакчасына чыгып, Исламның тәрәзә каршындагы алмагачына килде. Ул шау чәчәктә утыра иде. «И алмагачкаем, син бит минем бәбекәемнең яштыәше, аның иң якын дусты! – дип пышылдады Зөһрә. Сине бабасы белән бергәләп Исламым утырткан, тәрбияләп үстергән иде. Ул берәр көн синең белән сөйләшмичә калды микән? Ул сиңа сулар сипте, ылыс ботаклары белән төреп, салкыннардан, кимерүчеләрдән саклады, жәй көннәрендә яфракларыңнан үбә-үбә иркәләде. Зинһар, аңа исәнлек телә, аның кайтуын телә, алмагачкаем!»

Бакчадагы агачларның яфракларын шыбырдатып, язгы йомшак жил исә иде. «И жилкәем, – диде Зөһрә аңа үзенең битләрен куеп. – Улкама илтеп житкер минем теләкләремне, ул теләкләр аны һичшиксез савыктырачак! Аның күңеленә тизрәк безнең яңга кайту уйлары сал, аны юлында хәвеф-хәтәрләрдән саклап озата кайт! И қояшкаем, син минем газиземне үзеңнең язгы нурларың белән бу якты дөньяга сәламләп каршылаган идең. Аның иртүк сине сәламләп каршылавын сагынгансыңдыр әле. Ник син аны ташладың, авыр хәлләргә калдырдың? Шифалы нурларыңны аңа юлла, тизрәк аягыңа бастыр, зинһар!» Зөһрә бакчадагы барлык агачларга, аларның ботакларында сайраучы кошларга, ерактан зәңгәрсү өрфиядәй томан артыннан серле булып күренүче Нух тавына күңеленнән ялварып, Исламга булышуларын сорады. Ул моны чын күңеленнән ышанып сорады, алардан бер генә бөртең шәфкать нуры китсә дә, аны терелтергә булышыр, дип ышанды.

\*\*\*

Исламга өч операция ясадылар. Кулы һаман күтәрелмәде. Чәнти бармагының өз генә селкенүе сизелде. Ислам пошаманга төште. Аны дөвалаучы табибларның берсе русча ярыйсы гына сөйләшә иде. Исламның сорауларына ул нык өметләндергеч җаваплар бирергә ашыкмады. «Төзәлү озак барачак, – диде. – Без барысын да эшлибез, калганы Аллаһ кулында». Исламга алар кушканны төгәл үтәүдән, догалар укудан бүтән чара юк иде. Ул инде чыгып йөри башлады, тәрәзәдән шау чәчәктә утырган агачларга сокланып карады, авылны искә төшерде. Беркөнне холлда Россиядән килгән илле яшьләр тирәсәндәге кеше белән сөйләшеп киттеләр. Ул үзен Зверев Аркадий Сомович дип таныштырды. Нык бәдәнле, уртача гәүдәле бу кеше сәясәтне, тормышны бик тирәннән аңлый, бай мәгълүматка ия иде. Исламның бирегә ничек килеп элэгүен белгәч, ул цирк тормышын Исламнан бик жентекләп сораптырды. Аны Исламның нинди уйлар, нинди максатлар белән яшәве дә кызыксындырды. Ул ике-өч көнгә бер мәртәбә Ислам янына кереп утыра торган булып китте. Гажәеп киң эрудицияле бу кешенең, нәрсә генә сөйләсә дә, барлык уйлары гел акчага килеп бәйләнә иде. Әллә шуңа, әллә аның артык кыю фикерләве тәәсир итте, Ислам аны өнәми башлады. Ул моны сизде бугай, өч-дүрт көн бөтенләй күренмәде. Бер кичне кабат килеп керде. Әзрәк сөйләшеп утыруга, ул елмаеп:

– Син, егетем, артык романтик, мин моны беренче очрашуда ук тойдым, – дип сүз башлады. – Без бит – бер ил кешеләре. Әле син яши генә башлайсың. Кайбер киңәшләремне бирсәм, киләчәк өчен сиңа файдасы тиярдәй уйларым белән уртаклашсам, ачуланмассыңмы?

– Рәхим итегез, мин сезне бик теләп тыңлармын, – диде Ислам.

– Рәхмәт. Мин ул фикерләремне, дәресең генә әйткәндә, үземнең өч улыма гына сөңдерә барам. Ә болай, чит кешеләргә сөйләгәнем юк. Инде бер тәкъдир корабына эләккәнбездик, мин юмартланып алырга булдым. Бүгөн минем шатлыклы көнем: анализларымның бик яхшырганын әйтте врачлар. Мин хәзер Россиядә булсам, сөйләү генә түгел, хәтта жырлап-биеп саунада күңел ачар идем.

Ислам Аркадий Сомовичның күзләренең очкынлануын, киң маңгасының яктырып китүен, иреннәренең дулкынланудан калтыранып куюын күрде. Исламның нәкъ каршына утырып, ул бик жигди тавыш белән сүзен дәвам итте:

– Сез яшьләр яңа дөнья туганны күрергә, аңларга тиеш. Яңа тормышның асылы – көч. Көчсез бәндәләр аяк астында черемә булып калырга тиеш. Цивилизация һаман балласт сөйрәп бара алмый. Жәмгыять корабына ябышкан миллиард кабырчыклар, медузалар, кырыгаяклар, сөлөкләр аны «Титаник» шикелле батырачак. Без көчсезләрдән арынырга тиеш. Системаны тотучы баганалар көчле затларга таянганда гына прогресска өметләнеп була.

Зверев бик озак сөйләде. Ул урыныннан торып, дәрестә укытучы кулларын хәрәкәтләндереп сөйләгәндәй, йөз мимикасын кушып, акрын гына йөри бирде, битләре алланып, киң маңгае тирләп чыкты. Ирен почмакларында ак күбекләр күренә башлагач кына, ул зур кулъяулыгы белән йөзөн, ирен читләрен сөртте һәм:

– Мин аңлаешлы сөйлимме? – дип, Исламга мөрәжәгать итте.

– Бик тә аңлаешлы, – диде Ислам.

– Шулайдыр, дип уйлаган идем. – Ул сәгатенә карап алды. – Без әле дәвам итәрбез, жай килсә. Минем укол вакытым жигкән икән...

Ул чыгып киткәч, Ислам күңелле булмаган уйларга батты. Зверевның сүзләре белән цирк директоры гамәлләре арасында ул ниндидер уртаклык күргәндәй булды.

Аркадий Сомович икенче көнне дә килеп керде. Ислам аның кем булуын, нәрсә белән авыруын беләсе килсә дә, үзеннән олы кешегә андый сораулар белән мөрәжәгать итү итәгәтсезлек булып, дип уйлады. Кичәге кебек дәртләнеп сөйләмәсә дә, Зверев башлаган фикерләрен эзлекле дәвам итте. Күрәсеп, ул аның жанында, һәр күзәнәгендә утырадыр, шулай булмаса, фикерләрен мондый төгәллек белән гомумиләштереп жигкерә алмас иде:

– Син менә галәмне генә ал. Анда көч, хәрәкәт патшалыгы. Яңа дөньяның да асылы шуңа кайтып кала. Гаделлек, шәфкать, вөждан – көчсезләрнең үзләрен яшәтү өчен уйлап тапкан бер әмәле ул. Идарә итүче, гармониягә салучы галижәнап көч кенә кала. Яңа дөньяны һәркем үзенә төзи. Ул синең үз дөңьяң була. Сиңа тулы ирек: тала, көчлә, үтер, әгәр булдыра алсан. Бу уен бик мавыктыргыч та, куркыныч та.

Ислам аның безаз туктап тын алуыннан файдаланып:

– Ә сез үзегез курыкмыйсызмы соң? – дип сорап куйды.

– Мин бернидән дә курыкмыйм, – диде Зверев горур тавыш белән. – Кемнән куркыйм мин?

– Алладан да курыкмыйсызмы?

Ул жиңелчә көлеп куйды:

– Үземнән үзем куркыйммыни? Алла – мин ул! Дөңья минеке!

– Ө башкалар?

– Мин андый сүзнө белмим, белергә дә теләмим! – диде Зверев, кулын кискен селтәп. – Мин генә бар. Кирәксә бу дөньяны җимереп, төбө-тамыры белән ашап бетереп барам! Шулай яшәсәң генә тормышның рулендә булырсың!

Шушы кичтән соң Зверев дүрт көн күрәнмәде. Бераз температурасы күтәрелгән дә беркая да чыкмаган икән.

– Иртәгә минем самолётым килә, кайтып китәм, – диде ул керү белән. – Миллионнарымны кемнәр ничек тотып бетерер микән, дип баш вата идем, менә бит кирәге чыкты. Кан алыштырырга да, жан алыштырырга да житәрлек. Мин әйткәннәрне күңеләңнең иң тирән жиренә салып куй, егетем! – дип күрешеп-нитеп тормыйча гына чыгып китте Зверев.

Аның кем икәнлеген шәфкать туташларынан сораган иде, ул бик зур олигарх дип, Исламны шаккатырдылар. Ө нигә дип Исламга үзенң иң яшерен карашларын сөйләде икән соң ул? Бәлкәм, кешеләр күңеленә тамыр җәйсәннәр, дип чәчкәндер ул хәтәр орлыкларны? Шәфкать туташларынан Ислам аның башына шеш чыгуын, ул шешнең акрын гына үсүен, врачларның әлегә шешне кырып, киметеп торуын әйттеләр.

Зверевны тыңлау Исламның бөтен күңелен актарды. Палатада тып-тын, вакыт акрын уза. Тынлык – Ходай тавышы, Ходай сулышы, дип укыганы бар иде аның. Чыннан да тынлык Исламны үзе турында да, башкалар турында да, киләчәк турында да уйландырды. Күрәсәң, Ходай сулышын өрәп, кеше күңелендә яңа кичерешләр, уйлар уята. Әле авылда Байгузиннар, циркта Августиннар, аның кул астындагы Юдиннар булганда, коточкыч фәлсәфәсенә табынып яшәгән Зверевлар тормыш рулендә утырганда, кешеләрнең күңелләрен буталчылыктан, караңгылыктан, явызлыктан, ялгышлардан чистарту бик катлаулы һәм озак булачак икән. Ике айга якын уйлана торгач, Ислам үзенң ни дәрәҗәдә беркатлы булганлыгын аңлап бетерә язды. Чыннан да циркка килүе дә, Германиядәге больницага элөгүе дә, Зверев белән очрашуы да аның тәҗдиренә язылган булгандыр. Аның кыйбласы яктырып китте. Жир казу өчен дә иң кимендә көрәк, лом кирәк. Кешеләрнең тормышка карашларын үзгәртим, дисәң, син моның юлларын тирәнтен өйрәнәргә, төплә белемнәр белән коралланырга тиеш. Адәм балаларының күңелендәге рухи фәжигаләр, рухи катастрофалар жир өстендәге аварияләр, шартлаулар кебек күрәнәп тормый. Исән-имин тереләп чыга алса, кулы элекке хәленә кайтса, аңа каядыр укырга керергә кирәк. Ул шушы уйларын әйтеп, Мансурга шалтыратты. Мәскәү университетының философия бүлегенә керү тәртипләрен сораптырды.

Больницада ятканда, Ислам Сөмбелгә ешрак шалтыратты. Ул былтыр укырга керергә бармады. Быел да икеләнә иде. Казанга барырга нишләптер куркам, диде. Ислам аны, быелдан калсаң, керә алмаячасың, ныклап эзерлән дә имтиханга бар, дип үгетләде.

Кулына ул һәркөн берничә төрлө күнәгү ясады. Кулы сизелерлек ныгыды. Ниһаять, аны больницадан чыгарып вакыт җитте. Ләкин табиблар аңа Россиягә кайту белән реабилитация үзәгендә кулын ныгытуны дәвам итәргә куштылар. Чыгу хәбәрен әйткәч, Сөләйман кайчан кайтасыңны хәбәр ит, каршы алырбыз, диде. Хәзер алар Уфа шәһәрендә гастрольләрдә икән. Табибларга тиешле акчаларны ул түләп куйган иде, больницадан чыкканда, бернинди тоткарлык та булмады. Ислам башта – Мәскәүгә, аннары Уфага очты.

Ул үзенең тормышын үзгәртү, цирктан китеп, укырга керү планын Сөләйман белән телефоннан сөйләшкәндә дә, аңа әйтте. Аның бу уен ул өнәмәсә дә, чигенмәде. Шуңа күрә Исламның кайту белән, Августинга эштән азат итүне сорап, гариза кертүе Сөләйман өчен яңалык булмады. Августин контракт буенча син әле тагын өч ай эшләргә тиеш, китү турында уйлама да дип, аны бүлмәсеннән чыгарып жибәрде. Аның өчен Сөләйман йөри башлады. Циркта бик болгавыр чор иде. Бусында ФСБ тикшерә башлаган, һәр кешедән аңлатмалар алалар. Сөләйман Августинга бик саллы дәлил китерде: жибәрик Нуруллинны, ул бит башкалар кебек тикшерүчегә син ни кушасың, шуны сөйләп тормаячак, китсен тизрәк, – диде. Ни гажәп, Августин аны тыңлады. Ислам тиешле акчаларын, документларын алып, Эшрәфләр белән, Сан Саныч, Аида белән сабуулашты да аэропортка юл алды...

...Сөләйманны бик ашыгыч рәвештә Августин чакырып алды.

– Миңа хәзер үк Мәскәүгә очарга кирәк, – диде ул, өстәл астыннан ниндидер кәгазьләрен алып.

– Ә тикшерүчеләр?

– Алар белән син эшләрсен. – Ул өстәл артыннан чыгып, Сөләйманның каршына килде дә туктап калды.

– Вахит! – диде Сөләйман дулкынланып. – Без нинди көчле идек. Без бит синең белән бу дөньяны сүтеп, яңадан әйбәтләп җыярга сүзләр бирешкән идек. – Шулчак сакчы кереп, сүзсез генә ябалакны алып чыгып китте. – Без бер тән, бер жан идек.

– Син нинди жан сөйлисең?! – диде Августин. – Дөнья белән акча идарә иткәндә, нинди жан булырга мөмкин?! Алар бит антиподлар.

– Антиподлар икәнлегә белән килешәм, тик жан бар. Аны безгә Аллах биргән. Ул биргән мөмкинлекләрне файдаланмау – зур гөнаһ, җәһәннәм юлы...

Сөләйман аның бөтенләйгә киткәнән күңеле белән сизде.

– Барлык документлар сейфта. Менә ачкычлар. Әгәр кайтмасам... эшне дәвам итәрсен...

Августин ишеккә таба ике адым атлады да артына борылды.

– Әллә кочаклашмыйбыз? – диде Сөләйман.

– Мин бит үләргә китмим. – Ул Сөләйманның күзләренә туп-туры карап торды. – Син миңа бик озак түздең. Минем өчен тырыштың. Рәхмәт... Ә җәһәннәм, ожмах, коммунизм... Алар барысы да әкият...

– Син элек алай уйламый идең...

– Элек белән хәзер арасында аерма зур. Син XX гасырда калдың, ә мин күптән XXI гасырга күчтем... Хуш!

Ул ишекне ачык калдырып чыгып китте...

## Саумы, газиз җирем!

Ислам Бигеш аэропортыннан чыгып, ике сумкасын ике якка куйды да, такси чакырырга телефонын чыгарды. Шунда «Ислам!» дип дөшкән тавышка борылып карады. Ни күрсен, аңа таба җил-җил атлап, түбән оч Барый абый килә иде. Кул биреп исәнләшеп, хәл-әхвәл белешкәч, ул хәзер кайтып китәбез, диде. Колхоз таралганнан соң, аның таксида йөргәнән Ислам белә иде. Барый абый беркайчан да кабаланмый торган, һәр эшне

жиренә житкереп башкаручы, чын жир кешесе иде. Ислам юлның яртысын үткәнче үк, авыл хәлләрен, соңгы яңалыкларны белергә житеште. Менә алар өлгереп килүче бодай басуы яныннан бара башладылар. Исламның шунда түземе төкәнде:

– Барый абый, шул кадәр сагындым үзебезнең якларны, биш кенә минутка туктап алмассыңмы икән? – дип сорады.

Барый машинаны юл читенәрәк китереп туктатты. Алар икесе дә машинадан төшеп, басу янына килделәр.

– Ашыкма, иркәнләп хозурлан, – диде ул.

– Ә-әх, әнкәй яңа пешереп мичтән чыгарган ипи исләре килә! – диде Ислам, тирән итеп сулап.

Дөнъяны күтәрәп чикерткәләр сайрый иде. Берсе башлап жибәрә, икенчесе кушыла, ике якта икесе көйләрен сузалар да, аннары өченчесе, дүртенчесе көчләрәк черләп жырларга керешә. Жәйге көннең һавасы тетрәп тора...

– Мин циркта көн саен оркестр уйнавын тыңладым, – дип сөйләп китте Ислам. – Оркестр чыгышы, менә бу чикерткәләр сайравы белән чагыштырганда, язгы бакалар концерты белән янәшә куеп караганда, пүчтәк ул!

Барый абый көлемсерәп:

– Мин алай ук түгелдер, дип уйлый идем, – диде.

– Чынлап әйтәм! – диде Ислам. – Әнә бит ничек матур сайрыйлар. Бернинди дирижёр да, дистәләгән музыкант та кирәкми. Боларның жыры Ходайдан. Бу – табигатьнең моңы. Рәхмәт, Барый абый, туктавың өчен. Бөтен жаным рәхәтләнде.

– Мин сине аңлыйм, – диде Барый абый, кузгалып киткәч. – Мин армиядә Находкада хезмәт иттем. Авылга кайтып төшкәндә, ничек куанганымны хәзер дә оныта алмыйм. Без – туган жиргә аерылгысыз береккән халык. Авылны ташлап китә алмаган кешеләргә дә жиңел түгел. Эш булса, мин кеше ташып йөри торган кеше түгел югыйсә. Мин дә синең кебек авылның бакасына кадәр яратам.

Ишегалдында беркем дә юк иде. Аны танып, Акбай бәйләнгән чылбырын тартып, әрле-бирле чабуларга тотынды. Ислам ишегалды уртасында тезләнде дә иеләп, бәбкә үләнән өч мәртәбә үптә. Шуннан соң гына торып, Акбай янына барды, аны кочаклап сөйдә, эт шатлыгыннан нишләргә белмәде, ул аның алдына бер сосиска салды. Ислам ишегалдына аяк баскач та, Акбай белән очрашачагын уйлап, сосисканы самолётка утырганчы ук әзерләп куйган иде. Ул арада болдырда әнисе күренде, аның артыннан бабасы белән әбисе йөгереп килеп, аны кочакларга, үбәргә тотындылар. Ислам:

– Сагындым!.. Әни... әби... бабай... барыгызны да үлеп сагындым... – диюдән бүтән сүзләргә әйтә дә алмады.

Хәер, шатлыктан тулып ташыган мизгелләрдә сүзләргә нинди урын калсын соң?! Алар чәй эчеп утырган булганнар, Исламны да кыстый башладылар. Ул, ашыктырмагыз әле, дип, ике сумкасын да ачып жибәрде. Берсеннән алып өстәлгә әллә ничә төрле жиләк-жимеш, затлы конфет, шоколад кебек тәм-томнар тезде. Әнисе белән әбисенә ак ефәк шәл, бабасына жәнлек тиресеннән тегелгән жылы камзул бирде. Ишектә Әсгать



белән Нурия күренде. Ислам белән Әсгать бик озак кочаклашып тордылар. Дустының йөрөгөнөң шатлыктан ничек типкәнөн Ислам аермачык ишетте.

– Синең кайтасың өченче көн төшемә керде, – диде Әсгать.

– Әйе, әйе, миңа иртүк сөйләде, – дип раслады аның сүзен Нурия.

Ислам аларга да бүләкләр, күчтәнәчләр биргән арада, Галимжан белән Нәбирә килеп керде. Исламны алар икесе берьюлы кочакларына алдылар, Нәбирә елап та жибәрде.

Шушындый олы шатлыкны күз яшьләре белән юешлиләрмени, карчык? – дип көлдә Галимжан.

Тәрәзәдә йөгәрә-йөгәрә кереп килүче Шәмсия белән Әхтәм күренде. Исламның тәне эсселе-суыклы булып китте, тыны кысылды. Ул арада алар килеп кереп, Исламны кочаклап алдылар, үзләре мыш-мыш еладылар, бер сүз дә әйтерлек хәлләре юк иде, күрәсең... Ислам тынычландырырга теләп, аларның иңбашларыннан, аркаларыннан куллары белән йомшак кына сыйпады. Аларга килгән авыр кайгыны юарлык сүзләр юк иде шул... Бу кайгы бөтен авылның уртаг кайгысы иде. Ислам Әхтәм абыйларына да, Галимжан белән Нәбирәгә дә бүләкләрен, күчтәнәчләрен тапшырды. Кемдер әйтепмә, әллә белмичәмә, әтисе дә кайтып керде. Ислам белән алар бер-берсен кысып кочаклаштылар, ул «бик нык сагындым, этием!» дип, әтисенәң битеннән үптә. Әтисенәң дә күзләре яшьләнде. Ислам аңа алып кайткан бүреккә бирде. Хатын-кызлар табынны олы якка күчерү эшенә кереште. Бабасы иң элек Исламны, аннары башкаларны кыстый-кыстый табынга утыртырга кереште. Шулчак Нәбирәнең юкка чыкканын күрү, Галимжанга аптыраулы караш ташладылар. Ул серле генә елмаеп:

– Хәзер кереп житәр, борчылмагыз, – дип куйды.

Һәм чыннан да авылдагы бөтен кешегә билгеле ындыр табагы кадәр табасын күтәрәп Нәбирә килеп керде.

– Сизгән кебек күп итеп кыздырган идем, бүген генә Галимжан тоткан корбан балыгы, рәхәтләнеп ашагыз, – дип, табаны өстәл уртасына куйды.

Ислам алып кайткан күчтәнәчләренә дә, балыкны да мактый-мактый ашарга тотындылар. Әтисе шунда бөтенесенәң авызыннан өзеп алгандай төп сорауны бирде:

– Йә, улым, ничек ул циркта эшләү? Бик авырдыр, дип уйлыйм мин үзем.

– Дөрөс уйлыйсың, әти, – диде Ислам. – Армия хезмәтеннән катырактыр. Циркта эшләүчеләр тамашага соңара да, килмичә дә кала алмыйлар. Бөтенесе бер чылбыр. Әгәр кемдер булмаса, чылбыр өзелә, дигән сүз. Хәрбиләрчә тимер тәртип. Көн саен репетицияләр, көн саен кич халык алдында чыгыш ясайсы. Бер көн дә ял юк.

– Хәзер син ялга кайттыңмы соң? – дип сорап куйды Әсгать.

– Юк, мин цирктан бөтенләйгә киттем. Берәр жиргә укырга керергә иде. Экстерн юл белән имтихан тапшырып алган аттестатым бар минем.

– Кулың ничек соң, улым? – дип сорады әнисе.

– Монда яшереп торыр кешем юк. Минем сезне борчийсым килмәде, әни. – Ислам ничек йомшаграк итеп әйтергә микән, дип уйланып торды. – Цирк артисты берничә һөнәргә ия булырга тиеш. Минә жәнлекләр бик ярата. Үзем дә аларны яраткач, алар белән эшлисем килде. Юлбарыс өйрәтүчеләр мине үз һөнәрләренә өйрәтмәкче иделәр. Бергә чыгышлар

ясадык. Тик соңгысында бер юлбарыска нәрсәдер ошамады. Ул аягы белән сугып, иңбашымны имгәтте...

Моны ишеткәч, табындагыдар шаккатып, телсез калдылар. Әнисе белән әбисе мышык-мышык еларга тотынды. Беркем бер сүз дәшмәде, ул әйткәнне башка сыйдыру мөмкин түгел иде... Алар өнсез калып, ышанырга да, ышанмаска да белмичә, Исламга төбәлеп, хәрәкәтсез утыра бирделәр.

– Кулны Германиядә дэваладылар. Баштук дөрөсен әйтмәгәнгә үпкәләмәгез, әгәр моны белсәгез, сез – өйдәгеләр – кайгыдан чиргә сабышкан булыр идегез. Хәзер барысы да әйбәт.

Табында бик озак гөрләштеләр. Барысы да Исламны кунакка чакырды, безне онытып жибәрә күрмә, без сине үз балабыз кебек күрәбез, диделәр. Кунакларны озаткач, балык су сорый, дип, үзләре генә тагын озаклап сөйләшә-сөйләшә чәй эчтеләр. Ислам цирк дигән җаваплы камытны салып ташлавына өйдәге шушы гамьсез, рәхәт тынлыкта гына чынлап ышанды бугай. Бераздан Әсгать белән Мансур килеп керде. Мансур ничектер ябыгып, кино йолдызлары кебек матурланып киткән иде.

– Әллә син Мәскәү аксөягенә әверелергә өлгергәнсең инде, – диде Ислам, аның белән кочаклашып күрешкәндә.

– Үзеңне бел! – дип үртәде Мансур.

Ислам аңа Англиядә чыккан бик җыйнак, егетләр кия торган затлы эшләпә алып кайткан иде. Мансур аны шундук башына киеп тә куйды.

– Бу бит минем хыял иде – каян белдең? – дип, рәхмәтләр укыды.

Букчасына Ислам күчтәнәчләр, бүләкләр салгач, алар Айгөлләргә киттеләр. Капка төпләренә житкәндә, Мансур Исламның кабыргасына төртеп алды:

– Мәктәптәге кебек Айгөлне үбә күрмә, булачак кияү-балакай бик көнче, диләр.

Әсгать көлә-көлә аны аркасыннан этеп жибәрде:

– Тешләреңне исән саклайм, дисәң, телеңне тик тот.

– Бетте, бетте, абыем, яңадан бер сүз дә әйтмәм, – дип, Мансур капканы ачты. – Рәхим итегез, синьорлар!

Алар килеп кергәч, Айгөл белән Нәфисә бөтенләй каушап китте. Айгөл егетләргә таба атлый да алмыйча тораташ катып:

– Нинди кунаклар килгән безгә! – дип куйды.

– Араларында төрлесе бардыр инде, – дип өстәде Мансур, ирония белән елмаеп.

Ислам түргә узып, Нәфисәгә күрешергә кулын сузды:

– Исәнме, Нәфисә апа!

Айгөлне бит очыннан үбеп алуны әнисе дөрөс аңламас дип, Ислам ул гамәленнән тыелып калды, Айгөлнең кулын кысып күрешүне хуп күрде. Әниле-кызлы алар Исламның ничек эшләве, кайларда гастрольләрдә йөрүе, ничек кайтып житүе белән кызыксындылар. Шулар арада Айгөл чәй куярга эзерләнә башлауга, егетләр аны яңа гына табыннан кузгалдык, дип туктаттылар. Ислам букчасыннан алып, Нәфисәнең иңбашына алсу яулык салды, ә Айгөлгә сәхнәдә җырларга гына тотарсың дип, ниндидер символик билгеләр төшерелгән шәмәхә күлмәк бирде, өстәлгә тәм-томнар куйды. Нәфисә апа аңа мең-мең рәхмәтләр укыды, Айгөл өлгерә алганча әнисенең сүзләренә мөһер сугып торды.

Ислам да күңелендөгесен айтмичә кала алмады:

– Татарның «бер күрешү – үзе бер гомер», дигән сүзенәң мәгънәсен мин бүтөн тагын да ныграк аңладым. Шушы очрашулар өчен генә дә бу дөньяда яшәсәң ярый. Рәхмәт сезгә! Бик еш шалтырата алмадым, анысы өчен кичерегез. Ләкин сезне мин онытмадым.

Энжеләргә килеп керүләре булды, ул эти-әнисе бар дип тә тормады, Исламны күрү белән, муенына килеп асылыңды һәм ике битеннән чат-чот үбеп алды.

– Саграк кылан, буып үтерә күрмә яңа кайткан кунакны, – дип көлдә Мансур.

– Буам, үтерәм! – дип чыркылдады Энже. – Мин сине бик сагындым, сагындым, сагындым! – ул тыела алмыйча көлдә дә көлдә. Аннары: – Ә син ябыккансың, – дип өстәде.

– Цирк кешесе жиңел гәүдәле, ябык булырга тиеш, – диде Ислам аңа җавап итеп. – Гимнаст кызларны граммлап үлчәп торалар.

– Кит аннан! – диде Энже, гажәпләнеп. – Алар ашарга да куркадыр алайса.

– Безне үлчәүче юк бит әлегә, ашап кал, – диде Әсгать тә, әңгәмәгә үз өлешен керттеп.

Ислам Энжегә нәни генә зынжыр беркетелгән кызыл берет алып кайткан иде. Кап-кара чәчләре өстенә шуны кигәч, ул бөтенләй үзгәрәп, чибәрләнеп китте.

– Безне сугыштырып бетерә икән бу берет хужасы! – диде Мансур, җитди булып кыланып.

Тыкрык почмагында аларга Рөстәм белән Лилия очрады. Икесе бергә коляска этеп баралар. Икесенә дә башында чәчәкле кепка, өсләрендә чәчәкле күлмәк, Рөстәм чәчәкле банан чалбар кигән. Өчесе бергә кочаклашкан, Рөстәм өстәрәк калды.

– Син бамбук урынына үскәнсең бит! – Ислам юри берәз иеләп, үзенә баш түбәсен аның борын турына кадәр түбәнәйтте. – Оялмыйсыңмы безне аста калдыруыңнан?

– Малай, бу җилән хатын нык тәлбияли бит.

Рөстәм сирәк тешләрен күрсәтеп елмайды, Лилиясе, гомумән, авызын җыя алмый, аның күкнең җиденче катында икәнән тою һич тә авыр түгел иде. Лилиянең гәүдәсе шактый җыйнакланган, йөзә кояшта янган, чәчәкле кепка астыннан бөдрәләнеп чыгып торган жирән чәчләре үзен дә чәчәккә охшаш итеп күрсәтә иде.

Ислам аларга төрле формулалар, инглизчә язучылар белән чуарланган ике ветровка сузды. Ветровкаларны шундук киеп куйдылар, тап-таман булды.

– Палин, бу язучыдан маллал кулыкмас микән? – диде Рөстәм, язучының әле берсенә, әле икенчесенә төртеп күрсәтеп.

– Сина мал арасында йөрергә бирелмәгән ул, Сабантуйда гына киярсен – чит илнеке! – диде Мансур.

– Үләсәң инде чит ил дип! – Рөстәм озын кулын Мансурга таба селтәп куйды. – Гөлбакча булганда белни киләкми безгә. Лилия белән сыеллал булса, эти белән әни булса, балалалла быкылдалга Болмалы, безгә Ык булса, Бишналат белән Нух тавы булса, әллә каян оҗмах эзләп йөлисез юк.

– Өле син тагын малайлар алып кайтырга ниятлесеңмени? – дип, сүзгә кушылды Әсгать.

– Аны мин алып кайтмыйм, энә теге жилән фәлештәм алып кайта.

Рөстәм рәхәтләнеп көлеп жибәрде.

– Ниндирәк перспективага исәп тотарга микән соң киләчәктә? – дип сорады Ислам.

– Әйтмим, – диде Лилия. – Үпкәләдем. Ничә ел күрешми торып, бер үпмәдең.

Ислам Рөстәмгә таба баш какты:

– Бу шүрәле кытыкламасмы соң икебезне дә?

– Мин аның үзен кытыклармын, – диде Лилия.

– Бары тик синең рөхсәт белән генә, – дип, Ислам Лилиянең ике бит очыннан үбеп алды. – Их, егетләр, яңа сауган жылы сөт исләре килеп тора. Үлиммени, валлаһи!

\*\*\*

Ислам Акбайны ияртеп, тыкрыктан Мәтәлчек тавына күтәрелде. Һәрбер йорт, һәрбер агач таныш, күнеленнән аларның һәрберсенә сәлам бирде. Мәтәлчек тавы да шул килеш, Ислам үзенең жәен дә, кышын да эзе төшкән урыннарны күзәттә. Аның табаны басмаган бер чөмөткә дә жир юк иде монда. Бормалы инеше авыл эченнән үткәнлектән, ойләр, агачлар арасыннан күрәнми дә. Ык исә зәңгәр тасмадай авылның теге башыннан борылыбрак китә, үзенең текә, кызыл ярларын да күрсәтеп ала, Бишнарат артына кереп кача. Ык аръягында эрәмәләр, ком калкулыгы, арырак Нух тавы шәйләнә. Гомер буге шушыларның кочагында яшәгәч, алардан аерылуны жиңел генә үтә алмый шул. Сагыну сагышы гел көтмәгәндә, скрипка кылларыннан чыккан нечкә моң кебек, бәгырьләргә телә башлый. Менә ул сагыну бетте. Ничек рәхәт, нинди илаһи жиңеллек күнелдә...

Ислам кайтып, әйберләрен эзәрләгәч, өйдәгеләргә Карамалыга барам әле, диде. Әниләре серле елмаешып, аңа хәерле юл теләделәр.

Ислам койма буеннан, бакчадан төрлө чәчәкләр жыеп, капка төбенә килеп басуга, Сөмбел йөгереп тә чыкты. Алар кочаклашып күрештеләр.

Сөмбел шундук кыстай-кыстай өйгә алып керде. Хәлимә апа белән күрешкәч, Ислам чәчәкләргә аңа бирде. Букчасыннан алып, муенына зәңгәрсү шарф салгач, Хәлимә апа кояштай балкып китте. Көлсү төстөгә костюм Сөмбелгә дә үлчәп теккәндәй тап-таман булды. Жиләк-жимеш, конфет, шоколад кебек күчтәнәчләргә дә оңытмаган иде Ислам. Сөмбел эзәрләгән яшелчә салатын, гуляшны мактый-мактый ашадылар, бөтнек, мелисса, чабыр үләнә кушылган яшел чәй эчтеләр. Ислам аларның хәлен, алар Исламның хәлен сораштырдылар. Озата чыкканда, караңгы төшкән иде инде.

– Синең клубыңны ачасың бардыр бит? – дип сорады Ислам.

– Юк, – диде Сөмбел. – Үзешчән драмтүгәрәк житәкчесенә әйттем, ул ачкандыр инде аны...

Ындыр артындагы Сабантуй мәйданы утыргычлар белән әйләндереп алынган иде.

– Без нинди бәхетле! – диде Ислам, як-ягына каранып. – Икебезгә күпме урын!

– Кайтасыңны ник әйтмәдең? – диде Сөмбел.

– Борчыйсым килмәде.

– Кайтырсың дип башыма да килмәгән иде. Каушап киттем... Менә хәзер дә ни әйтергә белмичә утырам...

Ислам аңа тагын да якынайды да сул кулын аның иңбашына салды. Сөмбелнең сискәнәп куйгандай дерт итеп алуы сизелде.

– Әллә миннән куркасың инде, – диде Ислам.

Сөмбел аның бу сүзләренә җавап бирмәде, каядыр билгесез ноктага карап утыра бирде. Ислам аның күзләрен күрергә теләп, йөзен якынайтты.

– Сиңа күңелсез бугай...

Сөмбел кинәт башын аска иеп, аңа сорау бирде:

– Син ничек мине гафу итә алдың?

Ислам бу сорауның мәгънәсен бик үк аңлап бетермәде. Сөмбелнең Тимур исемле биюче белән йөрөп маташканын, Фаил белән мөнәсәбәтләренә дә бик үк аңлаешлы булмавын авылга шалтыраткан чакларында ишеткәләгән иде инде.

– Нәрсә өчен?

– Син беләсең... – дип куйды Сөмбел.

Ислам аны ныграк кысты.

– Мин сиңең күз алдыннан китмәгән серле елмаюларыңны беләм, төшләремдә күргән менә шушы гәүдәңне беләм... Миңа бүтән берни дә кирәкми.

– Авылда чакта син боларны әйтмәдең...

– Алар әле күңел түрендә тамыр гына жибәргән булганнар.

Беразга сүзләре өзелеп калды. Кып-кызыл булып ай күтәрелергә әзерләнә, аның олы шары майдан читендәге каеннар арасыннан серле мөгҗиза булып күренә иде. Мондый манзарада бары тик күңелле нәрсәләр турында гына сөйләшү кирәк иде... Ләкин Сөмбел башлаган уен дәвам итте:

– Егетләрнең бөтенесе тезләнә минем алдыма. Хәтта саннарын да белмим. Мин сиңең килүеңне, тезләнүеңне көттем. Ә миңа... килүеңне түгел, китәргә җыенуыңны җиткерделәр. Менә шунда айнып китеп, сезнең тауга очтым мин! Үземне мәңге гафу итмәячәкмен!..

– Сөмбел, мин берни хәтерләмим! Син дә оныт!

– Юк! – диде Сөмбел, кискен итеп.

– Аны халык борын заманнан ук Мәтәлчек тавы дип юкка атамаган. Күпләрне тәгәрәткән, мәтәлчек аттырган ул. Әйдә онытыйк, сүз бир онытырга.

Сөмбел бик озак башын иеп, йөзен куллары белән каплап утырды.

– Үзеңне юкка газаплама, зинһар, – дип ялварды Ислам. – Бүген шул кадәр кәефле идем. Мин авылда, сиңең янда. Оныттым дип әйт тә, шуның белән бетте. Әйтәсеңме?

– Тырышырмын, – дип пышылдады Сөмбел.

Ислам:

– Менә рәхмәт! – диде.

Сөмбел сулкылдап елап жибәрде.

– Ни булды? Ник елыйсың?

– Белмим...

Ислам аның күзләрен, битләрен кулъяулыгы белән сөртте, булдыра алганча иркәләде, эмма Сөмбел иркәләгән саен ныграк елады.

– Кыйбламы юк минем, – диде ул, елавыннан туктамыйча. – Мин агачтагы өлгерә алмыйча бөрөшкән жимеш...

– Сөмбел, үзеңне кимсетмә, син бит күпләребездән өстен, – диде Ислам, аның күз яшьләрен сөртүен дәвам итеп.

Сөмбел шактый вакыттан соң гына тынычланды.

– Минем сиңа бер бик зур үтенечем бар, – диде Ислам күтәрәнка тавыш белән. – Сөмбел, мәктәптә укыган вакыттагы кебек бер матур итеп елмай әле. Мин бит сиңең шул елмаюыңны сагынып кайттым...

– Чынлапмы?

– Чынлап.

Сөмбел, моңа кадәр булмаганча, серле итеп елмайды. Бу елмаюда ышанырга теләү дә, ярату да, ниндидер яшерен сагыш та бар иде. Ислам аның өз генә ачылып торган татлы иреннәрен өз иреннәрендә эретте. Алар өчен бу дөньяда бер-берсеннән башка берни дә юк иде инде... Кайнар иреннәр жаннарын да, тәннәрен дә бер дәртле ялкынга әверелдерде. Бу – аларның икесенә өз гомерләрендә шушылай кайнар үбешүе иде... Бернинди сүзләр дә кирәкми, бөтенесе аңлаешлы, ачык иде...

– Син бөрөшкән жимеш түгел, иң татлы жимеш, – диде Ислам, аның колагына иреннәрен терәп.

– Ә син кем? – дип пышылдады Сөмбел.

– Мин шул жимешкә сокланып йөрүче бер гашыйк жан.

Ислам аның күзләрен, муенын үпте.

– Өнә ай карап тора, – дип пышылдады Сөмбел.

– Аңа мәңгегә шул вазифа йөкләнгән. Айның искиткеч бер сыйфаты бар.

– Нинди?

– Күргәннәрен беркемгә дә сөйләми. Хәтта янәшәсендәгә Зөһрә йолдызга да...

\*\*\*

...Галәм әйләнешендәгә тагын бер көнне тарихта калдыру өчен мин бүген күк гөмбәзендәгә гадәти хәрәкәтемне башладым. Тәүте нурларым Исламның күкрәгеннән ургылган моңнары белән очрашты, икесенә дә йөзләрен яктыртты. Ничек бәхетле Ислам белән Сөмбел бу минутларда! Ул миңа больницада бик авыр хәлдә ятканда да, тәрәз каршына басып, сәлам бирергә онытмады. Хәзер дә күзләре миңа төбәлгән, аның бу жырын мин үземә юллаган сәламә дип кабул итәм. Вакыт катламнары аша аларның киләчәк тормышларының сурәте шәйләнә. Исламның университет, аспирантура тәмамлап, академик фән югарылыгында ясаган фәлсәфи ачышларын халыклар Шатлык дөньясы төзү өчен корал итеп алачаклар. Ислам аларның башында торучы булачак.

...Өнә аларның иреннәре иреннәренә кушылды... Алар әлегә үзләрен нинди бәхетле озын тормыш юлы көткәннән белмиләр. Ул юлда аларга каршы коточкыч давыллар да кубачак, алар белән килешмәүчеләр тарафыннан киртәләр дә корылачак. Әмма халыкларның уртақ ихтияры, язгы ташкындай, барлык чүп-чарларны агызып, тормыш мәйданын яшь үрентеләр өчен сугарачак. Барысы да булыр, көннәр, еллар узар, яшьлек мәхәббәте аларга каршылыкларны жиңәргә көч бирер, йөрәкләрен шатлык дөньясы дигән кыйблаларына ашкындырыр...







## Данис Хәйруллин

### ФИКЕРЕМНЕҢ ФИЛТӘЛӘРЕ ТОТАШ КҮМЕР...

#### Фәлсәфи аң

Күпме генә фәлсәфәнен  
Таганында атынма син,  
Кем ул Гегель –  
                                сабыйларын  
Кочып сықрар хатынга соң?

Газиз балаң гареп жилгә  
Мәжбүриләп бирсә антын –  
Очты китте фәлсәфи аң,  
Нигә аңа синең Кантың?

Күбрәк уйла ындыр артын,  
Ешрак тыңла авыл картын,  
Һәм болай да төшенерсең  
Конфуцийча яшәү шартын.

#### Уйга бату

Бу уйларны нишләтергә, и Ходаем?  
Үзлегеннән үрсәләнә минут саен:  
Бусы – ялган!  
                                Бусы – ялгыш!  
                                Бусы – язмыш!  
Үзем янам, үзем көям: мин – ут, даим.

Иске дөнья хәбәрләре керсә кулга,  
Уй йомгагым бәргәләнә уңга-сулга:  
Фикеремнең филтәләре тоташ күмер –  
Янып беткәч яңарыр, шәт, мин дә, ул да...

Уй артыннан уй йөгерә – азамы соң,  
 Азмышларның азагында казамы соң?  
 Уйларымны уртаклашыр кеше тапсам,  
 Сорар инде: син тамакка тазамы соң?...

## Вирус

### 1

Менә инде килеп житте,  
 Күпме «көттек» без аны...  
 Беркем аңа берни түгел,  
 Үз акылы, үз аңы.

Үз гадәте, үз мөддәте,  
 Үз мәртәте эчендә;  
 Йодрыкларын селки-селки  
 Күрсәтми ул көчен дә.

Бик беләсең килсә әгәр,  
 Бу хикмәтнең егәрән,  
 Утыр әле яннарыма...  
 Бер төчкереп җибәрим...

Белмим, уйлап тапканнармы,  
 Уйсыз да табылганмы,  
 Шайтан белән шар типкәндә,  
 Берәрсә кагылганмы, –

Бик зәһәр ачулы, ди, ул –  
 Уздыра былтыргыны.  
 Менә, мин булам, ди, имеш,  
 Сөз көткән «мур кыргыры».

Урамнар да бушап калган,  
 Карана вирус, күрә:

Ул бүген түрнең «хозуры» –  
 Түрәләргә дә түрә.

Параллель дөнья эзләмә,  
 Шул инде ул параллель!  
 Бер вирус керсә дә күзгә,  
 Арттан карап кала ил.

Син китәсең... синең арттан  
 Йөзләп китә, меңәрләп...  
 Мыек та селкетми вирус,  
 Йөз карга хет, йөз әрлә.

Жавабы табылып, бәлки,  
 Берчак бу биремгә дә:  
 Санап, үлчәп, бүленгән бит  
 Валтасар пирендә дә...

### 2

Бер чыгарбыз әле өйдән,  
 Өннән чыккан аю кебек,  
 Булачак әле ул безгә  
 Бихисап бер баю кебек.

Ә бүген без карантинда,  
 Бай да, ярлы да бер чинда...

## Сабыйга

И сабыем, уйначы и, уйначы, уймак кынам,  
 Сөттән туган, сөттә йөзгән, сөт белән туймак кынам.

Килче-килче, көлче-көлче, син – кояшым, син – аем,  
 Дөньямың кендеге итеп яраткандыр Ходаем.

Син барда – бар! Син юкта – юк!  
 Без кем соң, без дәвамсыз?  
 Сырхаудан да, үлемнән дә дәва бар ул, дәва – сез!

И сабыем, уйначы и, уйначы, уймак кынам,  
 Син барга бөтереләм мин, үзем дә уймак сыман!

## Икеләнүче колагына

Ижтиһат капкаларын куй син ачып,  
Кер, йөрмә кәжә сукмагыннан  
качып!  
Менгермә меңгер акылыны табынга,  
Табынма син һәр дәһригә тагын да!

Сөрмә алга сөрөм сарган тәкълитне, –  
Акшарлама тумыштан ап-ак битне!  
Үз булып һәрчак үзеңә үз дигәнең.  
Корьән вә сөннәт булса баш игәнең.

## Авылдаш

Такы-тоky ашы да,  
Такырайган башы да,  
Борын белән жил сызгыртып  
Барый килә каршыга.

– Барый, юлың кай якка?  
– Кибеткә үк, арьякка,  
Йөз грамм жиффәргән идем,  
Ут йөгәрде аякка..

Як-якка карый-карий,  
Янә жилферди Барый,  
Чәчәк тоткан – кашкарий,  
Сөйләнә: «Әйдә, ярый...»

Тагын кая «Кашкарий»?  
Жиңгиләргә ашка, ди;  
Йөзгә йөзне кушкан идем,  
Менеп китте башка, ди.

Бәйләнмәде-нитмәде,  
Күрсә дәшми китмәде;  
Урам тулып берүзе  
Йөрдә ул, искитмәле.

Үтте гомер, дип, жырлап,  
Бөке барлап «ак башка».  
Хушлашмыйча да Барый  
Китте кичә кайтмаска...

## Тавык төше

Адым саен төшкә тары керә,  
Туйдым инде тавык төшеннән;  
Әтәчләре, белмим, кая карый,  
Тары чүпли тавык түшемнән.

Туйдым инде тавык бәхетеннән,  
Әтәчләнеп килә карыйсы.  
Әйтте кемдер: тамак киер дә бер,  
Читәнеңә сикер!  
Ярый соң!

Ки-кри-күк тә чыкмый, читәне дә  
Биегрәк булып чыкты шәй,  
Тарысы да таралды да бетте, –  
Эсселәре белән сукты жәй.

Инде төшкә бернәрсә дә керми:  
Тавыгы да керми, тары да.  
Әйтте кемдер:  
нәфесеңне тый да,  
Шөкер итеп яшә барына!

## Бушка

*Хужа Насретдин мәзәгенә тәкълид*

Авылның түбән очында  
Прәннек тараталар,  
Акчага түгел, янәсе  
Аны бушка саталар...

Очты алар, очты болар –  
Очты Тимур тоқымы.  
Әби-сәби карап калды  
Бүлөп тәмле йокыны.

Бер кызык булсын дип, Хужа  
Әйтүен әйткән иде,  
Дәррәү кубып ярты авыл  
Бүрегән күккә чөйде.

Ишелде халык урамга  
Түбәдәге кар кебек,  
Түбән очка чаба бар да  
Атаң башы бар кебек.

Бушка, дигән, буш хәбәрдән  
Бушап калды өй-кура,  
Хужага да шик йөгәрде,  
Котыртты шәй бичура.

Бер дә юкка йөгәрмәсләр...  
Үз-үзеннән акланып,  
Ул да очты түбән очка,  
Ишәгенә атланып.

## Якынаю

*төш*

И, сез, үксез адәм балалары,  
Ачкан саен берәр серемне,  
Сөенәсез булыр сөрткән кебек  
Жиһан көзгесеннән сөрөмне.

Мәңгелек сер мәңгелектә кала,  
Сез сөрөме генә серемнең:  
Күкнең күксел томаннарын жыеп  
Жан өрдем дә сезгә сендердем!

*өһ*

Жиде катлы күкнең түрләрендә  
Тал бишектәме соң тирбәләм.  
– Аяз күкнең зәңгәрлеген бүген  
Бүләк иттем сиңа, и балам!

Төшмә, дисәм, төшке кояш икән,  
Тибрәндәрә тере нурында.  
– Күк халәтен отып кал син, балам,  
Анда булыр нурың, хурың да!

## Син кем?

Сынчымы син, бер-бер шымчымы син –  
Ни эзлисең күзем карасында?  
Бәйләнеш юк, тартып бәйләмәсәң,  
Ыруг белән рух арасында!

Оч син күккә, рухыңны ныгыт,  
Жиргә төш тә канатларың кагын;

Канат очларыннан кан тамганчы  
Кабатлап тор шулай, тагын, тагын!

Һәм аңларсың,  
инде һич югында  
Йә алдарсың үз-үзеңне – үзең!  
Канатларың каерылса гына,  
Көзгә итеп була кеше күзен.

### Күккә карап

Кара материя күбәйдеме?  
Ул элек тә шул ук!  
Ник сулкылдау күзгә күккә тегеп,  
Һаман сулык-сулык?

Кара материя, бәлки, актыр?  
Бәлки, хактыр – кара!  
Гөманлаган саен гөман арта,  
Күзгә томан сара.

Күтебезне кара материя  
Каплап бара, дисең, –  
Без дә айдан төшмәгәнбез ләса...  
Без дә шул ук жисем...

### Бәхетсезләр бәхете

Бәхетлеме? Бәхетледер:  
Тамак – тук, өсләр – бөтен;  
Аек чагында акыл – ут!  
Салган чагында – төтен...

Бәхетлеме? Бәхетледер:  
Эш тә бар, керем дә бар.  
Хатыннан да эләккәли;  
– Күземә күренмә, бар!

Бәхетлеме? Бәхетледер:  
Күңел кайчак тулыша.

Туган телме? Бар ул барын...  
Чәйнәгәндә булыша!

Татарчамы? Юк, укымыйм,  
Күрәсең ич – сөйләшәм.  
Балалармы? Бераз аңлый,  
Акчалата түләсәң.

Оныклармы? Аңламый да,  
Санламый да – юньсезләр!  
Бәхетне тасвирларга да  
Бетеп бара юнь сүзләр...

### Редакциядән:

*Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык,  
иңсат уңышлары телибез.*

Гүзәл  
Галләмова

---

## ЗӘҢГӘР КЫҢГЫРАУЛАР

РОМАН

\*\*\*

Яшь парлар эш вакытын жайлаганнар иде. Бергә кайталар, бергә китәләр. Йортта яшәү рәвешенә үзгәрешләр керде. Бу өйдә ир, гайлә башлыгы төшенчәләре әтиләре ташлап киткән көннән югалган иде. Кызык! Ир-хатын мөнәсәбәтләре күрмәгәч, гайре табигый тоела. Пешкән ашны хатын иң беренче Хәбиргә суза... Яшь егет чагыннан төксе туганы, рәхмәтен белдереп баш иеп, елмаеп ашарга керешә. Зөлхәбирә аны олылап, аш белән күпме сыйлады. Рәхмәт тә әйтмәсен, нигә бер генә елмаеп карамады икән? Күңел чагыштыру белән гажизләнә. Мәхәббәтле күзләр бер-берсен генә күрә, Зөлхәбирә алар өчен юк бугай. Көн артыннан көн үтә. Ялгызак яшь кеше өчен парлы кешеләр белән янәшә яшәү бик читен икән лә. Һәрдаим артык булуың сизелә. Нишләп болай ук тота соң бу Маша үзен? Инде ничә тапкыр көпә-көндөз яратышып утыруларына туры килде ул. Аның өчен төн бар бит! Юк, гаеп эзләп йөрми, нигәдер кабул итә алмый. Рамил белән Лилия дә өйләнмәгән Хисмәт алдында болай кыланып утырмый торганнардыр?! Алай дисәң... Әнә, Гөлсу хатынлы ир белән ачыктан-ачык чуала. Зөлхәбирәнең уйлары кайларда гына йөрми, ниләр генә хәл итми?! Бу янкорманың эшен ничек тә бетерәсе иде. Аш-су бүлмәсендә, музейга тапшырырлык экспонат – алюмин раскладушкада, акшарланган олы мичкә карап гел-гел ятып булмый лабаса. Төnnәр адәм баласына йоклар өчен бирелгән. Миңа уйланыр өчен микәнни ул? Төн генәме? Көnnәр дә тормышның шундый катлаулы мәсьәләләрен ялгыз башы хәл итеп уза. Бигрәк булдыксыз икән бит бу Хәбир! Игезәгенәң, эштән кайткач, берәз йоклап алганнан соң да, озаклап кино карап ятканы күз алдыннан үтә. Маша да шоу-программалар карарга ярата. Унжиде яшеннән бирле тәүлекнең күп вакытын телевизор каршында үткәрдә Хәбир. Телевизор карарга ашкынып торган кешедән дә уңышсыз кеше юктыр. Мисалы күз алдында. Ничек тизрәк өлгертәсе бу бүлмәне? Хәбирдән күпме киңәш сорап та тегесе иңбашын сикертүдән гайре берни белдермәгәч, Хисмәт, пеноблоктан очсызга чыга, дигәч, стенаны шуннан

---

*Ахыры. Башы узган санда.*



өйдөрткөн иде. Эше күп икэн шул. Эле бер як стенасы измэ белэн сыланып бетмэгэн. Инде кышка кадэр торба сузасы, жылылыкка тоташтырасы бар. Бергэлэп утырып ашаган чакта Зөлхэбирэ, бу турыда сүз кузгатты. Нишлэптер сүздэ генэ калды ул. Вакыт кышка таба бара, тэрэзэ буендагы гөлжимеш куагының да яфраклары көннән-көн кими, көннэр суыта. Зөлхэбирэгэ раскладушка жайлана бара. Адәм баласы барына да жайлаша икэн. Тик, вакыт-вакыт баш калкыткан горурлык мондый тормышка риза түгел. Һәр эшнән башында акча тора. Үзең эшлэткәндә, акчаны үзең табарга тиеш буласың. Шулай дип уйлый Зөлхэбирэ. Димәк, торбалар сузу – жылы жибәрү чыгымыннан куркалар. Ярый, монысыннан да бөлмәс Зөлхэбирэ. Башланган эшне ярты юлда калдырырга күнекмэгән ул. Ләкин эретеп ябыштыручы бер генэ кеше бар Балантауда, ул да булса – Минвәли. Аның каршына ничек барасы? Идән салкын, уйлар тагы да салкынрак. Уйлый торгач, тау арты авылы Черёмушкадан белешергә булды. Ярымкараңгылыкта янәшә куелган будильник сәгатъ бишне күрсәтә. Тор, Зөлхэбирэ, раскладушкаңны жый, мыскыл булма!

Яшь парлар да йокыдан тордылар. Бергэлэп чэй эчтеләр. Кәефләре шундый яхшы – яратышып шаярышалар, көлешәләр... Әдәп йөзәннән Зөлхэбирэ дә елмаеп куя.

– Хәбир, моны төзәтеп бирерсең әле.

Игезегә Зөлхэбирэ тоттырган раскладушканың скотч чорналган урынын сыпырып, сынган урынга карап көлемсерәп торды.

– Си-симерден м-мәллә?

Маша күңелле генә көлеп куйды.

– Металл сындыргач, симергән инде, – диде эсселе-суыклы булган Зөлхэбирэ.

Кәеф яхшы Хәбирнең, һаман елмая:

– С-сварить ит-сен м-моны, М-мин-вәли. Ә-әйт-тергә к-ки-рәк...

– Чакыр! – диде ул, ныклык саклап. Еламас өчен күзләрен зуррак ачты.

– Зөлхэбирэ симереп тимер караватын жимергән, сваркалыйсы иде диген. Шул худтан хатын белән минем бүлмәгә жылылык үткәрәсе иде диген.

Зөлхэбирэ эшкә килде дә фортепьянода кызу-кызу уйнарга кереште. Башын күтәрми ак, кара клавишларга гадәттәгедән катырак басып уйнады. Йөрәгенә жыелган авырлыкны көйгә салып, клуб эченә таратты. Жиңгеләп киткәндәй булды. Ул уйнаганда, балалар килгәннәр, залның беренче рәте тула язган. Гөлсу әниләр көненә балалар белән концерт әзерли башлаган иде.

– Зөлхэбирэ апа! Шәп! – Ул баш бармагын тырпайтып фортепьяно янына килеп басты.

Зөлхэбирэ фортепьяноның капкачын япты. Балалар белән исәнләште. Гөлсуның бүген бизәнмәгәнә игътибар итте. Никтер сыланып торган матур кызыл күлмәген дә кимәгән.

– Апа, Суфия апа сине өтте бүген сүтеп, бая әйтми генә калган идем инде. Жәизни сезгә шабашкага киткән икән ич. «Бармыйсың, дидем, тәки китте», – ди. Иманнарын алам, берәр нәрсә сизмәм микән, диде. – Син чамалап йөр инде. Безнең апаның акыл бер тотам, үзең беләсең...

– Борчылма, Гөлсу! Минвәли белән без сөяргәләр түгел. Көнләшми

Суфия. Шулай дип эйтеп кеше көлдөрү, өстөн булып сөйлөшү жан рэхәте бит инде аңа. Шулай иялэнгән иде, шулай яши.

– Ай-йй, акыллы кеше дэ инде син, апа.

\*\*\*

Зөлхәбирә, кояш Баланлы тау артына кергәнче дип, Зиләләргә юл алды. Юл буге Суфияга ачуы килеп барды. «Бармыйсың!.. Берәр нәрсә сизмәмме?...» имеш... Гайбәтче!.. Үртәлә-үртәлә кайтты.

Минвәли килеп, торбаларны яртысыннан күп өлөшөн стена буйлап сузып тоташтырган иде инде. Хәбир өйдә булган көнне килеп эшләр бетерәсе икән. Акча кирәкми дигән. Зөлхәбирә, аның белән исәнлөшүдән ары аралашмады.

Минвәли килеп эшлисе көнне Хәбир эштән кайтмады. Шулкадәр жавапсызлыктан Зөлхәбирә шартлар дәрәжәгә житте. Аңлады. Димәк, Маша фатирына кайтып киттеләр. Ә Минвәли аларга киләчәк. Килүе дә кирәк. Зөлхәбирә жылы булу белән бүлмәнең сыланып бетмәгән стенасын измә белән сылаячак. «Йә, Аллам, бу янкорманы ни өчен эшләрәтәм соң? Хәбир өйләнмәсә, миңа алгы якта урын житә иде ләбаса...»

Хужабикә эшкә киткәнче, Минвәлине каршы алды. Кадерле иде бу кеше аңа, шул ук вакытта чит тә. Суфияга рәнжегәндә, берәз дошман кебегрәк тә иде. Күзләре, ах, күзләре һаман шундый икән. Төпсез күк икән... Тирән карашында ниндидер сафлык шәйләнә. Бу күзләргә карамаганга унсигез ел үткән... Исәнлөштеләр. Зөлхәбирә Хәбирнең кайтмавын эйтеп, гафу үтенде. Булыша алмавын, эшкә барасын эйтте.

– Үзем генә эшләр бетерә алам, – диде ир.

– Мин түлим, Минвәли, хакын әйт. Гаиләң бар, бушка эшләр килешле түгел. Мин кайтканчы эшен дә бетәр, капкага аркылы итеп, таяк кына куеп китәрсең әле, – дип үтенде.

## Булат турында драма

Суфия эшкә килмәячәк иде. Гөлсу әнисен хастаханәгә алып бара. Кичә кичтән шулай диде. Хәле шәптән түгел икән Сәлия апаның. Бүген ул, Гөлсу әйтмешли, болын кадәр мәдәният йортында үзе генә. Ижат өчен аулактан да уңай, рэхәт вакыт бармы икән? Гамьле, газәплә сәгать сукты. Булат! Комедия сорама инде миннән! Әгәр язарга теләге булса, аны Суфия яза алыр иде. Күңелдә драма әсәрә туды, Булат! Ул синең турында! Егерме өч яшеннән, синең көчле ихласлыгыңны юләрәгә чыгарып, авылдашлар, синең белән кәмит уйныйлар. Аһ, бу сафлык, их, бу беркатлылык!

...Көзен яфрак ярды –  
Саташты гөлжимеш.  
Алай да була икән,  
Алда булса күрмеш.

Булат?.. Булат! Әйе, персонажны Булат исеме белән атап торам. Ә бу чиле-пешле шигырь нигә кирәк булды соң әле? Мин бит берничә күренешле пьеса язарга уйлаган идем. Зөлхәбирә үзалдына елмаеп куйды. Ә нигә?

Ә бәлки, Булат өендә ялгызы шигырь язып утыра торгандыр? Аңа эчке кичерешләрен түгәр урын кирәк ләбаса.

Төгәлрәк күрәсе килгән кеше сыман күзләрен кысып, зәңгәр пәрдәләргә карап торды Зөлхәбирә. Аннан, Булатны күзаллап, персонажга сүзләр «әйттерде» – шуларны язып куйды.

«Булат (өстәлгә ручкасын куя, сыңар кулы белән кәгазьләрен жыештыра. Уйланып утыра)». Мин нәрсә яздым соң? Үзем турында үзем? Әйе, үзем турында. Кем белә минем кичерешләрен? Кемгә кирәк мин сыңар куллы егет?..

Шулай дип язды да, уйга калды кыз. Пьесаның персонажы гомерендә беренче язган шигырен укып карасын микән? Зөлхәбирә сәхнәне күзләре белән капшап чыкты, ә уйлары чын Булат тирәсендә бөтерелде. Үткен карашы, көләч йөзе, физкультура дәресләрендә мәче тизлегендә арканга менүләре, таң каршылаганда, гитарага жырлатуы, Баланлы тавы түбәсенә беренче булып менеп китүе, клубта озын, зифа буй-сынына килешле хәрби киёмнәрдә күп кызларны гашыйк итүе һәм шул физик көчле егетнең буш жиң белән рухи яктан какшап кайтуы... Юк, Булат персонажын Зөлхәбирә мондый гына итеп күрәсе килми. Ул бит кешелекле кеше! Ул бит матур, якты хыяллар белән янган саф күңелле кеше. Ул талант иясе! Бер кул белән гитарада уйный алмаса, ул бит жырлый ала! Нигә бу рольне үзенә бирмәскә? Гитарада уйнамаса, жырлар! Көр күңел белән яшәргә стимул биреп, Булатны үзешчән сәнгатькә тартырга! Театрда уйныйм дип тора бит! Хыял күңелне күтәрде. Шушы мизгелдә пьесаны язып бетереп сәхнәләштерәсе килә башлады. Әй, бу хыялый күңелне! Әле кичә генә Суфиядан күңел кайткач: «Нигә эшлим мин монда!» – дигән идем ләбаса...

Булат, Булат... Аның бит уң кулы бар! Нигә ул рәсем ясамый? Уйдан да житез ни бар икән? Зөлхәбирә язасы драманың бүлекләрен мизгел эчендә күзаллап чыкты. Күңелендә шундый зур шатлык туды. Ижат! Ах, никадәр гүзәл, гамьле дөнья син! Күңеле белән Баланлы тавы түбәсенә менде. Аны төрле төсләргә буяды. Язгы уянутан яшәреп-яшелләнеп алгысыткан чакларын, зәңгәр кыңгыраулы иркә жәй айларын, мәмрәп пешкән баланлы моңсу вакытларын, күңелләргә аклык, салкын акыл биргән ак карлы чакларын күңеленнән үткәрде. Ә менә адәм каны түгелгән соры жирләренә, жимерек йортларны, ни күзалларга тырышса да, булдыра алмады. Ижатның күтәренке биек ноктасында иде ул. Фикер очы югалмасын гына, Зөлхәбирә хәрәфләрдән торган сүз сәйләннәрен тезәр дә тезәр. Баш иелгән, ә вакыт язучы иркендә. Дөньяда сүз галижәнап кына һәм Зөлхәбирә генә торып калган. Вакытлыча бар да эреп юкка чыккан...

– И-и, әйтер идем инде... – Каршында мыскыллы елмаеп, Суфия басып тора.

– Сәлам! – Зөлхәбирә бер мизгелгә генә башын күтәреп алды да уйлаган жөмләсен генә язып бетерәсе килеп, кәгазенә күзләрен төшерде.

– Алланың рәхмәте! Син генә эшлисең инде.

«Нәрсә дип керде соң әле бу, гомер булмаганны?» Аптырау катыш һәм вакытсыз кергәнән өнәмичә, Зөлхәбирә күзләрен зур итеп ачкан да Суфияга карап тора. Юк, әйткән сүзләренә исе китми аның.

– Кырык беренче елгы күзләр белән карама миңа! Син генә эшлисең

инде, имеш баш күтэрeп карарга вакыты юк. Керми идем, Минвэли эшен дүрт йөз сумнарга чутлап чыгарды. Син бала үстөрeп карамагач, балалы кешегэ никадэр акча кирэген белеп бетермисендер ул.

Ак карлы Баланлы тау каралып килде, түбэсендөгө ак ташлар тау битендөгө матурлыкны изеп-жимереп тэгэрәшeп төштелэр, мэмпрeп пешкэн баланлы куакларны жыл-давыл тамырыннан куптарып атты, зэңгэр кыңгырауларны кызыл ялкынлы ут өттe... Зөлхэбирeнeң йөрөгө эрнеде, колаклары ныграк чыңлады, күз читлөрe тартышты.

– Әйе, хезмэт өчeн мин түлэргэ тиеш. – Зөлхэбирэ сумкасыннан акча санап, Суфияга тоттырды. – Э менэ шэхси тормышым турында сиңа жавап тотарга тиеш түгел мин. Рэхмэт аңа, өемнe жылытуына, сиңа – Себер салкыны алып килеп, мине суытуыңа! Ату мэдэният дип аталган зур учак яндырып, шуның кызуында пешегеп утыра идем. Рэхмэт, икегезгэ дэ!

– Сөйлэшэ белэсең инде... – Суфия кулындагы акчаларны күзлөрe белэн генэ санады.

– Сөйлэшми дэ булдыра алам...

Мөдир канэгать чырай белэн хезмэттэшенэ өстен караш ташлады:

– Кайда утырганыңны онытма! – диде дэ ашыкмый гына атлап чыгып китте.

«Мэдэният-сэнгать ул күнелдөгө бар бушлыкны да тутырырга сэлэтле. Э нигэ мин Суфия үзeн яраткан кебек үземнe яратмыйм, ни өчeн үземэ караганда, кешелэрнe ныграк яратам, аларны кайгыртам?! Булат дим, аны кызганам. Булат шикелле бер ялгызак жан түгелмe соң мин? Эллэ үзеңнe ярату хисе сэлэт кебек Аллах тарафыннан бирелэмe? Э мин яратырлыкмы соң? Кем ярата мине? Кирэкми, ошатмасын мине Суфия! Лэкин кемнэр хөрмэт итэ мине? Саф күнелле балалармы? Әйе, алар ярата. Суфияны кемнэр ярата? Балантаудагы бөтeн кеше яратып аралаша. Аның белэн килешмәүчe бер мин бугай. Тагын аны Булат яратмый, Зилэ ошатмый, Хисмэт өнэми. Тагы кем бар?»

– Барыбер үзем булып калам! – дип пышылдады.

Зөлхэбирэ эштэн кайтканда, Минвэли эш коралларын жыеп йөри иде. «Төгэллэгэн», – дип уйлады хужабикэ, яңа сузган торбаларга кулларын тидереп. Жылы иңгэн, су тутырып, мичнe кабызган, димэк. Эштэ бозылган кэф күтөрелеп китте. Читенсенеп кeнэ Минвэлигэ рэхмэт күзлөрe белэн карады.

– Рэхмэт яусын! Булышырга кеше кирэк булгандыр, үзең генэ кыенга туры килдемe?

– Зыян юк.

Чэй куеп жибәрде. Хезмэте өчeн Суфия акча алып киткәннe ул әйтмәячэк. Клубта булган күнелсезлекнe онытырга тырышты. Эдeп йөзeннэн чэйгэ чакырыргадыр дип уйлады.

Үзе ашыгып, чэй табыны хэстэрлэсэ дэ, сизэ Зөлхэбирэ: Минвэли озын кара электр кабелен терсэк тирэли чолгый, үзе өзeлeп-өзeлeп аңа карый. Яшьлектөгө яратулы соңгы кич исенэ төшeп, күнелeн кузгата аның. Минвэли бу йортка шул кичтэн бирлe кергәнe булмады. Бер авылда яшeп тэ Зөлхэбирэ белэн икэүдэн-икэү туры килгэн чаклары булмады. Зөлхэбирэ нык булырга тырыша. Аның каршында өйлeнгэн ир. Хатыны кем дигeн?!

Мизгел эчендэ очрашып алган күз карашлары аша Зөлхәбирәгә бары да аңлашыла, эчке халәт нык тоела. Ярату, кызгану?! Ул кабат Минвәлигә карады. Юктыр, кызгандыру, ялварудыр бу карашта! Тукта! Ә нигә кызгандыра? Күңелнең түрәннән горурлык хисе саркый. Ачу килә сымак.

– Карама миңа алай!.. – Уена әле берничә сәгать элек кенә хатыны әйткән мыскыллы сүзләр тел очына килә, аңа да дәвам итәсе иде: «... кырык беренче елгы күзләр белән!» Әйтеп булмый шул!

– Мин гомер буе сине уйлап яшим, Зөлхәбирә.

Зөлхәбирәнең күз алмалары зурайды.

– Ник? Ни өчен?

– Сине өзелеп сөйгәнгә!

– «Балдызым-ялгызым...» – Зөлхәбирә, көйгә салып жырлап әйтте һәм йөзөнә генә түгел, бөтен күңеленә мыскыллы елмаю жәелде: – Суфияның сөңлесе дә бар!..

– Әйе, – диде Минвәли, сүз төбөн аңламыйча гына. Соңыннан, мәгънәсенә төшенеп, Зөлхәбирәгә нык гажәпләнеп карап катты. Шелтәле иде бу караш, үпкәле иде. Ләкин Зөлхәбирәнең күңелендә купкан давыл моны аңлар хәлдә түгел.

– Сине, ике куян артыннан кудырган азгын хис, э бәлки, саф мәхәббәттер әле – үзенәң колы итте. Һе, өзелеп мине сөйгән, имеш!..

Минвәли башын аска иде дә авыр сулап, арты белән борылды, тәрәзә төбөнә таянды. Бераз сүзсез торганнан соң:

– Алаймы икән соң? Түгел шул... Каршы тора алмадым мин, Зөлхәбирә...

Зөлхәбирә кычкырып көлдә. Ясалма килеп чыкты:

– Суфияңамы?

Минвәли кинәттән Зөлхәбирәгә борылды. Рәнжүле күзләре ялтырый. Ул дәшмичә гажизләнеп, Зөлхәбирәгә карап торды да:

– Их, си-и-н!.. – диде. Ачыргаланган аваз пышылдап кына чыкты.

Кыз күз яшьләрен күрдә, әмма элекке сөйгәнәң йомшармый иде инде.

– Ә мин бу хисләрдән азат кеше. Минә мәхәббәт тә, нәфрәт тә жиңә алмый.

– Миндә дә бу хисләр юк! Син мине дөрөс аңламадың. Без ул көнне «Маленькая Вера»ны карап кайттык... Өйләнгә килгәндә, мине кол итүче – жаваплылык хисе! Ата-ана сүзен аяк астына сала алмадым. Өйдәгеләргә каршы килә алмыйча, синеңчә әйтсәм, үз бәхетсезлегемә кол булдым. Синең каршыңда мескенләнеп торуым түгел. Алай үкенмим дә, ләкин Суфияны гомеремдә дә яратасым юк. Без икебез – ике кеше. Балаларымның әнисе булганга хөрмәт белән карарга тырышам, яратмасам да, хәерхәллы булып йөри бирәм. Мин балаларымны яратам һәм ерактан торып, яшьлектәгә зәңгәр күзле оялчан карашлы Зөлхәбирәмне яратам. Ләкин ул бүгенгә Зөлхәбирәдән аермалы, кеше хисләреннән көлә белми торган саф күңелле Зөлхәбирә иде. Ә син дөрөс горурланмыйсың. Син дә күңеленә мәхәббәт керт! Кемне дә булса яратырга тырыш! Безнең Баланлы тавында кыңгыраулар ялгызлары гына үсми. Мәгънәсез гомер кичерәсең. Син ялгыз булырга тиеш түгел! Син... Син ярата белмисең!..

– Нәр-сә-ә? Нишләп мәгънәсез гомер булсын?! Нишләп ярата белмим, Минвәли? – Зөлхәбирә тамак төбөнә утырган яшьләрен йотып-йотып

карады, үткәреп бетерә алмады. Тавышы еламсырап чыкты: – Мин Аллаһы Тәгалә бар иткән барлык галәмне бөтен барлыгы белән яратам. Һәр нәрсәсенә: ләззәтләнсенә дә, кыркуына да күнелемдә урын табам, яратасын яратам, нәфрәтләнәсенә үчләнми ачуланам, кичерергә тырышам. – Үзенә каяндыр ныклык килә. Тавышы куәтләнә бара: – «Яратам!» дип беркайчан да кычкырмыйм, бары күз карашым белән сөеп карыйм, чын күңелдән шатланам. Һәр туган таңга, һәр кешенең матур эшенә сокланам! Авылыбыз мәдәниятенә ярты жанымны биреп хезмәт итәм. – Зөлхәбирә ярсый, ә үзе моны сизми дә. – Бу ярату түгелмени, Минвәли? Ярату бары егет белән кыз, ир белән хатын, сөяргәләр арасында гына буламыни соң ул?

– Аллаһы Тәгалә Адәм белән Һаваны җиргә парлап төшергән. Кешегә гомер бер бирелә, Зөлхәбирә. Баланлы тауның кары эреп бетеп, җәй җиткәч кенә кыңгыраулар чәчәк ата... Тау битен кояш жылыткач кына!.. Син минем өчен гомер бусе кыңгырау гөл. – Минвәли Зөлхәбирәнең кулларыннан тотты. – Каңгырама ялгыз! Ишетәсезме, миңа бик авыр. Мин-минлеген кузгалып кына дорфа сөйләшәсен. – Көчле куллар нәфис кулларны куш учына алып кысты. – Мин беләм, син бөтенләй башка... Синең ялгызлыгыңа үземне гаепле тоям. Зинһар! Чык кияүгә! Күңелен тарткан берәр ир затына чык!

Зөлхәбирә тыела алмыйча елап җибәрде. Минвәли мизгел эчендә кочагына каты итеп кысып алды да тиз генә ишектән чыгып китте. Тәрәзә яңагына башын терәп, сыгылып елады кыз. Аның болай бик күптән елаганы юк иде. Оят, бик оят иде аңа Минвәли алдында. Гомерендә беренче тапкыр үз асылынан чыкты һәм кем алдында диген?

Күңелен канәгатьсезлек биләде. Үзен күрәлмәс хис ныгый бара. Күзләре бары бер нәрсә генә күрә: чәнечкеле гөлҗимеш сабагы. Анда бердәнбер яфрак селкенә, җилгә карыша... Телгәләнде йөрәк: «Минвәли каршында сынаттым! Кем мин аның өчен хәзер? Их, чәнечке тел!» Колаклар тагын да чыңлый, күңел тынсыз елый, күзләр, күзләр... яфрагмы селкенә, күзмә тарта – түз генә!.. Яфрак, ә яфрак, кыз йөрәге белән бер дулкында кылтырады да очып җиргә төште. Бушлык, шундый зур бушлык калды күңелендә...

– Хуш, Минвәли!..

\*\*\*

Зөлхәбирә клубка килеп кәргәндә, «умарта оясы» гөж килә иде. Гадәттәгечә, ярым ачык ишектән калын өс киёмнәре кигән егетләрнең өстәл тирәли утырган төркеменә карап (Суфия алар аша күрәнми дә), сәлам бирде һәм туп-туры сәхнәгә юл алды. Зөлхәбирәне күрү белән Булат урынынан калыкты һәм чыгу юлына ашыкты.

– Офицер абыегыз яшьлегенә кайтты, җегетләр! Кызлар артыннан сыпыртты, – диде Суфия, вәкаръ белән генә күзләрен Булатка сирпеп карап.

Яшь егетләр залга биреп җөпләделәр – көчле көлү авазы кабинеттан фойены яулап алды. Зөлхәбирә атлап барган килештән туктап калды – көлү авазлары йөрәген тетрәтте. Барын да аңлады, Булатны көтеп алды. Бергәләп сәхнә түренә үттеләр.

– Булат! Утыр әле. Сиңа атап роль язам. Ләкин комедия түгел, драма булачак ул. Син бит сугыш үтеп кайттың. Үзеңнән көлдермә! Читләш син алардан. Синең иш түгел ул яшь җилкенчәк.



– Рәхмәт, яхшы сүзенә! Минем яшьтәшләр юк бит, Зөлхәбирә. Кая барыйм мин, шушы клубка да чыкмагач. Читләш дисең, мин болай да ялгыз. Әти-әни юк, туганнар читтә яши. Гаилә юк һәм бу килештән булмагач та...

– Минем дә юк, Булат.

– Синәң эшен бар, синәң янында туганың бар! – Булат башын сүзсез генә иеп утырды да: – Ник кенә үлеп калмаган икән мин Чечняда?! – дип куйды.

Зөлхәбирә утырган урыныннан калкынды:

– Булат! Авызыңнан жил алсын! Ни дигән сүз бу? Кемгә жиңел бу дөньяда? Кешене көлкегә калдырырга яраткан Суфияга жиңелме? Аңа безгә караганда да авыррак, бик беләсез килсә.

Булат Зөлхәбирәне гажәпләндереп, күптәннән өметсезлеккә бирелгән кеше сыман гамьсез-жансыз күз карашын каядыр стена ягына төбәгән дә үз-үзенә сөйләнгән сыман:

– Жил алсын, дисеңме? Минем, бигрәк тә көз көннәрендә, көчле жилләргә яфрак сыман ияреп, еракка очасы килә, Зөлхәбирә, – дип куймасынмы?..

Зөлхәбирә бу сүзләргә бик тәэсирләнде. Классташын танымаган төсле йөзенә текәлеп карап торды. Чын күнелдән кызганды, юатасы килде:

– Яз-көз кешедә депрессия көчәя, диләр. Шуңадыр ул.

– Ул депрессия дигәннең сәламәт кешегә генә бер вакыты бардыр, Зөлхәбирә. Минем ишегә көн дә шул. Кеше көлкесә бит мин! – Булатның тавышы әрнүле иде. Ул карап туймаслык килешле бөдрә чөчлө башын аска иде дә чалбарындагы кара сырын баш бармагы белән тырышып ышкый башлады. – Әти кебек! Ул да бит беркатлы күңелә белән бала-чагага шаян сүз кушып, үзеннән көлдереп, кызык ясап йөри торган иде. Мин дә үземнән көлгәннәргә кушылып көлеп йөрим. Кем аңлый соң мине? Миңа бит шулай жиңелрәк. Ә өйгә кайткач, кәефем бетә, егет башым белән елыйсым килә, аңлыйсыңмы, Зөлхәбирә? – Булатның ялтыраган күзләре Зөлхәбирәгә туры карады. – Мин кеше түгел бит, Зөлхәбирә.

Бу халәт үзенә һич ят түгел иде. Шуңа да Булаттан мондый сүзләр көтмәгән булса да, ул аларны тыныч кабул итте.

– Кеше син! Әзмышка килгәндә, барыбызда да яфрак тәкъдире. Вакыты житкәч өзәлеп, дөньядан китеп барабыз.

– Миңа исән чакта ук үле булырга туры килде. Ияләштем инде дә, шулай да жиңел түгел. Шуңа чыгып китәм мин өйдән. Ә минем ишләр эшлиләр. Миңа аралашу өчен кызык эзләүче яшь-жилкенчәк кенә кала. Апа Казанга алып китәм, дигән иде, минем китәсе килмәде. Дүрт панель арасына кереп утырасы килми, алар эштә бит. Аннан нигез сакла, диделәр инде. Туганнар кайтып кына китә шул. Өйдә мин бөтенләй башка кеше. Кеше арасына чыгам да күңел ачыла: шатланасы килә, арттырып та жиңелрәм шул. Яшим бит әле мин, бер кул белән булса да. Бәрәңгә әрчи алуына кемнең куанганы бар? «Кул кулны юа, ике кул битне юа», дияргә ярата иде әни. Ие инде, эшнәлек шәп нәрсә... Инвалид булып кара! Элекке дустан да әйләнеп карамый. Яшьлек хыялындагы офицер булсам, эшнә күп булган булыр иде дә бит. Ул чакта Суфия минем арттан көлке ясамас иде. Ул бит миңа бер бөжәккә караган кебек кенә карый. Үзем гаепле инде. Мин бит инвалид булганымга кешеләр каршында үземне гаепле хис итәм.

Кимсенәм, һәрберсенә ярашырга тырышам. Инвалид булганга түгелдер дә, бәлки. Әти шундый иде. Ул бит авылдашына гына түгел, авылдашларынын капка төбөндәге этләренә дә исеме белән яратып эндәшеп китә иде. Әни әрли иде аны: «Простота – хуже воровства», – дип. Ә тормыш – ормыш икән ул, Зөлхәбирә.

Зөлхәбирә Булатның һәр сүзен йөрәгеннән үткәрдә. Хак сүзләр! Ул күптән төшенгән иде. Кабат инанды. Булат бары ихлас. Ул акылсыз түгел! Чынлап та әтисе шундый шаян, ихлас иде.

– Кул кулны юа, дисең... Чынлап та, иптәш кирәк сиңа. Аннан файдалы шөгыль табарга иде. Мин сиңа роль бирәм. Үзеңнән көлдәрәп, ул яшь малайлар янында йөрмә. Театр коллективына рәхим ит!

– Кайчан соң драмтүгәрәк?

– Башта пьесаны язып төгәлләргә кирәк бит. Менә ярты сәгать инде сиңең белән сөйләшеп утырам.

– Яз соң, алайса.

– Бергә язабыз. Сиңең белән сөйләшү эшемә дә, үземә дә файдалы. Миңа көчле төп персонаж кирәк! Ул – син!

– Кая монда көч, сыңар кул белән...

– Син сәләтле кеше, ник картиналар ясамыйсың?

Күзен дә алмыйча, идәнгә текәлеп утыруын белде егет.

– Кәгазь-пумала юк.

– Гитарада уйнап жырла әле, дигәч, гитара юк, дидең...

– Гитара да юк, бер кул да юк шул.

– Шул гынамы сәбәп?

– Әй-й, әллә нишләп, әллә нәрсә шунда... Теләк тә юк!

– «Әллә нәрсә шунда»лар минем гомердә дә күп булды ул. Ә син көч тап, кызыксын! Сыңар кул белән бәрәңге әрчи алгансың бит, шуңа куана да алгансың.

– Рәхмәт, Зөлхәбирә, мин тырышырмын! – диде һәм өстәл өстендә яткан ватман кәгазьгә ишарәләп: – Бу кәгазьне алсам буламы?

– Ал, ал, Булат! Рәсем яса! Син бит бик сәләтле кеше! – диде Зөлхәбирә.

«Кеше күңеле – карурман! Чын! Их, Булат! Нигә сиңең белән шулай кара-каршы сөйләшеп утырырга вакыт тапмаган соң мин? Эш кала! Бүген дә калды ул.

Күңеленә Булат кереп урнашты. Уйлар пьеса юлларын барларга кереште.

...Көзен яфрак ярды –

Саташты бит гөлжимеш.

Күңел ижат хисендә газаплана. Сыңар кул белән Булатның бәрәңге әрчүен күз алдына китерергә тырышты. Үзенең уң кулына карап торды, тик ничек әрчи алганын һич төшенмәде. «Ә моңарчы ник уйлап карамаганмын? Тормыш – ормыш, диме? Ә кемгәдер тормыш итү театр уйнау гына шикелле тоела. Бусы тәкъдирдән тора бугай. Ә мин язасы пьесамның төп героена нинди тәкъдир язам? Көчле итәм, дидем. Ә нигә язарга жыенам, ни өчен булган берәр спектакльне сәхнәләштерергә уйламыйм? Газап чигеп күңелдә тудыр, төн утырып яз, жан өрөп персонажларны гәүдәләндер, үзешчән сәнгатьтәгеләр белән һәр хәрәкәт, мимика өстендә эшлә, шул персонажлар белән айлар дәвамында яшә:

шуны уйлап аша, йоклыйм дигәндә йоклама. Йә Аллам, Суфия урамнан үтеп барышлый гына ун минут эчендә бер репетициясез, үзен күтәрәп, ошамаска мөмкин түгел! Уйный беләп уйный! Тормыш – театр, диләр. Дөрөс бит! Фәкать үзең өчен уйна! Хәйләләп уйна! Тормышта отасың! Нурсыз, затсыздыр мондые. Кешегә гыйбрәт бирү өчен чын, затлы театрга никадәр көч салырга кирәк. Шул салган көчнең бәндә күңелен якты нурга бастуы гына икеле! Аллаһы Тәгалә бәндәнең күңелен иркен итсә, иманлы итсә генә, үтәр ул нур дигәне. Тормышта театр уйнап ансат яшәргәме, әллә театрны тормышка хезмәт иттерәргәме? Булатка рольне сәхнәдә түгел, иң әүвәл тормышта бирергәдер, бәлки. Ә үзем ник сәхнәдә генә уйныйм, бәлки, Суфия кебек, эмма яхшы персонаж булып, тормышта уйнап карарга кирәктер?! Нигә мин интегеп, артык кашык булып туган йортымда яшим? Кемне көтәм? Булатка кияүгә чыгып, мин бит Булатны да бәхетле итә алам?! Яратмасам соң? Яратмау күрәлмә дигән сүз түгел! Минвәли әнә ни дип китте... Яратам дип театр уйнармын! Артык кашык булудан котылам лабаса. Булатны бит аңлаучы кеше генә кирәк икән». Шулай уйлады Зөлхәбирә. Тик, «Булат, мин сиңа кияүгә чыгам! Ал мине!» – диясеңмени?

Зөлхәбирәнең беркайчан да кияүгә чыгу турында уйлаганы булмады, ә бүген ул шундый уйлар уйлап утыра. Бүген ул өйгә кайткач, ныклап торып пьеса өстендә эшләргә булды.

## Алсу алмалар

Азан яңгыраган саен Маша үзен тынычсыз тотта. Утыз ел элек Мәхмүт салган өйнең идән сайгаклары Маша дык-дык итеп басканнан шыгырт-шыгырт килеп ыңгыраша.

– Китәм. Дура что ли мин монда яшәргә?!

Хәбир жайларга тырышты

– М-маша! – Хатынының иңбашына акрын гына кулын куйды. – Н-нәр-сә ж-житми со-соң с-сиңа? Ак-чам си-синең ку-кулда. Гел с-синең к-квартирда то-торып бу-булмый и-ич инде. М-мин ш-шәһәрне яа-аратмыйм.

– Яа-яа-яа-а яратмыйм! – Хәбирне мыскыллап кабатлады. – Ә мин яратам что ли бу авылны? Яратыр да идем, бу өй синеке түгел, Зөлхәбирәнеке. Ну нәрсә инде бу?

Маша башын тотып, жил-жил атлап, әрле-бирле йөрөндә:

– Китәм! Йөрәгемә ятмадыгыз! – Хатын сумкасына барып ябышу белән Хәбир аның юлына аркылы төште. Аш-су бүлмәсеннән олы якка таба этеп кертте. Ишекнең келәсен төшерде. Зөлхәбирәгә ни сөйләшкәннәре аңлашылмады. Хәер, кызыксынып тыңламады да. Әйтер сүзләре күп иде Зөлхәбирәнең, барысын да эчендә калдырды. Бик яхшы белә, аңа китү өчен Зөлхәбирәнең кискен сүзе генә кирәк. Әйтмәде. Мария тавыш чыгарасы килеп, бик өтәләнде. Болай гына китәргә яхшысынмый иде булса кирәк. Күптән аңлашыла: Зөлхәбирәнең үзенә бу йорттан кая булса да китәргә кирәк. Ике тәкә башы бер казанга сыймый. «Кая китим? Кая? Әллә соң чынлап та Булатка барып торасымы?»

\*\*\*

– Хәерле кич, Зөлхәбирә! – Йөзе балкып тора Булатның. Мәһабәт буйсынына яшел курткасы үзенә уң яктан караганда шул кадәр килешле, сул кул җиңе кесәсенә тыгылган.

Булат ватман кәгазен өстәл өстендә таратып җибәрде. Зөлхәбирә үз күзләренә ышанмый торды: дүрт рәсемнең берсе үзенң портреты иде. Бармаклары белән портреттагы сурәтен сыпырды, озаклап, серле күзләренә карап торды. Рәсемнәр барысы да гади карандаш белән ясалган иде. Икенче рәсем кыңгырау чәчәкле Баланлы тау итәге. Тагын берсе агач кисмәк һәм анда помидормы, төсле булмагач, белеп булмый. Ә тагы берсе соры таулар, кыялар, винтовка, пушкамы соң? Зөлхәбирә хәрби техниканы төгәл белми, сорыйсы да килми.

– Булат! Искиткеч булган! Гади карандаш белән ясалган бит болар. Ә ник ясамадың моңарчы?

– Яса, диюче булмады. Яса, дидең – ясадым. Яшисе килә башлады.

– Булат! – Зөлхәбирә Булатның эчкерсез күзләреннән яклау, ярдәм сорый.  
– Булат! Сизгә килергә буламы?

Егет көлеп куйды.

– Ничек булмасын инде? Кил, Зөлхәбирә! Хәбир белән, хатынын да алып килегез! Рәхәтләнеп сөйләшеп утырырбыз.

– Булат! Мин үзем генә киләм... – Зөлхәбирә Булатның сыңар кулын тотты. – Ярыймы килергә? – Ах, ничек әйтәсе соң?

– Кил, дим бит! Кәгазь алып кил әле, булса.

– Кәгазь? Ярый! И-и Аллам...

– Пьесаны яздыңмы әле, Зөлхәбирә?

– Икәү язабыз!..

– Юк инде, үзең генә яз. Зөлхәбирә! Син бит әйтмәдең, ошадымы мин ясаган портрет?

– Син ясаган бөтен нәрсә ошый миңа.

– Рәхмәт! Мин тагын ясармын. Зөлхәбирә, алма алып килдем, аша. – Булат кесәләреннән алмалар алып, өстәлгә тезә башлады. Алсу төстәге алмалар белән өстәл өсте тулды.

– Булат! Миңа алмалар кирәкми! Миңа... беләсәңме, нәрсә кирәк?

– Юк шул, белмим.

– Миңа берәр егет кирәк!

Булат бик оялды. Битләре кызарды.

– Театр уйнаргамы? – дип сорап куйды берәздән.

– Гафу ит, яме.

– Шаярып сөйләшәсең, беләм.

– Шаяртудан ерак...

– Портретың ошамады, ахры. Кәефең китте. Ошамаса да, син мондый түгел идең. Мин чыгарамдыр инде ачуыңны.

– Ак кәгазьгә мине ясагансың... Башлайсы иде тормышны ак кәгазьдән...

– Сәер син... ашап җибәр әле берәр алма.

– Алма-алма, түгәрәк алма!

– Зөлхәбирә! Менә бу рәсемдә тозлы алма кисмәге.

Зөлхәбирә шомланып куйды. Рәсемгә күз төшерде. Әйе, кисмәк, кисмәктә тозлы алмалар кебек...

– Булат! Син кисмәктә тозланган алмалар кайда күргәнең булды?

– Сугышта, Чечняда!

Зөлхәбирәнең баягы ташкын хисләре чигенде. Ул Булатның көрән күзләренә бакты.

– Чечняда да алма тозлылармыни? Мин аны эти белән эни генә тозлылар дип белә идем.

– Мәктәпкә керәсе елны мин этигә ияреп килдем сезгә. Баз ачкан вакыт иде бугай ул. Мәхмүт абый безгә кисмәктән пакетка тутырып тозланган алмалар биреп жибәрде. Беренче тапкыр шул чакта авыз иттем. Икенче тапкыр... Тау астындагы бер авылны чистартырга килгәч, бер карттан ризык бирүен сорадык. Подвал сыман жиргә таба янтаеп төшеп киткән ишектән кереп, шундый алмалар алып менде. Безгә ул житмәде дә. Беребез төшеп, кисмәгә белән алып менде. Тәүлек буга ач булганга, ярты кисмәк алма ашап бетердек. Иркәләп киттек, сизгерлек югалды. Менә шул ашау белән мавыгу күпләребезнең гомерен кисте, мине кулсыз калдырды. Картның жимерек йорты нигезенә мина куелган булган...

Зөлхәбирәнең кайнар хисләре сүнүгә таба бара иде. Ул Булатның сөйләгән салкынлык белән тыңлады. Тагын тозлы алмалар...

\*\*\*

Шыпырт кына кайтып ятты Зөлхәбирә. Өйдәге «артыклык» вазгыятен дә уйламады. Уйлары «Авылдашлар» дип исемләнгән тематик кичә планнарында кайнашты. Балантауның барлык урамнарын күңелә белән иңләп чыкты. Авыл тормышына көчләрен кызганмаган шәхесләренә барлады. Эшләрен, гамәлләрен күз алдыннан үткәрдә, һәрберсе белән күңелдән сөйләшеп чыкты. Тамчы да йокысы килмәде. Татлы иде бу уйлар, дөртле иде. Ярты төндә ул инде бу кичәне ничек үткәрәсен энәсеннән жебенә кадәр хәл итеп бетерде. Хәтта үзе тәкъдим иткән Гөлсу үткәрәсе кичәне дә, шулай ук, куярга тәгаенләгән концертта катнашу ихтималы булган өлкән буын җырчыларны да – һәрберсен яратып күз алдына китереп, кайсысының килүен, кайсысы чакыргач та, ни дип әйтәсен гоманлап, кайсы җырны җырлау ихтималын да, бу концертны Суфия үткәргә тиеш булуын да, аның үзе кебек бу турыда йокы калдырып уйлап ятмаганын да, хәтта Суфияның Минвәли белән йоклаганын да күз алдына китереп алды. Юк, көнләшү хисе уена да кермәде. Төн күзенә карап, шуларны күңелдән кичерү ана рәхәт кенә иде...

Кичен, эшкә килгәч, Гөлсу: «Яздыңмы?» – дип сорады. Зөлхәбирә, Гөлсуның тәгаен нәрсәне соравын аңламыйча:

– Нәрсәне? – дип сорады.

– «Тозлы алма»ны инде.

Зөлхәбирә көлдә генә.

– Булатка сөйләтәбез. Бүген чыкмас микәнни?

– Чыкмаса, берәрсенә кушам, чаптырып кына алып килерләр, – дип көлдә. – Хәсрәт! Телефоны суга төшкән, ди, бит. Булмаса, үзем барам!

– Әй, бара күрмә! Ярамый! Әдәп дигән нәрсә бар.

– Шаяртам инде. Юләр мәллә мин, сантый, Булат артыннан йөрергә?!

– Гөлсу! Көлмө кешедэн, борының өшегән! Юләр түгел ул! Репетициягә дип чакырсыннар.

Булат тиз килеп житте. Кәефе юк иде. Димәк, теләмичә килгән.

– Кичә Зөлхәбирә апа белән серләшеп утыра идегез. Мин кердем дә сүзегез бүленде. Кайткач, уңайсызланып, әллә никадәр йоклый алмый яттым. – Гөлсу, Булатның читкә каравыннан файдаланып, күз кысты һәм кулы белән Зөлхәбирәгә ишарәләп: – Классташың да: «Бүген дә чыкмый микәнни?» – дип күнелсезлэнгәч чакырырга булдым.

Булат эчкерсез елмайгач, Зөлхәбирәнен дә кәефе күтәрелде.

«Мин чыгып торам», – диде дә Гөлсу сәхнәдән ишеккә юнәлде. Ишекне япкач, кабат ачты да башын тыгып: – Алай да совершенно секретный булганнарын миңа да сөйләрсез, яме, – дип кычкырып көлдә һәм Суфия кабинетына таба китте.

Ә Булат бүген тагын да сөйкемлерәк тоела. Йөзеннән нур бөркелә. Нигәдер, сүз башлый алмыйлар. Зөлхәбирә инде икенче кат өстәл өстендәгә кәгазьләренә тәртипкә китерә, ә Булат кипшегән иреннәренә елмаю ягылдырып, гадәтенчә, тезенә салган баш киemen баш бармагы белән ышкып утыра.

– Булат, нигә бер сүз дә әйтмисең?

– Ни диим соң? Гөлсуның портретын ясый башладым. Үзенә әйтмә, яме.

– Әйтмәм. – Шуның белән кичәгә хисләр дәвамы борынлар-борынламас хәлдә юкка да чыкты. Ә каршыда чакырып китерткән кеше утыра.

– Булат, син тозлы алмалар турында сөйли башлаган идең.

Булат карашын кабат тезләренә төбәде.

– Әйе, сөйли башлаган идем. Инде сөйлисем килми. Башка нәрсә турында сөйләшик!

Ни дияргә дә белмәде Зөлхәбирә. Моңарчы ир-егетләрдән бары игезәгә Хәбир янында гына үзен иркән тотса, кичәле-бүгенле Булат янында да тартынмый иде ул. Ниндидер кыю хис барлыкка килә:

– Булат, әгәр сина кияүгә чыгарга ризалык бирүче булса, өйләнер идеңме?

– Уйлап караган юк шул.

– Ә син уйлап кара!

– Ярый. – Булат калын, кара кашларын сыпырып куйды. Уңайсызлануы иде бугай.

– Сөйләмисең алайса тозлы алма турында?

– Нәрсәсен сөйлим? Мина шартлады да алма тоткан кул терсәктән өзелде...

Зөлхәбирә дертләп куйды, ишек тә ачылып китте.

– Әй, сез! Миңа да сөйләгез! – Гөлсуның кызык өчен шулай диюе иде.

Зөлхәбирәнен Гөлсуга ачуы килде. Шаяруга шаяру итеп җавап бирергә теләсә дә, бик төксә әйтелде:

– Яп ишекне! Мәхәббәттә аңлашып утырабыз, – диде.

\*\*\*

Кичә тәмамлангач, Гөлсу пешереп алып килгән ит бөлешә өстәлгә кунаклады. Суфия бу кичәне дә карамады. Соңыннан чәйле табынга килеп: «И матур утырасыз! Тәмле булсын чәйләрегез! Ачуланмагыз! Отчет



өлгөртәсем бар!» – диде дә чыгып китте. Берсенен дә исе китмәде. Чәйләү, берникадәр кичә турында фикер алышкан, классташлар очрашуына әйләнеп калды.

Гөлсем эше турында, Зилә мәктәп, укучылар уңышлары турында сөйләде. Хисмәт мәчет яңарту, акча проблемасын кузгатты. Күптән түгел авыл жирле үзидарә советы жылышы булганга, боларны кичәдә кабат сөйләү урынсыз иде. Хәбибрахман турында кызыксынып сорапшылар. Тик берсе дә аның тормышы турында белми икән. Булатның рәсемнәрен карадылар, сөенделәр. Аннан яшьлек елларын барладылар.

– Хәтерлисезме, Хисмәт, агач чүбеннән катырылып эшләнган колач житмәс, адәм күтәрә алмас Ленин башын менә шушыннан – сәхнә түрәннән кубарып төшердек. Хәзер дә уйлыым шуны: берни уйламадык – өскә килеп төшсә, имгәтү ихтималы да бар иде бит.

– Хәтерлим ул башны, – дип куйды Гөлсу. – Матур иде. Эңә урыны тап булып ничә ел тора инде. Ул өстенә төшсә, тучны сыта иде. Тимәсәк, ни булган?!

– Өстән куштылар алырга.

Хисмәт борылып, озак кына Ленин башы торган урынга карап торды да:

– Ул инде революция башлангач ук, халык башына төшөп, иманын сыткан, – дип әйтеп куйды. – Дин бетү белән рухи гарипләр үрчедә.

Зиләнең түгәрәк йөзе, елмайгач, тагын да түгәрәкләнде:

– Хисмәт, син һаман шундый политик икән. – Ачыклык кертергә кирәк тапты: – Классыбызда политинформатор Хисмәт иде безнең.

– Ил яңалыклары белән хәзер дә танышып барам. Абый ачуланса, политик дип кенә жиппәрә, – дип, күңелле генә өстәде Хисмәт.

– Рәхәт иде. Безнең балачак, үсмерчак бер кайгысыз үттә. Авыл халкы сәяси хәлләрне уйлы белми идеме ул чакта, тормыштан канәгать идеме – эти-әниләрәбез авыр эштән баш күтәрми, зарланмый эшләделәр. Ә хәзерге балалар безнең кебек самими түгел. Түләнмәсә, авыр хезмәттә, беркем дә эшләмәячәк.

– Чөнки без үскәндә халык, идеология белән агуланып, чүбек башка әйләнеп беткән иде. Чүбек башлар чүбек башларны ярата, акыллы башларны яратмый, – дип шаяртам мин абыйның балаларына. – Әзрәк колакларына кертеп торсыннар! Кешелек дөньясы элек тә шулай булган, хәзер дә шайтанга сатылган. Хәзерге вакытта динне кысучы юк, ә ник мәчетләр буш? Балантауда мең кеше яши. Намазга ун кеше йөри. Халыкка бу турыда бик әйтсә килгән иде бүген. Сораудан тайпылмаска булдым. Хәер, эңә бит, сүз хикмәтен кесәсенә салып утырасы Фирдинә апа, мин сөйләгәндә минем бөлеш ашаганны күз алдына китереп утыра икән, – Хисмәт елмаеп куйды.

– Аптырама си-и-н, Хисмәт абый! Житеш әле! – Гөлсу бөлешне хәзрәт алдынарак этте.

Хисмәт хәзрәт Зөлхәбирәне озата кайтты. Гайбәт буласын белсә дә, озатма димәде кыз. Аны аңлаган хәлдә, Хисмәт: «Күңелдәге нияттән тора, борчылма, Зөлхәбирә!» – диде.

– Нихәл соң сезнең хәлләр? – диде ул берәз атлагач.

– Хәбиргә артык мин, Хисмәт, бик артык. Өйдәгә хәлләрне халыкка Маша чыгарды, яшереп торудан мәгънә юк.

– Ишетеп сорыйм шул. Сөйләшеп карыйммы Хәбир белән?

– Кирәкми! Ул элек тә берни хәл итми иде, хәзер дә. Йомшак кеше ул. Хатыны сүзеннән чыга алмый.

– Нишләргә уйлыйсың соң? Алай яшәве авыр бит.

– Планнарым бар. Тормышка ашса, син дә белми калмассың.

– Иншалла, бар да яхшы булыр.

Зөлхәбирәнә Хисмәт озата кайтуын, ишегалдына тәмәке тартырга чыккач, тавышыннан ишетеп белгән Хәбир, өйгә Зөлхәбирә белән кергәндә үк:

– Ч-чык ш-шуңа к-кияүгә, – дип, елмайгандай итенеп алгы якка кереп китте.

Хәбир, елмаерга тырышып, бүлә-бүлә сүзен әйткәндә, Зөлхәбирәнәң йөрәк турысы кызуланып килде дә бөтен тәнәнә таралды. Хәтта бу кайнарлык гәүдәсеннән бөркелә сыман тоелды.

«Тәкъдир! Син гел минем белән... Аз гына тынып торасың да, тагын көчле итеп аваз саласың! Нишли алам?! Сайлау мөмкинлегә бирмәгәнсең...» Ул авыр итеп сулап күзләрен йомды.

«Сабыр, сабыр, Зөлхәбирә!...» – Фәрештәләр шулай дия-дия канат кагалар.

Кинәт аңа жиләс булып китте. Күзләрен ачты. Башын күтәрде. Инде елйысы килми. Нидер хәл итәргә кирәк булуы күптән аңлашыла. Әмма күнелдә шыр бушлык шул!

Гаҗизләнәп, өстәлне күздән кичерде. Кулы белән сыпырды. Ак кәгазьгә тамган күз яшьләре кечкенә түгәрәкләр булып кабарып чыккан, ә түрдәрәк, аклыкта, алдагы кара төндә утырып язган пьеса күзенә чалынды. Зөлхәбирәнәң карашы үткерләнәп китте, ул күпсанлы обой кисәкләре астыннан, почмагы гына күренеп торган, зәңгәр каләм белән чуарланган кәгазьне үзенә таба тартты. Язмышына язылган тавышлар тына төште. Иҗат гаменең үз авазы бар иде шикелле. Ул, әнә шул эчке тавышларга буйсынып, ак кәгазьгә Булат исемле персонаж өчен тәкъдир язарга кереште. Әйе, авылдашлары юләр ярлыгы таккан чулак, өйләнмәгән, жыр-моңга хирыс, рәсем ясарга сәләте булган беркатлы авыл егете язмышын, утыз тугыз яше тулгач, үзгәртәчәк ул. Аңа үзе теләп кияүгә чыгачак, бала табачак, аны танылган рәссам итәчәк! Көлсеннәр, әйдә! Зөлхәбирә сәнтый Булатка чыккан дисеннәр. Сәнтый Булаттан бала тапкан дип гөрләсеннәр! Бүгеннән бу ир-егет аның кулында! Ул аның язмышын көчле итәчәк. Драма ахырына Булат картиналар күргәзмәсе ачар! Ул барлык классташларына чакыру билеты өләшәчәк. Ул билетларның берсен парлы кешеләргә – Минвәли белән Суфияга китереп тоттырачак! Ә үзен бәхетле ир хатыны итеп тасвирлаячак. Әлегә ул Зөлхәбирә исеме белән булып торсын! Персонажга исем табу ни соң ул? Исемдәмени хикмәт?! Бәхетле язмыш язачак ул. Үзенә дә, Булатка да!

## Сүнмө, балкыш!

Зөлхәбирә кисәк борылып капкага карады. Их, истән чыккан: киткән кеше әйләнәп карамасын дигән ырым бар бит! Күңеленә моңсулык жәйрәде, күзләрен карга тирән кергән эзләренә күчерде...

Бөтен жирдә аклык... Шул аклыкны күрәп-карап кына булмый – буран тузгыпмы-тузгый! Өөрмәләп котыра: юлда көрт артканнан-арта бара, кермәгән, кагылмаган жире юк – муеннан аркага кадәр төшә, «мә, ал, ал...» дигән сыман, карны юмартланып кесәләргә тутыра. Югыйсә, бураннан гынамыни, биек якасын да күтәрә төшәп, үткәннәрдән дә качып жәяүлө буранга ияреп китешә ләбаса. Әлегә, озын керфекләренә сыланган каты кар бөртекләрен күтәрә алмыйча, күзләрен кыса төшәп, мәдәният йортына таба атлый. Жил каршы исәпме-исә! Көчәеп китә дә, Зөлхәбирәнең гәүдәсен артка таба каера. Жәяүлөгә янчык та авыр, диюләре хактыр, сумкасы да жиңелрәк атларга ирек бирми. Югыйсә, ул сумка авыр да түгел: өйдә кия торган халат, йокы күлмәге, бизәнү кирәк-яраклары, теш щеткасы кебек иң кирәкле бер көнлек куллану әйберләре жыелмасы гына. Әйе, Зөлхәбирә утыз тугыз ел кайткан сукмактан кайтмаса булды бүген. Әлегә моны беркем дә белми.

Клубта Яңа елга әзерлек эшләре башлаганнар иде. Хәбир белән Машаның эш көннәре – Зөлхәбирәнең рәхәт көннәре. Хәер, бәйрәм алды көннәрендә мәдәният хезмәткәре, урак өстендә игенне вакытында жыеп, суктырып бетерим дип, тырышкан кыр батыры кебек сәхнәгә куеласы чара өстендә эшләп, өенә йокларга гына кайта. Зөлхәбирә ач көе дә ятып йокларга риза, бары мәдәният йортында яктырып кайткан күңелен жәрәхәтләп, кәефен төшерә торган сүзләр генә әйтмәсеннәр.

Әйләнәләр дә кайталар бер сүзгә... Маша Зөлхәбирәне уңган-булган, чибәр, фатирлы егет белән таныштырасы. Бары Зөлхәбирәнең ризалашуы гына кирәк – кунакка алып кайтасылар... Ризалык алып тормадылар шул, өчәүләп кайтып керделәр. Такыр башлы, беленер-беленмәс түгәрәгрәк корсагы шәйләнгән уртача буйлы егет бик телчән булып чыкты. Кыю, шаян сүзләр сөйли. Тик Зөлхәбирәнең генә, күңелә гел үртәлгәнә, елыйсы килде. Әдәп йөзеннән сорауларга гына жавап бирде. Соң чиктә кунак ир, «авыл мунчасын яратам» дип, каен себеркесе сорап, сөенә-сөенә мунчага юнәлгәч, Маша, Зөлхәбирәнең кулына зур сөлге тоттырды:

– Унсигез яшендә түгел ич инде! Ике тапкыр унсигез! Яшәп кал! Бар мунчага! Арканны юарга килдем, диген, – дип, шаярткан булып, иңбашларыннан жиңелчә этеп хәйләкәр кенә елмайды.

Юк, гажәпләнмәде дә, әрләшмәде дә, рәнжеп, ачуланып Машаның яңагына да сукмады – ул яшьлектәге игезәк туганы кебек, гамьсез, ваемсызга әверелә башлаган иде инде. Төрелгән сөлгене сүтеп, Машаның муенына салды. Сәгатькә карады. Эшкә барырга иртәрәк булса да, үзе генә белгәнчә, кирәк-яракларны сумкасына салып жыенды да чыгып китте...

Апа-сәенел диешеп, кулга-кул тотынып хезмәт иткән жан дустаны – Гөлсу килгәнчә вакыт бар иде әле.

Жыенып чыга белде өеннән, ләкин Булатка ияреп кайтып булырмы? Ә ул бүген клубка чыкмаса? «Репетициягә чакыр!» дип Гөлсуны алырга

жибэрэсеме? Күнелендэ икелэнү туды. Йэ, Аллам! Зөлхэбирэ кызуланып китте. Оят! Тик бу адымны эшлэргэ кирэктэр! Эйе, Мария эйткэндэй, яшэми калам. Алай гынамы? Хэтта Хэбиргэ яшэргэ комачаулым лабаса.

Булат клубка чыкса гына ярар иде. Бердэнбер телэк элегэ шул. Зөлхэбирэ Булатка ни диясен уйлап, кызарып чыкты. Ни уйлап, Булатка ияреп кайтырга уйлым соң? Йэ Аллам. Мин кем булып чыгам соң? Бу адымыма энием рухы риза булырмы?» Юк! Зөлхэбирэ хэлсез кеше сыман урындыкка сыерылып төште. Янэдэн кайнарланды. Черелдэп дөнья чыңгылдады. Битлэрен каплап өстэлгэ башын куйды.

– Мэсхэрэгэ калу бу! Хурлык! Их!..

Дыңк итеп ишек ябылды. Зөлхэбирэ башын күтэрде. Гөлсу икэнэн үзе күрөмсэ дэ белер иде – ул тупсасына утырган ишекне энэ шулай тибеп ача.

– Сэла-а-ам! Чыктым мин. Музыканы акыртып куям, биетэм бүгөн барысын да. Буран дип тормый инде яшьлэр, эйеме, чыгарлар?

Күз карашын күтэrmэдe дэ: «Чыгарлар дип уйлым» – дип куйды.

Үзе гөрли, үзе ашыгып өстен сала, карын кага Гөлсу.

– Кээф юкмы, эллэ? Булат абый чыгармы икэн? Миңа эйтэ: «Син гитарада миңа караганда яхшырак уйныйсың», – ди. Кылларына чиертергэ үзе өйрөттө ич инде».

– Зиһенен яхшыдыр. Алай тиз өйрөнмэс иден.

– Кай-я миңа зиһен, ун класс белем белән?! Күп өйрөттө. Мин бит өөнә дэ барып өйрөндем.

– Ө-э? – Зөлхэбирэ үзе дэ уңайсызланып китте, тавышы хэйран каты чыкты.

Гөлсу сәерсенеп карап катты.

– Апа эйтэ, бераз ишетми ул тучны ди, сине. Булат өөндө өйрөттө, дим, гитара уйнарга. Өөндө оялмый икэн ул, апа-жаным. Мин уйнаганда, артымнан кочып дөрөс итеп чиртеп күрсэтэ, иһи-һи, – Гөлсу шат.

Сулыш киселде. Тән кызышты. Дөнья тагын да эчерек итеп черелди башлады:

– Ч-ч-ч, щ-щ, ч-ч-ч...

Черелдэгән авазларны басып, Гөлсуның яңгыравык тавышы сәхнәнән барлык почмагына ирешә:

– Ул бүгөн дэ «чыгам, өйрөтәм» дип сүз бирде.

Зөлхэбирәнән уртлары ныграк кысылды. Янак эченән жөе тоелды. Юк, ачуы да килми, күнелендэ ниндидер бушлык зурайганнан-зурая бара. Ул сәхнэдэ түгел! Ул – комлы кайнар жыллэр сызгырган шыр ялангач чүлдэ утырган кеше сыман күзлэрен кысып, шул жыллэрне тойган кебек урындыкта үзен алга-артка тибрөтергэ кереште.

– Син егетлэр белән йөрмэгэч, тәртипле апа булгач, егетлэр өөнә барып йөргәнгэ, мине әрлисеңдер, име?

Зөлхэбирэ эндәшмәдэ, тирбәлеп утыруын дэвам итте.

Гөлсу үзенчә аңлап:

– Ярар инде, мин эллэ нәрсә эшләмәдем. Ул Рамил шикелле әрсез түгел ич. Синен кебек тәртипле кеше. Кочаклавы да уйнарга өйрөтүче укытучы кебек кенә. Нигэ тәртипле кеше шулай пешмэгән була икән ул? Оялчан

шундый. Карт егет бит инде үзе. Орынса да, каршы түгел идем мин. – Гөлсу, шаяртуын күрсәтеп, күзен кысты да чибәр йөзөндә тигез тешләрен күрсәтеп, рәхәтләнеп кычкырып көлдә.

– Хахылдама әле шул кадәр! Йөрәгемне авырттырасың.

– Рамил мине ихахайлап көлгәнгә жилбәзәк дип баяләп, тәки үзенекә итте, заразы. Ул әрсез, тәртипсез!

– Булат янында да, хихылдасаң, теләгенә ирешерсең...

– Булат ул – саф кеше.

– Абый?!

– Әйтәсе килми... – Гөлсу сагаеп калды. – Тыс-с! Тучны ул бу. Мин аны аяк тавышыннан танийм.

Булат ап-ак өс киemenнән килеп керде.

– Сәлам, кызлар! Буран дулый, буран тынмый... – Егет көйгә салып әйтте.

Гөлсу шуны гына көтеп торгандай дәвам итте:

– Бураны шундый көчле...

Кыз, шатлыгын кая куярга белмәгәндәй, әнә шулай көчле итеп аваз салды, аннан бөгелә-сыгыла көлдә. Аннан йөгереп барып, баянын кулына алды. Тиз генә төймәләренә басып, көен табып, уйнап жибәрде.

Йөрәккә дәва бирә торган дару мәдәният-сәнгать дөньяга килү белән табылган! Аның исеме – жыр-моң! Бәлки рәсем сәнгате икенче бер шифалы дарудыр?! Хаста күңелгә килешә торганы, иң куәтле дәва бирүчесе – ничишкесез жыр!

– А-а-а! Шәп булды-ы! – Гөлсу дык итеп баянын өстәлгә куйды. – Зөлхәбирә апамның да йөзә ачылып китте. Хәзер буран тавышларын басып, музыка куям. Нишләптер бу клуб салкынча әле. Өчөбезгә бер дискотека! Эт тә чыкмый бүген клубка. – Гөлсу ничек әйтсә, шулай дискоткага чыгып та китте.

Зөлхәбирә әллә күңеленнән Булат белән сөйләште, әллә телдән..

– Бураннар белән сиңа сарыласы идем... – Шул мизгелдә үзе белән алып килгән сумка, андагы әйберләр күз алдына килде. Күңелне уртага аерып, барыннан да ераклаштырып, рус хитлары ишетелде.

– Биегез, Булат!

– Әйдә, син дә!

– Юк, икегез генә биегез! Яңа елга сценарийны төгәллисе бар. Пьесаны да тәмамлайсы иде.

Егет, ярар, дигән сыман ымлап баш какты.

Зөлхәбирә, эт чыкмаслык төндә, бата-чума кар көртләренә тирән эзләрен салып туган йортына кайтып бара. Килгәндә каршы булган жил, артыннан этә кайта. Тик аның гына кайтасы килми. Жил кайтасы килү-килмәвен белми шул, йөгертә-йөгертә этә. Әнә бүген туган йортында ут балкып яна.

Кунак егет бар шул...

Өйдәгеләр аны елмаеп каршы алдылар. Кагып та чистартып бетерә алмаган карлы киemen Хәбир урамга алып чыгып селкеде. Ай, Аллам, нинди хөрмәт! Ни булган Хәбиргә? Театрның киём элгеченнән башлануымы? Маша, машалла: Зөлхәбирәнең бер алдына, бер артына төшә. Хөрмәт тоясы көннәр дә бар икән лә, йә Алла! Чәйләп алдылар. Егет Зөлхәбирә белән бик итагатыле сөйләште. Төп сүзгә керештеләр. Хәбир – атасы, Маша

анасы икән кияүлисе кызның. И-и, театр уйнавы рәхәт шул! Кунак егет үзе димче, үзе кияү буласы, ахры. Зөлхәбирә күнеле буш сәхнә, тамашачыларга карар нәрсә юк. Бернинди дулкынлану, борчылу юк. Ни булса, шул була! Ул «Тозлы алма» пьесасында тормыш язган күренештә уйнап утыра булса кирәк. Режиссёр юк, тамашачы юк, персонажлар күз алдында...

– Сез миңа бик ошадыгыз. Исемегез дә, үзегез кебек гүзәл. Узган ел кырык яшемне тутырдым. Өч бүлмәле фатирым, акчалы эшем бар. Теләсәгез, сезгә дә эш табылып. Яман гадәтләрем юк. Эти-әниләрем күптән вафат. Хатын белән үткән ел рәсми рәвештә аерылыштык. Балалар әниләре белән яши. Ялгыз яшәү яшәү түгел инде. Яшәп карыйк, Зөлхәбирә!

Аның, нәни чагында, яткыргач күзе ябыла, бастыргач ачыла торган чәче йолкынып беткән пеләш башлы шыксыз курчагы бар иде. «Күпне күргәнгә», киёмсез, шәрә дә иде ул. «Синен күзләре кебек матур – зәңгәр», диләр иде, курчакка карап. Кыяфәтсез булганга гына түгел, жансыз, пыяла күзләре белән үзенекен чагыштыруларына ризасызлык белдерә иде ул чакта. Чөнки күзләре озак, авыр итеп ачыла, ачкач шакаеп карап тора иде. Факил үз сүзен әйткәндә, шул курчак күз алдына килде. Үзен шул курчак кебек хис итте. Күзләре дә курчакныкы кебек булды: йомды, авыр итеп ачты да:

– Беләсәңме, Факил, мин эмпат! – дигәннен үзе дә сизми калды. Күзләре шар кебек ачылган хәлдә Факилгә жансыз карап каттылар.

Хәбир пырхылдап көлеп жибәрде. Машаның зур күзләре тәгәрәп чыгардай булды. Аннан сүзнен төгәл мәгънәсенә төшенәсе килеп, күзләрен кыса төшеп, Зөлхәбирәгә төбәлдә.

«Курчак», тулаем иңбашы белән йөзен игезәгенә борды:

– Хәбир! Мин сине ярты сүздән аңлыйм. Син импотент мәгънәсендә аңлап көлдең инде, әйеме?

– Ш-шулай д-диясең т-түгел-ме с-соң?

Маша, иренен сүзен ошатмыйча, терсәге белән төртте.

– Бик яхшы. Саф күнелле кеше шундый була. Башкаларның фикерен аңлап, хисләрен хөрмәт иткән кеше белән бик рәхәтләнеп тормыш корыр идем мин, – диде Факил.

Зөлхәбирә, еш-еш озын керфекләрен какты, үзен бик салкын тотты.

– Сез шулай уйлыйсыздыр бәлки. Ә мин сезнең белән бәхетле була алмыйм. Клубта унбиш ел эшләү дәверендә, сәхнәдә нинди генә рольгә кереп, нинди генә образ тудырмадым икән?! Ә чын тормышта теләсә нинди рольгә кереп уйный алмыйм. Аңлагыз, аны булдырыр сәләтем юк! Чөнки чын хисләренә алдый алмыйм. Ниндидер исәп-хисап белән тормыш кору миңа бик ят нәрсә. – Сүзләренң һәр авазын жиренә житкереп әйтергә тырышты. Хәтта берәз сәнгатьләрәк тә сөйләште бугай әле.

– Гафу итегез! Мария, миңа, сезне ялгызлыктан туеп, тормыш корырга хыяллануыгызны берничә тапкыр әйткәч, кайтырга тәвәккәлләгән идем. Әрсезлектә гаепли күрмәгез!

Маша тынычсызлана төшеп, Хәбиргә таба борылып, аннан яклау эзләде. Гамьсез Хәбир игътибар да итмәвен күреп, ачуы чыкты бугай: йөзе кызарды, борын яфракалары күбәләк канат кагынган сыман...

– Шулай дигән иде, ә хәзер башкача сөйләнә, – диде Маша.



Зөлхәбирә турыдан бәрде:

– Ялганлап алып кайтканнар, Факил! Шуңа күрә мине гаепләү урынлы булмас. Биредә мине ирексезләп йорттан чыгару политикасы бара. Менә мин нинди начар! Чын йөзләрән фаш итем хужаларның. Гафу итегез! – диде.

Факилнең йөзө канәгатьсез хәлдә катып калса, Маша тагын да ныграк кызарынды-бүртенде дә:

– Бу дәрәс сүз түгел. Ышанма, Факил! – дип табын яныннан торып китте. Өчә телле Маша әдәп саклый икән, димәк, бу кеше ни житте кеше түгел дип уйлады Зөлхәбирә.

– Сездән гафу сорамыйм, әмма кунак кешедән гафу итүен үтенәм һәм барыгыз белән дә сабуллагыш, тыныч йокы теләп, үз тырышлыгым белән салып кергән бүлмәмә юнәләм.

Ничек итагатьле уйнала бу сәхнә рольләре! Әгәр шушы хәлләрне чын тормыш итсәң, нишләптер бетәр иде икән Зөлхәбирә? Күз алдына китерергә дә куркыныч.

Йокы күлмәге сумкада иде. Тиз генә киде дә, юрганын башыннан каплап, урынына ятты.

Ни генә кичермәде ул бүген. Йа Аллам, көч бир яшәргә! Учлары белән йөзән каплады. Күзләренә орыну белән күз алмалары гәрәбәдәй яктылык сирпегән кебек булдылар. Гәрәбәләр?! Юрганын селтәп ачып жибәрде, караңгылыкка күзен төбәп, гәрәбәләрне исенә алды. Өле берничә көн элек кенә алгы яктан үз бүлмәсенә күчәргән иде. Сикереп торды да, жамаяктан гәрәбәләрне учына алып, тиз генә юрган астына чумды.

Өле ир белән хатын һаман әйткәләшә, кунак аларны тынычландыра иде. Зөлхәбирә бары Факил сүзләрен генә аермачык ишетте. Хәбирнекен янында торып аңласаң гына. Ә Маша өстә-өстөнә әйтеп чәрелди иде. Ваемсыз кешедән дә җиңел яшәүче юк икән бит ул. Зөлхәбирә шулкадәр тыныч иде. Үзенә-үзе сөенде, шул ук вакытта сәерсенде дә. Әгәр кунак егет алдында читенсенмәсә, Зөлхәбирә, бер әзерлексез бу рольләрне жиренә житкереп башкара алганына хәтта тантана итәр иде кебек.

\*\*\*

Сабан туе сәхнәсе – Минвәлинең әле кичтән генә тирес түккән, Сабан туе иртәсендә шлангтан су йөгертәп, себерке белән себерә-себерә юдырган шәхси трактор арбасы – төш вакыты тирәсендә кызды. Җил дә булмаса, эш бик җиңелдән түгел. Хәер, Зөлхәбирәгә аны уйлап торыргамы соң? Якын туганнары кебек күңеленә газиз үзешчән сәнгать осталары белән әвәрә килде. Һәрберсенәң жаена торып, чиратлаштырырга тырышты.

Әй, авыл кешесе! Авылның ару белмәс талантлы кешеләре! Һәр авылдаш кебек иртәдән кичкә кадәр үз хужалыгыгызда, эш урыныгызда хезмәт итәсез, тормышны көчле ярату хисе сезне мәдәният учагында да ялкын кебек биетә. Авылым дип, халкым дип, бөтен кеше ирекле ял итеп бәйрәм белән хозурланганда, арба артында чыгыш ясарга чират тору да сезне ялкытмый. Сезнең тынгысыз, мәрхәмәтле йөрәк, милләттәшләргә бәйрәмчә кәеф бүләк итмичә торып, тирә-якка гүзәл ямь, күңелләргә жылы гамь салмыйча торып, тынычланмыйсыз сыман?! Мәрхәмәтле талант ияләренең

халкы каршында Аллах өстенлек биреп бүлөк иткән миссиясен үтәведер бу! Зөлхәбирә, бүлөкләр арасыннан ничек тә яхшырак яулык эләктереп, жырчыларга бирергә тырыша. Ах, комиссиядәге бу усал Фирдинә апа! Ел саен шул сүзен әйтми кала алмый. «Гел жырчыга димәгән яхшы бүлөк! Мин жырлый белсәм, гел жырлап торыр идем. Ходай биргән сәләт бит ул!» – дип кенә әйтеп куя. Югыйсә, Фирдинә апа да бик матур бии, моңлы итеп жырлый белә. Тик сәхнәдә жырлап-биеп йөрергә горурлыгы комачаулый. Ә үзе ни ди?!

Сәхнә белән майдан тыгыз бәйләнештә. Уеннар бик тә бөтереп алган мизгелләрдә, сәхнәдәге чыгышларның кайтышларын кертеп жиберә. Кызмача булганнарны сәхнәгә мендерми – тәртипне нык тотат. Үз сүзе сүз булмаган эрсезләр, тозлы-борычлы сүзләре белән сыйлылар. Ияләшенгән лә, ел да булгалый: кайтканда йодрык болгап калучылар да бар. Рәнжеми Зөлхәбирә, эшләгән кешегә һәрчак әр-хур элэгә. Эшләмәгән кешегә нинди сүз булсын? Шушы кадәр зур чараның сәхнәдә барышы аның кулыннан үтте.

Бик тиздән атлар чабышы башланачак, диделәр. Әнисенә йоласын дәвам итеп, арттан килгән атка бәйләү өчен гел яулык, йә сөлге алып килә ул. Бәйләп килергә ничек тә вакыт табарга! Зөлхәбирәнең игътибарлап ат чабышын көтүе сөлге бәйлисе булудан гына түгел иде: әтисе тәртә арасына өйрәткән Акбүзә ел саен чаба – аны күрми калу Акбүзгә хыянәт итү булыр иде. Бер ай элек үшәнлэгән кебек күрдә ул аны. Ялтыр күзләре белән Зөлхәбирәгә кызганыч итеп караган кебек тоелды. Аны, өйрәтүен генә әтисе өйрәтте, алар классыннан бер ел югары укыган Шамил жикте. Соңгы елларда ул гел ахырдан килә. Яше дә шактый шул...

Кемдер: «Атлар килә!» – дип кычкырды. Халык, майданнан аерылып, юл кырыена таба йөгерә башлады. Хатын-кызлар кулында яулык, ак сөлгеләр жилферди. Биектән, сәхнәдән, яхшы күренә – Акбүз дүртенче килә. Ул үзе генә шундый аксыл төстә, шуңа аны ерактан ук шәйләп була. Күңелгә шатлык хисе тулды. Юртакка көч биреп, үзенә йөрәгә ярысып тибә. Акбүзгә бер-бер артлы узып китә башладылар. Ул гадәттәгечә ин ахырга калып килде. Юк, Акбүз әллә ничек башкача. Нишләптер юлдан читкә тайпылды. Шамил, аны чыбыркысы белән сыйлады. Зөлхәбирә үзен көчкә тыеп тора. Әйтерсез, ул камчы үзенә килеп төшә, йөзен чыта. Күзләре белән «Кыйнама!» дип ялвара. Нидер бар монда, Зөлхәбирәнең йөрәгә сизә. Көтелмәгән хәл булыр кебек. Акбүз башын кискен чөя дә чөя, өзлексез тыпырдый. Бераз тынычланган, яшьлек дәрте уйнап торган юртаклар, майданга керделәр. Һәркем атларга мөкиббән. Зөлхәбирә өзгәләнгән генә: сәхнәдә ташлап булмый – мөһим вакыт – жиңүчеләрне бүлөкләү. Үзе дә Акбүздән ким тасырдамый – Акбүз өчен борчылып, аны да күзәтергә өлгерә. Жиңүче атлар майдан әйләнәләр. Өзлексез баш игиләр. «Менә күрдегезме – гасырлардан килгән гореф-гадәтләрне дәвам итеп, сезгә бәйрәмчә кәсф өчен юртып килдек», – дияләр төсле. Зөлхәбирә артка борылды: Акбүз жиргә тезләнде, аннан ятты ук. Зөлхәбирә арбадан сикереп төште. Туфлиен салып, яланаяк Акбүзгә таба чабып китте. Ак күбеккә баткан Акбүз авызыннан ак күбек ага.

– Яткызмагыз, ничек тә аягүрә бассын! Янып үлә бит! – ди авылдаш агай. Шамил, теләр-теләмәс чыбыркысын сызат...

– Кыйнама! Акылсыз түгел бит ул, димәк, житешкән инде...– ди кайсыдыр.

– Акбүзкәем! Үлә күрмә! – Зөлхәбирә үзен тыя алмый, елый. Аны кемдер беләгеннән читкә таба тарта. Акбүз кызганыч итеп карады да, бер тапкыр алгы аякларына тезләнеп басарга тырышып карады, тик кабат авып китте. Аз гына ятты да күзләрен ачмаска япты. Зөлхәбирә елый-елый яулыгын да Акбүзгә бәйләде һәм ул да юртак дуамаллыгы белән чабып сәхнәгә менеп китте. Бөтен дөньясына рәнжеде. Нигә авырган атны чаптырган Шамил? Катнашмаска иде!..

Үзе Сабан туен алып барды, ә уйлары Акбүздә иде. Атны тиз арада кеше күзе күргәнче, Чишмәлек тирәсендәге ермакта трактор арбасына авыштырып керттеләр дә, алып киттеләр. Сәхнә биеклектә булганга, бу хәлләр ана яхшы күренде, ә мәйдан тирәли жыелып баскан халык бу хәлләрдән бихәбәр иде. Әйтерсең, гомер буге балантаулылар йөргән сукмактан Акбүз исемле ат кадәр ат – эш аты йөрмәгән, аны күрмәгәннәр. Халык шат! Бу хәлне күргәннәре дә инде көр күңелдән бәйрәм итәләр. Нидер дәрәс түгел бу жиһанда!

Йә, Зөлхәбирә, синең эшен шул, авылдашларың шулай шат-көр күңелле булсыннар! Онытырга тырыш! Салкын акыл бар вәжүден яулады. Халык көйләренә тезмә башкарды. Үзе жырлый, үзе күзәтә. Суфия комиссия тарафларында, Закир Надирович янында бөтерелә. Нигә монда түгел ул? Ул түгел идеме соң, комиссия алдында, бер Зөлхәбирә белән генә Сабан туге алып барырга җаваплылык алудан тайчынучы? Барлык эшене бер Зөлхәбирәгә тапшырган түгелме соң? Чишмәлек буге Сабан туге Балантау халкыныкы, авыл мәдәнияте кемнеке? Кем мәдәниятне ярата – шуныкы, әйеме, Закир Надирович?!

Зарланасыңмы, Зөлхәбирә? Син Закир абыңа бер тапкыр зарланган идең бит инде. Авыл советы башлыгын күз карашы белән эзләп таба, әнә шулай эчтән генә сөйләшеп ала Зөлхәбирә. Ә теге юлы:

– Бу мәдәният Балантауга кирәкме? – дип сорады ул аннан.

– Сина кирәк ул, беренче чиратта! Ул синең сулышың, синең ипиң ул! – диде тапкыр Закир Надирович.

Ах! Ничек тыныч, матур, зирәк хәл итә, әйеме? Сарык та исән, бүре дә тук. Ә нәрсә дәрәс түгел?! Мәдәният Зөлхәбирәне, әйе, сулата, ашата... Ә Суфияны? Аны Минвәли яшәтә... Нигә аңа мәдәният? Мин беләм сине, Закир абый! Әйе, ярашу синең өчен яхшырак! Ә Зөлхәбирә эшен яратудан дөрләп яна. Ташлый алмый – булдырганча барысына да өлгерергә тырыша. Әмма бик арий бу Зөлхәбирә исемле эш аты. Мин дә Акбүз кебек янмаммы икән? Аңлыйм ла, Акбүз урынына да бит башка эш аты булачак. Ә иртәгә, вакытлыча гына, чыгымлаган атны да жигеп торырлар. Тормыш дөвәм итә, Сабан туге да үз уңаена гөрли.

## Ябылган ишек

Алтын көз килде табигатькә. Жиһанга моңсулык инде. Баланлы тавының агач-куаклыклар хуҗа булган ягына сары ягылды. Авылның иң кырий урамы турысы ул! Зөлхәбирә шул урамда яши. Нәрсәдер үткән, китеп

бара дип аңлаган халәттәнме икән бу моңсулык?! Кышлар килеп, язлар да житәр. Кабат жәе дә килә ләбаса. Адәмнең жәйдән китәсе, яшеллек белән сабуллашасы килмәү шаукымыдыр ул бәлки? Ә бәлки булганны югалтасы килмәүдер? Балантаулылар Чишмәлек ягына барып, Баланлы тавының янар жимешләре – баланнар да жыеп кайттылар. Зөлхәбирә дә әнисен искә ала-ала күп итеп жыйды. Инде күптән бу юлдан сыер савучылар да, малларга ризык ташучы трактор-машиналар да үтми. Кайчандыр тезелеп торган жиде ферманың нибары берсе кукраеп утыра. Халык анысын сүтеп, кирпичләрен ташырга шүрләде бугай. Анысында мәчет төзелгәнче гает намазларын укыйлар иде бит. Бу яklar тып-тын калган. Зөлхәбирә тау өстеннән Чишмәлек ягына озаклап карап торды. Барып карыйсы, бер генә уч су уртлыйсы килде. Челтерәп акканын ишетмәс ишетүен, ерганаclардан ерганаclарга ашыга-ашыга агуын карап ләззәтләнсә дә, бик риза үзе. Зөлхәбирә вакыт житкерә алмый. Нигә ике көнгә бер төн генә булмаган икән ул? Шулай дип уйлаган чаклары күп аның. Арт бакчасында күп итеп бәрәңгесен үстерде, берәмләп карап тутырып, базга урнаштырды. Бу базга гомерендә якын килмәс кебек иде ул. Тормыш ул туктаусыз дәвам итә, ә күп нәрсә үз урында кала икән.

Жиләк-жимеш бакчасында жирне көздән казып калдырырга булды. Быел да күп уңыш алды, берсен дә әрәм итмәскә тырышып, салатлар, компот-варенье ясады. Ашап бетерә торган түгел, шулай да, Аллаh биргән нигъмәтне жыймыйча калдыра да алмады. Хәбирнең тау арты авылында яшәп ятуын белә. Рәнжеми ул туганына. Аның күңеле рәнжи белми инде, вакыты белән бары әрни генә. Димәк, хатынын ярата, гаиләсен саклый ул.

### Кирәкме син?

Зөлхәбирә эштән киткәннән соң беренче тапкыр үзәк урамга чыкты. Мәдәният йорты буен урады. Иртә язда Рамил белән, известкә сары төс кушып, жайланмадан сиптереп, төсен яңартып жибәрәләр, нигезен куерак төс белән буйыйлар иде. Кояш кебек булды бу дип куана иде Зөлхәбирә. Бина «сизрәгән күлмәге» белән бик моңсу утыра кебек тоелды аңа. Мәктәпкә Зилә янына сугылды. Барлык эшләрен читкә куеп, жылы кабул итте. Кешелекле кеше, нинди генә вазифа башкарса да, якыннарына вакыт таба. Күңел ризалыгы кичерде Зөлхәбирә. «Бер минут вакыт юк!» дигән жөмләне эш урынында ничә тапкырлар ишетте икән ул үз гомерендә. Хәлләрен кат-кат сораса да, ул өйдәге хәлләренң барын да Зиләгә белдертмәде. «Бик күрәселәре килеп тормый инде», – дип кенә әйтеп куйды.

– Күпләренң кеше күрәсе килми, Зөлхәбирә. Хөсетлек көчле. Китсәм, шушы коллективта кемнәр шатлана-шатлана алкышлап калачагын яхшы беләм. Әмма мин шушы вазифада үземә йөкләмә алганмын икән, үтәргә тиешмен. Беркемгә дә үпкәм юк. Һәркемнең бу дөньяда үз юлы, куйган максаты бар. Минекә мәгариф булса, синекә мәдәният иде. Икебез дә шушы авыл халкы өчен хезмәт иттек. Кемнең хезмәт юлы кайчан тәмамлана – бер Алла гына белә. Борчылма, син үзеңнән якты эз калдырдың, дускаем. Горурланырлыгың бар! Син киттең – Балантау мәдәнияте жан тәслим кылды. Ә бит күпчелек, Суфияның кызган ташына хуплаулар сибеп,

куана-куана каты итеп кул чапканнар иде. Ясин чыкты Суфия. Күргән кеше күрдә – авыл сәнгатен бары син тотып тора идең. Горурланып йөр! Бик бирештең, дускаем.

– Булган – беткән. Пәрдә төште. Мәгълүм рус халык әкиятә ахырындагы кебек: «И я была, мёд пила...» дигәндәй, мәдәнияттә мин дә булдым, татлы балын мин дә тәмләдем. Татлы дигәнем дә ачы, агулы булып чыкты... Эшне генә түгел, сәламәтлекне дә югалттым шул, Зилә. Ә югалтулар...

– Синең колагың начар ишетә, башка берәү башкача тилмерә... Тауга карап, тау булып булмый дигән гыйбарәне ишеткәнәң бар бит инде... Ризалашырга, авырлыкларга түзәргә туры килә. Син үзең генә дип уйлыйсың... Минем дә аякның сөягенә тимер беркетергә әйтәләр. Икеләнеп торам. Күп акча кирәк. Борчый. Операция ясатмас идем, тагын да начаррак булу ихтималы бар...

Зөлхәбирә гыйбрәтләнеп, Балантау буйларын әйләнеп, Чишмәсу юлы буйлап урап, тынычланып кайтты.

Зөлхәбирә өенә уйланып, сабак алып, берәз күңел күтәрәнкелеге белән кайтып керде. Баздан пешереп куйган баланын алып менде. Шундый әйбәт сакланган. Бертөрле жиңеллек белән житез генә балан пирогы пешереп алды. Алгы як ишек ябык иде. Тукта, Зөлхәбирә! Бергә яшисе! Талашып, ни үзгәртәсең?! Чәйгә чакырыйм! Ишекне жиңелчә шакады. Колакларын сагайтып тыңлады. Бер аваз да ишетелмәде. Әкрән генә ачты. Ишек ачуы белән авызы да, күзләре дә ныграк ачылды. Маша икона каршында иде...

Әйтерсең, колак төбәндә чәйнек кайный. Аны сүндерүче юк. Ул бертуктаусыз сызгырып кайный. Ә юк, ул кайнап утыручы чәйнек түгел, ул Зөлхәбирәнең колагы чыңлый икән... Абау! Уяу! Зөлхәбирәне калтыравык биләде.

– Хәбир! Мин китәм! – Зөлхәбирәнең бите күзгә таба тартыша.

Хәбир башта, коточкыч кыяфәتكә кергән туганын күрәп, житез генә торып утырды. Аннан эшнең нидә икәнән аңлап, үзен эрерәк тотарга тырышып, торып басты һәм аңламаган кыяфәт ясап кабатлап сорады:

– К-китәм? К-ка-кая?!

Өй түрәннән, икона тарафыннан әүвәл шат көлү авазы яңгырады:

– Хәбирчик! Кияүгә китә, еңдә кая?

Зөлхәбирә Машага жан рәнжүе белән әрнеп карады һәм шул мизгелдә күңеленә ургылып кергән нәфрәт белән:

– Сиңа түгел, Хәбиргә әйттем! – диде.

– Ну и что? То мин җавап бирәм, то ул – барыбер түгелме? Без бит икебез бербөтен!

Зөлхәбирә белә! Моның ише белән сүз ишәйтә торган түгел! Ул газиз туганына, соңгы өметләрен баглап, ялварулы караш белән карап тора. Китүен тели?! Зөлхәбирә яхшы аңлый: эндәшмәү шуны аңлата. Хәбир, ул көткәнчә генә эшләмәде шул, башта күлмәк изүен аерды, аннан шәрә күкрәген төя-төя әйтеп салды:

– К-кит! М-мин-дә б-бер г-генә йө-йөрәк! О-о-лак б-бе-бер ж-ж-жиргә! Т-туй-туйдырдыгыз! Я-яшәргә т-тынычлык юк!

Зөлхәбирә, Хәбирнең жан ачуы белән әйтелгән бу сүзеннән түгел, үзеннән куркып, аш-су бүлмәсенә чыкты. Ун ел мәктәптә бер партада

утырып, бер йортта кырык ел яшәп бу кадәр түгел, игезегенә аз гына да тавыш күтәргәнән, гайре табигый булмаган гамәл кылганын һич тә күргәнә булмады аның. Хәбир дә, Маша да аңа иярделәр. Әйтерсез, кунак озаталар. Зөлхәбирә, рәнжүле карашын төбәп, бертуганы йөзәннән ниндидер сыйфатлар эзләде. Ә аның чыраенда аз гына да шәфкать юк – ваемсыз кешенекә сыман жансызлык. Шул ук вакытта тирән яралы ерткыч кебек гажиз дә... Яхшы белә Зөлхәбирә, игезәгә киеренкә хәлдә, шуңа каты тотлыга да.

– Китәм, дия генә, китми ул! Хәбир! Китәм дигәндә, китәсе жиренә илтәп кайт, бар! Аха-ха...

Таш багана булып, идән уртасында Зөлхәбирә Хәбиргә карап басып тора. Сыны гына түгел, күңелә дә таш. Тоташ таштан торганга – хәрәкәтсез. Бары күз яшенә манчылган керфекләре калтырый, ара-тирә бите тартыша, үзә генә сизгәнчә күз алмасы селкенә.

– Т-туйдырдыгыз с-сез м-мине! Ту-туган-нан бе-бирле б-б-бер р-рәхәт к-күргән юк! – Игезәк сыңары янында гына торган урындыкка типте. Маша куркуыннан чыелдап кычкырып жибәрде. Урындык стенага бәреләп, кире идән уртасына атылды. Өстәлдә суынып та бетмәгән балан бәләше. Ризыкның хуш исе аш-су бүлмәсеннән өйгә таралган. Утырыгыз, дигән сыман күзләргә иркәли. Әйе, бу йортта аш өстәле астында гел өч кенә урындык булды. Шул өчтән артмады, кимемәде дә. Һәркем үзенекенә утырды. Маша килгәч, әниләренекә аңа булды. «Кирәкме син монда, Зөлхәбирә?» «Таш сын»га жан керде. Күкрәктә нәрсәдер сулык-сулык килде. Аннан әрни башлады. «Кит, Зөлхәбирә!!!» – диде эчкә аваз.

Ул төз гәүдәсен аз гына да йомшартмыйча кырт борылды. Элгечтән җиңелчә курткасын кулына алды да, ишекне киң итеп ачып, чыгып китте. Капкадан да чыкты. Тик кая барырга соң? Кая?! Капка баганасына сөялде. Әкият дөнәясы түгел шул бу. Гөлчәчәкне абыйсы урманга илткән... Аның җиңгәсә әйбәт булган бугай. Зөлхәбирә, капка баганасына сөялде, әкият искә төшерергә теләмәгән иде. Яшен тизлегендәгә уйларны иярләп бетереп буламы дигән?! Әйе шул, әкиятләрдә урманга китәләр... Бәхетсез язмышлылар... Әкият булса ни бу тормыш, чын булса ни – кит! Баланлы тау чытырманлыгына! Бөтенләй югалсаң да, таман гына! Зөлхәбирәне акылы түгел, ниндидер хис иярләп йөртә. Чарасызлык хисе! Мәгънәсез хис! Нәфрәт, әрнү, кимсенү, үртәлү, бергә укмашып, акылны чорнаган, җен өермәсә кебек чамасыз хисчән уйлар әйләнә дә әйләнә. Чү, ярсый төшәп, кызулап атлап китте түгелме? Зөлхәбирә чабулуй, Зөлхәбирә йөгәрә, йөгәрә... Чишмәсу ярына килеп житкән... Кояш баешына карап йөгәрә. «Кирәкме син?..» Кайтавазмы бу, кайта-кайта, колак төбәндә зыңлаган тавышларга кушылып туктаусыз яңгырый?! Шул сорауга җавапны эзләп йөрешә бәхетсез жанның! «Кояш тау артына качмакчы... Мин дә шунда тәгәримче?!» Йөгәрә дә тукталып кала, йөгәрә дә кабат туктала.

– Ни ди? Туганнан бирле рәхәт күргән юк, диме? Син туганда мин дә туган!! Син күргән кыенлыкны, хәсрәт ачысын мин дә татыган... – Үпкә-сапкалы уйлар әрепләшә, аңы туктаусыз Хәбир белән әйткәләшә: – Мин нинди рәхәт күрдем соң?! – дип, изү аермыйм лабаса...



Зөлхәбирә туктап калды. Каршында – Баланлы тау. Мең дә беренче мәртәбә үз-үзенә сорау бирде:

– Кирәкме ми-и-н?..

Тауның чияле итәге чамасыз киң иде. Моңарчы күп вакыт төшенке тавыш белән сөйләшкән Зөлхәбирәнән, йөрәк әрнүе дә кушылганга, тавышының көчле чыгуы булдымы, әллә аваз салырга комачаулаучы киртәләр табигать кочагында булмагангамы – авазы яңгырап еракларга, жил уңае белән Баланлы тауга таба китте. Әмма жиһаннан көтелгән җавап кайтмады. Зөлхәбирә, ике кулы белән күлмәк изүенә ябышты. Әйтерсең, җавапны шуннан йолкып ала:

– Кирәкме син бу дөньяга-а? – Тавышы ачыргаланып, күкрәк түрәннән чыкты. Зөлхәбирә дөньясы монда да туктаусыз жил кебек гүелдәде, кыңгырау сыман чыңлады, елан булып ысылдады:

– У-ү-ү-ф-ф-ф-ч-ч-ч-с-ш-ш, щ-ц-с-с-с...

Ул, җавап көтеп, озак кына Баланлы тауга карап торды. Кояш баешында кызарып киткән тау бите күңелен алгысытты. Әмма ул бу хәлләрдән чыгу әмәлен тапмагач, нишләгәнән дә аңламастан, күзләрен тауга төбәп, тагын йөгереп китте.

И-и, акылсыз түгел лә, белә! Тауга табан чапмыйлар, ашыкмыйча җай белән менәләр. Юк, Зөлхәбирә бара икән – барлык мөмкинлекләрен эшкә жигеп, алга бара, юк икән – юк! Биеклектән шүрләп тауларны урап уза торган түгел шул, ул түгел...

Күңелдән китмәвеме, кайтаваз сыман һаман бер жөмлә әйләнә дә кайта.

Шушы сорауга җавап таба алмавыннан гажизләнә, үзен белештермәс дәрәжәдә йөгерергә мәҗбүр итә Зөлхәбирәне.

Яшел үлән каплаган алдавыч чокырларга төшөп, тигез җирдән күтәрелеп торган ташлы каты түмгәкләргә сөрлегеп, тигезлеген югалтты; үскән чия куакларының бөгөлмәс карт ботаклары киёмнәрен йолкып алды, кырык яше тулганда да әле беркем кагылмаган саф тәнән тырнап, жәрәхәтләне. Күлмәге ерткалануны түгел, тәне сыдырылуны да тоймады Зөлхәбирә. Бар вөжүден үзен кирәксез тою хисе биләгән...

Тау итәге сөзәк. Сөзәк булса да, үргә каршы йөгөрү җиңел түгел. Тауга таба чапкан саен сорауга җавабы да, әрнүле аваз булып, тау итәгеннән аска тәгәри сыман:

– Кирәкме син! Беркемгә дә кирәкмисең!

Сулуы капты, тавышы гырылдап чыга, ләкин туктыйсы килми. Чарасызлык аңлаешсыз гамәлгә әйди. Ник йөгөрә? Ник? Кая йөгөрә? Белми. Ул бары үртәлүдән җаны үрсәләнүен белә.

Йөгөрү дигәннән, мәрхүмә әнисе кызының житез атлап йөрүен, ара-тирә чабулап ашыгуын өнәми иде. Уенын-чынын бергә кушып, орыша иде: «Мәктәпкә баруыңны артыңнан карап калам. Хәбир малайлар белән салмак кына атлый. Ә син жигелгән байталга ияргән тай кебек нигә чабулуйсың, матур гына атла-а!»

Матур гына атлап яшәп булмады шул, әни! Бик иртә аерып, бакыйлыкка күчтең. Өйрәнмәгән килеш тәртә арасына керттең. Син түгел! Син түгел, язмыш шулай итте!

«Һи, әни! Син минем клубка эшкә баруны күрмәдең. Сәхнәдән халык

күнеленэ ирештерэсе ижади бөөк омтылышлар жирдэн йөртмөдө... Исэн булып, йөгөрө-чаба эшлэгэнемне күрсэн, тагы орышыр иде. Барын да аңлаучан эни булсан да, мэдэният дигэн серле дөнъяны син дэ аңламас иде...»

Зөлхэбирэ алагас зур ташка абынып егылды. Күкрэк турысы ташка бэрелде булса кирэк – мизгел эчендэ авырту тойгысы күнелен билэде. Авырткан жирен кулы белэн ныклап кысып тотты. Йөрэк дөп-дөп тибэ. Күнел эрнүенэ авырту газабы кушылды. Аңын уятып, башына «нишләвем бу?» дигэн уй йөгөрдө. Күкрэген учи белэн тотып, жиргэ жайлап утырды. Кичке эңгер төшсө дэ, үрдэн авыл яхшы күренэ.

Ничек кайтып керэсэ ди анда?! Бу үзэнлектэ кеше күнелендэ миңа урын юктыр! Акрын гына борылып, Баланлы тауга карап басты. Тауга менеп, моңарчы эллэ ничэ тапкыр күнелдэн сөйлөшкөн Ходай белэн кара-каршы очрашасы килде. Өйө шул, нэни чагында энисе аңа: «Аллаһы Тәгалә галәмдә, кайдадыр – күклөрдә ул!» – дигэч, алайса нигэ күренми дип аптырата иде. Башка аптыратмасын диптер: «Тау каплап тора аны, кызым, лэкин ул безне күрә, без генә аны күрмибез!» – дия иде. Төннөрөн, тэрэздән күренгән шул тауга менеп Ходайның үзен күрәсе килеп, йокламыйча ятканы күп булды Зөлхэбирәнәң. Кечкенәдән шундый хыялый иде, үзе кечкенә булса да, хыяллары зур иде. Ө аннан, аннан үстө, аңлады... Зөлхэбирэ энә шул чакларын искә алып, киң итеп сулап куйды. Нык фикергә килде:

– Тау башына менэргә!!! Якынак торып, Үзеннән сорарга! Кирәксез булсам, үз хозурына алуын үтенергә!..

Инде ул йөгөрөп менми, ныклы адымнар белэн, ашыкмыйча, максатына таба бара. Караңгы төштө. Кояшны офык кызыллыгын алган тау башы алыштырды. Кояш баюы аны куркытмады, киресенчә, бу уе максатына көч бирде.

Баланлы тау түбәсенә таба гына текә, э тулаем сөзөк ул. Шуңа да туры тотты юлны. Кайда зуррак үләннэргә тотынып, кайда үрмәлөп күтәрелде. Аңын ярсу көч билэгән. Каян атлавы да, кая баруы да мөһим түгел аңа. Авыр иде, эмма ниятеннән кайтмады, кире борылырга бөтенләй дэ уйламады.

Чү! Бу, бу бит – Яшьлек аланы! Шул! Өйтәм аны атлавы жиңелрэк сыман – тигезлек икән бит. Күнеленә рэхәт жиңеллек килде – туктап калды. Яшьлек аланына кул сузымы ара калган...

Зөлхэбирәнәң күнеленә тынычлык инде. Эрнүе басылды. Тик максатыннан кире кайтмады. Ул Хак Тәгаләдән теләген сорарга тиеш! Тиеш! Юк, ул бернинди хилафлык эшләмәячэк. Балачактан омтылган үргә үрмәлөп булса да бүген менә, бүген сорый, бүген жавап таба! Югыйсә, артыннан ияргән теге сорау өзлексез бимазалый.

Караңгылыкка ияләнсә дэ, ярсыну кимегәч, шомлырак була бара иде. Тау күлмәгенәң бала итәге тигезлек сыман бер яссылыкта жәелеп ята. Шуңа да. Менә шушы яссылыкка элек яшьләр уенга менгәннәр. Яшьлек аланы дип йөрткәннәр аны. Өлө Зөлхэбирәләр яшьлегендә дэ еш менәләр иде монда. Хәзер инде яшьләр чит жирлөрдә ял итәләр. Смартфон, планшет заманында, кемдер Баланлы тауны төшөрөп элгәнне социаль челтәрлөрдән карап кына да ләззәтлөнөргә мөмкин. Зөлхэбирә дэ телефоныннан карый.

Телефон? – Зөлхәбирә кесәләрен капшады. Тәсбих килеп чыкты. Ах, мин бит телефонны өйдә өстәл өстенә куйган идем... Ә нигә кирәк ул? Кем кирәксенеп шалтыратсын, кем язсын миңа? Кемнең кадерлесе соң мин?..

Уйлар, уйлар... Ярый ла үткәннәрне яңартып уйларга, хәтергә алып ләззәтләнәргә була! Әнә шушында Минвәли, яратуын телдән әйтеп, нык итеп кочаклаган иде. Элек, тере-жанлы аралашуларны интернет кысыркламаганда, Балантау авылының һәр гашыйк егет-кызлары яратуларын шушында белдергәннәр, иңгә-иң куеп, матур киләчәккә план корганнар. Тауның иң өстендә үскән юкәләр, карт наратлар, бердәнбер каен – өлкән яшьтәге элекке гашыйкларның ихлас кочаклашуларын, тәүге үбешүләрен әле дә хәтерендә саклайдыр. Зөлхәбирә Яшьлек аланына Минвәли белән кулга-кул тотынышып менгәнән һич онытмас. Айлы кичтә, яшьлек таңында бит ул!.. Әйе, Зөлхәбирәнең яшьлегә таң кебек тыйнак кына чәчәк атты да, саф сөюне тоеп, қояш кебек күңел түренә күтәрелде. Кайда гына булса да, айлы кичләр кебек серле итеп үзенә ымсындырды. Һәм... шулай гел күңел жылытасы мөхәббәт, көзгә пыскак яңгырлы көннең қояшы сыман кара болытлар артына посты. Яшьлек дәрте сүндә, хурландырып ярситты, юрган асларында шыңшытып елатты... Минвәли, аны калдырып, Суфияга өйләнгәннән соң аның күңелендә гаилә учагы кабызырлык қояш кабынмады. Бу аланга яшьләр, парлылар гына менгәнгә, бу сукмак аның өчен ябык булды. Хәер, ул гынамыни, Зөлхәбирә өчен күп ишекләр ябылды. Ялгызлар өчен күп юллар бикле бит. Гайбәт дигән камчы сызып кына тора: һәр ялгыш адымны, һәр қараңгы почмакны шымчылык итүче, һәр қыек юлны күзәтеп торучылар бар бу дөньяда. Аптырарсың, Раббының ялгызак итеп бар иткән аен, күкнең қайсы ягында ялтырап күренсә дә, гаеп табып қарамыйбыз ласа!..

«Ялгызым ай яктысында сукмак таба алырмынмы?» дигән сыман озаклап, алга таба қарап торды қыз. Қурыкмады, ул бер Раббысына ышана, аңа таба ашқына! Аланның сул ягыннан үргә сукмак күтәреләргә тиеш. Бераз атлагач, чамалау өчен башын югары күтәреп, тауга қарады. Монда эрәмәлек қиңәйгән икән шул. Таба алырмынмы? Зөлхәбирә арырак атлады һәм... аяқлары бушлыкка төшә сыман тоелды. Шулкадәр тиз булды: гәүдә нидер аша үтте, суырылып, қараңгылыкка арты белән төшеп утырды. Мизгел эчендә «үлүем шушы» дигән уй йөгереп узды. Котчыкмалы қурқыныч хәл иде бу. Ақылдан язарлык! Аңын югалтмады, әмма берни аңларлык түгел иде. Йөрәге чыгам-чыгам дип тибә. «Үлдем?!» – шулай дип уйлады. Шөкер, куллары жирне тойды. Мин исән!.. Тирә-як дөм қараңгы, күзләр берни күрми.

– Ниятемне белден, газиз Раббым, тау башына интегеп менеп торма дидеңме? Их!.. – Зөлхәбирә қычқырып еларга қереште. Қурқып, қалтыранып озак елады. Һәр нәрсәнән, елауның да ахыры бар. Тирә-якка қаранды. Шәйләнә иде инде – тирә-як балчык стена. «Қабәрәм шушы була микәнни? Башта жаным чыгып күккә ашарга, аннан соң гына қабәргә индерәргә тиешләр иде бугай. Уқығаны бар: сорау алырга тиешләр...»

Зөлхәбирә берни аңламый иде. Тилемсә сыман башына нинди уй қилсә, шуның озаклап асылына төшенеп утыра. Монда беркем юк, сорау да алмыйлар...

Абау! Чүпрәк?.. Калын... Матрас? Күзләре караңгылыкка тәмам ияләшә бара иде. Аксыл сырлы-сырлы матрас булуын чамалады Зөлхәбирә. Курку жиңелә төште. Дөньялыктан китеп бетмәгәнмен... Зөлхәбирә башын күтәрде. Өстә, ниндидер түгәрәк сыман тишектән зәңгәр күк һәм сыңар йолдыз күренә иде. Сулышы иркенәйде, күңеленә куаныч керде. Озак кына шуңа карап утырды. Кара! Үлгәч, тыпырчынмыйсың, килешәсең икән. Ө без үлемнән куркып йөрибез – куркасы түгел икән. Нәрсә булды соң әле бу?! Китеп бетмәдем микәнни? Баш очымда бүрек кадәр уентыктан дөнья авызы ачылган да, якты дөнья күрәп туймаган булсаң, күр дия төсле. Күрәп туймадым шул. Авыр булса да, яшисем килә! Бәлки бу уентыкны Ходай «яшәсен, көрәшсен» дип, үзе уйгандыр? Зөлхәбирә торып басты. Ай! Аның бөтен тәне авырта икән бит. Ә арт сан бигрәк тә нык авырта. Куллары белән капшап барды. Әйе, бу жир асты, кабер. Тик ник басып була, нигә шул кадәр зур соң бу? Аңын ярып, тауга менүе, сукмак эзләве, сулга киткәндә аяк астындагы бушлыкка таба төшүе исенә төште. Мизгел эчендә үзенә дөньялыкта булуын аңлады. Кабат уентыкка карады. Китек ай яктысында салынкы чуклы каен ботагы чайкалуын күрде. Мизгел эчендә классташ егетләр казыган штаб булуы, барысы бергә жыелып «Яшьлек» аланына килүләре, казылган баз өстенә төз ағачларны бие белән тыгызлап янәшә тезеп салулары, кызларның ағач ботаклары, мүк, төрле үлән жыеп, шул ағачлар өстенә жәюләре, аның өстенә туфрак салып таптаулары – бары да күз алдынан үтте. Йөрәк тигезрәк тибә башлады. Тән авыртуларын оныта төште. Шатланырга да, борчылырга да белмәде. Егерме ел элек казылган баз димәссең, монда кеше эзе бар лабаса: урын-жиргә туфрак коелмаган, стеналары ишелмәгән. Йа Хода, кемнәрнеңдер күрешү ятагына әверелгән ич бу!

Уйлар дөньясын гизә торгач, күзләре караңгылыкка ияләнгәч, каршы як стенада ялтыравык нәрсәләр шәйләде. Авырлык белән торып кулы белән капшады. Чү! Гирляндалар... Тукталып, аңын үткерләде. Саташмыймы? Кабат тотып карады. Дугалап берничә ағач таякка эленгән. Жир астындагы «йолдызлы дөнья» кору кемгә кирәк булган? Ә ничек яна? Нич аңламады. Капшый торгач, йомры пыяла – затлы коньяк шешәсе булса, тигез шома нәрсә ноутбук булып чыкты. Кемдер монда яши микәнни? Алайса ничек менә дә ничек төшә икән? Ул эзләнә башлады. Балчык стенага терәлеп торган нәрсә – ағач баскыч булып чыкты. И, Аллам, монда юньле кеше төшеп йөрмәс, мен тизрәк, үтереп китәр, йә мыскыл итәр. Йә, Аллам! Зөлхәбирә күңеленә чын курку керде. Каударланып менә башлады. Баскыч өч кенә басмалы. Беренчесенә баскач ук башы нигәдер тиде. Кулы белән өске катламны этте. Тик күк капусы ачылмады. Әйбер белән бастырылган микәнни? Кул-аяклар, күкрәк авызы, уң як янбашы авырта. Басып торып булмый, ул кире төште. Төшкән урынга килде. Уентыкта бер йолдыз жемелди. Озаклап карап торды. Ае кайда йөри икән? Нинди матур син, дөнья! Шул дөньяны көннәрдән бер көн үз ихтиярың белән ташлап кит инде. Нинди мәгънәсезлек! Башын чөеп карый торгач, муены арыды. Баз тар тоелды. Күкрәк торган саен ныграк авырта. Озак басып торып булмый. Тезләнә. Чарасызлыктан, йә, Аллам дип, йөзтүбән матраска капланды. Әнисе исенә төште. Берчак намаз өйрәнеп маташкан иде бит ул. Әнә шулай

сәждәгә китә иде. Иреннәрен генә кыймылдатып, башта менә шулай уң якка, аннан менә шулай сул якка башын борып, фәрештәләргә сәлам бирә иде... Фәрештәләр?! Кайда сез?! Бар бит сез!.. И-и Аллам, меңгер мине моннан, ярдәм ит! Зөлхәбирә, ике кулын күтәрәп, инәлеп сорады. Тәгәрәште генә күз яшләрә. Тавышсыз гына елап жибәрде. Аркасы белән балчыкка сөялде. Стена салкын, уйлар да салкын иде. Тормышта очраклылык булмавына күптән инанды инде ул. Нишләп була? Ничек менә алам? Әллә шушында каламмы? Куркыныч!..

Чарасызлыктан үлемгә таба ашкынып йөгәргәндә, тукта, сабыр ит, дип, Ходай мине тереләй кабер газабына төшерде. Дөнья газабыннан котыласым килгән иде шул. Күккә күтәреләп, жанымны ал дияргә өлгәремәдем, күккә ашмаган килеш – жаным-тәнем белән бергә иң әүвәл кабергә төштем. Исән килеш төштем! Моңың ние куркыныч соң? Мин бит кешеләр арасында йөгәргәндә дә күзгә күренмәс үтә күренмәле идем. Нич уйламаганда, «Человек-невидимка» киносы исәнә төште. Клубта ак чүпрәк экранда ничә карадылар икән? Тирән гыйбрәт, хикмәти әхлак-тәрбия мәдәният-сәнгатьтә инде! Тик асылы һәркемгә аңлашыламы икән? Тирән мәгънәле шигырьләре дөнья күргән саен үзенә тәмам үтә күренмәле кешегә әйләнүенә гажизләнде ул. Хөсетлек бәндәнен кешелеклеген суыра икән. Күңел күзә пычранган саен дөньяның яктылыгын, матурлыгын каплый икән. Шушы дөньяны ямьлисә килеп, күңел жылысын салганнарны яратмау хисе белән күңел шыплап тула икән. Шуның белән жирне – яхшылыктан, кешелек дөньясын – игелектән, күңне сафлыктан мәхрүм итәбез икән. Их, инсан! Нинди аерма бар, бу караңгы чокыр белән якты дөнья арасында? Һәркем үз күңеленнән чыгып дөньяга бага икән. Кем өчендер бу дөнья шулкадәр кара төсләрдә һәм шушы чокыр кебек тар, ахры. Ә кояш ул – һәр жан иясенә дә тигез карый, ник язмышлар тигезсез, төрледән-төрле?!.

Кирәкме син, Зөлхәбирә? Бу сорауның җавабы табылды түгелме:

– Мин бит үземә үзем кирәк! Якты дөньяга, нинди булуыма карамастан, яшәргә килгәнмен. Юк, мин яшәп туймадым! Мин үземә үзем кирәк! Минем әле бу дөньяны сафлыкка чакыручы күп шигырьләр, җырлар иҗат итәсем бар! Күңел дөньясын нурландырган пьесалар язасым бар! – Ул ашыга-ашыга, һәрчак кесәсендә йөрткән тәсбихен кулына алырга теләде. Караңгы төннәр юлдашы – монда да аның күңелен яктыртырга тиеш. Тик гәрәбә-тәсбих дүрт кесәсенә берсендә дә юк иде. «Их, төшәп калды микәнни?» – дип, аяк астына карады – яктылык күрмәде, куллары белән жирне капшады – тоймады. Зөлхәбирә, күңелсезләнеп, стенага сөялеп утырды.

– Караңгылыктан жаның куырылып, үзәң дистә еллар яктырткан мәдәнияттә кирәксез булып калганда сиңа яшәү көче каян үрләде? Әлбәттә, китаптан. Матур әдәбияттан лабаса! Мәдәнияттә рухиятемә яктылык киселгәч, жир йөзәндәге тагын бер яктылыкка – шигърияткә үрелдем. Үрелеп кенә калмадым... Интернет аша кешеләргә яктылык чәчтем. Үзем дә жылындым, кешелек дөньясын да сафландырдым. И, Аллам, шөкер сиңа! Мин бит кирәкле кеше икәнмен. Кичер көфер уйларым өчен! Кимсенүдән – чарасызлыгым, читтән жылы караш эзләвем булган ул! Читтән эзләү зур ялгышлык булуын белә дә идем бит... Их, ялгышабыз да соң! Чиксез яктылыкка омтылып, дөньяга иңгән

беренче китап – Коръэнне кулыма алып, үз телемдэ укып чыга алдым, э үзем барыбер ялгыштым. И, Раббым! Аны укыгач, энием гэрэбэсен учыма алудан да ныграк карашым яктырган иде, үзем тынычланган да идем. Пэйгамбэр юлын аңлаган хэлдэ дэ, үртэлөп, ялгыштым. Бик ялгыштым. Зөлхэбирэ, башын күтөрөп, уентыктан күккэ карап, үзен битэрлэде...

Кинэт жир өстендэ өн ишетелде. Эллэ тоелды гынамы дип, Зөлхэбирэ күзлөрөн чытырдатып йомды, бөтөн булмышы белән тыңларга кереште.

– Йэ инде, сабыр ит элэ. Кирэк-ми-и!

Дөрөс ишетте! «Кирэкми?!» Хатын-кыз тавышы!

Зөлхэбирэ югалып калды, бер калкынды, бер утырды.

– Нэрсэ, кирэкми дигән буласың? – ир-ат тавышы!

Яңгыравык көлү ишетелде. Яшь кыз көлүе! Зөлхэбирэнең йөрөгө канатланды. Сикереп торды, бер адым атлады һәм нигәдер басылды: чытырт иткән тавыш чыкты. Зөлхэбирэ буш пластик шешэгә басуын аңлады.

– Ай-й! – дип чыраулап кычкырды кыз. – Нэрсәдер чытырдады анда...

Баз тоткыны куырылып килде. Тын алырга куркып, һәр авазны йотардай булып, тыңларга кереште. Өстэ дэ тынлык урнашкан иде. Бераздан:

– Коры ботакка бастым бугай мин, курыкма! – диде егет.

– Уф, шулай дисәң генә.

Кыз барыбер нидәндер шикләнә иде. Телефоны белән тирә-якны яктыртты. Жирдә бер сөям озынлыкта аксыл яктылык шәйләде. Иелөп алды. Табылдыкны телефоны белән яктыртты.

– Әй, карале нинди роскошь.

Егет тэ гэрэбэлэрне кулына тотып, капшап, бармаклары аша шудырды.

– Чугы да бар очында. Кыска тэсбих ич бу! Әбинэң дэ бар иде. Син әйтмешли, затлы нэрсэ бу. Тэсбихлы бабайлар да бу тирэдэ йөри микәнни, аха-ха... Мә, сал кесәнэ, кире ыргытырга ярамас, изге нэрсэ.

– Хажэт иде! Алтын цепочка бүләк итәм дидең, онытма!

– Әйттем бит, булыр! – Егет табылдыкны кесәсенә шудырдып, кызны үбэргэ үрелде.

– Кара элэ, нигэ син шалашны гына рэтлэмәдең? Иштелэр дидең дэ янадан кораштырасың килмәде. Штабта барыбер куркыныч! Үрмәкүчлэ баз бит инде ул, ни дисәң дэ...

– Мин булганда, курыкма син! Дөрөсрэгэ, без икәү булганда, бер чокырда да куркыч түгел. Безнең яратышуга алар, үзлэре үк куркышып, почмакка посалар.

Ихахайлап көлделэр дэ тагын тындылар.

– Ух! Шәпски үбешәсең син! Тукта, тагын бер генә!

Тынлык... Зөлхэбирэ салкын жиргэ терэлгән килеш кызу ут өстендэ яна. Шыбыр тиргэ батты. Тэмуг?! Зөлхэбирэ оялу газабы кичерде.

– М-м, йэ, булды! Нигэ каршы тора алмыйм икән мин сиңа? – Кыз дорфа гына егетне үзеннән этэ төште.

– Яратасың, Софья, яратасың!

– Софья түгел, Сафия дип, матур итеп әйт!

– Софья матуррак яңгырый. Шушы төннэр өчен мин көннэр озын төн көтәм, кая басканымны белми, ашыгам, Софья, әй, Сафия... Әйдэ, төшәбез,



түземем бетте. Анда сюрприз! Шалашта каты дидең, базда пычрак дидең. Матрас алып килеп төшердем, көндөз.

Зөлхәбирә өнсөз калды. Үлсәң, яхшырак иде бит!

Егет кызны баз авызына таба әйдәде. Башка чакта җитез генә төшкән кыз, бу юлы үзе дә аңламаган ниндидер көч тәэсирендә, базга төшәргә базмыйча, таптана иде. Зөлхәбирә оятыннан кызарды. Төшмәгез дип кычкырасы микәнни? Тукта, аның монда булуын авыл халкына җиткерсәләр, анасы Суфия, кырык төргә әйләндереп, кеше көлкөсә ясаячак. Тоткын ике ут арасында бәргәләнә. Йә Хо́да, каян төшә соң болар монда, һич аңлашылмый.

– Төшкәндә яктыртып торырсың!

– Каниш! Китеп тор кырыйгарак! Люкны шудырам. Белсәң! Безнең бүгенгә төн серле булачак! Матрасны гына әйттем. Анда шәпский интерьер. Иске ноутбук та ята анда. – Егет телефонын алырга теләп әле бер, әле икенче кесәсен капшады.

– Ноутбук? Юләр!..

– Читләргә дә карыйбыз!

Яңгыравык көлү бу чокырны каберлектән аеручы бер дөньяви шатлык иде. Тик бу көлүдә пычраклык, сантыйлык сытылып чыга. Зөлхәбирәнең барлык самими күзәнәкләре дөньялыкка кайтты. Кешеләр арасында яшисең икән, хәйләсез булма! Шунсыз берни хәл итеп булмый. Оят, имеш... Кемгә оят, әй, Зөлхәбирә! Кирәкмәс җирдә, икәве генә күрергә тиеш булган урында үзеңне өченче дип күрдең дә гөнаһлы кеше сыман кызардың! Гөнаһ! Әйе! Болар бит никахсыз! Зөлхәбирәнең битләреннән бөрчөк-бөрчөк тир ага...

Йә, Алла! Адәм белән Хава заманында күкләрдә башкарылган бу гамәл. Шунның өчен гөнаһлы булып, җиргә төшерелгәннәр. Нигә җир астына да төшәләр-ә-р?! Адәм баласына җир йөзөндәге никахлы хак ләззәт кенә җитми микәнни? Йә, Аллам! Гөнаһлыларның гөнаһына шаһит булып торыргамы? Зөлхәбирә күңеленә чамасыз ачу, ныклык килеп керде. Ул, үзе дә аңламастан, баскычка килеп тотынды. Шул мәлдә баз авызы кадәр ай яктысы – күк йөзә күренде.

– Софья! Карале, кесәдә телефон юк бит, төшөп калганмыни соң ә-ә?

– Кесәңдә идеме?

– Әйе!

Зөлхәбирә, ни булса шул була дип, баскычны үзенә таба тартты. Ул җиңел генә урыныннан кузгалды. Күңелгә сөнеч тулды, күтәрәп, кырыйга алып куйды һәм кабат ялгыш пластик шешәгә басты.

Тынлыкны ачыргаланып кычкыру һәм шап-шап килгән аяк тавышлары ярды. Аңлады Зөлхәбирә! Болар бирегә башка килмәячәкләр иде. Зөлхәбирә, баскычны куеп, баз авызыннан дөнья авызына күтәрелде. Тынчу баздан чыгу белән, йотылып, салкынча саф һаваны сулады, бихисап йолдызлы күккә карап хозурланды. Мин яшим! Нигә жиһанга кычкырмаска!

– Мин яши-и-им!!!

Юк, яшәгәнне кычкырмыйлар, шыпырт кына яшиләр!

«Якты дөньяда яшәү үзе бер бәхет!» – Бу сөнечле уйны кичерергә, тормыш мәгънәсен аңларга инсанга караңгы чокырга төшүләр кирәк

микәнни? Саф күз яшьләре битләре буйлап тәгәрәде. Бу яшьләр инде әрнүле, кимсенүле түгел иде. Бу янадан туып дөньяга килү иде.

– Мин исән, газиз Раббым! Кичер көфер уйларым өчен! Яшибез син язган гомерне, көрәшеп яшәрбез! Кемнәр, нинди максатлар белән генә йөрми бу дөньяда?! И Аллам...

### Туңмы минем йөрәк?!

Хәбир үзен тунган кебек хис итә, эмма өстенә ябарга уена килми – шомланып, кузгалмыйча да ята бирә. Әле аның берүзе калганы юк иде бу йортта. Унжиде яшендә тулаем ятим калса, Зөлхәбирәсез Черёмушкада яшәвен, ике ел армия хезмәте үтүен исәпкә алмаганда, бер генә көнне дә, бер генә төнне дә аннан башка кичергәнә булмады. Нигә соң әле нәкъ шушы мизгелдә хатыны түгел, туганы исенә төште? Инде төн уртасы үтте, ә йокының килергә исәбе дә юк: күзләр шыр ачык, зиһен дә... Житмәсә, үткәннәрне барлата. Таң атуга таба барган төн. Офыкка аз гына алсулык иңә. Ул яткан караватның сул ягында тәрәзә. Бу караватта ул өйләнгәнче Зөлхәбирә йоклады. Бакчадагы сирень куагы көмеш айның нурында коена. Китек айның нурлары аның аша тәрәзәдән кереп, башта Хәбирнең күзенә, үзенә төшә, аннан жиһазларны шәйләтерлек итеп, өй эченә уза. Бу йортта йоклый алмыйча ятканын хәтерләми Хәбир. Маша шушы түр якка, түр почмакка икона урнаштыргач, аның йокысы качты. Төннәрен шул якка карый да әнисенең борчулы йөзен күргән кебек була. Жанни тынгысызлык биләп ала: әле бер якка, әле икенче якка боргаланып, төнне чыга. Аннан алып постырырга ничә талпынды?! Ләкин ул Машаның китүен теләми.

Элек, уянып киткән чагында, бу бүлмәдә уч төбе кадәр генә яктылык күзенә чагыла иде. Ул сервант эчендәге аяклы бәллүр фужер эчендә һәр төн янды. Хәбир аны жирдән жыеп алып кергәч, Мәдинә карчык юып биргән көнне генә кызыксынып, кул фонаре белән яктыртып, юрган астында «яндырып» ятканын хәтерли. Аннан... армиядән кайткач, кулларына алып, әнисен искә төшерде. Ул көнне күңелә йомшап, күз яшьләре аша карагангадыр, көчлерәк яктырды шикелле. Озак кына учларына кысып тотты. Сагынган иде. Гәрәбәне түгел, әнисен өзәлеп сагынган иде. Армиядән кайтып керү белән әнисе, шул муенсаларын балкытып, кочагына алып кебек иде. Тик андый хәл булмады. Гәрәбәне шул көннән кулына тотмады да Хәбир. Ут сүндереп яткан чагында күзенә чалынды, ә ул йокыдан торганда инде яктыра, гәрәбәләр «күренми» иде.

Черёмушкада яшәгәндә Настя әбинең почмактагы иконасы, ярты төндә уянып китсә дә, тынычсызлыгый иде. Аннан ияләште, игътибар итмәскә күнде. Ул йорт бит аныкы түгел – шулай булырга тиеш дип тынычланды. Ө менә чиркәү тавышы йөрәгенә ярамады. Күңеленә шом керә иде. Түр почмакка – әтисе белән әнисе фотосурәтләре урынына биредә дә чиркәү ясап куйгач, күзләреннән очкын атылган кебек булды шул. Маша алдан кисәткән иде: «Черёмушкadan кайтырга күндем, әгәр куйдырмыйсың икән – сиңең белән яшәмим, китәм», – диде. Юк, ниндидер рамкалы сурәт куйганы өчен генә хатынсыз каласы килми иде аның. Түзәргә булган иде. Ләкин төнлә уянып киткәндә, шул почмактан ике күзнең янып карап торуына

жаны таланды. Челт-челт итеп кабат шунда карый, юк та кебек, йоклап китеп, кабат уянганда, тагын шул ике күз карап тора. Шыбыр тиргә батты. Аннан жаен тапты, төннәрен ул якка карамаска булды. Әнисе еш исенә төшә башлады. Моңарчы алай түгел иде. Бүген фужердагы янар гәрәбәләрне юксынды ул. Шул гәрәбәне муенында йөрткән әнисе күз алдына килде. Еш елмая иде ул шуны такса...

Хатирәләр йөрәк айкый торган шул. Барысы да бүгенгедәй истә.

– А-а-а!

Аның өстенә килгән утлы гәүдә, килеп житә алмыйча, жиргә ава... Хәрәкәтсез кала. Ул, миңгерәп, әнисенә утлы гәүдәсен чәбәкли...

Хәбир, шуларны күз алдыннан кичереп, авыр сулап, калтыранып куйды. Йә, Аллаһ! Күпме жәрәхәт алды икән бу йөрәк?! Армиядә хәрби чараларның берсендә, утлы божра аша чыга алмыйча, тетрәнеп жиргә тезләнеп, әнисен күз алдына китереп сыкраганда, тулы бер взвод егетләр ахахыйлап көлдә. Командир шуны ничә ай, кат-кат әйтеп, мыскыл итте. Шулчак йөрәк ничек телгәләнгән бер үзе генә белә...

Бүген, хатыны әйберләрен жыйнап киткәч, дөнья кабат сүндә. Әйе, ул аны куды. Урнаштырган иконасын, әйберләрен үз куллары белән жыйдырды. Ә Зөлхәбирәне кумады, юк. Сүз, чарасызлыктан, шулай әйтелде генә. Моңарчы ничек яшәлдә соң әле? Каян көч таптым? Мине яратып, сөюе белән сөендереп, хатыным яшәргә көч бирде шикелле. Әйе, аның белән рәхәт иде, дөнья бер сагышсыз, гел матур төсләрдән генә тора иде. Тик ул, моңарчы исе китмәгәнне, Настя түтәй үлгәч, дингә ябышты. Менә шунда инде аңлашылмаучанлык башланды. Хәбир торып утырды. Стенага сөялдә. Марияга иярәп китүе, чиркәүле авылда, иконалы йортта йөрәген телә-телә яшәгән көннәре күз алдыннан үтте.

Дөнья түгәрәк, дисәләр дә, Хәбир өчен ул Черёмушка авылында тигезсез әйләнә иде бугай. Маша чуынганны күргәндә, бәйрәмдә чиркәү чаңнары ишетелгәндә, йөрәге тигез типми – йә житез кага, йә хәле китә иде. Күзенә күрәнгән бөтен нәрсә сөйкемсезгә әверелде. Юк, никадәр сөелмәсен, бу тирәлек аныкы түгел иде. Никадәр авыр булмасын, мэхәббәте хакына хатынына бу турыда белдермәде, динне кузгатып, сүз әйтмәде, таләп куймады. Парлы гомер!.. Тормыштан ләззәт алып, сөеп-сөеләп яшәлгән гомер! Шулай дип бәяләде Хәбир. «Уртақ идеме уйлар? Бар идеме планнар?» Юк иде. Тукта! Туган йортның, әгәр гаилә дип атарга яраса, безнең гаиләнең биредә яшәгәндә тормыш мәсәләләрен кем кайгыртты соң? Мин түгел бит, хатын да түгел. Күкрәк турысында уңайсызлык тойды.

– Их, З-зөлхәбирә!.. – Күңелен көчле тынычсызлык яулады. – К-кайда с-син?! – Аны вөждән газабы жәфалый. – З-зөлхәбирә! К-кая к-киттең син? – Шул мизгелдә Хәбирнең ирләрчә жиңелмәс горурылыгы баса төште. «Мин бит сине кумадым. Хатынның гел ризасызлыгыңнан, мыжлавыңнан туеп, үземнең фикеремне, көчемне күрсәтәсем килеп кенә тавышлануым иде. Ә син... чыктың да киттең. Әгәр, китәм дип үзең әйтмәсәң, кит дип әйтмәгән булыр идем. Кайда син хәзер?»

Уйлар яшен тизлегендә бер читтән бер читкә ташлана.

«Хисмәт гашыйк иде сиңа. Чыкмадың шуңа. Син бит аңа тамчы да ир-егет итеп карамадың. Классташың иде ул сиңа нибары. Факилгә чыгуыңны

мин дэ телэмэгэн идем. Өйтмөдем генэ, ул өч хатын аерган кеше иде. Хатынга – син, сиңа ул ошамады. Белэм, сез икегез ике жиһан кешесе идегез. Туйган идем шул хатын зарыннан. Яхшы кешедэн кеше китмидер ул. Начарлыгым кайда соң? Кайсыгызга начарлык эшлөдем? Хэбир барлык тормышын бизмэнгэ салып үлчөдө, эмма бу сорауларга жавап таба алмады.

Бер кечкенэ көймөсө,  
Өч төрлө нэрсэсэ бар...

Балачакта бу шигырьне укытучылары ятлатты. Мөрдан – күрше абыйлары, капка төбөндө жырлауларын ишетеп, игезэклэрне бер концертта шушы жырны жырлатты. Зөлхэбирэ, моны эле күптөн түгөл берничэ тапкыр искэ төшерде. Хикмөтөн тап, янэсө. Беренче тапкырда шаярта дип уйлады, икенчесендө: «Бала-чага булма!» – дип, канэгатысезлек белдерде. Тагын бер сөйлөгөндө ни диде? Бөтөнлэй берни уйламады, колак очыннан үткәрде. Туганы юк-бар сөйлөми!

Өч түгөл, ике генэ кадерле кешесе бар: газиз туганы Зөлхэбирэ, сөйгөн хатыны Мария. Бу йорт – шигырьдөге кечкенэ көймөдөр. Кайсысы бүрө дэ, кайсы кэжэ иде соң бүтөнгөлөрнөң? Кэбестэ... Анысы кайсыбыз? Хэбир күнеленэ хурлыклы хис кереп тулды. Мин? Ах! Киткэн чагында хатын миңа: «Туң күчән!» – диде түгөлмө соң? Гарьләнүдән салкын тирлэре бэрөп чыкты. Ярый эле кеше хэтере истэлөклэргэ бай, үз-үзөн аklarга хирыс. Уйлар бөтөнлэй башкага күчтө. Классташлар бергэлэп колхоз кырына, беренче салкыннар төшкөнчө, төшкөч тэ, кэбестэ кисэргэ баралар иде. Укытучылар күрмөгөндө генэ туң кэбестэлэргэ резин итеклэре белән ныклап китереп тибэлэр, аяк астына ябышкан юеш балчык белән бергэ кэбестэ «очып» жиргэ төшө. Кояш туры күтэрелгөч, боз шикелле салкын кэбестэ башлары, кояш нурында жылынып, үз хэлөнэ кайталар...

Жылы уйлар уйларга тырышса да, хатыны мыскыллап айткэн сүз йөрөгөнө кадалган иде шул. Туң кэбестэ?! Юк, туң йөрөк мин! Әйе, әйе! Хатын йә фатирында, йә туган йортында жылы юрган астында йоклыйдыр, э Зөлхэбирэ?.. Кайда ул хэзер? Ник мин аның турында чыгып киткәнчө үк уйламадым? Хэбир сикереп торды. Өйдө гөлт итеп утларны кабызды. Солдатларча житез итеп киенеп, капка төбөнө чыгып басты. Таң атып килэ. Өлө генэ жылы өйдөн чыккан ирне иртэнгө салкын куырып алды. Ул ашыгып кесэсеннән тэмәкө чыгарды, кабалана-кабалана кабызып жибәрде. Киеренкелектән куллары калтырады. Кайда булырга мөмкин хэзер Зөлхэбирэ? Комсызланып суырып, тэмәкө тартты, күз карашын Баланлы тауга төбөдө. Анда кечкенэ генэ ут күрөнө иде. Төн уртасында, атна уртасында кем яккан учакны? Ул, таудагы нәни генэ утка карап, уйланып утыра бирде. Матур гына гаилә корып булмады. Тиң яр булмады. Чит кавем белән бэйлөндөм. Бөтөн тиң булмаганлык та шунда бугай. Аз гына аңлашылмаучанлык килеп чыккан сасен Мариясө, йә Зөлхэбирәнө, йә Хэбирнөң үзөн салкынлыкта гаеплөп, сөйлөшмичө йөрдө, йә эрлөштө. Кэефе килеп, кабат сөюө белән пешерде. Ө Зөлхэбирэ... Зөлхэбирэ! Кайда син? Хэбир утырган урыныннан калкынып куйды. Таудагы утлы нокта янына барсаң, зур учактыр. Учак жылы була, кызган күмерле була. Гаилә

учагы... Кайда мондый сүз ишеткән иде соң ул? Нәфилә Ситдыйковна класс сәгатьләрендә сөйли иде бугай. Жәй буена, төннәрен тәмәке көйрәтеп утырганда, «Яшылек» аланы тирәсендә янган учакны күп тапкырлар күрергә туры килә аңа, ләкин таң атканда янганы сирәк – шуңамы икән, учактан күзләрен ала алмыйча, уйларга бирелеп утыра ул бүген. Шунда күңеле тарта, тик ул анда барырга иренә. Хәбир комсызланып тәмәкесен суырды. Кәефе китте. Уйлары әнисенә барып тоташты.

«И-и эни, яндың бит син утларда... Яндың! Эти дип караңгы базга төштең... Их!.. Яраткансың этине. Хәзер генә аңладым. Мин дә яраттым. Тик динен ярата алмадым. Жанны өшетте, чиркәүнең жиз кыңгырауларын каккан саен, Машадан ераклаша баруымны аңладым. Яхшысынмый гына идем. Зөлхәбирә кисәтте, э мин сөю, мәхәббәт алдында жебеп төштем. Зилә дә ярата иде бит мине, э мин тотлыгуымнан уңайсызландым, үзен дә чатан дип гарьләндем. Мин кем? Туң күчән! Туң йөрәк! Әйе, Маша шундый бәя бирде. Яраткан кеше туң йөрәк була аламы? Юктыр! Чиркәү чыңын, икона яратмаган өчен туң күчән булдым түгелме соң? Э мин... мин, киресенчә, шул ят чиркәү чыңын ишетеп, йөрәгем, хисем, динем барына төшенә башладым түгелме? Әйе, нәкъ шулай! Бала чакта, караңгыда, әле таң да атмаганда, этигә ияреп корбан гәстә тәкъбирен кабатлаганда, соңыннан, ташландык фермада сап-сары саламга тезләнеп, вәгазь тыңлаганда, намаз укыганда, бабайлар эшлэгән хәрәкәтләрне кабатлаганда, нәни йөрәгемә кереп урнашкан илаһи моң уялды. Туган йортыма әйләнеп кайткан көннән бирле өем каршындагы биш тапкыр әйтелгән мәкамле азан тавышы йөрәкнең ниндидер кылларын тибрәтә. Миңа үз динем бик кадерле икән. Мария, Ислам динен хөрмәт итмәсә дә, һич югы үз динен тотмаса да, аны нык яратуымны дәвам итәр идем дә... Ул да үз динен ярата икән шул». Хәбир кабат тәмәке кабызды, әйтерсез, ул салкын уйлардан арына.

Тауда төнге учак сүнмәде. Бу төндә Балантау белән Баланлы тау арасында ике генә ут бар иде... Хәбиргә Зөлхәбирә уты күренсә дә, Зөлхәбирәгә Хәбир уты күренми иде шул...

\*\*\*

Зөлхәбирә авыл артыннан алсу таң сызылуын күреп алды. Туган йортында айлы төннәрне уяу кичереп, күпме таңнар аттырды ул. Тынгысыз, авыр кичерешле иде алар. Бүген менә таң атуына куана алды. Бүгенгесә – яшылек таңында күмәкләп таң каршы алгандагысы кебек шатлыклы таң. Дөнъя матур! Яңа көн туып килә! Таң жиле шундый йомшак. Балантау йортлары йокыда... Салкынчарак икән. Зөлхәбирә үз-үзен кочаклады. Өйгә кайтыргамы? И-и сөйкемсез сөяк! Вакытында кияүгә чыга белмәсәң... Хурланмыйча, ничек кайтып керергә соң? Э кайтмый кая барасы? Эни ни диде? «Авызың тулы кара кан булса да, дошман алдында төкермә!» Өйдә мыскыл булуың житмәгән, «өйдән кудылар» дип, халык теленә кереп, кабат тетрәнергә, көлкөгә калыргамы? Юк! Һәркем зарын, күңел пычраклыгын чыгарып селки торса, бу жиһан нишләр? Офыктагы бу алсу таң каралмасмы?.. Зөлхәбирә очар коштай алга омтылып, моңсу күзләрен кояш чыгышы ягына төбәп карап торды. Өйгә кайту гына авыррак шул. Ичмасам, Булатка да ия табылды. Авыррак уйлыймдыр күрәсез... Күңелемә

ошарлык бер ир заты очраса, Жир читенә китәр идем, – бу уйлар чын күнелдән уйлана иде.

Әмма курку белмәс бу кыз, «Яшьлек аланы»нда алсу таңны аттырып торса да, яшь кыз түгел иде шул инде. Зөлхәбирә калтырап китте. Уймы өшетә, иртәсеме салкынча – ул үз-үзен тагын да ныграк кочты. Еламсырап торганнан тамагына утырган төерне авырлык белән йотып жибәрде. Күзләре жирдәге шырпы тартмасын күрәп алды. Учак кабызу теләге кабынды. Чү! Ул яланаяк икән бит! Игътибар да итмәгән: аяк киёмнәре штабта калган. Егылып төшкәндә үк аякларыннан салынган күрәсәң... Ул житезлек белән кушуч кадәр генә нечкә чыбык-чабык жыеп килде, кәгазь кисәге табылды. Бер сызу белән кабынып та китте. Бу нәни учак Зөлхәбирәнең күнелен жылкетеп жибәрде. Тәненең авыртуларын онытып, ашыга-ашыга аяк астында яткан коры ботакларны сындыргалап нәни учагына салды. Ут көчләрәк янган саен кәфе күтәрелде, ашкынып эрерәк, юанрак ботаклар алып килеп салды. Хәрәкәттән, якты уйлардан, учак ялкынын күрүдән күнеленә сөенеч үрләде, тәне жылынды. Учак янында бүрәнә сыман шомарып беткән агач ята иде. Ул шуңа утырып учагына бакты. Ялкын телләре, уйнаклап, күккә таба үреләләр. Ара-тирә жиһанга үз тавышын салып шарт-шарт итеп атып куя. Зөлхәбирәнең, канәгать булып, күптән инде болай ихлас елмайганы юк иде. Үзәң үрлөткән учакның шатлыгы күбрәктер шул. Үзәң, үзәң... Хәләл акчаңа үзәң житкергән торакка кайту ник куанычтан гына тормый соң? Димәк, үзәңнеке үк түгел?! Үзгәртәсе иде дөнъяны! Юк, дөнъяны мин үзгәртә алмыйм. Ялгыш уйланылды. Бары үземә үзгәрәсе!

Жиһан яктырып килә. Нигә шушы ямьле дөнъяда яши белмим соң мин?! Үзгәрәсе иде, үзгәрәсе... Калган гомеремне матур, жиңелрәк итеп үтәсе иде. Ни кирәк аның өчен? Сабырлык! Күркәм әхлак! И-и, болар бит миндә бар! Ә нигә гел авырлыктан тора минем язмыш? Нигә Суфия, Гөлсу кебек рәхәтлек тоеп яши белмим? Нәрсә, шулай әдәпне бозгалап яшәргәмени? Минвәлиле дә, Булатлы да булып була лабаса... Тфү! Кая китте бу уйлар?! Икесенең берсен дә яратмыйм бит мин. Яратмагач, нигә тормыш бәйләргә? «Ярата белмисең!» – дидеме Минвәли? Зөлхәбирә теләр-теләмәс елмаеп жибәрде, ияге белән учларына таянды. Минвәлинең шул көнне әйткән барлык сүзләрен хәтерендә яңартты. Ярата белергә өйрәнергә алайса. Зөлхәбирә ачыш ясагандай булды – карашы үткерләнде, сыны турайды:

– Минвәли! Мин үземне дә яратмыйм бугай! – дип пышылдады ул. – Мин эш кенә яратам, дөнъяны гына яратам икән бит! «Иң беренче чиратта Аллаһны, аннан үзәңне, якыннарыңны ярат!» – Укыдым бит мин бу турыда. Хактыр, Хисмәт әйтә бит: «Аллаһ ни кушканны белә инсан, үтәми генә», – ди. Үзенең чокырда булганын кабат исенә төшереп маташты, сыны тартылып куйды, күзләре Балантау өстеннән, нидер эзләгән сыман, әрле-бирле йөгәреште:

– Бәй, мин чокырда Аллаһы Тәгалә белән сөйләштем түгелме? Әллә төштә генә күрдемме?.. Намаз укыган кебек булдым бит. Уф-ф... – Зөлхәбирә калтыранып башын селкеде. Барысын да исенә төшерә алмады. Әмма сәждә иткәне күз алдында...

Учактагы юан ботаклар кызыл күмергә әйләнеп бара. Тәненә рәхәт жылы



йөгәрде. Уйлары да ныгый, ихтыяр көче арта бара. Каршылыклы уйлар да кичерә. Күнелдән үзе белән үзе сөйләшеп утыра. Бер Зөлхәбирәдә – ике «мин»!

– Зөлхәбирә! Син үзең горурлык өстә! Аны булдыру өчен тәкәббер, масаючан кеше урынына үзеңне куеп кара! Йә?!

Күзләрен челт-челт йомды, фикерләре житезләнде.

– Өнә тау астыннан берәү менеп килә. Кем? Чибәр дә, дәрәжәлә дә, якының да булмасын ул кеше! Аларны һәркем күрә. Әйтик, ул ким кеше, ди. Йә үзенчәлекле, йә күренеп үк торган гарип, йә түбән социаль катлаудан булып – житешсезлеге булсын! Ни кичерден?

Кайнар учак каршындагысы эндәшми утыра бирә.

– Хи, театр уйнаган кеше! Кичереш аңламаска соң?..

– Кызгандым...

Горурлыгын тәкәбберлеккә алыштырырга карар кылган Зөлхәбирә исә, жиңелрәк яшәргә өйрәнәсе килеп, жикеренә, аннан таләп итә:

– Ни дидем?! Син өстен карашлы, үзеңә югары фикерле кеше! Алсу күзлегенә сал! Салмасаң, борыныңны чөебрәк атла, тузан сарган күзлеккә чөелгән борын килешә.

Битараф ул бу сүзләргә:

– Күз каршымда учак ялкыны бии...

– Кеше язмышлары янганга да игътибар итмә! Битараф бул, жаныем! Бары үзеңне уйла! Кеше өчен янма, көймә!

– Э-э, ярар... Вакыт бир! Булып карармын. Мондый тип кешеләр кичерешләрен тоеп карау дөнъяны танып белү өчен кирәк иде шул миңа, әйе. – Кызгану хисен кәефсезлек катыш күзәтүчәнлек биләде... – Йөрәккә үткәрмәскә инде, әйеме? Шулмы инде ул, башкаларга битарафлык дигәнәң?

– Менә, менә! Була бит, тырышсаң. Күзалла! Кабатлыйм: энә ул сиңа таба тау астыннан менеп килә...

Учакның әллә ничә телле ялкыны аша түбәнлектән акрын гына менеп килүчене күргән кебек була.

– Син өйрәткәнчә карый алмыйм әле мин аңа! Аллам сакласын! Чын күнелдән тырышмыйм, бары үзен эре тоткан бәндәләрне аңларга тырышып кына бу халәтне үземнән кичереп карыйм. Бирегә таба менә килә ул Кеше, э-э, әйе, күргән кебек була.

– Кеше дип... Аны чамасыз горур, һавалы жанлылар кешегә санламый. Чөелгән борын астагыны күрми ул. Син исеңнән чыгарма, син дә чамасыз горур! Итагать күрсәтмә, хәерхәллы булма! Син – тәкәббер жан! Бетте-китте!

Уйнап карарга булыр, чынлап та. Юкса, бик бастылар, изделәр:

– Мин чамасыз горур! Мин бары үземне яратам! Мин менә кем! – Ияк күтәрелә, күнел, кайнар учак каршында утыруына карамастан, салкыная бара; холык катылана, ныгый – йөрәк әллә бозланды инде? Ә-ә?

– Иһи-һи... Афәрин! Менә бит! Тәкәббер затларныкы шундый! Шуңа ул ягымлы караш жылысын тоймый, жылы сүзгә мохтажлыкны да аңламый. Бары үзен, үз дөнъясын гына бөтенәйтә белә.

Очкыннарын чәчеп торган кызыл телле учак ялкыны, караучкыл төтенә белән бергә, баш шәрифен күккә-һавага таба тарта, әллә чөя дә кебек инде?..

Карашы гамьсез-ваемсызга эйлэнэ бара, ияге күтөрелэ, э күнелдэ, күнелдэ өстен хислэр өөрмөсө кузгалды. Мыскыллы тонда эчке тавыш тантана итте:

– Кем килэ?! – дип түбэндэгегэ ишарэли, ирексезлэп наваландыра, авыз читлэре, мыскыллап, аска таба дугалана.

– Кем дип... Кем икэнэн белэм! – Салкын йөрөкнөң жебисе килэ... – Юк, мин башка кеше! Аның хэлэнэ керәсем килэ... – Горур кыя-таш ныклыгын югалта, ишелергэ яргалана.

Икенче «мин», йөзөндэ кызыл ялкын шәүләсен уйнатып, үз дигәнөндө нык тора:

– Әй, чамасыз игелекле булу бу дөньяда зыянга икэнэн татып киләсен бит. Исәнгерәдең, чистый!.. Үзеннән түбәнрәк кеше проблемалары синекә түгел! Син өскә таба кара! Сине узып китмәсеннәр! Шуны контрольдә тоту – синең эш! Юкса, горурлыгың бозылып! Син эрерәк, масаюлырак бул! Син мәгърур тау күк булырга тиеш! Онытма!!!

Эчке көч максатка ярашлы рәвештә буйсына төшә. Ләкин һаман булдыра алмый. Хаксызлык тоеп, хислэре бәргәләнә.

– Пычрак түгел иде лә күз карашымдагы дөңьям бу кадәр! Син кияргә мәжбүр иткән бу «күзлек» чиста күрсәтми. – Ут кызуы ярыта, кайнарландыра, нечкә хислэр Зөлхәбирәдән читкәрәк – тау итәгенә тәгәрәшәлэр. – Кешеләрен дә сөйкемсезрәк күрсәтә димме?! Тиктомалдан ачу килэ. Тик нидән шулай? Нич аңлашылмый! Нәрсәдән шулай ул?..

– Аңларсың, тайпылма гына! Берәздән куштанлана башларлар әле.

– Аңлап кына бетерим дип утырам. Кызыктырып маташма! Ин сөймәгәнем – ялагайлык! Менә күрерсең, гадәттә, минем ишеләр беренче булып исәнләшә! – Бер Зөлхәбирәдә һаман да ике «мин» сатулаша.

– Хәерле көннәр!

«Хәерле!..» – Ике сүзнең беренчесе баш миендә сулкылдады. Ин әүвәл, кеше сөймәү хисе күңелендә кабарып, үтеп баручы гәүдәсен үтәли тиште. «Матур киенгән, хәчтерүш!» Үзен сәлам алырга мәжбүр итеп кенә аңа баш какты. Әмма борын жыерасы килде. Игелекле жан булуын белсә дә, гел аралашкан кешесе булса да – күңеленә аз гына да шәфкать кермәде:

– Ошамады ул миңа-а! Очрамаса, яхшырак буласы иде. Кәеф китте. Ә-ә, менә ни! Күңелне кайнарландырып тынгысызландырган сәбәп: минем белән елмаеп исәнләште. Елмаерлыгы бармы инде моның, йә?»

«Кабахәт уйлар шушындый буламы икәнни? Үзгәрергә шайтан котыртамы?» – дип уйланды ул. Күңелдә үз-үзенә ризасызлык туды. Шул мизгелдә, икенче «мин» игелеккә тартып торганга, үзен мәжбүр итеп, аз гына йомшаклык белән чыраена ягымлылык өстәде. Тагын да рәхим-шәфкать белән тартылып, эчкерсезлеккә эзер иде. Чамасыз горурлык нык торды, ирек бирмәде.

– Ул житешсез бәндә нигә куана, нич аңламыйм? Жәнем сөйми никтер. Ачу да килә. Сер бирми, мескенләнми, имеш! Беләм мин аны. Шушы көнчә шатланып, «дөңья матур!» дип сөйләнөп йөри. Кай жиренә шөкер итә ул бу дөңьяның? Алсу күзлектән күрә, диләрме әле андыйларны?! Шулайдыр шул!

Тигезләште үк. Тәкәбберлек икенче «мин» сагында нык тора:

– Теге тау астыннан күтәрелүче сөйләшөп тора күрмәсә-е-ен берүк!

Салкын чырай ясап, карашы белән өнәмәвен күрсәтте. Аның туктамыйча узып киткәнәнә сөенде, өстеннән тау төшкән күк...

Ике «мин» бил алышты. Зөлхәбирәнәң башы кызуланды. Әйтерсең, башында шайтан өермәсә бөтерелә: чамасыз горуурлыктан койган таш кыясы янар тау булды. Менә ул кызган күмер кебек яргаланды. Ишелеп, таралып, аз гына каралып та китте.

– Йә Аллам, чамасыз горуурлыктан Үзең сакла! Күңелгә кечелекле хис бир! Якты дөнъяны күрсәтмәгән күңел караңгылыгыннан үзең арала. Кайда син, тау битеннән менә килгән Зөлхәбирә?! Мин синең белән! Мин үзгәрмим! Мин үзем булып калам! Мин сиңа кайтам... Мин бит туган авылымны, аның кешеләрен, динен, мәданиятен-сәнгатен, анда булган газиз бертуганымны, туган йортымны, классташларымны, хезмәттәшләремне – барлык авылдашларымны яратам!.. – Зөлхәбирә, тән авыртуы көчле булса да сыкравын йөзәнә дә чыгармыйча, күз алдында жәйрәп яткан жиһан кочагына ашыкты...

Хәбир әле һаман капка төбөндә утыра иде. Ерактан күренә: кемдер Чишмәсу буйлап авылга таба килә. Чү! Зөлхәбирә?! Хәбир тәэсирләнеп торып басты, ул икәнәнә тәгаен ышанып, житез адымнар белән бертуганы каршына китте. Әле чабулуй, әле атлуй. Биш-алты адым калгач, Зөлхәбирә туктап калды. Хәбир дә адымнарын әкрәнәйтте. Ни булган Зөлхәбирәгә? Битләре тырналган, киёмнәре ертылган, үзе яланаяк, үзе аксый. Әллә... яман куллар харап иткәнме үзен?.. Хәбир, куркынып, тукталып калды. Еламаска үзен тыеп торган кыз ачыргаланып кычкырып жибәрде дә, йөгереп килеп, игезәге кочагына ташланды. Хәбир аны көчле кочагына кысты. Газиз туганы, дер-дер килеп, калтыранып елуй. Йә, Ходай, Зөлхәбирәне туганнарча кочмаганга ничә ел үткән? Әтиләре белән әниләре үлгән көннәнме! Үзен әниләрчә кайгырткан игезәген кайчан шулай яратты соң? Юк, жылы караш та ташламады. Ул аннан ярдәм көтә белде. Үзе көчле булганнарга да кайгырту, ярату кирәктер, дип уйламады микәнни?

– Ачулана күрмә! Гафу ит!..

Зөлхәбирә игезәге кочагыннан чыкты, кул аркасы белән тиз-tiz күз яшьләрен сөртте, «гафу итәм!» дигәнән белгертеп, мышык-мышык килеп, баш какты:

– Үпкә-сапкаларны яндырып төштем, – дип, елмаерга тырышты.

Хәбир Баланлы таудагы төнге учакны күзаллады:

– К-күрдем... – диде.

Игезәк сыңары аның иңбашына курткасын салды, балачактагы кебек кулыннан тотты...

Өйгә кайту белән түр почмакта элеккечә эти-әнисенә сурәтләре эленеп торуйн күргәч туган күңел ризалыгын әйтеп аңлата алмас хәлдә иде кыз. Ун көнләп өйдән беркая чыкмады. Штабка ишелеп төшкәнән дә сөйләмәде. Суфия кызы Сафия белән Лилия улы Айдар турында – юк та юк. «Уйланып учак ягып утырдым», – диде. Янбашы һаман авырта иде әле. Хәбирнең ун көнләп ялда булуы ярап торды, инде иртәгә эшкә барасы. «Мария белән эштә күрешерләр, дуслашырлар! Минем аркада аралары бозылмасын, ничек тә үткәреп жибәрермен», – дип уйланды ул, Машаны гел исенә төшереп.

Төшке вакыт житкәндә, өйгә таныш булмаган ир килеп керде.

– Күптән кызыга идем Настя әби йортына. Кайгылы чакта мондый эшләр кузгатмыйлар инде, беләм. Авылыгызга килергә туры килде дә, керми китмим, дидем. Башка кеше сүз салганчы, әйтәсем килде. Ул йорт варислык буенча сиңа күчәчәктер инде, кем – Хәбир иптәш?

Хәбир белән Зөлхәбирә бер-берсенә аптырашып караштылар, берни аңламадылар.

– Гафу итегез, мин сүз салып куйыйм, дидем. Башка кешегә сатмагыз дип. Авыр кайгыгызны уртаклашам. Яшисе дә яшисе иде әле аларга. Кызы да үлгәч бик авыр кабул иттем.

– Ә-ә?

Юлаучы бер агарынды, бер кызарынды:

– Сөз үлгәннен белми идегезмени соң?

Хужалар барын да сөйләвен үтенделәр.

– Маша белән кызының юл фажигасендә һәлак булганын Черәмүшкага кайткач ишеттем. Бүген авылдан киләм әле мин. Төп йортта күршеләре тугызын үткәрделәр.

Аз гына сүз сөйләшсә дә, аңлашылды. Тугызын үткәрдек, ди. Димәк, биредән киткән көнне үк кызы белән очрашкан, икесе дә вафат булганнар...

Хәбир, Черәмүшкадан килгән ир белән китеп, каберләрен зиярәт итеп кайтты. Теләсә дә, теләмәсә дә, килүченең гозерен тыңлады. Документлаштыру эшләрен дә яңа хужа үзе башкарып чыгарга алынды.

### Челтерәп ага чишмәләр

Гомер аккан сулар кебек икән. Үткәннәрне уйлап, хатирәләрне барласаң, хәйран каласың. «Шулай эшлэгәнмен... Ә ничек ирешелгән?» дип аптырап утырасың. Әйтерсең, ул үткәннәрдә син түгел ул, башка кеше... Ә алдагыны аны белеп булмый шул. Суфия, кызлары үсеп житкәч, кырык ике яшендә бала тудырып дип әйтсәләр, кем ышаныр иде икән? Күрәзәче үзенә әйтсә, үзе үк ачуланып туздырып ташлар иде, мөгаен. Балантау авылының сантый кушаматлы ир-егете рәссам буларак республикакүләм танылып китәр дисәләр, булмастай эшне күз алдына китереп, башта көләрләр иде бугай. Авыл мәдәниятендә эшлэгәндә авылдашларын моңлы жырлавы белән эсирләгән Зөлхәбирә эшеннән китәр, шагыйрә булып житешер дә, аның сүзләренә язылган жырлары зур сәхнәләрдән яңгырар дип алдагысын белеп әйтүче булса, ышанырлар идеме икән? Кайчандыр Балантау авылы мәдәниятен гөрләткән оста гармунчы Мәхмүт белән талантлы жырчы Халисә балалары, оныклары үсеп житеп, бу эшнең дәвамчылары буласын да уйлап та караганнардыр. Күкләрдә язылса, бар да була икән шул.

Мәхмүт бабасының таланты Суфияның Риммасына да күчкән иде. Зөлхәбирәнең бер генә түгәрәгеннән дә калмыйча, һәрберсенә йөрде ул бала. Зөлхәбирә аны йөзә Минвәлигә, жиңел сөягә, житезлегә Мәдинә карчыкка охшаганы өчен дә ярата иде. Сафиясә дә бию һәм театр түгәрәкләренә йөрде. Ләкин анысы йөзә белән дә, холкы белән дә Суфияга тартым: бер көн килсә, икенче көн килми, йә барлык репетицияләрдә була, ә концертта катнашмый кала иде. Әмма аны орыша торган түгел, кечкенәдән үзен аклый-яклай белә, сөйкемле сөягә әллә каян үзенә тартып тора, кыскасы – яраттыра белә.

Зөлхәбирә Балантауның барлык балаларын яратты. Хәтта кайберләреннән үзенә житмәгән сыйфатны да үзләштерә иде. Кайбер чараларга эзерлек вакытында, әйтерсең, мәктәп тулысы белән клубка күчә – гөрләп торыр иде. Концерт карап утырганда шул чакларны сагынып исенә төшерде ул. Мәдәният йорты көчле зат кулында! Моңы Зөлхәбирә бик яхшы белә. Бик сөенә! Суфия кызы, ләкин бөтенләй башка тип кеше – карт әбисе Мәдинә карчык тәрбиясе, ипле-жайлы бабасы Кадыйр геннары һәм Балантауның атаклы гармунчысы, оста жырчысы Мәхмүт таланты күчermәсе!

Римманың челтерәп аккан чишмә кебек саф, чиста яңгыравык тавышы һәр йөрәккә кагылып, нечкә кылларын тибрәтә. Зөлхәбирәнең, жырдан бигрәк, хатирәләр күңелен кузгата. Бик яхшы хәтерли, Римма жырчы буламы, ди иде. Укытучы һөнәре алып, шәһәр балаларына инде белем бирергә дә өлгерде ул. Кияүгә чыгу белән язмыш аны авылга кайтарды. Укучылар аз булу сәбәпле, быел гына мәктәп тугыз еллыкка калды. Чүп өстенә чүмәлә дигәндәй, татар теле факультатив дәрескә калу ихтималы турында сүз куерды. Кайткан белгечкә түгел, авылда яшәүче стажлы укытучыларга да дәресләр азайган чак. Суфияның, үзе әйтмешли, картлык көнендә бәби табуы, кызы Римма өчен эш урыны табылуга сәбәп булды. Гөлсу: «Миннән көнләшеп, бәби тапты», – дип, кызык итеп сөйләсә, райондагы коллегалары: «Район чараларында да катнашу сорала, эш тыгызлыгыннан матур сәбәп белән качты», – дип сөйләделәр.

Бүгенге концертка алар классташлар бишәүләшеп килделәр. Зилә Хәбирләр йортына килен булып төшкәннән бирле, Хәбибрахман авылга кайткан саен аларга килә. Вакыты иркен. Ул, хәрби эшеннән китү белән, барлык якыннарын, танышларын гажәпләндереп, «Тау ягы» дип исемләнгән шәхси газета нәшер итә башлады. Шалтырату белән Хисмәт тә килеп житә. Урта сүзләре, идеяләре бар, ипле-жайлы гына төнгә чаклы сөйләшеп утыралар. Зилә белән Хәбир шауламый гына никах укыттылар. Менә шулай бик якин классташлар белән өйдә генә туй итеп, тыйнак мәжлес үткәрделәр. Хәтта балантаулыларның күбесе бу вакыйганы вакытлар узгач кына белделәр. Шул көннән бу йортта классташлар еш очрашалар. Зөлхәбирә дә, начар иштәү сәбәпле, бөтен сүзләрен аңлап бетермәсә дә, алар янында мәш килә: үзен әнисе Халисә кебек тоя. Пешергән пироглары белән сыйлап, кыстап-кыстап чәй эчерә. Кунак ашы – кара-каршы, дигәндәй, Зөлхәбирә яхшы сизә, Хәбибрахман аңа аерым хөрмәт белән карый. Бүген дә, концерт караганда игътибар күрсәтте.

Гөлсу гитарада уйнап жырлады. Алкышлап, кабат чакырып жырлаттылар. Хәбибрахман:

– Шигырьләреңә көй язармын, Зөлхәбирә, – ди. – Тирән мәгънәле икән бусы, тагын да яз! Ә яулык сиңа бик килешә! – дип, елмаеп карый.

Зөлхәбирә, үз сүзләренә язылган жыр башкарылудан бер канәгать калса, Хәбибрахманның жылы карашына тагын бер күңел ризалыгы кичерә. Үзенә нәтижә ясады беркөн. Мактану турында сүз дә булырга мөмкин түгел, ул бит артык куана белми икән, бары шөкер итә белә. Хәсән Туфанның мәгълүм шигыре исенә төшә дә, аны үзенчә үзгәртеп күңеленнән үткәрә:

Дөнья мине үзгәртте: «Чәчелмәскә» өйрәтте....

Зөлхәбирә яулыкны ике кат итеп яба. Беренче – кечерәк ак яулыкны

бэйли. Аның өстеннән, эчтөгесен күрсәтмичә, яраткан зәңгәр яулыгын яба. Тышкы яулыгы башында кабарынкы булып купаеп тора. Зөлхәбирә уйларын уңлы-суллы чәчмәде. Тирэндә саклады. Илһам килгәндә генә шигъри юлларга салгалады ул аларны. Бары шул чакта гына күңеленнән чыгарырга жөрйәт итте. Кызык! Ә мәдәният йортында эшлэгән елларда сәхнәдән сөйләнгән нәфис сүзләр, изгелеккә, сафлыкка чакырган шигъри юллар ничә тамашачы күңеленә керде икән?

«Мин ишетмәгәнгә күрә аңламый торган тамашачы, – дип фикерләде Зөлхәбирә. Ә ишетеп тә тыңламаучылар, аңламаучылар бармы икән? Тирәягына карады. Гөлсу сүзе исенә төште: «Әллә барча кеше клубка тамаша карыйм», – дип киләме?» дигән иде ул, жыештыручы булып эшлэгәндә. Үзе эшлэгәндә болай диде:

– Кемнәндер, яңа алган тун шатлыгыннан каядыр барып, әйләнәп кайтасы килә. Кемдер, өйдән чыгарга сәбәп булганга, кеше күрәп кайтыйм, дип килә. Аларга синең һәр сүзгә, һәр хәрәкәткә игътибар биреп әзерләгән тамаша кирәкми! Шулай өтәләнәп әзерләгән чарадан рәхәтләнәп ял итеп утырасы урында, мине яратмыйча, сине ошатмыйча, яки башка бер чыгыш ясаучыны тәнкыйть күзлегеннән карап утыручылар барын беләм мин...

– Зөлхәбирә, син уйга баттың!

Йөзенә кызыллык йөгәрдә.

– Ә? Әйе, Хәбибрахман, үткәннәрне искә алып, әллә кайлардан йөрәп кайттым, – дип елмайды ул.

Хәбибрахман белән концерттан соң чынлап та «әллә кайларда» йөрәп кайттылар: клубтан чыгу белән мәктәптә укыган чактагы кебек Чишмәсу бие ярын урап йөрделәр. Яңа газетасын нәшир итүдә максатлары, уй-хыяллары белән таныштырды. Хезмәттәшлеккә чакырды. Сүз иярә сүз китеп, гаиләсеннән күп еллар элек аерылуын, улы белән еш очрашуын, булышып яшәвен дә сөйләп үтте Хәбибрахман.

– Жыр яздырасың килмиме синең? Булышам.

– Жыр? Жырлау өчен иштергә кирәк, минем бит колакларым начар ишетә, Хәбибрахман...

– Сәламәт кеше юк, Зөлхәбирә. Һәр кешедә азмы-күпме ниндидер чир бар.

– Минә тынычландыру өчен шулай дисең, рәхмәт. Югалту күбрәк булды...

– Бу кадәр авырлыклар дуамал үтезне дә егар иде. Сабырлык белән жиндәң, хөрмәт итәм сине, Зөлхәбирә. Борчылма, яме. Яклаучын, таянычын булмагач, күпкә китте. Суфияны да авызлыклаучы булмады. Беләсәңме, бер хәдис күңелемнән китми. «Бер кавемдә начарлыктан тыючылар калмаса, Аллаһы Тәгаләдән ярдәм киселер», ди. Кем әйтмешли, әдәп-әхлак турында су бие вәгазь сөйләп тору да кирәкми, шушы бер жөмлә хәдис житә – бар да аңлашыла.

Зөлхәбирә Хәбибрахманга яратып карады. Икесе дә бер фикердә икән. Бу хәдисне кайчандыр Суфияның үзенә әйткән иде ул.

– Ә эни, яман нәрсә ишетсә, тәрәзә буена килер иде дә, «Баланлы тау теткәләнер дип куркам», – дия иде. Ул тауга карап гомер итте. Мин ул чакта, әниң бу сүзен әкияткә санап, көлә идем. Ә хәзер, Коръән тәфсирен



укуганнан бирле, кешелек дөньясындагы кабахэтлек шушы Баланлы тау кадэр матурлыкның да башына житэ микәнни дип, ризасызлык кичерәм, эшәке гамэл эшләүдән куркам.

– Ярату булганда матурлык та, игелек тә бетмәс ул, Зөлхәбирә, – кесәсеннән телефонын алып сэгәтә карады. Кесәсеннән ияреп чыккан Булат биргән чакыру билетын Зөлхәбирәгә тоттырды.

Зөлхәбирә күңеленә зур куаныч керде. Үзенә елмаеп караган Хәбибрахманга:

– Шедевр! Миңа да бирде, Хәбибрахман, – дияргә ашыкты. – Искиткеч бит, хәтта чакыру билетыннан да жылы бөркелә, – дип, зәңгәр күзләреннән шатлык сирпеп карады.

– Булат кебек самими жаннар булганда, яшәү матур, Зөлхәбирә.

– Караңгы төннәремне яктыртучы, яшәү көче бирүче әниемнең ядкаре – гәрәбәләр иде. Көннәремне бизәүче, яшәү ялкыны белән жанны жылытучы, эшемдә дәрт-дәрман бирүче ни иде?

– Мәдәни учак иде. Аның балкышы иде!

– Караңгылыктан жаның куырылып, үзең дистә еллар яктырткан мәдәнияттә кирәксез булып, почмагына посарга мәжбүр булганда, сиңа яшәү көче каян үрләде?

Жавап эзләде, тамагына утырган төерне йотты. Шулай булмаса соң?

– Өлбәттә, китаптан! Матур әдәбияттан лабаса.

Киштәләренә китап тезелгән нурлы, якты китапханә күз алдыннан үтте.

– Әйе, мәдәнияттән рухиятеңә яктылык киселгәч, жир йөзәндәге тагы бер яктылыкка – шигърият нурына үрелдем...

Күңелең әйтеп бетермәслек шөкер итү хисе яулады.

\*\*\*

Алдавыч әбиләр чуагы хакимлек итә: «Яшьлек» аланындагы карт каен күптән сары шәлен ябынган булса да, жәй белән көзнәң бил алышуы гына бу. Ара-тирә, жәйнең матур төсләрен үзләренә сәңдергән яфрактар, жыл уңаена оча, аларның юлына каршы төшсә килгәндәй, пәрәвезләр сузылып китәләр. Чын әбиләр чуагына иртәрәк әле, алтын көзләр дә алдарак. Шушы хозурлыкта, чал башына түбәтәй кигән кияү белән ыспай гына итеп башына ак яулык япкан, зәңгәрсу озын күлмәк кигән кәләш, Баланлы тау башында кулга-кул тотынып басып торалар. Күкләрдә язылгач, жирдә никахлар укула икән, укула...

Кәләш, башкаланың чәчәк кибетеннән сатып алынган эре-эре зәңгәр кыңгырауларыннан осталык белән бизәп ясалган зур бәйләмне чак кочагына сыйдыра алган. Яңа өйләнешүчеләренә иркәләп жылы, йомшак жыл исә. Ирнең учларыннан хатын тәнәһә кинәндергәч жылылык тарала да Зөлхәбирәне яшь кызлардай назлы, тагы да сөйкемле итә. Хәбибрахманга сыенып диярлек басып торса да, аска караган мәлдә аны биюлек өркәтә, ул ирнең көчле кулларын кыса, күңеленә ышаныч, тынычлык иңә бара.

Үзәнлектә шулкадәр матур манзара! Күз төбәп карап торган саен: «Дөнья мату-ур!» – дип аваз саласы килә. Матурлыкны күрә белгәнә, аны бөтен барлыгы белән тойганга күңелләре ләззәтләнә – икесе дә ризалык, канәгатьлек хозурында.

Хэбибрахманга Хэбирнең трактор гөрелтесе ишетелә...

Энә Чишмәсу! Нинди матур ул! Хэбибрахманның үз кулы белән ясаган челтәр бизәклә алачык астыннан кояшның якты нурлары белән уйнаклап, чишмә түбәнгә таба ага. Баланлы тавы итәгеннән борылып ала да, киңәйгәннән киңәеп, тауның зәңгәр кыңгыраулы ягы, яшел алан, татлы кие кызыл чия, жете кызыл балан, ак ташлы ялан тау өсләкләре төсләре чагылышларын да үзенә алып, авылга табан – балантаулыларга сафлык, сәламәтлек теләп, авыл уртасындагы түгәрәк күлгә юнәлә. Сусаганны – сугарырга, сагышлыны сабырландырырга ашкына сыман йөгөрәк агымсу. Әйе, гасырлардан гасырларга саф, салкын сулы чишмә бер үзгәрешсез килеш үз көе белән челтер-челтер гөрләп ага бирә, ә үзәндәге авыл тормышы үзгәрешләр кичерде. Энә Закир Надинович Минвәлидән күлгә фонтан куйдырганнан бирле гажәеп матурлык барлыкка килде. Сафлыкны, чисталыкны ярата шул Ходай, күккә табан атылып юнәлгән саф су агымында кояш нурларының жиде төсә дә, тагын меңләгән төсмерләре белән баатылып, жанны кинәндереп уйнаклай. Зөлхәбирә белән Хэбибрахманга бу төсләр ерактан да күренә кебек. Хак! Күңел күзәң матурлык күрә белсә, ераклык берни түгел! Фонтан тирәсендә халык еш кайный. Авыл кешесе, авылда зур вакыйга булганда, авылдашының кайгы-хәсрәтен күтәрешкәндә, кемнеләр соңгы юлга озатканда, яки зур бәйрәм көннәрендә генә төркөм-төркөм булып урамда берләшәп тора. Энә, егермеләп кеше, ак күлмәклә ханым тирәсенә жыелган. Туристлар, әлбәттә. Алар арасында бөтөрчәктәй әйләнергә эзер тынгысыз жан – элеккеге мәктәп директоры, бүгенге китапханәче Зилә булуы бик ихтимал. Хан сараедай мәдәният йорты жирдәге ак, саф болыт кебек тосла. Туристлар, бүген дә, Яшьлек аланына менми калмасылар. Зөлхәбирәнең чарасызлыктан жир тырнап үргә чабулаган сукмагы инде бүген таш басмалы баскычтан гыйбарәт. Анда күтәрелгәннәр: ялгызлар да, парлылар да, күмәк халык та – барысы да яшәү шатлыгы белән канатланып, Яшьлек аланы уртасындагы ярату билгесе – кызыл йөрәк рәсемен каймалаган «Мин» һәм «Яшьлек» сүзләре урнаштырылган статуэтка-һәйкәл янына басып сурәткә төшәргә яраталар. Алан-күз үзә дә гел елмаеп тора сыман. Ходай барын да күрә! Тормышны яратып яшәү дәрәтә кабызганнарда ул Үзә ярдәм итә ләбаса. Бары авырлыкларга сыгылма, сыгылсаң да сынма икән!

Зөлхәбирә, күнеләндәге саф мәхәббәтенә куелган һәйкәлгә карады. Бүгеннән бары үзәң генә билгеле булган ул статуэткага ул башка мәгънә салачак! Күңеленә ургылып куанычлы хисләр тулды: «Мин яратам сине, тормыш!» Битләреннән шатлык яшьләре тәгәрәште. Ул, «Мин яратам, Яшьлек!» сынын, тегә төндә учак ягып нәкъ үзә утырган урынга урнаштырткан иде. Хәзер генә күрдә. Ул бит алан-күзәң нәкъ уртасы, күз алмасы икән. Бу урыннан Зөлхәбирә, үзә булып калырга сүз биреп, көчлә, тәвәккәл адымнар белән тормышка таба яланаяк төште. Минвәлигә булган мәхәббәтен Яшьлек аланында калдырды. Үзә белән ияртмәдә. Дәрәс эшләде! Ходайның, сиңа төшәргә дип язган караңгы чокыр төбеннән күтәрелгәндә, кара уйлы бәндәләренә юлыңа тезеп куйган каты түмгәкләренә абынганда, үрләр менгән чакта, авырлыктан хәлсезләнеп

тигезлек югалтканда – янадан түбэн тэгэрэмэскэ рухи ныклык кирэк шул! Сәләмәтлеге булмаганнарға ул икеләтә кирэк! Ө ныклык бары сабырлык белән ирешелә... Уеңны игелекле олы эшләр биләсә, үзәндә өч сыйфат булдыру шарт икән: матур хыяллар белән сугарылган максатчанлык, үжәт омтылыш, үзәңне кызганмас тырышлык. Иң мөһиме онытылган икән ләбаса! Игелекле эшләр башкару өчен чиста, саф күңел кирэк! Бары шул чакта гына кеше дөньяга мәғрифәтле нур, мәдәни жылылык бирә ала, якты эз калдыра ала...

Хәбибрахман тау түбәсеннән туган авылын яратып күзәтә. Балантау авылының яшел, зәңгәр, көрән, кызыл калай түбәләре, Баланлы тауга көндәш кебек матур төсләрдә балкып утыра. Тормышны сөй, туган җиреңә елыш, аны ямьлә икән, диненең, милләтеңне зурла, әгәр син ир булсаң, әгәр туган авылыңны яратсаң...

Хәбибрахман Зөлхәбирәнең кулларын кулга алып, кош канаты сыман як-якка жәйде:

– Мин яратам сине, тормош! – дип пышылдады.

Зөлхәбирә күңелдән генә дәвам итте: «Балан әчеләре тәмләсәм дә, я-ра-там! Мин ныгыдым, мин тормошның асылын аңладым. Рәхмәт, язмыш! – дип, рәхмәтен күкләргә юллады. – Мин бит сиңа яқынайдым! Сәгәте сукты! И бер Аллам!» – Зөлхәбирә шушы мизгелдә биш вакыт намазын укый алуына чиксез шөкер итте, күзләреннән саф күз яшьләре бәрәп чыкты.

Хәбибрахманның күңеленә әллә каян гына шигъри юллар килеп керә, аны кычкырып сөйләсәм, югалтырмын дигән сыман, кыяр-кыймас кына көйли:

Син – минем асыл чәчәгем –  
Зәңгәр кыңгырау, гүя.  
Алар да энә, чыңлашып,  
Алар да энә, чыңлашып:  
«Бергә булыгыз!» – дия,  
«Бәхет телибез!» – дия...

Зөлхәбирә иренә борылып карый. Тау башында тагы бер тау кебек. Аның ягымлы күз карашында үзен көчсез хатын-кыз булуын тоя. Ояла төшөп, йөзен зәңгәр гөлләмә эченә таба яшерә, эмма җыр ритмына кушылган күңелен иярли алмыйча, ирнең тигез, моңлы тавышына кушыла...

– Тагын бер кат Хәбибрахман, тагын күп, күп тапкырлар кабатлыйбыз...





Сания  
Әхмәтжанова

## БАТАН ХАКЫН ХАКЛАП

### Мең яшә, Татарстан!

Без яшәгән заман – алгарышлар чоры,  
Республикам чәчәк аткан чор!  
Узган юлы – йөз ел, аз да күп тә түгел,  
Чал тарихлы тулы бер гасыр.

«Иң гади бер ачыш – сезнең Ильич уты,  
Неон яктырткычлар янында.  
Радиосы нәрсә, телевизор нигә –  
«Айфон» һәм «Айпад»лар барында?!» –

Яшьләр, бәлки, шулай фикер йөртә булып,  
Роботларга йөкләп үз эшен...  
Иннополис дигән ин яшь шәһәр раслый  
Илнең технологик үсешен.

Татарстан атлый яңа гасыр белән  
Бер үк тизлек, бер үк адымда...  
«Миллениум» гүя безне тоташтыра  
Заман дигән шаулы агымга.

Нано кисәкчәләр, метро, экспресслар –  
Татарстан синең бүгенгең.  
Тик онытмый тарих һәрбер казанышның  
Күктән төшкән тылсым түгелен.

Ачлык афәтләрен, колхозлашу чорын,  
Сугыш корбаннарын – һәммәсен...  
Югалтулар аша, Ватан хакын хаклап,  
Җиңүләргә, илем, килгәнсең!

Сания ӘХМӘТЖАНОВА (1962) – шагыйрә; «Оч иреккә, җырым!», «Пар алма», «Гәрәбә» һ.б. китаплар авторы. Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Н.Такташ исемендәге әдәби премия лауреаты. Казанда яши.

---

Республикам атлый киләчәккә таба,  
Зур ышаныч белән, нык басып.  
Яшь алмашка торсын имин якты таңнар,  
Бәхет ишәкләрен киң ачып.

Дәүләтең нык булса, Татарстан-илем,  
Әләмең дә горур жилфердәр.  
Бертавыштан безне: «Гасырларны кичкән,  
Мең яшәр ил», – диеп йөртәрләр!

### **Күчеш дәвере яки Жәнисәп**

Канатларны киереп очкан чакта,  
Каурыйларны кисә каршы жил.  
Бәйсез жанга лаек биеклеке  
Даулаганны көтә,  
Яулаганны көтә туган жир!

Бөтерә дә ала зилзиләләр,  
Күтәрелеп килгән чагында.  
Егылмаска галәм упкынына,  
Хәтереңне уят,  
Хәтәрлегең уят каныңда.

Нәсел чылбырыңа божра өстәп,  
Син меңнәрне иярт артыңнан...  
Күчеш дәверендә купмас өчен,  
«Чигенмәскә!» дигән,  
«Жиңелмәскә!» дигән антыңнан.

Төркеменнән аерылган кошлар  
Һәлакәткә тарый очышта.  
Бердәмлекне сыный кырыс күкләр,  
Милләт өчен көрәш,  
Өммәт өчен алыш-тартышта.

### **Тезләнмик**

*Без тезләндек монда. Чын мөселман  
Тик сәждәдә генә тезләнә.*

Ркаил Зәйдулла

Шомлы жилләр чиртә тәрәзләргә,  
Көн тудымы – шөбһә яңара.  
Кузгал, шагыйрь, ут ал каләмеңә,  
Син тукталмый тиеш янарга.

Сирәгәя бара милли сафлар –  
Котылгысыз картлык, чирләре...  
Мәйданнарда китә берәм-берәм  
Чорыбызның шаһбаз-ирләре.

Һәр заманның булган үз рәхәте,  
 Үз зәхмәте читләп үтмәгән.  
 Илдән аерым хәсрәт бирмәсен, дип,  
 Борынғылар юкка әйтмәгән.

Без, дөньяга баш булмакчы булып,  
 Кануннарның яздык яңасын.  
 Изге Китап сүзен тотмаганга,  
 Алмыйбызмы сынау-жәзасын?!

Шул-шул... соңгы чиккә килеп житкәч,  
 Таянабыз тирән Күкләргә.  
 Дога – жанга дәва, һәм чын шигырь  
 Рухи терәк бүген күпләргә.

Укы, шагыйрь, шигырь-аятеңне,  
 Күңелләргә шифа өрткәндәй.  
 Өметле сүз көтә синнән халкың,  
 Пәйгамбәрләр сүзен көткәндәй.

«Хәерле көн, газиз замандашлар!» –  
 Бер сәлам дә икән зур терәк.  
 Хәл белешү, иман яңартулар  
 Кирәк бүген безгә, бик кирәк.

Шагыйрь генә түгел, бул халкыңа  
 Фикердәш тә, рухи кәгъбә дә.  
 Берләштерсен безне Китап сүзе,  
 Һәм тезләнник бары сәждәдә.

## Кош каргышы

*(Пандемия тоткынлыгында туган уйлар)*

Бер кош сайрый иртә танда,  
 Өздерепме-өздерә.  
 Бикле тәрәз артларында  
 Яшәү барын сиздерә.

Күк гөмбәзе, һай, югары,  
 Гарешләргә төбәләм.  
 Жаным иреkkә омтыла,  
 Ашып түшәм-түбәмнән.

Тынма, кошчык, сайра гына,  
 Мин елый дип туктама.  
 ...Уйлар шигырь-канатында  
 Очарга дип уктала.

Тәрәзәгә бәрелә дә  
 Яралана канатым.  
 (Бу көннәрдә, жанны тырнап,  
 Азмы шигырь канаттым?!)



Читлегем иркен иркенен,  
Тик ирек сагындырган.  
Тоткын жанда мескен шигыр  
Канатын салындырган.

Әй, инәлеп сайрый бер кош,  
Имәндерә тавышы.  
...Кешелеккә төште бугай  
Тоткын кошлар каргышы.

### **Кем – алдан, кем – аннан...**

Уенчак жилләргә ачма жылы куеның,  
«Хыянәт итте!» – дип сөйләрләр бу уеның.  
Көнчелләр көтәләр ялгыш адым атлавың,  
Гәрчә мин белсәм дә, мине мәңгә сатмавың.

Төбәми тигән ук әрнетсә дә жаныңны,  
Үч алу теләге дөрләтсә дә каныңны,  
Горурлык урынсыз – оныт әле барын да...  
Синнән дә гадел яр табылмас Жир шарында.

Елганың ярлары сөзәкләнгән, чулыккан,  
Сулари чигенгән, тирән жире – тубыктан.  
Без йөзгән көймәләр комга төрткән борынын,  
Жир упсын: бер булыр йөрәгемдә урының.

Жилсез дә көй чыга – үзәкләр куышланган,  
Жай гына теркелди – юртаklar юашланган.  
Өч көнлек дөньяда мәңгелек күк йөрибиз.  
Кем – алдан, кем – аннан... ярый әле, белмибез.  
Ярый әле...

### **Чиккән сөлге**

Кулларыма алам әниемнән  
Бирнә итеп чиккән сөлгесен.  
Ак жирлеккә гөлләр кушып сипкән  
Хисләренең аллы-гөллесен.

Бәйрәмнәрдә затлы бизәк булып  
Балкыган ул өйнең түрендә.  
Көрәшкәндә, көч-дәрт биреп торган  
Мәйданнарда әткәм билендә.

Чиккән сөлге икмәк-тозлы булган  
Яшь киленне каршы алганда.  
Гаилә ядкаренә әйләнгән ул,  
Сандыкларга төреп салганда.

Кызыл башлы, чуптар-чүпләмле шул,  
Чиккән сөлге – вәгъдә билгесе.

Тоныкланмас жете бизәкләре,  
Ул – халкымның күнел өлгесе.

### Соң сүзем

Гел буйдак кош сыман яшәмә ашкынып,  
Очарга ясканып, ялгызак шикелле.  
Без икәү – куш йөрәк, береккән куш тирәк,  
Игезәк жаннарны аеру икеле.

Бел генә кадерең... Күкләрнең әмере –  
Икәүләп томаннар артына юл яру.  
Сукма син жилкенеп, екма син, жилкәнем,  
Бу түгел лаф ору, бу – сүзсез ялвару.

«Бердәнбер тиң ярым, минеке бул!» диеп,  
Каршыма тезләнгән син идең, чын үзең.  
Мин белмим башкасын һәм бирмим башкага,  
Кит ташлап киталсаң... Бу – минем соң сүзем.

### Шөбһәләнемә... ялвар!

«Шөбһәләнемә, ярсыма да, кардәш!  
Шик белдермә Илаһ көченә.  
Елый-елый ялвар, сора бары,  
Язмасын дип тару үченә.

Күз яшьләре белән кат-кат инәл,  
Белгән догаң укы... Белмәсәң,  
«Лә Иләһә илләллаһ» та житәр,  
Кыйбла тарафына юнәлсәң.

Аң бул, кардәш! «Өстәгеләр» диеп,  
Хаталанма Аллаһ колларын,  
Гозереңне Күк тәхетенә юнәлт,  
Гарешләргә сузып кулларың.

Сабыр, сабыр, сабыр!.. Бар да узар,  
Авырдан соң бирер жиңелен...  
Кодрәте киң, кардәш, Әл-Халикның,  
Вәсвәсәдән сакла күңелең...»

Аң булырга әйди шушы вәгазь,  
Читкә куып шайтан коткысын,  
Яңгыраган чакта кичке азан,  
Бар жиһанга сибеп яктысын.



Бу QR-код аша сез авторның  
шигырьләрен үзе укуында  
тыңлый аласыз.



Зәбир  
Гыймаев



**«САМАВЫР»**

ХИКӘЯ

1

Октябрьский – дөньядагы иң кунакчыл, серле һәм матур шәһәрдер. Бүтән калаларны әлегә күргән юк, эмма мин шулай уйлыйм. Ни өчен, дисезме? Чөнки анда этиненң бертуган сеңлесе Мәгъния апа белән Мисбах жизни яшиләр. Әгәр сез Мәгъния апаның безне ничек кунак итүен күрсәгез, ул пешергән тәмледән-тәмле ризыклардан авыз итеп карасагыз, минем белән берсүзсез килешер идегез. Октябрьскийда гына авызың өшегәнче тундырма ашап, эчен күпкәнче лимонад эчәргә була. Бәхәсләшмим, кесәңдә акчаң булса.

Бары Октябрьскийда гына «стенадан йөриләр». Чынлыкта болай: базар мәйданында мичкәгә охшатып, тактадан галәмәт зур арена төзеп куялар. Тамашачылар баскычтан шул мичкә-аренага менеп, сәндәрә сыман жиргә тезелешеп басалар да аска карыйлар. Мичкә эчендә – кызыл буяулы мотоцикл.

Ул арада ян ишектән житез адымнар белән бер абый керә. Тамашачыларга баш ия. Елмая. Башында – зәңгәр шлем, өстендә – кара кәчтүм, ак чалбар, аякта – елкылдап торган күн итекләр.

Ягымлы хатын-кыз тавышы: «Хөрмәтле тамашачылар! Берүк сак булыгыз! Ныклап тотыныгыз. Кулыгызны арена эченә сузмагыз!» – дип кисәтә.

Шуннан соң теге абый мотоциклын кабыза. Кузгала. Өвәл мотоцикл, түгәрәк арты түгәрәк ясап, идәннән йөри. Үзе кызулаганнан-кызулай.

Мәтәлепләр китим! Шуннан стенага менде бит бу! Югарырак, югарырак! Мичкә такталары, урыннарыннан чыгып очардай булып, ыңгырашып-зарланып кала, биткә тыгыз жил бәрә. Тәнгә каз йоны чыга. Йөрәк дөп-дөп тибә! Сулыш кысыла. Ничек егылып төшми ул?! Мотоцикл йөртүче абыйның батырлыгына ис-акылларың китеп, һушыңны жыя алмый басып торасың.

Бер минуттан мотоцикл, тизлеген киметә барып, кабат идәнгә төшә. Уч төбәң кабарып чыкканчы кул чабасың...

Менә шул шәһәр ничек серле күренмәсен дә, ничек үзенә тартып тормасын, ди?!

Октябрьскийга «стенадан йөрүче» абый килгән дигән хәбәр, Ык елгасын кичеп, авылга кайтып ирешкән: без апа белән энигә ялынабыз. Дөрөсрәге, мин ялынам, апа читтән акыл өйрәтеп тора. «Акча туздырып йөрисе түгел», – ди эни. Ана күңеле миһербанлы, мин моны бик иртә үзләштердем, шуңа күрә өзми дә куймый ялынуымны дәвам итәм. «Әтигез рөхсәт итсә», – ди эни, җаваплылыкны эти иңенә салып. Этинең сүзе кыска: «Энә карлыган жыйсыннар!» – дип кырт кисә. Һи, мин моңа рәхәтләнеп риза!

Иртәгесен минем кулда бер бидрә карлыган, апа бер кәржин йомырка күтәргән. Күчтәнәчкә дигәннәрен – «Социалистик Татарстан»га, сатыласыларын район гәжитенә төреп, йомыркаларны эни үзе тутырды.

Шулай итеп, сәфәргә кузгалабыз! Эти атлы эштә, безне Көчле Елга авылына кадәр озата төшә. Көчле Елгадан Урыссуга автобус йөри. Бистәгә җиткәч, маңгаена «Октябрьский» дип язылган автобуска күчеп утырасы. Ике сәгать Ык күперен чыгасың, мәчетле авылны узасың һәм каршыңда Октябрьский каласы! Йөрмәгән юл түгел.

Күкәйләрне саттык. Карлыганны илаһи уптым алып киттеләр, стаканлап сүдә итеп вакланмадык. Кулга акча керде! Дөрөсрәге, апа кесәсенә. Ә ул акчаны бик кысып тота. Чын дөресен әйткәндә, ападан кышын бер көрәк кар да алалмассың. Ул карлыган-күкәй саткан акчага, мин сиңа әйтим, авылга күчтәнәч төяп кайтырга ярата. Ярый соң!.. Акча бездә болай да бер букча! Алай ук түгел инде: үзем жыйган өч, биш, ун, унбиш тиенлекләр салынган бер шырпы кабы. Ике егерме тиенлек тә бар. Бер шешә лимонадка җитә. Дөньяда лимонадтан да тәмлерәк эчемлек юк.

## 2

Алда баян ителгән матур истәлекләрдән һәм дә татлы уй-хыялыннан аерыла алмый, Октябрьский каласының Чапаев урамындагы түбәсенә «Гастроном» дип язылган зур кибете каршында бер малай басып тора. Үзенә ун яшьләр булып. Башында – күзләренә кадәр батырып кигән аксыл кепка, өстендә – кыска җиңле зәңгәр күлмәк, кара вельвет чалбар, гомер «чебиле» аякларында – кызыл сандалилар; кулларын, йодрыкка төйнәп, кесәсенә тыккан. Авыз – ачык. Ачык булмас иде, малайның такыр башына һич көтмәгәндә уй төште. Уй төшмәс иде, кибет төбәндә бер абый утыра. Терсәктән ике кулы юк, тездән – ике аяк. Өстендә – уңып беткән гимнастёрка. Бите, кояшта янып, чуен төсенә кәргән. Яланбаш. Сакал-мылк җиткән. Астында – картон, алдында – фуражка. Кибеткә кереп-чыгып йөрүче апалар фуражкага тиен акча ташлап китә. Кайберләре, як-якка каранып, тиз-тиз генә чукунып та алалар.

Малай – ике ут арасында. Көн эссе. Эчәсе килә. Байлык – бер шырпы кабы тиен акча. Энә шул байлыкны солдат абыйның фуражкасына ташлап китсәң, ничегрәк булып икән? Уйламыйча гына эшләрү ярамый. Шуңа күрә малайның авызы ачык.

Ул малай мин булам инде. Бу сәер гадәттән бүгенге көнгә кадәр арына алганым юк: уйга чумсам яисә бик нык гажәпләнсәм – авыз ачыла.

Кыенсынам да кебек... Кемгә карама, урысча сөйләшәләр!.. Сораштыра башласа?..

Хәл итем: йөгереп барам да, шырпы кабын фуражкага ташлап, бу тирәдән тизрәк таям! Шулай эшләдем дә.

- Эй, парнишка, стой!
- Миңа эндәшә түгелме соң бу абый? Туктадым. Янына килдем.
- Чава?
- Татар малаемы син? – диде солдат, елмаеп.
- Татар малае!
- Энекәш, кибеттән бер пачка «Север» алып чык әле, – дип үтенде ул.
- Кирәк кадәр акчаны энә фуражкадан ал. Шырпым бар.
- Эһе! – Акча чутларга утырдым.
- Житәме?
- Житә. Лимонадка да кала әле.
- Лимонады кирәкмәс. Әнә, шешәм бар. Краннан салкын су агызып алырсың.
- Ярый.

Тәмәке алганда, көтелмәгән четерекле хәл килеп чыкты. «Ах, ты, бесстыжий! На губах молоко не обсохло, уже курить начал?! – дип кычкырды сатучы апа. – Уйди отсюда! С глаз моих долой!» Югалып калдым. Нигә шулай кызып киткәндер?.. Югыйсә урысча сорадым: «Адин пачку «Север» дай», – дидем. Тәмәкене кибет төбөндә утыручы солдат абыйга алуымны сөйләп-аңлатып бирер идем, әңгәмә урыс телендә бара. Урысчам чамалы икәнән, әйтмәсәгез дә, беләм. Юк, эш анда түгел... «Пожалуйста» диясе калган. Гомергә кеше белән сөйләшә белмәдем. Кибетне бер әйләнәп чыктым. Сатучы апа янына килдем.

– Адин пачку папирос «Север» дай, пожалыста!

– Уйди, я сказала! Ишь ты какой настырный!

Бу ни хәл бу?! Тукталә... Өлкәннәр белән «сез» дип сөйләшергә кирәк ләбаса! Менә баш диген, ә!.. Урысча «вы» була... «Ты дай... Вы дай-те...» Имәндә икән чикләвек!

Кибетне янә бер урадым. Кепканы батырыбрак киеп, сатучы апаның каршысына килеп бастым.

– Адин пачку папирос «Север» дайте, пожалыста!

Ни хикмәттер, апаның күзләре түгәрәкләнде. Берара сүзен әйтә алмый торгач, зәһәрән чәчте:

– Щас! Ты глянь на него!.. Он меня так с ума сведёт! Милиция!

Ачу чыкты. Харап икән!

Икенче кибеткә йөгәрдем. Аннан өченчесенә... Дүртенчесенә... Сүз куешканнар диярсең, сатмыйлар миңа тәмәке! Кеше хәлен кеше аңлыймыни бездә... Тәмам алжып, эскәмиягә утырдым.

Чү!.. Каршыма хәрби кеше килә. Тәгаен, фронтовик. Бу кеше мине аңларга тиеш. «Абый!..» Күз яшьләрен сыпырып ташладым, хәлне сөйләп бирдем. Татарча. Аңлады. Якындагы кибеттән бер кап «Север», лимонад, хуш исле ап-ак күмәч алып чыкты. Үз акчасына. «Рәхмәт, абый!» Канатланып, солдат янына очтым. Алган акчамны фуражкага салдым, баштан кичкән мажараларны сөйләп бирдем.

– Тамак туя икән бүген, – диде солдат абый, сөнәп.

Кибетнең таш баскычы кырына эләктереп, лимонад шешәсен ачтым.

– Эч, дауай!

Сусаган икән солдат абый, йотлыгып эчте. Ап-ак хуш исле күмәчне авызына китердем.

– Аша, дауай!

Исемә төшсә, хәзер кыенсынып куям: берәз итагатьлерәк итеп әйтергә дә булгандыр бит инде шул сүзләргә!

Ул умырып күмәч капты, комсызланып чәйни башлады.

– Син үзең дә житеш.

Күмәч сындырып алдым, лимонад йотып куйдым – ризык телеңне йотарлык тәмле иде.

– Байларча утырабыз! – диде солдат.

– Байларча, – дип килештем.

Кәефләр күтәрелде. Күңел күгәндә янә кояш балкыды.

– Эх, хәзер тартып жибәрсәң иде!

Каптан папирос алып, авызына каптырдым, шырпы сыздым. Ул, күзләрен кыса төшөп, тәмләп, тәмәкесен суырды, авыз-борыннан төтенен өрөп:

– Менә шулай, энекәш... Кеше ярдәменнән башка тәмәке дә кабыза алмыйм, – дип көрсенеп куйды.

– Минем әти дә сугыштан яраланып кайткан. Әле дә төннәрен ыңгыраша, яңгыр явасы булса, – дидем мин. Мөгаен, үземчә солдат абыйны юатасым килгәндер. Яраланып кайтучылар бер син генә түгел, янәсе.

Солдат үз итеп миңа карады:

– Авыл малае бит син, име? Авылда тормышлар ничек соң, энекәш? Рәтләнәмә берәз? Наман да шул: дөньяның жае юк, коймакның мае юкмы?

Һи!.. Тормышларның ничек икәнән миннән сора син! Дөньяның ачысын-төчөсөн шөйлә татыган малайлар без!

Ерак тарихтан башладым...

Миңа биш-алты яшьләр булгандыр, авылга бүре килде. Ерткыч койма буена салган сырындыдан күршебез Рәкыйгәттәйнең абзар түбәсенә сикергән. Салам түбәне тишөп, эчкә төшкән. Рәкыйгәттәйнең бердәнбер кәжәсен буып, сыртына салып, шул ук юл белән кире чыккан. Менә малай бүредә көч! Безнең бәрәңге бакчасында кәжәне ашаган. Бичара малкайның башы белән сөяк-санагы гына калган. Бәхәскә урын юк, чыгып үзем тикшердем.

Бу вакыйганы ничек искә төшөрмисең?..

Чираттагы хикәятәмне сөйләми калу һич мөмкин түгел...

Колхозның жиләк-жимеш бакчасы безнең авылга терәлеп үк тора. Мин сиңа әйтим! Су буенда – жиләге! Түрдә – алмагачлары! Тау битендә – карбыз-кавыны! Кыяр-помидорларын әйтеп тә тормыйм, аяк астында тәгәрәшөп яталар!

Бакчалы авылда яшә дә шул нигъмәтләрдән авыз итмә, имеш!..

Алдашып сүз сөйләгән юк. Ялган сөйләгән кешене жөнөм сөйми, чын дөресен әйтәм: колхоз бакчасында пешкән жиләк тәмлерәк!

Менә бер заман жиләк пешә башлый... Жәйнең шушы атнасында күңел иләсләнә дә китә. Иләсләнү генәме, авызлыгын тешләп, хужасына да баш бирми, киң даланы тар итеп чапкан тулпар ат кебек дулап бер чабасы, сикерәсе, тагын әллә ниләр кыланасы килә!..

Колхоз идарәсе жәен бакча каравылларга Галим абзыйны тәгаенли. Ә аның мылтыгы бар.

Кичен көтү кайтып, сыерлар савылып, маллар абзарга ябылгач, Галим абзый, мылтыгын жилкәсенә асып, бакчага юл тота.



Без карап калабыз.

Иртэгесен тэгэрәп китмәле хәбәр: күрше Салкын Чишмә авылы малайлары бакча басарга менгәннәр! Галим абзый тегеләрне засадада (этиләр сугышта йөрөп кайткан, бу сүзнең мәгънәсен аңлыйбыз) көтеп яткан. Салкын Чишмә малайларының бакчага кереп, жиләк ашый башлаулары булган, Галим абзый, мылтыгын төбәп «гөрс!» тегеләргә! Азрак булдымы?! Мә тагын: «гөрс!» «гөрс!» Життеме? Житкәндер. Ә Галим абзыйның мылтыгы тоз белән корылган!

Хәзергесе вакытта салкынчишмәлеләр арт якларындагы тозны жебетеп утыралар, ди. Үз авылларының салкын чишмәсендә инде, тагын кайда булсын?!

Бүген без тәвәккәллибез!..

Иртән күзеңне тырнап ачуга дулкынлана башлыйсың. Көн ыгы-зыгыда уза. Разведка һәрдаим хәбәр итеп тора: Галим абзый тавыкларына жим сипте, Галим абзый кибеткә барып кайтты, күршесенә керде...

Ниһаять, көтү кайта. Сыерлар савыла. Маллар абзарга ябыла. Галим абзый, мылтыгын жилкәсенә асып, бакчага юл тотта.

Без дә кузгалабыз...

Ул арада караңгы төшә. Күктә йолдызлар кабына. Сәндәрә тау артыннан Ай калка.

Күзәтәбез... Менә бакча өеннән Галим абзый күренә. Ашыкмый гына бакчаны урап чыга. Мылтыгын жилкәсенә терәп, шартлатып атып жибәрә. Шунуң белән үз вазифасы үтәлгәнә санап, бакча өенә кереп китә. Ут кабыза.

Сабыр... Галим абзый әле жиләк салып, өф-өф итеп өреп, ашыкмый-каударланмый, төмөн белеп кенә чәй эчәчәк. Хушланды. Ашыкма!.. Галим абзыйның әле гәжит укыйсы бар. Укыды. Хәзер, мылтыгын кочып, борынын бер көйгә сызгырта-сызгырта өвен базарына китәчәк. Әлли-бәлли-бәү!

Көтәсең... Болай да иләс-миләс күңелне икеләнү хисе биләп ала. Чөнки син инде укырга кәргәнсең, син – октябрат! Шул октябрат малай баш күтәрә: «Аһ, оят!» «Аһ, хурлык!» «Колхоз милкенә кул сузарга уйладыңмы?! Жиләк үз бакчагызда да үсә бит!» – ди.

Бик каты икеләнәсең. Чын дәрәсәң әйтим, синең ике «мин» якаласың!

Әмма вакыт!.. Бакчага керергә үзбәз генә белгән сукмак бар. Бары безгә генә мәгълүм койманың астагы кадагы суырылган. Аллага тапшырдык!..

Болытлар арасынан ай күренә. Жиргә сеңбәз! Үлән арасында чикерткә сикерә. Шым буласың! «Тып» итеп, агачыннан өзәлеп алма төшә. Сискәнеп китәсең! Салкын Чишмә авылы малайлары күз алдына килә: тозларын жебетеп, һаман утыралар микән бичаралар?

Каршыбызда – жиләк басуы! Андагы хуш ис! Тып-тын... Сихерләнгәндәй басып торасың. Жиләкләре мине өз, мине өз, дип ымсындыра. Алмагачлары, яфрак лепердәтеп, үзләренә чакыра. Янәсе, хуш килдегез, әйдәгез, түрдән узыгыз, диләр. Күктәге йолдызлар да, ашыгыз тәмле булсын дигәндәй, күз кысышалар. Бары ай гына шелтәләп карый сыман... Болыт яшердеме үзеңне?! Шул кирәк сиңа!

Караңгыда кайсы жиләкнең кызыл, кайсы яшелрәк икәнән бик аерып та булмый – урабыз! Менә шул жиләк ничек тәмле булмасын, малайлар?!

Авызың белән кош тотсаң да, ул минутларда без кичергән халәтне сөйләп-аңлатып бирә алмассың! Моның өчен үзеңнең бакча басуың кирәк! Юк, юк! Әйттем исә кайттым. Без салган сукмаклардан йөрмәгез, малайлар! Без тәртипсезрәк булдық...

Хикәямнең икенче яртысы күңелсезрәк булыр. Бер башлагач, сөйләп бетерим.

Колхоз бакчасына чираттагы «сәфәребездә» безне яшелчәчеләр бригадасы бригадиры Варис абзый тотты. «Тотты» дигәч тә, безне тоту алай бик җиңел түгел. Варис абзыйны күрүгә, төрлебез төрле якка сибелдек. Аякларың житез булсын! Тик менә аптыраш, кай тарафка йөгәрсәң дә, Варис абзый: «Взво-о-д, окружай!» – дип кычкыра. Кырт борылып, каршы якка элдертәсең... Дәһшәтле тавыш юлыңа киртә куя: «Второй взвод, окружай!» Безне төрле яктан чолгап алдылар микәнни?! Ничекләр итеп качып котылырга соң? Тәмам әйләнчек сарык булдық! Ул арада җиләк басуы өстендә күк күкри: «Сдавайся!» Урысча белмәсәк тә, аңлыйбыз: безнең хәлләр хөрти булырга охшаган. Усал булса да, Варис абзый үзәбезнеке: әллә, чынлап та, бирелергә инде?..

Берәм-берәм Варис абзый янына киләбез. Жыелышып беткәч, шул ачыклана: бернинди дә взвод юк икән. Варис абзый мактана: «Мин бер тапкыр шулай ун нимес солдатын плен алдым!» – ди. Менә сиңа мә!

Басып торабыз: кыяфәт мескен, борыннар – мышык-мышык, күзләр яшьләнгән... Газиз башлар киләчәктә ни күрер? Кеше башында эшем юк, мине нинди җәза көтә? Бәхәссез, Варис абзый әтигә әләкләячәк. Әтиңең каешы шәп! Күпне күргән, сугышларда йөрәп кайткан каеш. Мөгаен, атна-ун көн утырып булмас. Күңелем шулай сизә.

Укулар башлангач, бу хакта мәктәптә беләчәкләр. Әлбәттә, класс жыелышы булыр. Октябрат иптәшләр: «Син коммунизмда яшәргә лаек түгел!» – дип, желеккә төшәчәкләр. Ничек инде лаек булмыйм?! Әтиңең каешы берни түгел, иптәшләрнең энә шул сүзә күңелне рәнҗетә... Хрущёв бабайны әйтериём: «Мең тугыз йөз сиксәнәнче елда коммунизмда яшәячәкбез!» – дип, алдан кычкырмаса соң! Сер тотмас үрдәк! Сүз дә юк, октябрат иптәшләр мине шефлыкка алырлар. Чөнки без үзәбезне коммунизмда яшәргә әзерлибез!

Ул арада Варис абзый чоланнан бер кәрҗин җиләк алып чыгып, алдыбызга куйды: «Ашагыз!» Башта аңламадык. Каз оясы кадәр кәрҗин туп-тулы кып-кызыл җиләк! Без алты малай. Башлар эшли башлады: менә кайда ул оҗмах сые! Дәртләнеп тотындык. Жиләк яртылаш кимүгә, авырдан бара башлады. «Рәхмәт» әйтеп, торып китмәкче булдық – рөхсәт юк. Варис абзыйның кулында – сыек чыбык. «Ашаудан бигрәк, җиләкне таптап йөрисез бит сез, малай актыклары!» – дип, безне тирги. Качып китәргә җай чыкмасы дип, алан-йолан карана башласаң, җилкәсеннән мылтыгын ала: «Пуля догонит!» – ди. Урысча белмәсәк тә аңлыйбыз: Варис абзый шаяртып сүз сөйләмәс.

Кәрҗиннең төбә күренгәндә, мин: «Бөтен фашистлар да Варис абзый кебек була торганнардыр», – дип уйлый башлаган идем инде...

Ә син, абый, «тормышлар ничек?» дип сорыйсың. Тормышлар шулайрак... Безнең башлар күпне күрдә. Ничә көн эчем авыртканны сөйләп тормыйм. Хәзер дә, бакча җиләге күрсәм, «дерт» итеп сискәнеп куям.

...Колхоз бакчасыннан чыгып, өч атладың, ике сикердең – ат сарае! Атлар

турында сөйлөргө миңа куш! Бүтөн малайларга эйтеп, кадерле вакытыңны эрэм итмө дө!

Мөлдөрэмэ булып тулган икән, сүз буам ерылды да китте. Күпме вакыт үткәндер?.. Аталар турында сөйли башласам, Ходай мине тыңлаучы кешегә сабырлык бирсен. Авызым кибең, яңа сүз эвэләп чыгара алмый башлагач, тамак чылатып алырга дип туктадым.

Бәй, теге солдат абый кая киткән?! Әллә күзем алдаша, әллә үзем саташам: каршында минем кебек үк малай утыра. Сакал-мыегы житкән, чәче бик иртә агарган, әмма минем кебек үк малай! Шаккатмалы хәл!

– Кара турыны белмисең! – диде «малай», бәхетле елмаеп. – Менә чабышкы иде ул!

– Ә синең Бурлы бияне күргәнең юк!

– Кара турыга житмәс. Миннән башка бер малайны да менгезмәде ул. Бүтөн малайларны ташлый да калдыра! Сабан туйларында гел без баш килдек, беләсең килсә!

– Синең Кара турыңны безнең Бурлы бия белән узыштырып карыйсы ие!

Бәхәс китте. Кибеткә кереп-чыгып йөрүчеләр сәерсенеп, безгә карап-карап үтәләр иде...

Сәерсенерлек тә шул. Баскычта икәү: һәркайсы үз сүзен өстен чыгарырга тырышып, бәхәсләшепме-бәхәсләшәләр! Яшьрәге читәнгә беренче тапкыр «кикерикүк!» итәргә менгән этәч диярсең, колакка ятышсыз яшел тавышы белән алдырмакчы:

– Бурлы бияне узарлык чабышкы әле тумаган! – дип кычкыра.

– Һай, энем! Кара турыга житәме соң? Ат сыртында үскән малай мин, беләм, – дип сабыр гына каршы төшә өлкәне.

– «Беләм» дигән була! Чын дөресен әйтәм, абый, чабышкы күргән малай түгел син!

Язын ташыган елга да үз ярына кайта, күпмедер вакыт узгач, болар да тынычлана төштеләр.

Аталар мәсьәләсендә һәркем үз фикерендә калса да, женнәребез килеште безнең: сөйләшеп сүз бетмәде. Солдат абый жырлап та алды. Сүзләре истә калмаган. Эчтәлегә болай: егет сугышка китә... Кыз көтә... Егет һаман кайтмый. Шуннан соң кыз егетне сагынып жырлый. Юк, сүзләрен хәтерләмим... Ә менә солдат абый жырлаганда йөрәк әллә нишләп китте. Халәтемне бер сүз белән аңлатып бирә дө алмам...

Көннең тиз үтүен күр! Кич житкән: соңга калып кайтсам, миңа элэгәчәк.

– Абый, миңа кайтырга вакыт.

– Иртәгә киләсеңме? – дип сорады ул, өметләнеп.

– Киләм, абый!

### 3

Икенче көнне солдат абыйның йөзе уйчан, кәефе дө юк иде. Тәмәкесен дө, тирән-тирән суырып, тиз тартып бетерде. Берәздән мин аның тонык тавышын ишеттем:

– Сине кызыксындырадыр иде... Нишләп кибет төбенә чыгып утырган бу, дип уйлыйсыңдыр... Уйлыйсың... Күзләреңнән күрәп торам. Тыңла, алайса... Сөйлим...

Этине кырык беренче елның жәендә сугышка алдылар. Өч ай да үтми үлгән хәбәре килде. Мин, унсигезем тулыр-тулмас, кырык бернең кышында киттем. Кырык икенең икенче гыйнварында сугышка кердек. Мине шул көнне үк... Янымда женләнеп, нәрсәдер шартлады. Үзәгемә төшкән авырту сиздем. Суларга һава юк... Калганы саташулы төш кебек булды...

Һушыма килсәм... менә шулай «кыркып» ташлаганнар. Соңыннан белдем: хәрабәләр астында калып, аяклар изелгән, куллар өшегән... Бер сүз белән әйткәндә, «самавыр» булганмын да калганмын.

– «Самавыр?» Ни өчен?

– Кем белсен... Сугышта аяк-кулларын өздереп кайткан солдатларны халыкта «самавыр», диләр. Минемчә, усал телләр сүзе. Утыртып куйган жирдә гөжләп утырасың шулай. Эчәң тулы утлы күмер... – Кинәт ул, ачуына буылып, ямьсез гыжлап кычкырды: – Кулларым исән булса, атар идем мин ул врачны! Нигә шулай яшәргә калдырган ул мине?! Пычагың кулыңда бит, жан тамырына сыз да жибәр! Йә укол яса! Һәм юк син, юк! Болай кеше күзенә карап яшәгәнче!..

Сүзсез калдык. Мин бу очракта ни әйтергә белмәдем, ул да эндәшмәде. Шулай күпме вакыт утырганбыздыр, солдатның юашланып калган басынкы тавышын ишеттем:

– Бәлкәм, хаклыдыр ул, ә?!.. Врачны әйтәм... Яшәсен, дигәндер... Менә мин кояшны күрәм... Зәңгәр күкне... Күктә болытларны күрәм... Кешеләрне... Синең белән сөйләшеп утырам... Кара гүрдә боларның берсе дә юк бит!

– Юк, – дип килештем мин.

Солдатның күзләрендә очкын кабынды, йөзәндә самими елмаю балкып алды.

– Кичә хозыйкам соң гына алды мине. Эше күп булган, күрәсен. Ул арада эңгер-меңгер төште. Карыйм: энә ул карт юкә төбендә егет белән кыз! Сүзләрен ишетмим, әмма күрәм: егет кызны кочып алмакчы була! Кыз карыша. Мине шәйләмиләр. Егет ул арада сүздән эшкә күчте: кызны биләннән кочып алды да үбәргә сузыла. Кыз чалт тегенең яңагына! Солдат күнеле булып көлеп жибәрде. Кыздан рөхсәт булмаса, кагылма инде син!

Бу кыйсса минем игътибарыма лаек түгел иде, шуңа да тел әрәм итеп, сүз әйтүне кирәк таппадым. Ә менә «хозыйка» дигән сүзнең асылына төшенеп житә алмадым.

– Абый, туганнарың юкмыни синең?

Солдатның әле генә бәхетле елмаю балкыган йөзәннән кара күлөгә шуып узды.

– Кырык дүртенче елда авылга кайтардылар мине... Туган нигездә үз хәсрәтемнән дә олырак фажига көтеп торган икән... Әни районнан чәчү орлыгы алып кайтканда, салкын тидереп егылган. Шуннан аякка баса алмаган. Сеңелкәш басуда кыш чыккан башак ашап агуланган... Сугыш зәхмәте безнең гаиләгә, һай, каты китереп сукты! Туган-тумача... Кайсы исән, кайсы юк... Мине Октябрьскийга илтеп ташладылар. Монда безнең ишеләрне тәрбиягә алалар икән. Мине дә бәхет басты. Минем хозыйкам изге жанлы хатын ул, беләсең килсә! Кайберәүләр: «Тәрбиягә алган инвалидны кибет төбенә чыгарып утырта», – дип, гаеп такмакчы булалар. Ире сугышта үлгән. Өч бала! Аларның тамагын туйдырырга кирәк! Минем пенсия күпме генә ул?!.. Ә болай азмы-күпме ярдәмем тия. Хозыйкама сүз әйтмә син!

– Өйтмим.  
– Өйтмә шул!  
– Миңа кайтырга вакыт.  
– Иртәгә киләсеңме?  
– Юк. Без авылга кайтып китәбез, Габидулла абый.  
Сиздермәскә тырышса да, ул күңелсезләнде.  
– Кайтмый булмый. Печән өсте җитте, – дидем.  
– Өйе шул! – Аның күзләре янә очкынланып китте. – Печән әйбәт төшкән микән быел? Белмисеңме?  
– Әйбәт. Яңгырлар вакытында яуды.  
– Чалгы тотканың булдымы соң әле үзеңнең?  
– Моңарчы тырма булды. Быел тотарга исәп, – дидем мин зурларча һәм үксеп-иңрәгән тавыштан куркып киттем.  
– И-и-х!.. Баллы күл болынында печән чабасы иде хәзер!.. Чабып күрсәтер идем мин сезгә!..  
Солдат, башын күкрәгенә иеп, тынып калды. Миңа күрсәтмәскә тырышып, тавыш-тынсыз елый иде ул...  
Мин киттем. Ике күздән сытылып, ике бөртек яшъ чыкты.

4

Ул вакыйгадан соң да әле мин Октябрьскийга күп тапкырлар кунакка килдем. Автобустан төшүгә, Чапаев урамындагы кибеткә ашыгам. Габидулла абый мине: «Килдеңме, энекәш?» – дип, елмаеп каршы алыр... Мин авыл яңалыкларын сөйләрмен. Яңалыklar шулкадәр күп җыелды, Габидулла абый! Тик кибеткә җитәрәк, өметем киселә...

Алар кисәк югалдылар...

Күп еллар үткәч белдем: базар, кибет тирәләрендә хәер эстәп утыручы инвалидларны Ак диңгездәге Валаам утравына сөргәннәр... Мантыйк бик гади: совет илендә коммунизм төзүче җәмгыятьне ямьсезли торган күренешләр булырга тиеш түгел.

Ак диңгезнең Валаам утравында аларга тиешле тәрбия күрсәтелгәндер, дип ышанасы килә.

Һаман ышанабыз...

Шулай да, ни өчен Ак диңгезгә? Ни өчен Кара диңгез буена түгел? Анда – кояш, жылы, җиләк-җимеш.

Йә, күңелсез уйлар уйламыйк. Бөек Җиңү бәйрәмен каршылыйбыз әле!

Җирне изеп-таптап, хәрби техника уза. Мәйдан ташына чыкылдатып басып, Ватан сакчылары атлый.

Бездә корал!

Бездә көч!

Горурланабыз!..

Совет кешесенең тиндәшсез батырлыгы алдында баш иям.

Башымны күтәрәм дә зәп-зәңгәр күңгә күрәм.

Балачагымның аяз күгәннән ничә еллар буе миңа Габидулла солдатның дымлы күзләре карап тора...





## Ләйсән Юнысова

### КҮПМЕ ДӨНЬЯ ГИЗДЕК ХЫЯЛДА...

\*\*\*

Әниемә

Күп кирәкми сиңа, күп кирәкми.  
«Алло, исән, үзең ни хәлдә?»  
«Ашым пеште, кереп чыксаң иде,  
Мәтрүшкәлә чәем – өстәлдә».

«Бүген булмас, бүген өлгермимен –  
Вакытымны саным минутлап».  
Гомереңнең миңа һәр мизгелен  
Биргәнеңне нишләп онытам?

Шалтырата әни, шалтырата...  
«Әйе, кайттым, әйе, ашадым.  
Өшемәдем, димен, аптыратма,  
Эшләремнән яңа бушадым.

Күптән чыктым инде балалыктан,  
Борчылудан кайчан туктарсың?»  
Жавабың бер булды һәрвакытта:  
«Үзең әни булгач аңларсың».

«Аңладыңмы?» диеп сорамыйсың.  
«Бәләкәчем нишли, йолдызым?»  
Йөрәгеңне ярып салдың да син,  
Оныгыңа бирдең яртысын.

«Алло, алло, исән-саулармы сез?»  
«Шул арада безгә ни булсын?!»  
«Дөньялары бигрәк тә хәерсез,  
Мин борчылмый, кемнәр борчылсын?!»

Ләйсән ЮНЫСОВА (1970) – шагыйрә, журналист. Татарстанның атказанган матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр хезмәткәре. «Кирелегем» исемле китап авторы. Казанда яши.



---

«Бар да әйбәт, бар да әйбәт безнең,  
Ятып йоклар идең, инде соң».  
«Исэн генә, матур гына үссен,  
Күрсәтмәсен бала кайгысын».

Күрсәтмәсен! Сиңа инде житкән.  
Әйтми калдым бугай кирәген.  
Беләм хәзер: күпкә түзгән икән,  
Шуңа тузган икән йөрәгең!

...Шалтыратам – һәр иртәсен, кичен.  
Алсын гына әни трубкасын.  
Шалтыратам – «әйбәт» дияр өчен.  
Рәхмәтемне әйттем микән соң?

...Күп кирәкми миңа. Күп кирәкми.  
«Кызым, нихәл? Кайчан кайтасың?  
Аптыратам әле, мин бит – әни!  
Балаң булгач, үзең аңларсын!»

\*\*\*

*Әтиемә*

Күпме юллар уздың жәяүләп,  
Күпме юллар яздың өздереп!  
Хәтерләсән, йөрдек жәяүләп,  
Казан урамнарын бер итеп.

Күпме галәм таптык күгендә!  
Күпме дөнья гиздек хыялда...  
Ничә әкият салдык күңелгә  
Ташка каткан кичке калада...

Ничә еллар узды әкиятсез.  
Никадәр юл ялгыз узылган.

Ничә илне гизсәм дә синсез,  
Хәтеремдә: кулым – кулыңда,  
Урыйбыз без Казан урамын,  
Бер хыялга икәү уралып...

\*\*\*

*Хатын-кызларга багышлан*

Сөембикә дисен, Сөенбикә...  
Бикәләрнең жаны кош сыман –  
Белми чикләр, оча гел биеккә,  
Үзенә тиң үрләр юксына.

Чибәр дисең, сабыр дисең аны.  
Көчле дисең, даны кимерме?  
Вулканнардан кайнар аның каны,  
Кайнатырлык корыч-тимерне.

Күрсәң дә син гөлләр нәзакәтен,  
Патшабикә – илнең терәге.  
Диңгез кебек даулы, тирән һәм кин  
Затлы бикәләрнең йөрәге.

Дулкын булып килеп бәрелә ул  
Диварларның каткан ташына.  
Чиксез дала булып жәелә ул  
Ир жибәргән яулар каршына.

Мәхәббәткә – тик бер шуңа гына  
Горур бикә уйсыз буйсына.  
Сынса да ул шунда гына сына,  
Бозга тигән саксыз ук сыман.

Сөен дисең, елмай, патшабикә!  
Курай кебек бикә күңеле –  
Үксеп-үксеп елый әллә нигә,  
Юллар тузанына түгеләп.

Бикәләрне аңлар өчен сина  
Әле таулар кебек үсәсе.  
Жырлар кушып тормыш ачысына,  
Түзмәм дигән күпкә түзәсе.  
...Сөенбикә кызы, сөенеп кал:  
Әле исән Казан каласы.  
Язмыш даласында безгә әле  
Югалсак та, кабат табыласы...

Гомерле бул, бикә нәселе.

\*\*\*

*М.Шәймиев, И.Шакиров, И.Фәрдиевнәң  
бергә төшкән фотоларына карап*

Очар кошлар пар канатта оча  
Пар ат кирәк юллар узарга.  
Бер фотодан карап тора өчәү –  
Өчесе дә кирәк татарга.

Тимердәй нык ил терәге берсе,  
Олы тарих биргән ил ханы.  
Сандугачлы жаны – икенчесе,  
Халкыбызның моңлы илһамы.

Өченчесе? Ул аргамак сыман,  
Дәвер жилен узып чаптыра.  
Ил шатлыгы, үрләр якасына  
Юллар ярып, халкын чакыра.

Ир затлары түгел – ил затлары,  
Затлылары, асыл уллары...  
Мәйдан түгел – заман батырлары,  
Гасырларда кала юллары.

## Төнге жыр

Еламачы, кызым! Балам, еламачы!  
Әнә, кара, мырлап утыра соры мачы.  
Ул да, ахры, сине юатмакчы,  
Еламачы, кызым, йокла. Еламачы.

Ә песинең күзе, кызым, шундый яшел.  
Ә тизлеге, житезлеге – инде яшен.  
Уйлый бугай, сиңа карап, бәләкәчем,  
Койрык белән сөртөр идем, дип, күз яшен.

Ә койрыгы аның, кызым, шундый йомшак –  
Ул кайчакта тиенгә дә кала охшап.  
Син елмайсаң, кызым, балам, песи дә шат.  
Син еласаң, ул да кала бугай каушап...

...Еламачы, кызым. Әйдә, йокла инде.  
Әнә, жиргә сиздермичә төн дә инде.  
Кичке шәфәкь күптән инде сулды, шинде.  
Күк түренә түп-түгәрәк ай да менде.

Песи йоклый. Йокламаучы син дә миндер.  
Йокла, кызым, йокла, балам, йокла инде.

## Соңардың

Килдең...  
    күпме күрдем төшләремдә.  
Иңдем  
    елый-елый түшләрәңә.  
Куллар  
    танышырга ашыктылар.  
Еллар  
    мине тәмам бушаттылар:  
Күптән  
    сине көттем бер тынгысыз.  
Күктән  
    умырылып төште йолдыз.  
Соңлап –  
    бигрәк озын булды юлың...  
Зыңлап  
    өзелеп калды соңгы кылым...  
        син киткәндә...



---

*«Шәһри Казан» газетасына – 30 ел*



*Редакцияда Казан шәһәре мэры Камил Исхаков (беренче рәттә сулдан өченче, аның уң ягында газетаның беренче баш мөхәррире Хәлим Гайнуллин) белән очрашу. 1993 ел.*



*1995-2003 елларда газетаның баш мөхәррире булып эшләгән Илдус Илдарханов. 2000 ел.*



*Газетаның яңа санын әзерләгәндә. Корректор Зәллә Вәлиева белән җаваплы сәркатип урынбасары Мәгъсүм Минһажев. 1995 ел.*



*Редакция коллективы өмәдә. Уңнан беренче «Шәһри Казан»ның ул вакыттагы баш мөхәррире Мансур Мортазин. 2012 ел.*



*«Шәһри Казан»лылар Казан Кремлендә. Алда – газетаның баш мөхәррире Гөлнәра Сабирова. 2015 ел.*



*Сулдан уңга: баш мөхәррир Радик Сабиров, бүлек мөхәррирләре Фәрит Нурмөхәммәтов, Фәнис Мотыйгуллин, Эльвира Мозаффарова газетаның чираттагы санын планлаштыралар. 2020 ел.*



## ЧИШМӘЛӘР – ДИҢГЕЗГӘ...

*Мең еллык татар әдәбияты – олы диңгез дип күзалласак, аның тирән һәм саф суына татарлар яшәгән төрлө төбәкләрдә туып-үскән талантларның иҗат чышмаләре килеп кушылу әлеге сурәтнең бөтенлеген тәэмин итә. Шуңа да татар әдәбияты татарларның бүгенге Ватаныннан бик күпкә зур киңлекләрдә яши.*

*Бик борынгы чорларга китеп, төрки-татарларның беренче язучысы – рун истәлекләренең авторы Йоллыг-тәгинне, Йосыф Баласагунлыларны искә төшерсәк тә, соңрак чорлар – Заһир Бигиев яки Муса Акъегетзадәләргә телгә алсак та, инде XX гасырга күз тапшып, Гади Такташлар, Гадел Кутуйлар, Муса Жәлиләр турында гәп корсак та, халкыбыз сибелеп яшәгән һәр төбәкнең татар әдәбиятын үзгәрткерлек, аңа бөтенләй үзгә сыйфат алганышы бирерлек каләм әһелләре тудыра-үстәрә алуы дәлиләнәр.*

*«Казан утлары» журналы башлап җибәрә торган яңа рубрика Татарстаннан чытмә туып-үскән яки яшәүче, әмма иҗатлары белән татар әдәби барышына килеп кушылган әдипләр белән ақыннанрак таныштыру максатын куя. Әлбәттә, «диңгезгә кушылган чышмә» булу өчен әдипнең үз иҗаты үзенчәлекле, беркемнекен дә кабатламаган булу шарт. Әлеге иҗатлар турында сөйләгәндә, шушы якка игътибар итәрбез.*

### Дилбәр Булатова

Дилбәр Данис кызы Булатова-Сөләйманова 1972 елның 12 гыйнварында Башкортстанның Чакмагыш районы Кашкар авылында туган. Башкорт дәүләт университетының татар-рус филологиясе бүлеген тәмамлап, 1994 елдан «Тулпар» журналында эшли, 2006 елдан журналның проза бүлегә мөхәррир. 1990 еллардан матур-матур хикәяләре белән чыгыш ясый, повесть жанрында да каләм сыный<sup>1</sup>. Башкортстан Язучылар берлеге әгъзасы. Филология фәннәре кандидаты (2017).

Сүзгә хикәяләрдән башлыйк: гомутатар әдәби барышында аларның үз урыны бармы? Бу сорауга, һич шикләнмичә, «бар!» дип җавап бирергә мөмкин.

Д.Булатова хикәяләре бүгенгә көн, җәмгыять, кеше турында сөйли, язучы романтик юнәлешне, аның ике катламлы тормыш моделен үз итә. Аерым кешенең кабатланмас көнитешендәге бер вакыйга-күренештән – олы фәлсәфәгә килү осталыгы бар. Асылда, бу иҗатны – ялгызлык фәлсәфәсе турында дип гомумиләштерергә дә мөмкиндер. Иҗатының көчле ягы – психологизм алымнарын отышлы куллану, үзенчәлекле характерлар тудыра белүдә, хикәяләү теленең матурлыгы, байлыгы, сафлыгында...

Д.Булатова татар әдәби барышында яңа югарылыкка күтәргән әдәби сыйфатлар арасында беренчесе – кеше фәлсәфәсен кешелек фәлсәфәсенә әйләндерүдәр, мөгаен! Менә «Әйтмәдән...» хикәясе. Бергә эшләгән коллективта Лаураның үлеме хәбәрәннән башланып китә ул. Әлеге хәбәр һәм хезмәттәшләренең аны озатырга баруы яшь хатынның әле генә фанилыкта нокта куелган дөньясын ике катламга аера!

Хезмәттәшләре Лаураның матур тормышына сокланып яшиләр: аның Санкт-Петербургта яраткан кешесе – гажәп чибәр Альберты бар, ул хатынны берсеннән-

<sup>1</sup> Булатова Д. Туй: хикәяләр. – Уфа: Китап, 2005. – 144 б.; Булатова Д. Көлдән яралган гөл. – Уфа: Китап, 2012. – 232 б.; Булатова Д. Соң түгел. – Уфа: Китап, 2019. – 232 б.



берсе кыйммәтле бүләкләр белән күмә! Коллективта хатынны менә шулай, идеаль гламур дөньяда яшәүче дип кабул итәләр. Әмма чынбарлык – бистәдәге иске генә йорт, күптәннән авырган һәм бакыйлыкка күчәсен белгән, карт әтисе һәм улы белән яшәгән ялгыз хатын фажигасен ача. «Фотошоп ярата иде ул...» ди Тимур, әнисенң француз актёры Альберт Джонни белән «төшкән» фотоларын аңлатып. Улы да, хатын сөйләгәнчә, бюджетта түгел, түләп укыган, эшкә дә Гарәп Әмирлекләренә чакырмаганнар, Татарстанга китәргә жыена икән...

Өлеге бер-берсенә каршы куелган, Лаура уйлап тапкан идеаль тормыш һәм чынбарлык, ахыр чиктә, акыллы хатынның көчле һәм нык характерын күрсәтә, һәр кешенң ялгыз һәм авырлыклар белән көрәшеп, әмма матурлыкка һәм яктылыкка омтылып яшәве хакында сөйли, моның хыял булуын искәртә. Вакыйганың Лаураның дустанә һәм хезмәттәше исеменнән хикәяләнүе, үкенчә ноктасында төгәлләнүе («Йөрәкне сызып янә үкенчә һәм юксыну тойгысы яңарды. Үпкәлә карашым белән яшел япмага төбәлдем. Әйтсәң, ни була иде шунда, Лаура!.. Ул әйткән булса, мин тыңлаган булсам, нәрсә үзгәрер иде, нәрсәне генә үзгәртә алыр идем икән – белмим. Аңа бирелгән вакытның, ашкынып, моңсулык һәм талчыгуның соңгы ноктасына агылуын туктата алыр идеммени? Тик шулай да... Әйтмәдән, кызый!») тирән психологизм тудыра, шуның белән укучы хисләрен дә иң киеренке нокталарга җиткерә.

Охшаш структурадагы, охшаш фәлсәфә корган «Риза» хикәясе шундый ук, тормыштан тәм табып, башкаларны да илһамландырып яши белә торган мәдәният йорты директоры, көчле кеше – Риза карт образы тудыра. Әйтсәң, язучы безгә көчле хатын-кыз характерын гына түгел, барлык ваклыкларында көчле ир-ат характерын тудыра белүен дә күрсәтә!

Бу ижадтагы гажәеп үзенчәлекле, татар прозасы өчен кадерле тагын бер сыйфат – халкыбыз көнитешенә гажәеп йола-гадәтләрен, татар кешесенә иң матур менталь сыйфатларын калкуландыру, милли характер тудыра алу осталыгы. Бу яктан үзенчәлекле «Туй» хикәясенә иркенләбрәк тукталмасак, дәрәс булмас. Анда язучының осталыгы аермачык күренә.

Хикәя кереш итеп китерелгән метафорик сурәт белән башлана: кызыл балчыклы яр астында нәни генә чирәм чөлтери. «Әмма шомарып беткән ташлар арасыннан тыелгысыз, ашкынулы бер дәрт белән тибүендә шундый куәт, шундый ныклык! Үжәт булмаса, көчле булмаса, ничек ярып чыгар иде ул бу биек ярларны?» Өлеге сурәт, табышмак кебек, шунда ук язучының нәрсәне символлаштыруын ачыклау теләге уята.

Вакыйгалар исә алты өлешкә асырып тәкъдим ителә. Беренчесе – Әсмабикә апа белән Гарифжан абыйга кызлары Луизаның августта «кияүгә чыгам» дигән хәбәрәннән башланып китә. Ир белән хатынның сөйләшүеннән сайлаган егет Илшатның шушы авылдагы Шакир белән Фәйрүзәнә төпчек улы булуы ачыклана. Икенче өлештә егет белән кызның эти-әниләре ризалыгы турында сөйләшүләре, өченчәсендә – туйга эзерлек әйтелә. Шунда ук Фәйрүзә апаның йөрәген әрнеткән күренеш – бердәнбер кызларының урыска кияүгә чыгуы, олы улының маржага өйләнүе, уртанчы уллары Айрат белән шәһәр кызы холыксыз Розаның тормышлары утырып китә алмау телгә алына.

Дүртенче өлеш – туй вакыйгасы, татар туйларының иң күркәм детальләрен дә тасвирлап бирә. Шушы урында Луиза холкы күренә башлый: жаваплылыкны үз өстенә ала белә торган кыз ул – туйның тавышсыз үтүе өчен хафаланып утыра! Кыз алырга килү, кәләшне, биш яшьлек нәни кодага пәке биреп, «сатып» алу, никах ашы – язучы каләмә белән гаять тулы бер күренешкә әйләнә.

Шулвакыт эсәрдәге төп каршылык пәйда була: Роза кодача башына яулык бәйләүдән баш тарта, Луиза исә Роза белән Мисбах жиннәсенә карашлары очрашканны күрә ала. Бишенче өлеш ЗАГСка бару, төп йортка кайту һәм кыз ягындагы туйны сурәтләү белән дәвам итә. Луиза туйда да Роза белән Мисбах арасындагы мөнәсәбәтләрен күзәтә.

Алтынчы кисәктә, икенче көн йолаларын (мунча, соңгы аш, кыз озату, кыз төшерү, Коръян ашы, су юлы күрсәтү) тасвирлаганда, каршылыкның чишелеше пәйда була: тавыш куптарган, «кечкенәдән үк чирдән, аз гына авыртудан да бик курка» торган улын тынычландырып өчен, анасы Айратның аягына кайнар чәй түгә, Айрат белән Розаны (Мисбах белән су юлына төшәргә жыенган киленне!) тиз генә шәһәргә озаталар. Бу хәлнең төп сәбәбен Фәйрүздән башкалар белми дә кала.

Хикәядә ике сурәт калкулана: татар халкының иң матур йола-бәйрәмнәреннән булган кияүгә бирү – килән алу тәртибененң нечкәләп күрсәтелүе һәм акыллы ананың – Фәйрүзәнең туйда тавыш чыгармау жаен табуы алар. Халкыбызның үзенчәлекле бай традицияләрен язучы милләт бөтенлеген саклаучы чишмә югарылыгына куя. Туйлар, яшә киленгә су юлы күрсәтүләр – милли гореф-гадәтләрнең яшәү кануннарына төшенү, халык акылыннан су алу булуын искәртә.

Бер үк мәсьәлә турында борчылган Фәйрүзә белән Луизаны язучы бер-берсен тулыландыра торган образлар итеп сурәтли: Луизаның гамь-борчуларын күзәтү Фәйрүзәнең дә аңларга ярдәм итә, зинһенле, җаваплылыкны үз өстенә алырга курыкмый торган көчле татар хатын-кызлары характерын дөвамчанлык яссылыгында тергезә. Әйтерсәң лә, Фәйрүзәдәге шушы көчле холькның Луизада дөвам итүе – тормышның сафлыгын саклап торучы куәтле чишмә! Төп вакыйга шушы мәгънәгә юл күрсәтә.

Символның башка мәгънәләре хикәяне йомгаклап килгән, Луизаның чишмәдән су алуын тасвирлауда күренә. Чишмә – яшәешнең туктаусызлыгын, мәңгелеген дә, кешелекнең туудан – үлемгә, балалар-оныклар тормышында кабат терелүгә корылган тәртибен дә, һәр кешенең иң саф, иң якты теләкләр белән жиргә килүен дә ассызыкый.

Шушы типтагы хикәяләрдән «Кунак мунчасы» – татарларда кунакчыллыкның матур мисалына әверелә. Анда кыз белән кияүне балалары белән нәнәйләренең мунчага чакыруы, кунак итүе шулкадәр матур детальләрдә тергезелә ки, татар хатыны, татар әбисенең кунакчыллык үрнәге булган типик бер сурәте күз алдына баса. Бу хәлләрнең кечкенә кыз – нәнәенең оныгы исемнән сурәтләнеп баруы, аннары хикәя ахырында нәнәен мунчага чакырырга килгән оныкның кичерешләрен үз исемнән күзәтеп бару – жылы һәм ихлас бер хикәяләр төсен ала.

«Онык» хикәясендә баласын алырга-алмаска белми икеләнгән оныгы янына, бала табу йортына килгән әбисе ярдәмә белән күңелендә үз дөвамына мөхәббәт уяган Рәһилә, «Кое» хикәясендәге Балбабайның зирәклегә белән казылган кое турындагы хатирәдә аксакалларның татар дөньясындагы урыны – милли характерлар, милли гадәтләр әйләнәсендә типик-символик яңгыраш ала.

Д.Булатова хикәяләрендә күзәтелә торган тагын бер, XX-XXI гасыр чиге татар прозасы өчен тансык сыйфат – әсәрләрдә фажигале, тетрәндергеч хәлләр сурәтләнеп тә, вакыйганың якты, өметле ноктада төгәлләнүе. Мона ирешүдә язучының үз алымнары бар.

Менә «Лифт» хикәясе – туктап калган лифтта бикләнеп калган Фәридә белән Фәритнең, яратып әйләнәшеп, ике бала үстергән, өч ел элек аерылышкан ир белән хатынның очраклы гына очрашуын тасвирлый. Бу очрашудан ирнең үпкә, рәнжү, нәфрәт, гаепләр, күз яшьләре көтүе акланмый: ул әле дә хатынын яратуын, хәтта күпмедер көнләшә башлаганын аңлай. Бу очрашу башка хатынга киткән, анда кыз үстерүче иргә монда калган улының авыр операция кичерүен белергә, үзенең дә читтә эзләгән бәхетен таба алмаганына төшенергә ярдәм итә. Аның күңеленнән узган: «Кинәт әллә нишләп китте ир. Жәйге чөлләдә яуган жылы йомшак яңгыр сыман, күңеленә рәхәт бер хис кереп тулды. Сагынулы якты моңлы, мөлдәрәмә бер хис... Яшьлекне юксыну, шушы Фәридәгә ихлас гашыйк булып йөргән беркатлы чакларны сагынуы... Кайчандыр күңелгә тулган булган, аннан сиздерми генә ташлап киткән тансык хисне тоеп, аны танып, шуңа өр-янадан гашыйк булумы...» дигән сүзләр төрлечә аңлау

мөмкинлегә калдыра. Әмма бер хакыйкәт ачык: очраклы рәвештә лифтта бикләнеп калган ир белән хатын бер-берсе арасына корган үтеп булмаслык киртәне сүттеләр, аңлашу югарылыгына, 15 еллык уртақ тормышның аларны бер-берсенә бик якын кешеләргә әйләндерүен төшенүгә килделәр. Шушы фәлсәфә янәшәсендә югары күтәрергә тиеш, әмма өченчә һәм дүртенчә катлар арасында туктап калган лифт та, уллары Вадимның баш миенә эләккән шөрөп тә – символлаша, укучыны уйландыра торган образга әйләнә.

Еш кына язучы тормыш мәрхәмәтсезлегә белән очрашкан геройлар исеменнән хикәяли. Әмма шул мәрхәмәтсезлек калдырган тәэсирне олырак хакыйкәт – яшәеш хакыйкәте жиңә. «БДИ» хикәясендә ул шулай. Улы Айдарның иншасына апелляциядән соң, ни өчен моңа кадәр бөтен конкурсларда жиңеп килгән, бишкә генә укыган егетнең иң югары балл жый алмавына аптырап кайтып килүче эти кеше, автобуста улының мохтаж кешегә урын бирүен күрөп, бәхетнең үзе үстергән баласының игелеклелегендә булуына төшенә: «Шунда Ильясның зиһенен сызып, бер якты һәм шатлыклы уй үтте: «Һе, БДИны йөзгә бирде түгелме Айдары! Мәрхәмәтлелек шушылай да була ала түгелме? Һәм ул сине дә, мине дә, аны да бәхетле итә ала!...» Теге салкын таш дивар гүя бер мизгел өчендә эреп юкка чыкты да аның артында яшәп иркен яланнар ачылды, кошлар сайрап жиңәрде, йомшак жылы жил исте...» Әтисе белән бергә, укучы да Айдарның тормышта барлык хыял-максатларына ирешкәнгә, үз урынын табачагына ышана.

Хикәяләүнең герой исеменнән алып барылуы ихласлыкка юл ача, якты ноталарда төгәлләнү дә шуңа күрә ышандыра. Әйтик, «Сакчы» хикәясендә теш поликлиникасына килгән яшь кешенә заман чирләре: акча артыннан куу, игътибарсызлык-ихтирамсызлык белән очрашуы көтелмәгәнчә төгәлләнә. Әлегә хәлләргә протест белдереп, бахилла сатып утыручы сакчыдан «үч алырга» уйлаган егет, сакчының армиядән гарипләнеп кайткан кеше икәнлеген белгәч, тормыштагы сәбәп-нәтижә бәйләнешләренен ул уйлаганнан күпкә катлаулырак булуына төшенә, шуны аңлап, намус хөкеме кичерә: «Сакчы белән күзгә-күз очрашмаска була, егеткәй, карашын яшереп, башын түбән иде. Күзә аягындагы чүәкләргә төште. Бая үзә ерткан, атлаган сәен сәләмә калдыклары булып жилпелдәгән чүәкләрне берничек тә яшерү мөмкин түгел иде». Бу хәлнең егет өчен гомерлек сабак булуын аңлаган укучы күңелә дә гармониягә көйләнә.

Кешеләрнең бер-берсенә игътибарсызлыгы, эгоизм күренешенә мисал булырлык «Ак башлыклы кыз» хикәясе дә, баланың авыруы дөньяда иң олы кайгы икәнлекне искәрткән «Кошчык» та, якын кешеләренә алдап, байлык тупларга омтылуның ялгыш булуы хакындагы «Күлмәк» тә – ахыр чиктә, тормыштагы хаосның геройлар күңелендә гармониягә, тәртипкә килүе белән төгәлләнәләр. Мәхәббәт өчпочмагына корылган «Зәңгәр күлдә өч торна» хикәясенен героинясы биюче Зөбәржәт тә мәхәббәттен югалтуны аңлап кабул итә: «Беләм, Рушан белән без кабат очрашмаячакбыз. Минем күңелемдә аңа карата бер ачу да, рәнжү дә юк. Юлларымда очраган өчен, миңа Зәңгәр күлне, яңа биюне, мәхәббәт хисен бүләк иткән өчен рәхмәт аңа! Лилиягә дә мин бары бәхет кенә теләм. Мәхәббәткә өчен үзенчә көрәшкән икән, аның жимешен искиртәрлек үжәтлек һәм кыюлык белән саклый алган икән – бәхеткә лаек түгелмени ул?! Борылып, күлгә карыйм. Ике мәгрүр кыя сыман ике зәңгәр торна кымшанмыйча мине озатып калалар. Кул болгыйм да үзләренә ашыга-ашыга алга атлайм...» Шул рәвешле хикәяләү жебен геройларына тапшырып, аларның дөньяга карашын, хис-кичереш һәм уй-фикерләрен алга чыгарып, язучы кеше күңелендәге олылыкның, язмыш китергән сынауларны да, башка кешеләр салган жәрәхәтләрне дә, заман чатактыкларында жиңәрлек көч булуын раслай.

Д.Булатова повесть жанрында да каләм сыный. «Жәнтөяк» повесте үзәгенә гомере бие авыр эштә эшләгән, алты бала үстергән, авыру-сызланулар аша халык табибы булып киткән татар хатыны Галия образы куелган. Әсәр, күпмедер күләмдә, татар

---

әдәбиятындагы сихерче-дәвачылар турындагы теманы дәвам итә. «Көтәрмен, дигән иден...» (2017) повестенда Камил белән Камиләнең мәхәббәт тарихы зур сынаулар аша уздырыла. «Казан утлары» журналында (2018, № 4) басылып чыккан «Соң түгел» повестенда яратышып өйләнешкән, балалары үсеп килгән Эдип белән Гөлчәчәк тормышына килгән сынау – Эдипнең авариягә очравы, шул авариядә өч кешенең гомере өзәлөп, ирнең гаепләнүе контекстында язучы кеше исән вакытта хаталарны төзәтергә дә, күңел жылылыгың белән уртаклашырга да кирәк һәм мөмкин икәнлекне укучыга житкерә.

Шул ук вакытта хикәя жанрында зур осталык күрсәткән язучының повесть жанрында массакуләм әдәбиятка тартылуын да әйтергә кирәк. Бу яктан, соңгы повесть иң уңышлы үрнәкләрдән дип бәяләнә ала.

Шулай итеп, Башкортстанда туып-үскән, шунда яшәүче Дилбәр Булатова – бүгенге татар әдәби барышы дингезенә үз тавышы белән килеп кушылган, анда үзенә урын барлаган ижат чишмәләренә берсе. Бу туфракның бүген дә татарның рухи дөньясын тулыландырып-тукландырып торучы ижатчыларга бай булуы шатландыра.

**Дания ЗАҢИДУЛЛИНА,**

*академик, филология фәннәре докторы.*



**Дилбәр  
Булатова**

---

## ТУЙ

### ХИКӘЯ

Кызыл балчыклы яр астында чишмә челтери. Нәни генә, гади генә. Идел дә юл алмый аңардан, Чулман да, Агыйдел дә... Әмма шомарып беткән ташлар арасыннан тыелгысыз, ашкынулы бер дәрт белән тибүендә шундый куәт, шундый ныклык! Үжәт булмаса, көчле булмаса, ничек ярып чыгар иде ул бу биек ярларны?

Кулым белән чишмә типкән урынны каплап торам. Салкыны желекләргә үтәрдәй су бармак араларыннан, читтән саркып ага бирә. Нинди кодрәт, нинди гайрәт синдә? Жир астында нинди юлларың бар? Күзгә күренмәгән нинди серләрең бар? Төптә ташлар арасына кысылып калган көмеш тәңкәләр ялтырый. Кемнәр нинди уйлар белән килде икән сиңа?

Ага да ага чишмә. Челтер-челтер... «Килерләр дә, китәрләр дә... Ак уйларын күкрәгемә алам, караларын күңелләрдән юам... Ыгы-зыгылардан арын, иркен итеп һавамны сула, ю битенне чиста суым белән, сөйлә сүзең, алып китәм үзем белән...» – дисеңме?

– Өткэй, әнкэй, мин кияүгә чыгам!

Әсмабикә апа, Гарифжан абзый, Луиза өчәүләп, кичке ашны ашап утыралар иде. Кызлары уйламаганда-көтмәгәндә шулай дип ярып салгач, ата белән ана капкан азыкларын йота алмый аптырап калдылар.

– Бэй, бэй, кызым, бер дә сөйләнгәнең юк иде ләсә! – Иң тәүдә Әсмабикә апа һушына килде. – Кемгә? Шакир малаенамы?

– Шуңа.

– Кайчан чыгасың инде?

– Августта – туй!

Гарифжан абзыйның сул кашы сикереп куйды. Ана кеше шаккатып, бот чапты.

– Өтәйдән сорау юк, инәй белән киңәшләшү юк! Ходайның бирмеш бер көнөндә тот та «кияүгә чыгам» дип әйт, имеш! Аны уен эш дип беләсеңме әллә? Кая ашыгасың? Егермең яңа тулды. Апаларың, әнә, соңрак чыгышып та: «Иртә чыкканбыз кияүгә, азрак торасы булган», – дип үкенеп бетә алмыйлар!

Өнкәсенең бер тезә башласа, тиз генә туктый алмасын белгән кыз каршы төште:

– Алиа апаның да, Кадриянең дә зарланганның ишеткәнем юк. Элек атна саен кайтып урыйлар иде, кияүгә чыккач, эз-юллары да юк, отпускларында да ирләрен саклап яталар. – Аннары өткәсенә карады. – Син нәрсә дисең соң, өткэй?

Гарифжан абзый бер әйтсә, берәгәйлә әйтә торган кеше һәм аның һәр сүзә гаиләдә закон иде. Ул ашыкмады. Тәлинкәсендәгә ашын ашап бетерде. Кулларын тастымалга сөртеп, амин тотты. Луизаның бите ут капкандай кызыша башлады. «Йә инде, – дип уйлады ул, сабырсызланып, – әйт инде бер сүз!» Өчендәгә ялкынга түзә алмыйча сикереп торып, бушаган савыт-сабага тотынды.

– Шакирлар туганлашмаслык нәсел түгел, – диде өткәсә һәм элгечтәгә түбәтәен алып чыгып китте.

Өсмайтәйнең үз кайгысы – кайгы: авызы erylган кызга сынаулы караш ташлап сорашырга кереште:

– Нигә ашыгасың соң, кызым, тагын берәр ел эшләмисең? Өс-башыңны да карар иден. Илшатыңның да укып бетерергә ике елы бар. Егетләргә ни аларга, өйләнергә кирәк инде. Башыңны әйләндергәндер. Ө дөнья көтә башлагач, бөтен авырлык хатын-кыз жылкәсенә өелә. Өнкэй өйткән ие диярсең әле менә! Кайда яшәргә уйлыйсыз? Шакир, малаена дип, өй сала икән дигән сүз йөри дә ул, алдагысын Алла белгән. Бианай белән яшисең киләмени? Нинди әйбәт бианай да үз анаң кебек була алмый инде ул...

Аннан тавышын акрынайтып:

– Ул-бу булдымы әллә, кызым? Сөйлә, курыкма! – диде.

– Ничек инде «ул-бу»?!

– Андый-мондый хәл, дим...

Өнкәсенең ни өйтергә теләгәнә кызга көчкә барып житте. Үпкәләп, рәнжи язып:

– И энкэй, бигрэк инде син! – диде һәм юа башлаган калак-чәнечкеләрен ташлап чыгып йөгәрде.

– Шөкер, – дип, жиңел сулады Әсмабикә апа. Кызының күңелен кырса-кырды, аның урынына жаны тынычланды. Кыз бала – учтагы утлы куз, авылда, энә, әле берсенен, әле икенчесенен яманаты чыгып кына тора. Бер карасаң, китүе хәерле дә. Шул малай белән әллә жиде, әллә сигез ел йөриләр бит инде. Ярар, юньле ата-ана баласы. Шакир – урманчы, Фәйрүзәсе хисапчы булып эшләп, пенсиягә чыкты. Дөньялары, йорт-жирләре житеш, һәммә кеше тигез дип өйрәтсәләр дә, беркемнең дә газиз баласын нигезсез, көнсез-жирсез гыдайга биреп жибәрәсе килмәс. Балалар йөрешә башлаганнан бирле сынап, искә алып килә, начар сүз ишетелгәнә юк алай. Өч чакрымга сузылган авылның төрле башларында яшиләр, эмма авыл авыл инде – югары очта төнлә «уф» дисәләр, иртәнгә үк түбән очка ишетелә. Очрашырга туры килсә, Фәйрүзә үзен корырак тотат-тотуын да, ярар, малай инәсе шулайрак була инде. Аларны – губернатор, кыз инәсе качып ятар, диләрме әле?

Әсмабикәнең йөгәрәк уе шунда ук туй кирәк-яракарына күчте. «Ярар, без дә төшөп калганнардаң түгел, сынатмабыз, Аллаһы боерса. Сандыгы тулы инде, кибеттә эшләгәндә, тауар очсыз, акча бар чакта ук тутырып-хәстәрләп куйдым, башым эшләп. Шулай да тагын биш-алты метр ситса, ике-өч метр сатин, ефәк күлмәкләк алганда мишәйт итмәс. Кодагыгыз бүләккә күлмәк кырына затлы яулыкмы, шәлмә дә куярга кирәк. Ни дисәң дә, Илшат – төпчек малай, бергә яшәсәләр. «Институтны бетерәм дә этәй урынына, үзбездә урманга кайтам», – дип әйтә диләр бит. Югары сорт оны азайды, шул кирәк. Бәләшкә һәйбәт дөгә, күрәгә-йөземән, сары майларын эзерлисә бар. Йомырка житмәсә, сатып алырга туры килер. Иткә кытлык юк, сугымлык башмаклары бүген тотып суярлык, аңа тимәсәләр дә аптырыйсы түгел, бүлтерекләре өчәү-дүртәү, үрдәк-казы, күркә-чебешләре ихата тулы, августка кадәр вакыт бар, менә дигән симерерләр, Аллаһы боерса!

Һи-и-и, менә исенә төште. Сания карчыкка хак биреп, нечкә генә йоннан бер-ике пар пирчаткә дә бәйләтеп алырга кирәк – шофёрларның ничәү буласы тәгаен билгеле түгел, запас зыян итмәс. Хәзер яшьләр бәйләнгән пирчаткә киюен кими дә инде, әйдә, бездән калмасын, гадәте шулай булгач. Тагын нәрсәләр? Ярар, тора-бара хәтерләр әле, шөкер, беренче кыз бирүләре түгел ләсә, төпчекләре канатланырга тора. Олы кызлары, күз тимәсен, матур гына яшәп яталар, бая телгә алуы сүз унаеннан гына иде, кайтып зарланганнары юк алай. Үзләре исән-сау чагында Луизаларын аткара алсалар – бик һәйбәт, бик хуп, мая бар чагында тәвәккәлләргә кирәк».

Әсмабикә түти шкафтаң хат язарга дип саклап тоткан дәфтәрен, конвертлар алды: «Бүгеннән дә калмый кызларга хат язарга кирәк, – дип уйлады ул. – Туй көне билгеле түгел, шулай да читләтебрәк, уратыбрак белдереп кую зыян итмәс. Ишетә, эзерләнә, жыена торулары хәерле».

## 2

– Сөйләштеңме? Ризалармы? – Кичен клубта очрашкач, Илшатның башлап әйткән сүзе шул булды.

Луизаның аны үчкелисе килеп китте. Кайгылы төс белән башын иде.



– Нәрсә? Каршылармыни? – диде коты очкан егет һәм аны жилтерәтеп дигәндәй тышка алып чыкты. – Нигә риза түгелләр? Йә, сөйлә инде!

Луиза кәефе бозылган Илшатка елмаеп карап торды-торды да кычкырып көлөп жибәрде.

– Исәркәем, нишләсеннәр инде риза булмыйча, ризалар, ризалар!

– Ну сине! – Илшат куанычына чыдый алмый, кызны кочаклады. – Алдашып торганың өчен нишләтергә сине? Күтәрәп, энә тегендә-ә буага алып барып ыргыттыммы? Бакалар янына, кашыкбашлар оясына?

– Хатынсыз каласың килсә, ыргыт! – диде Луиза, көлөп.

– Юу-ук инде әй, хатынсыз булмый! Хатын кирәккәнгә өйләнәбез бит!

– Ул кызның колагына нидер пышылдады. Луиза егетне этеп жибәрде:

– Абау, оятсыз! Кияүгә чыгам диген инде менә шушыңа!

– Ярар, ярар, шаяртам гына бит, – диде Илшат һәм аны яңадан кочагына алды. Луиза да карышмады. Шуны гына көткән егет:

– Ә мин шаяртмыйм! – диде. Икесе дә көлөп жибәрделәр.

– Син үзеңнекеләр белән сөйләштеңме соң? – диде Луиза, берәз тын торгач.

– Беләсең бит, алар үзләре үк мине өйләнергә кыстыйлар иде. Әйтүем булды – эни шатлыктан чүт еламый, эти дә риза. Минә шәһәрдә бозылып эчәргә сабышыр йә берәр маржага күзә төшәр дип куркалар. Киленнәрдән бәхет бар бит аларның.

– Нигә?

– Куй, күнелсез нәрсәләр хакында сөйләшмик, матурым! Синен «дипломатический переговорылар» ничек үтте – шуны сөйлә.

– Ничек курыкканымны белсәң?! Әйткәч тә, башта аптырап калдылар. Әнкәй сораша инде, эткәй эндәшми. Нәрсә дип әйтә дип, йөрәгем туктый язды. Эткәйнең характерын беләсең ләсә!

– Минем бабай нәрсә диде соң?

– «Туганлашмаслык нәсел түгел», – диде, әйкәем.

– Һа-а, бабай үзе шулай дип торганда, ничек чыкмыйсың инде миңа, ә? Беләсең килсә, авылда бер егетне эләктерәсең!

– Шулай, шулай. Берәз мактанчыклыкны исәпкә алмасаң, бөтенләй шәп! Кайда яшәрбез, шуны уйлыйсыңмы, яшь кияү?

– Әйттем бит, ятактан бүлмә булачак, дидем. Комендант үзебезнеке. Күз алдына китерәсеңме, икебезгә – бер бүлмә! Туй акчасына ки-иң карават сатып алабыз.

– И-и шушыны, – диде кыз. – Караватка хәтле суыткыч алып идек әле. Һәм, гомумән, әлегә моменттан без туй турында уйлый башларга тиеш. Ә синен башыңда гел тузга язмаган нәрсәләр! Миңа – күлмәк, туфли, сиңа – костюм кирәк, йөзекләр, кыңгыраулар, тасмалар, шаһитлар, плакатлар, лотереягә – вак-төяк...

– Житте, житте! – Илшат Луизаның авызын каплады. – Табарбыз, матурым, алырбыз, бар да булыр. Юкка кайгырма. Тирә-якта бер туй ясарбыз! Һәм, гомумән, үзең әйтмешли, шатлан, сөен – безнең гомернең иң ямьле вакытлары әле, әйеме? Әнә, сандугачларны тыңла әле – ничегрәк өздәрәләр!

Аның шулай диюе булды, буада саташкан бака бар дөньяны сискәндереп

бакылдап куйды. Яр буендагы өянкегә сөялгән яшьләргә бу бик кызык тоелды, ахры, жылы июнь төненең бәрхет караңгылыгы эченнән аларның көлешкән тавышлары әллә күпме ишетелеп торды.

## 3

Бер-ике атнадан: «Шакир малаена Гарифжан кызын сөйләшкәннәр икән, туйны август ахырына билгеләгәннәр, зурдан купмакчылар икән», – кебегрәк хәбәрләр телгә менде. Чынлап та, ике гаилә дә төпчөкләрен башлы-күзле итәргә жыена, елның да кулай вакыты: алар саранланмыйча, мул, иркен кыланып, яшерен ярышта кайсысы да ал бирмәскә ниятләп, утау-печәннәрне тиз-тиз аткарып, көн йокламый, төн йокламый туйга әзерләнә башладылар.

Авылда иң биеск өй Шакирныкы иде, туй алдыннан түбә калаен ялтырап торган ап-ак буяуга буяп жибәргәч, ул тагын да биегәебрәк, күркәмләнебрәк киткән кебек булды. Хужага бу гына аз тоелды, ул тирә-якта булмаганча иттереп, тәһарәтханә ясады, аның бер ягын ирләргә, икенчесен хатын-кызга тәгаенләп, ике бүлемле итте, электр үткәрде, өй күтәрмәсеннән ак плитәләрдән юл-сукмак сузды – патшалар да жәяү йөри торган жиргә ялантәпи барырлык булды. Гарифжан абзый исә киләсе елга дип уйланган мунчасын быел күтәрде, урам якка тимер баганалар утыртып, яңа капкалар эшләтте. Луиза капкаларны ачык зәңгәр төскә буяды, урталарына пар ак күгәрченнәр төшерде.

Аналарның мәшәкәтләре исә тавык чүпләсә дә, бетәрлек түгел, тагын да күбрәк, тагын да борчулырак, жаваплырак. Эш күп, әмма Илшатның әнисе Фәйрүзә апа шатлыгыннан кайда басарга белми, туй хәбәрәнә иң сөенгән кеше дә, бәлки, ул булгандыр. «Шул кызның аяк атлашларына хәтле яратам, бигрәкләр дә сөйкемле сөяк», – дип, жәе чыкканда, сүз кыстыра килгәләүләрнең, теләгән теләкләренә дә файдасы тигәндер. Күз алдында үскән тыйнак, басынкы кызны Илшаты белән йөри башлаган чаклардан ук үз итеп, балаларга күчеленнән генә фатихасын биреп куйды ул. Сизә: Луиза аның улына акыллы хатын, үзләренә итагатьле килең булачак. Күрше-тирә, кеше арасында әйбәт, тату итеп яшәүгә, шаулатып-гөрләтеп туен үткәреп, кода-кодагыйларың белән аш-суга йөрешүгә ни житә! Өч баласын башлы-күзле итеп, кода-кодагыйлардан уңмадылар алар. Бердәнбер кызлары дөнья читенә, Камчатка урысына кияүгә чыкты. Анысы гына житмәгән, егерме сизгә житеп тә өйләнми йөргән уллары, сөңлесенә туенда кодача маржага күзә төшөп, ике-өч ай дигәндә, өйләнешеп тә куйдылар. Яшәүләре ярыйсы инде, шунысы йөрәкне кыра: елына бер кайталар, рәхәтләнөп сөйләшөп тә утыра алмыйлар. Фәйрүзә апа урысча белми түгел, бөтен Марианна, Тропиканкаларны карап барган кеше ул, тик сөйләшә башласаң, кирәк сүзә искә төшми дә куя бит, каһәрәң, торасың аннан: «Невестушка, принеси из мунчы кисәү деревосын»,– диөп.

Әмма жанын иң әрнеткәнә, шырпыдай кадалганы – уртанчы уллары Айрат белән килене Розаның тормышлары. Шуларны уйлап агармаган чәчә калмагандыр. Хәзер килөп, Илшатның туена чакырыргамы-юкмы дип, башы катты. Туй тиклөм туйга чакырмасаң, килөшми, чакырсаң, нинди жәнжал чыгарырлар дип, «дөр» калтырыйсың. Шәһәр кызы Роза

танышырга кайткан көннөн үк холкын күрсәтә башлаган иде, әле дә һич ипләнердәй күренми. Аена берме-икеке кайтып китәләр, шунда да бер-бер мөгез чыгармый калмый инде ул. Йә пешергән ашны ашамый, калагын ташлап торып китә, йә һич сәбәпсезгә үпкәләп, бүлмәсенә бикләнә. Фәйрүзә апа аның жасна да торып карады: «Болай булмый бит, кызым, мин сезгә катышмыйм, эшлэгән эшене яманламыйм, явыз уем юк, әйбәтләп кенә яшик әле», – дип әйтеп тә карады, юк инде, ана сөтә белән кермәгәнне, тана сөтә белән керәчәк башы юк. Ахырда, Шакир абый Айратның үзенә генә туры китереп әйтте: «Булмаса, еш кайтабыз дип этләнмәгез, улым, – диде. – Сөз китү белән әниегез урынга егыла, минем дә кулдан эш китә. Күрше-күләннән яхшы түгел. Рас үзең сайлагансың, икегез килешсез икән, шул шәһәрегездә яшәгез инде, без сезнең арагызга керергә теләмибез», – диде. Менә шул сөйләшүдән соң әллә үпкәләделәр, ике-өч айлап күренгәннәре дә юк, хат та язмыйлар.

Фәйрүзә апа белән Шакир абый, хәтсез генә баш ваткач, уйлашкач-киңәшләшкәч, бөтенләй бозылышып бетүдән куркып, аларга да туй хәбәрән житкереп, хат язып салдылар.

## 4

Туйга көне туры килде дә соң! Чалт аяз, чөллә кызуы сүрелгән, елак көз юлга чыккан гына әле, жәй ахырында була торганча йомшак жылы; каяндыр сизелер-сизелмәс кенә алма исе аңкый, ындыр табагында ашлык суккыч машиналарның берөзлексез тонык гүләве ишетелә; бакча тулы күз явын алып чәчәкләр, түтәл тулы саргая башлаган кыярлар, сабагында пешеп утырган помидорлар...

Иллә кешеләр дә тырышты! Соңгы ике көндә туй йортларында төнлә дә утлар сүнмәде. Кодагый чәкчәкләрен подносларга эскертләп, ярты метрдай биесклеккә өйделәр, өсләренә кәнфит сибеп, яңа киптергән какларны каплап, төреп-хәзерләп куйдылар; икмәкләр күпереп уңды; табынга биреләсе тавыклар харап зурлар, симезләр иде. Луизаның бирнә әйберләре сандыкка гына сыймыйча, кибеттән чемодан сатып алырга туры килде; мөндәрләрнең йомшаклыгы, көянтә-чиләкләрнең күркәмлеге, кодаларга атап тегелгән альяпкычларның матурлыгы, бүләкләрнең затлылыгы шаккатмалы иде. Шәһәрдән кайткан туган апалар, жиңгиләр, чибәрәни-зурәниләр әллә нинди күз күрмәгән азыklar эзерләп, йөз төрле камыр ашлары пешереп, жиләк-жимешләрне таудай өеп, дүрт-биш өстәллек табынны тутырдылар.

Кияү ягы сәгать уникагә килеп житәргә тиеш, дип сөйләшәнгән иде. Иртән үк торган, әмма ары сугылып, бире сугылып, һаман киенә алмаган Луиза белән шаһит кыз Айгөлне жәйге өйгә куып чыгарып, тизрәк бизәнергә-төзәтәнергә куштылар.

– Куркасыңмы? – диде Айгөл, кәләшнең чәчен тарый-тарый. Соңгы арада тартылган, ябыккан, үзен көткән яңа тормышны, котылгысыз үзгәрешләрне уйлап шөбһәләнгән Луиза кулын селтәде:

– Сорама да инде!

– Барыбер бәхетле син, – диде Айгөл. – Без егетләр белән йөрү турында хыяллана гына идек, ә сөз бөтенесен көнләштереп, шундый матур итеп йөри башладыгыз. Армиядән дә көтеп алдың. Хәзер бит алай йөрүчеләр сирәк.

– Уф, Айгөл! – дип, Луиза ахирәтен кочаклап алды. – Туй әйбәт кенә үтеп китсә, сиңа миннән бер торт! Шундый куркам, беләсәңме? Туйны бит тавышсыз булмый, диләр...

– Тилеләнмә әле, – дип көлдә тегесе, – үтәр дә китәр, нигә кайгырасың? Уйлап карасаң, бер формальность инде.

– Син үзең формальность!– Луиза ачуланып, Айгөлне чеметеп алды. – Туй – гомердә бер генә була торган нәрсә. Менә үзең кияүгә чыгып кара әле, белерсәң аннан! Әйдә, жәһәтрәк кыланыйк, яшеренәсе дә бар.

Бик күнелле башланды туй. Усал кодачалар, үткер кызлар кияүне капкадан үткәрми жәфаладылар, акчаның әле яшелен, әле кызылын сорап интектерделәр, бирсә – «очып китте», бүләк-фәлән сузса – «кесә тишек, төшеп китте», – дип ирештерделәр. Кияү балакай шактый этләнгәч кенә, кайчыга хужа булып алган агайга бер йөзлекне биреп, капкага тартылган ал тасманы кисә алды. Кызлар шунда ук верандага, өй ишегенә йөгәрделәр. Монда инде кызган кияү аларга Луизаның аяк үлчәмен дә, әбисе белән бабасының туган көннәрен дә әйтеп тормады, егетләр, ишекне каплап баскан кызларны берәм-берәм күтәреп, читкә алып куйдылар да дәррәү ябырылып, өйгә кереп киттеләр. Әлбәттә, кызны аннан таба алмадылар. Бик кыйбатка төшкән келәт йозагының ачкычы шулай ук файдага ярамады. Эзли торгач, кәләшне печәнлектән барып таптылар һәм, биш яшьлек нәни кодага пәке биреп, «сатып» алдылар.

Ул арада никах ашына карчыклар жылынып өлгерде, һәммә кеше өйгә керде, кодаларны түргә утырттылар, кыз ягы ишек төбенәрәк урнашты, яшьрәкләрнең кайберсе басып торды. Авыл мулласы Локман бабай дога кылып, ашны башлап жибәрде. Никах укыр алдыннан хатын-кызларга башка бөркәнү кирәклеген искәртте. Шунда ук яулыклылары яулыкларын төшеребрәк бәйләде, яулыксызлар чәчләрен кульяулык белән булса да каплады.

Беренче чатаклык шунда килеп чыкты. Роза кодача Әсмабикә кодагый сузган яулыкны алмады.

– Кирәкми! – диде, күзләреннән ут чәчеп. – Мин әби что-ли! Бу сүзләрдән Фәйрүзә апа белән Шакир абзый, бозлы жыл килеп бәрелгәндәй, сискәнәп, калтыранып куйдылар. Табындагылар ишетсәләр дә, ишетмәгәнгә салыштылар, мулла бабай Коръән укый башлады.

Түрдә утырган Луиза, кызыксынып, булчак киләндәшенә карады. Чибәр иде ул. Затлы киенгән, бизәнгән, алтынга чумган – әллә каян ялтырап күзгә ташлана. Ходай биргән чибәрлектән үзенә кирәккәнчә файдалана белүчеләр затыннандыр, бар кыяфәтеннән үз бәһасен үзе белүе сизелеп тора. Гади ромашкалар, пәйгамбәр тырнаклары, кашкарылар арасына ялгыш килеп эләккән роза чәчәгемени! «Боз королевасы!» – диде Луиза эченнән генә, бәләкәй чакта укыган әкиятен хәтерләп. Чынлап та, Розадан ниндидер салкынлык бөркелгән кебек иде, аңа төбәлгән карашларда да, сокланудан бигрәк, сагаю һәм шөбһә күбрәк булгандыр.

«Бу карчыклар, тонык тавышлы мулла, әллә нинди аңлашылмаган нәрсәләр уку нигә кирәк инде? – Роза исә шулай дип гасабиланды. – Бөтенесе дә тыңлаган кыяфәт чыгарып утыралар бит әле!» Аның уенча, туй, мәһабәт никах сараенда ук булмаса да, һич югы клубта башланып

китэргэ тиеш иде. Аларның үзләренең тус шәһәрдә үттә. Айратның туганнарын чакырып алдылар һәм ресторанда бәйрәм иттеләр. Культурно һәм цивилизованно! Ә монда – хан заманындагы гадәтләр! Күпме эш! Кичә көн буе аш-су хәзерләште, кичкелеккә хәлдән тайды. Ярый, анысына тешен кысып түздә инде. Бүген иртән кәефе чынлап торып бозылды. Диңгез дулкыны төсөндәгә кыйбатлы «импортный» күлмәген шундый ашкынып киеп чыккан иде, юк инде, кая ул комплимент ишетү, игътибарлап карамадылар да. Авыл урамында без үкчәле туфлиләрә батып, тагын эче пошты. Ичмасам, Айраты да эндәшми йөргән була бит әле аның. Әнә, утыра бит, у-у, күзлә бүкән, хатыны әллә бар аңа, әллә юк!

Роза шулвакыт үзенә кемнәндер текәлеп карап торуын сизде. Күнегелгән гадәт белән, башын нәзәкатләр борып, керфекләрен матур итеп сиреп жибәрде һәм аңа карады. Урта яшьләрдәгә, чак кына корсак үстерә башлаган, таза гәүдәле, ут күзлә, яхшы киенгән чибәр ирнең йотардай булып карап торуын күрәп, хатынның йөрәгә еш-еш тибәргә тотынды, «Һмм, интересный мужик», – дип уйлап куйды ул.

## 5

Никахтан соң мәдәният сараена ЗАГСка, аннан туган тиешле кешеләргә ашка бардылар, кичкә ашка төп йортка кайттылар. Луиза белән Илшат гүя төш күрәләр иде, котлаулар, теләкләрдән аларның башы әйләнә, бер тамчы шәраб капмасалар да, зур тантана шатлыгыннан исерә язганнар, өстәлдәгә тәгам-нигъмәтләренә исеннән, күренешеннән үк тамаклары туйган. Алар башкаларның майлы калжаларны ничек тәмләп согынуларына, тәлинкә-тәлинкә шулпаларны, таба-таба бәләшләренә ничек ялтыратуларына, «шайтан суы»н хәтсез эчүләренә гажәпләнәбрәк тә карыйлар иде, ахры. Авызлары ерык, алар бүген бәхет диңгезендә йөзә, жир шары бүген алар тирәли әйләнә! Алар өчен күпме халык жыелган, күпме туганнары ерак аралардан кайткан. Ә котлаулар, телеграммалар, берсеннән-берсе матуррак теләкләр, сүзләр, бүләкләр – ничек башың әйләнмәсен, ди, инде... Жырлары соң! Алар, эти-әниләрә шулкадәр күп жыр беләдер дип, башларына да китермиләр иде. Кайсыбер жырларны гомерләрендә беренче ишетеп, хәйран калып утырдылар. Мәжлес бик шәп, бик күтәренке барды. Хәтта мәңгә йомык Гарифжан да ачылды, Шакир кодасы белән кочаклашып жырлыйлар.

Бүген кыз ягы аяк өстендә. Сыйлылар да соң кодаларны! Тегеләре ялындыра, болары үтереп кыстый. «Мисбах жининен тавышы бигрәк моңлы, – диде Луиза Илшатка. – Кара, ничек суза!»

Һаваларда жидегән йолдыз,  
Ничә санасам да күчәдер.  
Ничә генә айлар, ничә еллар  
Гомеркәйләр ялгыз кичәдер,–

дип жырлап, Алиә апасының ире Мисбах Роза кодачага тулы чәркә бирде.

Сүзләре нинди матур! Тукта, ә нигә «гомеркәйләр ялгыз кичәдер»? Ә апа, балалар? Луиза сагаеп, бу икәүне күзәтә башлады. Розага жини өлеш бирде. Гадәттә, ир белән хатынга парлап бирәләр. Минем каенага кайда соң?

Ә-ә-ә, булган икән! Булуы житкән – башын өстәлгә салып, әвен базарына киткән. Ә соң «жиңги» татарча жыр белә микән? Шуңа җавап биргәндәй, Роза торып басты.

– Мин ведь жырлый белмим, – диде. Нечкә бармакларына чеметеп кенә тоткан чәркәне кызыл иреннәренә якын китерде. – Болай гына эчәргә можномы?

Аш ахырына якынлашкан, кешеләр арыган, кайсы йокымсырап утыра, кайсы үзара сөйләшә иде. Ишеткәннәре:

– Юк, юк, алай ярамый, нинди жыр жырласаң да жырла, – диештеләр.

– Хет этәч булып кычкыр! – диде кайсыдыр усалы.

Роза башын кырын салып торды да, елмаеп, матур гына тавыш белән, сүзләрен урысчарак яңгыратып:

Сандугачлар ияләшкан  
Су ичарга миляштан,  
Кайгыларым битяр иде,  
Сине күрөп сюләшсам,

– дип жырлады. Жырлаганда, сыгылмалы гәүдәсә өзлексез боргаланды, сыргаланды, иң кыланчык артистлардай кыланды. Ни хәл итәсең, бу да килешә иде аңа, каһәргә! Жырны күтәреп алдылар. Розаның яңгыравык тавышы әллә каян аерылып торды:

Әх, тала, тала, тала,  
Тала минем биягым,  
Нигя тала, нигя яна,  
Икян мине юрягым?

Жыр тәмамлану белән зал ишегеннән зур биек торт күтәргән Алия белән Кадрия күренде, һәммәсә «аһ» итеп, тортка карадылар. Ул арада кысыла-кысыла Роза кырына ук үткән Мисбах аңардан буш чәркәне алды һәм колагына: «Сюляшербез, сюляшербез!» – дип пышылдады. Моңа җавап итеп, Роза серле итеп елмаеп куйды.

Бу күренешкә бердәнбер шаһит – кәләшнәң йөзенә кара йөгәрде. Нәкъ шул вакыт кинәт уянып киткән Айрат күзләрен ачты, аптырап, тирә-ягына карады һәм, йодрыгы белән өстәлгә сугып:

«Горька-а!» –дип кычкырды да башын кире өстәлгә салып, йоклап китте. Яшьләрне саны-саны утызга кадәр үбештерделәр. Моңың нәтижәсә шул булды: ике бите мэк чәчәгедәй янган Луизаның күңелсез уйлары юкка чыкты. «Жырның ертыгы юк, кода-кодачалар арасында андый гына шаярышу, төртмә сүзләр була инде», – дип, үз-үзен тынычландырды ул.

Төн урталары якынлашып килгәндә, Алия апасы Луизаларга эндәште:

– Акыллым, интегеп утырмагыз, иртәгә иртән торасыгыз бар, жәйге өйгә урын жәйдек, барыгыз, ял итегез!

– Без утырып торып, каян арыйк инде – менә сезнәң һушлар беткәндер инде, – диде Луиза, аны жәлләп.

– И апасем, мондый көнне аруны сизмисең ул, – дип, матур итеп елмайды Алия һәм сеңлесен аркасыннан яратып куйды.



Кэлэш, кияү, шаһитлар – дүртәүләп, бакча түрендәге жыйнак кына жэйге өйгә киттеләр. Болдырга менгәч, Луиза Илшатны туктатты:

– Азрак һава сулуйк әле, Илшат! – диде.

Төнгә жиләслектән калтыранып китеп, кэлэш белән кияү бер-берсенә сыендылар, эре-эре йолдызлар янган, ипи кебек түп-түгәрәк ай йөзгән күккә карап, тын тордылар.

– Син шундый матурсың бүген, – дип кайнарланып пышылдады Илшат.  
– Туй күлмәге бик килешә үзенә!

– Рәхмәт... Хәзер сиңа комплимент әйтәм, яме?.. Беләсеңме, син миңа карата шулкадәр игътибарлы, кайгыртучан булдың... Мин азрак куркып та куйдым, үзгәрерсең, бергә яши башлагач, икенче кешегә әйләнерсең дип...

– Нигә алай дисең? Нишләп үзгәрим, ди, мин?

– Минем сине өч, биш, ун елдан соң да бүгенгедәй ягымлы, әйбәт итеп күрәсем килә. «Егетләр йөргән чакта гына бер алдыңа, биш артыңа төшә, ә яши башлагач, кем икәннәре белән», – диләр бит белгән кешеләр!

– Әллә без аз йөрдекме, Луиза? Жиде ел эчендә бер-беребезне аңлап бетермәдекме икән ни? Кара, әллә елый инде? Исәркәем! Андый уйлар башыңа каян килә? Елама, матурым! Хәзер үк тукта. Күзләрең шешенеп бетсә, иртәгә кешеләр нәрсә дияр? Бик беләсең килсә: «Бөтен этлекнең башы хатын-кызда», – диләр. «Кызларның барысы да яхшы, явыз хатыннар каян була икән?» – дигәнә дә бар. Шулай дип, мин дә елыйммы соң хәзер?

– Бетте, бетте, – диде Луиза, яшь аша елмаеп. – Елый күрмә!

– Әйдә, керик, – Илшат кызны житәкләп алды. – Сәгать дүрт тула бит.

Луиза алмагачлар аша үрелеп, өйләренә карады.

– Безнекеләр йокламый... Утлары яна.

– Сезнекеләр котыла-а, – диде Илшат. – Иртәгә безнекеләрнең биесе бар!

Шулвакыт машина тавышы ишетелде. Ак автомобиль аккош сыман шуып кына капкадан үтте һәм, ыңдыр артындагы олы юлга төшеп, күздән югалды.

– Күзгә күрендеме, чын булдымы бу?

– Мисбах жизниңең «девяткасы» бит, танымадыңмыни? – дип җаваплады Илшат. – Берәр йомыш-фәлән килеп чыкты микән?

– Белмим, белмим... – дип, жилкәсен жыерды Луиза. Тавышы тонык һәм таркау иде. Илшат гажәпсенеп кызга карады, тик эндәшмәде.

## 6

Икенче көнне иртүк уяулы-йокылы кэлэш белән кияүне мунчага озаттылар, кайткач кыстый-кыстый, тәбикмәкләп, чэй эчерделәр, чөгендердәй кызарган кияүнең беренче тәбикмәкне ашап бетерүен искә алып, карап тордылар. Бу вакытта Луизаларга кардәш тиешле көчле калын тавышлы агай, җырлый-җырлый, кодаларны уята башлаган иде. Берәм-берәм уята торды, «таксига» – түшәк-мендәрләр түшәлгән бәләкәй арбага утыртып мунчага жибәрә барды. Ике егет, кыска араны озын итеп, ихатаны кат-кат әйләнеп, кодаларны мунчага ташыдылар, аннан, шау-шу куптарып, чын атлардай кешнәшеп, яшьрәк «пассажирларны» егылта-аудара алып кайттылар. Илшатның бизнесмен агасына үзен күрсәтергә җай чыкты: теге егетләргә икесенә дә мул гына акча «төртеп», өйгә кадәр үк

күтэрттереп керттерде. Мунча шау-шулары тәмамлангач, күрше өйгә ашка кереп чыктылар да кыз ягындагы соңгы ашка – «ыступай» шулпасына – жыелдылар.

Илшатның ашыга-каударлана башлаган туганнарына карап, арудан, төн йокламаудан күз төпләре шешенеп киткән апаларының, әнкәсенң үзенә ничектер сәеррәк, жәлләгән сыманрак карауларын сизеп, Луизаның күнеле тулды. Туй мәшәкәтләренә чумып, моңа кадәр уйламаганмы, уйларга теләмәгәнме – иң ахырда аны япа-ялгызын чит өйдә, ят кешеләр арасында калдырып китчәкләрен, туй дигән бу бәйрәмнән дә эчтәлегә – аны, Луизаны, гамьсез кыз вакытларыннан, әткәсе-әнкәсеннән, өеннән аеру икәннән бөтенләй оныткан иде. Озатырга жыелган халыкка тәңкәләр сибеп, үзе буюган зәңгәр капкалардан машинага утырып чыгып киткәндә, күзләренә яшь тулды. Бер-ике көнгә бакчага бәйләп куелган Актырнакларының шыңшый-шыңшый өрүен ишетеп, түзә алмады, яшьләре тәгәрәшеп итәгенә тамдылар.

– Артыңа борылып карый күрмә, Луиза, ярамый, – дип, акыл өйрәткән Илшатка хәтерә калды, үзен ярдәмчәсез, ялгыз, язмыш кулындагы бер уенчыктай тоеп, каршылыклы, аңлаешсыз тойгылар буранында адашты.

– Карагыз әле, килен балакаебыз елый! – Айгөл шаталакка житә калды, кычкырып көлеп жибәрде. – Ны-ык еракка, авылның теге-е-е очына ук китә, әйбит, Илшат?

Шулвакыт юлларына дәү трактор аркылы төште. Илшат белән шаһит егет «юл басучылар» белән сөйләшәргә киттеләр. Килешеп, кузгалып киткәннәр иде, тагын туктаттылар.

– Безнең очларның балдызны жибәрәселәре килми-и, – дип сузды руль артындагы Мисбах жизниләре. Илшатның бизнесмен агасының «Мерседес»ы ватылыбрак тора, шуңа күрә яшьләргә «девятка»га утырырга туры килгән иде.

– Соңга калганнар, – дип көлдә Илшат, – сандугачларын лачын эләктерде.

– Һай, бажа! – Мисбах та көлеп жибәрде. – Сүзен дә табасың, әй! Ничек әле, «Яшәгән, ди, өч бажа...»мы әле? Өч бажа булдык шулай итеп. Шә-әп! Ничек, йокы туйдымы соң?

– Яшь чакта кеше йоклап торамы? Бигрәк тә өйләнгән төнне, – дип үткен телләнгән Илшатны бүлеп, Луиза сүзгә кысылды:

– Ө синен, жизни, йокың килмиме? Әйбәт йокладыңмы? – Мисбах көзгә аша «ялт» итеп Луизага карап алды.

– Мине картка чутлуйсыңмыни, балдызым-йолдызым? Хе-хе... Алиә апан белән икебезгә бергә житмеш кенә яшь бит әле!

Илшат, Айгөл, шаһит егет машина салонын тутырып көлештеләр. Мисбах магнитофон кабызды, күңелле музыка яңгырады...

Капка төбенә жыелган каршылаучыларга чәкчәкләрен сибеп, килен төште. Кияү кәләшне күтәреп алып, күтәрмәдәге ап-ак мендәргә бастырды. Фәйрүзә апа, хәзер инде Луизаның бианасы, теләкләрен тели-тели, балаларга бал-май каптырды, килен, уң аягыннан атлап, кияү йортына аяк басты. Ихатада мут кодалар, уенлы-чынлы сатулашып, кызның сандыгын, урын әйберләрен, ияреп килгән малларын саттылар. Бераздан өйдә Коръян ашына жыелган күрше-тирә, әбиләр, олы кодаларга бирнә күрсәтү

башланды. Луизаның апалары тәрәзә-ишек пәрделәрен, чыбылдыктарны, карават-мендәр япмаларын күрсәтеп-күрсәтеп куйдылар, тастымал-сөлгеләрен элделәр, тагын әллә нинди «тиеш»ләренә жиренә житкерделәр.

Луиза боларны күрмәдә дә, белмәдә дә, аның бөтен кайгысы су юлы иде. «Суым чайпалмаса гына ярар иде», – дип тели-тели, чәчәкле бидрәләрен бизәклә көянтәсенә элдә. «Икенче көянтә белән кем барыр, гадәттә, бу эшкә жиңгиләренә кушалар. Кайсысының кулыннан килерлек – маржа жиңгинеңме, Розаныңмы?» Луиза гына түгел, су юлын күрсәтергә баручылар да шулай уйладылар. Шулчак һәммәсен дә аптыратып, Роза үзә үк чиләкләргә барып тотынды.

– Арысам, күтәрешерләр әле, – диде ул, як-ягына шаян караш ташлап.

Ул кызыл өрфия күлмәк кигән, бөдрәләткән чәченә алсу чәчәк кадап куйган – каракучкыл йөзенә, кап-кара күзләренә бу бик килешә, бик матур иде ул бүген. Луиза капка төбөндәгә кешеләренә күзеннән кичерде. «Кем күтәрешер икән соң? Айрат каенагам күренми ләса, һаман айнымаганмы?»

– Күтәрешми димени инде, кодача, күтәрешербез! Өшемисеңме соң, юка киенгәнсең? Жилләп тора, – диде Мисбах жизнәсе.

Луиза Алия апасына карады. Коймага сөялгән апасы беләкләре белән үз-үзен кочаклаган да жиргә төбәлгән, йөзенә карап, берни укырлык түгел. Аның өстендә дә юка гына жиңел күлмәк, яңакларына каз тәне дә калкып чыккан иде хәтта.

«Ишетмисеңмени, апа-жаным? Күрмисеңмени? – дип, эченнән үртәлдә кыз. – Шул юханың чәченә ябышасы урынга, торасың мәлжерәп! Ник гомер онытмаслык иттереп сабагын укуйтмыйсың? Син аның кебек артык чибәр дә, нечкә биллә дә түгелсең, тик син иреңнең законлы хатыны! Кеше алдында ник үзеңне мыскыл иттерәсең?»

Ниһаять, су юлына баручылар жыелышып, бала-чагаларны ияртеп, урам буйлап гармун уйнап, авыл очындагы чишмәгә юнәлделәр. Алар китеп кенә өлгерде, ихатада шау-шу купты. Кыз ягында кичке ашны йоклап уздырган Айратны, Фәйрүзә апаның кисәтеп куюына карамыйча, ничек кирәк, алай уятып, «Син бит Илшатның бертуган агасы, йоклап яту килешми, табын карашырга, сыйлашырга кеше кирәк», – дип торгызганнар иде. Яхшылыктанмы-явызлыктанмы, холкын белепме-белмичәме, кайсыдыр «акыллы башы» Розаның иркен кылануы хакында «тишкән», төнлә югалып торган машинаны күрүчеләр дә булган, бу хәбәрне Айратка китереп житкергәннәр. Айнык чагында юаш кына ир, артыграк эчеп алса, алыштырып куйгандай була, күңеленә жыелган бөтен ачуын берьюлы чыгарып түгә, кыза торган гадәте бар иде.

– Кая Роза? Кайда ул шайтан хатын? Кайда йөргән бүген төнлә? Миңа ничек тагылганын онытканмыни! Күрсәтәм мин аңа хәзер! Тагын элекке гадәтеңне куа башладыңмы, у-у, өстерәлчек, – дип женләнеп, ихата бетереп хатынын эзләгән Айратны тынычландырырга тырышсалар да, файдасызга булды! Бу вакытта өйдә Корьән ашы бара иде, тизрәк Шакир абый белән Фәйрүзә апаны чакырып чыгардылар.

«Бөтен туйның ямен жибәрә, күпме халык, кодалар алдында адәм хуры ясый инде», – дип, коты очкан Фәйрүзә иренә ялынды:

– Син ата кеше бит, тый малайны, бәйләп, келәткә булса да ташлагыз!

Дөнья көтөргә, эшкә бик маһир, эмма йомшак күңелле Шакир абзый кулларын жәеп:

– Ничек алай итәсең инде? – дия генә алды.

Бу хәлләр йөрәгенә капкан ана йөгереп, өйгә керде. Кулына беренче эләккән касәгә куе чәй салып, плитәдән чажлап торган чәйнекне алды, кулы пешүен дә сизми, кайнар су агызды да Айрат кырына чыкты.

– Улым, куе гына итеп чәй ясадым, мә, эчеп жибәр әле, йөрәгең басылып, – дип, тузынган Айратка тирән касәне сузды.

– Чәй кайгысымыни! Хатын кайда, хатын? – дип дулады улы.

– Ай!

Фәйрүзә апаның кулыннан савыты төшөп китте, кайнар су Айратның аягына түгелде. Ир кыргый тавыш белән кычкырып жибәрде:

– А-а, пеште, аяк пеште! Скорый! Дүртенче степень ожог!

Әнисе катык алырга кар базына төшөп китте, фельдшерга кеше жибәрделәр. Айрат кечкенәдән үк чирдән, аз гына авыртудан да бик курка иде. Шуңа да пешүе әллә ни зыянлы булмаса да, район үзәгендәге шифаханәгә барырга кирәк, дия башлады. Аннан: «Юньле врачлары да юктыр әле анда, шәһәргә китәбез, ожоговый центр тәүлек эйләнәсенә эшли», – дип, машиналарына кереп утырды. Ул арада Розаны да чакырып алдылар. Фәйрүзә апа тиз-тиз туй күчтәнәчләрен төяде, киём-салымнарын жыйнады.

– И-и жайсыз булды, балакайларым, кем уйлаган, бәла аяк астында, дип дөрөс әйтәләр шул, тизрәк терел инде, гаепләп китмәгез инде, – дип озатып калды.

Тәнәфескә, саф һавага чыккан кодалар, кунаклар Айратның аягы пешү хәбәрен ишетеп кызгандылар, туйны күрми дә калды дип жәлләделәр, аннан: «Туйда андый гына хәлләр була инде», – диешеп, Фәйрүзә апаны юаттылар.

\* \* \*

Тау астындагы чишмәдән килен балакай су ала. Эре-эре ташлар арасыннан йөрәк сыман бертуктаусыз бүлк-бүлк сулкылдап саркылган суны кушучлап ала да өр-яңа чиләкләренә сала.

Вакыт туктаган. Дөнья тын. Су гына челтер-челтер... Ак күбек күлмәкле яшь киленме, әллә гомерендә бик күпне күргән борынгы чишмә үземе, яшел чирәм ябынган тау битеме, сирәк-мирәк йомшак болытлар йөзгән аяз күкме – акрын гына моңлы көй көйли, изге теләкләр тели кебек.

Салкын суың авыз итим, көмеш чишмә! Авыр уйларымны агызып китче, йөгерек чишмә; пакъләнсен күңелем, жиңеләйсен жаным; син өстеннән аккан ташлар сыман, таш булаймчы төшкән жиремдә; пар чиләкләрәм мөлдәрәмә итәм салкын суың белән, бәхетәбез булсын диеп шулай, теләк теләп; яман күздән, ялган сүздән, явыз уйдан сакласачы Ходам, диеп...

Дөнья тын... Чишмә генә – челтер-челтер, челтер... Яшь киленгә су юлы күрсәтергә төшкәннәр...



## **«ИЛНЕ УЯТЫРГА ВАКЫТ»**

Югары зәвыклы укучыга адресланган, үзенчәлекле, гадәттән тыш көчле тәэсиргә ия, каләмдәшләрен дә гашыйк иттерерлек шигырьләре табигатьтән талантлылар гына ижат итә. Андыйлар танылган шагыйрьләр арасында да күп булмый. Кайберәүләрнең берничә искиткеч әсәрен беләсез, укыйсыз, китапларын кулга алгач, күпчелек өлешен күз йөгртеп кенә узасыз. Кайчак, алдагы битләре белән танышуга ук, жыентыкларын кире ябып куясыз. Димәк, сиңа башта матур күренгән әсәрләре чыгарма, очраклылык рәвешендә, озак еллар дәвамында каләм чарлау, кешеләрдән өйрәнүләр, тәҗрибә нәтижәсендә генә барлыкка килгән. Мин монда язарга теләмәгән башка сәбәпләре дә була ала. Ө бит Зөлфәт, Рәшит һәм Роберт Әхмәтжанов, Рәдиф Гаташ кебекләрдә начар шигырьләр, гомумән, юк. Уйландыра торган факт. Чын талант икәнлекләре, үз язганнарына таләпчәнлекләре турында сөйли торган факт.

Шунысы да бар: каләм иясе, поэтик маһирлыкка биниһая ия булганда да, балаларга атап, берни дә язмаска мөмкин. Сабыйлар хакында сөйләү өчен алар тормышын һәм психологиясен бик яхшы белергә, аларны яратырга һәм бу эшнең ни дәрәжәдә мөһимлеген, җаваплылыгын аңлап эш итәргә кирәк. Ике гасыр чигендә татар әдәбиятын үстерүгә үзеннән зур өлеш керткән Жәүдәт Дәрзаманның ижат биографиясе моны ачык раслап тора. Ул бишенче сыйныфта укыганда ук, әдәбият белән кызыксына, Лениногорскида Шамил Бикчурин оештырган әдәби берләшмәгә йөри, шул елларда ук актив яза да башлый.

Әгәр арабыздан вакытыннан алда китеп бармаса, бу елның 13 октябрендә балаларның бүген дә яраткан язучысы булып калган Жәүдәт Дәрзаманга 75 яшь тулыр иде. Балалар шагыйре сыйфатында ул шактый иртә – 70 нче елларда ук таныла. Төрле юнәлешләрдә актив эшчәнлек алып баруга карамастан, нәкъ шул сыйфатта зур уңышларга ирешә дә. Жәүдәт Дәрзаманга татар балалар әдәбиятын үстерү һәм пропагандалау өлкәсендәге хезмәтләре өчен 1994 елда Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, 2002 елда Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе исемнәре бирелә.

Әгәр өлкәннәр шигърияте яратмаса, теләсә нинди китап укудан да тәм тапса, уртакул әсәрләрен дә үтереп мактаса, иң куркынычы – шул төр әдәбиятны үстерүгә үзеннән дә өлеш кертә азапланса, димәк, бала чагында, мәктәптә укыганда, аңа туры юл күрсәтүче булмаган, ул чын мәгънәсендәге шагыйрьләренң ижаты белән танышмаган, кулына ни элксә, шуны укыган. Шулай икән, мәктәп дәрәҗәләренә иң яхшы әсәрләренң, югары сәнгати зәвык белән язылган нәфис әдәбиятның кертелүе бик мөһим. Мин андый авторлар арасында Жәүдәт Абый Дәрзаманны да күрәм. Көннән-көн «сыеклана» барган балалар шигъриятебез жирлегендә аның әсәрләре әле яңа, заманча һәм күпләр өчен фикер-форма ноктасыннан үрнәк булып кала.

Узган гасыр шигъриятебезгә әйләнеп карыйм да, ул бик югары булган икән, дигән фикерем торган саен ныгый гына бара. Моңы Ж.Дәрзаман исемле яшь шагыйрь аяк баскан житмешенче еллар поэзиясе, шул исәптән балалар өчен язылган кыйсыме турында да әйтәргә мөмкин. Кызганыч ки, хәзер торгынлык дип аталган ул заманнарда Р.Мингалим, Р.Әхмәтжанов кебек талантлы шагыйрьләренң балалар әдәбиятын үстерүгә керткән өлеше бүгенгәчә чын-чынлап ачылмаган. Берәүләр калкытылган, икенчеләр күләгәдә калдырылган, аннан инде бу күренеш традицияләшкән. Балалар әдәбиятына хезмәт итүчеләр шактый, эмма күзәтүләргә кертмәслек күп түгел. Фәнни хезмәтләрен кулга алсак, әлеге әдәбиятның анда шактый ярлы чагылышын күрербез.

Ж.Дәрзаман ижатына да фәндә житәрлек игътибар бирелгән дип булмый. Кызганыч, әдәбиятта кемнең калу-калмавы, исемнәр алу-алмавы, әсәрләренең дәрәҗәләндерелүе-анализлануы-анализланмавы, димәк, объектив бәяләнүе, ахыр чиктә галимнәребезнең субъективлыгына, түрәләребезнең укуымышсызлыгына һәм эшнәлегенә, тәнкыйтьчеләребезнең дуслыгына барып тоташа.

Ж.Дәрзаман турында моңарчы да язган бар иде. Кабатлану матур түгел. Татарстан китап нәшрияты аның чираттагы юбилее уңаеннан «Канатлы каһарман» жыентыгын хәзерләде. Сүзне шуңа китереп тоташтырасым килә. Исеме үк бик нык жәлеп иткән, эчтәлеген төрлечә фаразлаткан, әмма баштан ук ахыргача ачмаган әлеге жыентыкны бүгенге укучының да яратып укыячагына ышанам. Балалар тормышында әле дә очарга мөмкин булган хәлләр, табигатьнең даими барышы тасвирлана анда. Иң мөһиме: аларда бәләкәйләр тормышына хас динамика, жанлылык сизелеп тора.

Ж.Дәрзаманның «Канатлы каһарман» китабына кергән әсәрләрдән бер дигән мультфильмнар эшләп булыр иде. Татар сәнгате аларга бик ярлы, мохтаж. Балаларыбыз болай да русча камил белә. Хөкүмәт акчасын тәржемә фильмнарда тотмыйча, оригиналь мультфильмнар ижат итеп, үз шагыйрьләребезне, үз әдәби геройларыбызны дөньяга танытсак, киресенчә, башкаларга материал бирсәк, яхшырак булмас иде микәнни?! «Канатлы каһарман»дагы Көрән-Бакый – менә дигән мультфильм каһарманы ул! Аның хакында, сюжетын киңәйтеп, хәтта сериал төшерергә мөмкин. Хәер, әкиятнең үзәндә дә берничә серия эшләрлек материал бар, башка кызыклы геройлар да житәрлек. Әсәр миңа балалар бик яраткан «Лунтик» турындагы мультфильмнарны искә төшерә. Ә нигә милли фильмотекада шушындай кызыклы һәм уңай тәрбия бирүчән каһарманнар галереесен баета торган сәнгать берәмлекләрен булдырмаска?! Ә нигә Тукай кебек мәшһүр шагыйрьләр ижаты белән генә чикләнәргә, әйттик, Жәүдәт абыйның аңа да барып тоташкан традицияләрдә ижат иткән әсәрләрен читләтеп узарга?!

«Канатлы каһарман» әсәренең төп герое – туган жиребезнең мәңгедән яшәгән жан иясе – тырышлыгы белән дан тоткан кырмыска, әнә шуңа күрә аны автор Көрән-Бакый дип атаган да. Әсәр башында без әле аны танымагандай булабыз, чөнки йокысы бүленгән кырмыска холкының башка якларын – кырыслыгын, зәһәрлеген, үзен сакларга хәзерлеген күрсәтә – кемнәндер шакуына уяна һәм коралланып, ишеккә килә, аны тибеп кенә ача. Ә аны: «Ай-йә, Бакый, нык йоклайсың», – дип, Язбикә каршы ала. Шагыйрь тәфсиллә тасвирлаган яз күренешләре балага ел фасылына бәйлә бик күп мәгълүмат бирә. Шуңа ук вакытта ул рәссамнарга, сценаристларга да мин хыялланган мультфильмны ижат итүгә юллар ача. Бу әсәр олыларга да беренче сыйныфта укыганда, укытучылары сөйләгән бик күп нәрсәләргә – язын көннәр озайтканны, иң элек умырзаяларның карлар ярып, баш калкытканын, агачларга сут йөгәрүен, бөреләргә бүртә башлавын исләренә китерер.

Жәүдәт абый тасвирлаган кырмысканың тормышы, кичерешләре нәниләребезнекенә бик аваздаш икән ләбаса. Әйттик, ул язга чыккан каеннар ширбәтен эчеп ләззәтләнә, үзен көчлө һәм батыр, бөтен нәрсәне булдыра алган «дәү егет» кебек хис итә. Ә менә Кырмыска иленең яшәү рәвеше, көндәлек эш-гамәлләре авыл кешесенекенә бик тартым: алар каралтыларын төзекләндерергә тотына, зур эшләргә өмә белән башкара. Монда хезмәт бүленеше дә нәкъ кешеләрнеке кебек. Әгәр геройларның кырмыска икәнлегенә әйтәлмәсә иясе үзәк каһарман Бакый исемле малай булса, укучы «Хурлыгы да хурлыгы» бүлеген үзе, гаиләсе турындагы әсәр сыман кабул итәр иде дә:

*Әби-апа, яшь килеңнәр  
Мәш килә йорт эчендә.*

*Ә бер кызчык тәрәз юа  
Сең(е)лесе өчен дә.*

Жәүдәт Дәрзаман балаларга сез шулай булыгыз, болай булыгыз дип, акыл өйрәтми. Өлкәннәргә карарга һәм хөрмәтләргә, кискәтү ясасалар, орышсалар – каршы әйтмәскә,



түзэргә һәм гаебеңне танырга кирәклегең ул кырыскаларның эш-гамәлләре ярдәмендә аңлата:

*Өлкән-Хужа кырысканың  
Житкән дә сакал-мыек,  
Яшь чәчтараи, кырка торгач  
Алган бөтенләй кыеп.  
Дулый шуңа, дулый Хужа,  
Уңмаганны битәрли:*

*– Иртәгәдән утын таиы,  
Булсын кышка җәйтәрлек!  
Юкса, үткен булу тиеш  
Синекедәй яшь караи.  
Сакал кадәр сакал боздың,  
Шул булдымы чәчтараи!*

Шагыйрь «корткычлар» һәм «саклаучылар» арасында барган көрәшкә чагылдыручы «Канатлы каһарман»ны бүлекләргә аерган. Шулай ук вакытта аларда табигать күренешләренең органик бердәмлеге тоемлана. Һәр яңа персонаж белән очрашкан саен без урман тормышын да, кешеләрнең дә тулырак күзаллы барабыз. Яшеллеккә һәлак итүчеләргә каршы көрәшкә, зур көч түгеп, кешеләр дә алып бара, кайвакыт аерым инсаннарның тырышлыгы гына уңышка да китерми, ярдәм һәм бердәмлек кирәк була. Кыскасы, әсәрнең материалы кайдандыр күктән төшмәгән, алып килгән идеяләре актуаль һәм эчтәлегә заманча.

Шагыйрь балаларга милли тормышыбызның төрле якларын үзләренә яхшы таныш һәм ияләренә көндөлек яшәшкә аша тасвирлый. Әкият традицион әдәп-әхлак нормаларын тәрбияли, чын татар баласына кирәкле, менталитетыбызга хас кайбер сыйфатларны ача, гаилә эчендә, гомумән, социумда идеаль мөнәсәбәтләрнең ниндиге турында сөйли. Ул башка халыкларга да безнең милли йолаларыбыз, ризыкларыбыз, киёмнәребез турында нәкъ кирәкле, кызыклы, аңлаешлы дәрәжәдә мәгълүмат бирә. Моны күрсәтү өчен, бер өзең китерү дә җитә:

*Тирә-юньгә хуш ис бөрки  
Нигъмәт белән тулы мич.  
Учак дөрли, мәҗлес гөрли,  
Самавырлар пар ата –  
Кырыскалар, тирләп-пешеп,  
Чәй эчәргә ярата!  
Өлкән-Хужа – өй түрәндә,*

*Көрән тула оектан!  
Өчпочмакның мае аккан  
Сакал белән мыектан.  
Кияү белән яшь килгәнә  
Ява гына бүләкләр.  
Бүләк белән бергә ява  
Иселекле теләкләр.*

«Канатлы каһарман»да матур әдәбият һәм фольклор алымнары үзара бик тыгыз үрелә. Форма ноктасыннан караганда, сюжет элементлары белән ул әкияткә тартса да, гадәти тормыш турындагы әсәр кебек кабул ителә. Шагыйрь табышы булган тел-сурәтләр чараларының эчтәлегә балалар өчен аңлаешлы, эмма артык гади түгел. Монда укучы «талымсыз дошман», «көрпелә нарат» кебек үзенчәлекле эпитетларга юлыгачак, «чәчәкләргә чүгәлгән» күбәләкләр белән очрашачак, үзен «каенлы тау»ларга карап хозурлангандай хис итәчәк...

Тупланмада «Канатлы каһарман» кебек укырга кызык, мавыктыргыч сюжетлы әсәрләр тагын бар. Хөрмәтле укучым, алар белән танышуны мин синең үзеңгә калдырам. Сүземне йомгаллап, тагын шуларны да әйтәргә теләм: җыентыктан автор алга куйган иҗат максатларының сафлыгы күренә, ул ата-аналарга, табигать-кеше мөнәсәбәтләре кечкенәдән салына, рухи тамырларны, табигать һәм кешене тоташтыручы җепселләрне кисмәгез, өзмәгез, дисә, балаларга, сезне табигатьнең миһербанлы дуслары арасында күрәм, дип белдерә. Шагыйрь, күрәсез, «Илне уятырга» алынган, шуңа күрә иҗаты да гомерле аның.

**Рифә РАХМАН**

*Драматург-язучылар – бер гаилә.  
Рәисә һәм Риза Ишморатовлар.  
Үткән гасырның 70 нче еллары.*



*Әдәби ел йомгакларына багышланган жыйлышта. Алгы планда сулдан уңга:  
Гариф Ахунов, Габдулла Шәрәфетдинов, Рәис Даутов;  
икенче рәттә, уртада – Аяз Гыйләҗев. 1985 ел.*



*Татарстан Фәннәр академиясенең беренче  
президенты, дәүләт эшлеклесе, күренекле  
галим Мансур Хәсәнов (1930-2010).*



*Драматург Туфан Миңнуллин һәм журналист-язучы Асия Юнысова.  
Колония тоткыннары белән тәрбияви әңгәмә. Казан. 2002 ел.*



*«Казан утлары» журналының редколлегия утырышында.  
Сулдан уңга: Ренат Харис, Хатыйп Миңнегулов, Зиннур Хөснияр,  
Миркасыйм Госманов. 2004 ел.*



*Татарстан Язучылар  
берлеге әгъзасы, галим-  
тарихчы Нурулла Гариф.  
1 сентябрьдә аңа  
60 яшь тулды.*

*Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде.*

## ГӨЛСЕМ-ДЖОКОНДАНЫҢ КАЙТУЫ

*Бута күз<sup>1</sup>, сихерле сүз, ханым Гөлсем,  
Күктә Көн<sup>2</sup> көлмәсен, Гөлсем көлсен,  
Гөлсем – Кояш, күктә әкрән йөзүен белә,  
Сөйдереп, көйдергәнән каян белсен?!  
Магжан Жомабасв «Гөлсем ханымга»*

Джоконда, иркә тасм, кабәм, ефәк сүзлем, жан ярым... – XX йөз башында аңа шулай дип дөшәләр.

Ак фәрештә, шәфкатъ туташы, язмыш жиле – болары XXI гасырда әйтелгәннәре.

Сүз узган гасыр башында татарның музасы (бу сүзне курыкмыйча әйтергә була), XX йөз башында формалашкан татар хатын-кызы идеалы, Чистай кызы Өммегөлсем Камалова-Акчурина хакында бара. Төгәлрәк әйткәндә, Роза Туфитуллованың «Язмыш жиле» романындагы (*«Казан утлары» журналы, № 4, 5, 2019 ел*) Гөлсем образы турында.

Әсәрнең хронотобы бу образның әдәби эшләнүендә хәлиткеч рольне уйный. Автор укучысын XX гасыр башындагы татар мохитенә, шул ук вакытта тулаем Россия жәмгыятенә рухи атмосферасына күмә. Шуңа күрә дә әсәрне шәрехләр өчен иң элек без шул чорның мәдәни логикасын аңларга тиеш булабыз.

Менә Гөлсем Россия империясенең төньяк башкаласы Петербуртта, Бестужев югары курсларында (Россиядә хатын-кызлар өчен иң беренче югары уку йорты) беләм ала. Мәгълүм булганча, Петербург – ул вакытта татар дөньясы өчен дә мәдәни үзәкләрнең берсе. Биредә беренче татар газетасы – «Нур» чыга, ахун Гатаулла Баязитов, дин галиме Муса Бигиев яши. Татар милләтенә идеологы Гаяз Исхакий әледән-әле төньяк башкалага килә, аның һәм Садри Максудиның мәкаләләре өзлексез рәвештә «Нур»да басылып бара. Һәм менә шушындый мәдәни тормышның тажы – Петербург Тукайны каршылый. Гөлсем образының төп билгеләмәсе Тукай белән бәйлә эпизодларда бары тик романтик ноталарда яңгыраш ала: ул – «кара төннең ак фәрештәсе».

Икенче яклап, ул чорда Петербург – рус мәдәниятенә көмеш гасыры дип аталачак тектоник үзгәрешләр барган урын да. Д.Мережковский, К.Бальмонт, А.Блок, А.Ахматова, О.Мандельштам кебек шагыйрьләрнең исемнәре, хәтта ки «Бродячая собака» арт-кафесы Бестужев курсисткаларына таныш булмый калмагандыр, дисеңме? Романда моңа дәлил дә бар: «1911 елның ноябрь башында Гөлсем укыган институтка курсисткалар белән очрашуга бер төркем шагыйрьләр чакырыла. Алар арасында бердәнбер хатын-кыз шагыйрә Анна Ахматова да була»<sup>3</sup>. Шәһәрнең, гомумән, ижади мохитнең шигырь белән генә яшәгән чагы әле. Шигырь, ягъни акыл белән хис квинтэссенциясе атмосферада ялангач нерв кебек зыңлап тора. Роза Туфитуллова үз әсәрәндә шигырьләренә шуның өчен дә мулдан бирә. Гөлсемгә Джоконда дип дөшүләренә тамырын әнә шул үзгәрешләрдән эзләргә кирәк. Аның да мотивлары көнбатышка барып тоташа.

<sup>1</sup> Матур, кара күз.

<sup>2</sup> Кояшның төркия синонимы.

<sup>3</sup> Туфитуллова Р.Р. Язмыш жиле. Роман. // «Казан утлары» журналы. - № 4, 2019. – Б. 28.



XIX гасырның икенче яртысында Франциядә башланып киткән позитивистик, хәтта ки анти-клерикаль мәдәният Флоренция даһие Леонардо да Винчиның ижатына кызыксыну уята. Аның моңа кадәр әллә ни билгеле булмаган «Джоконда»сында символистлар (мәсәлән, Шарль Бодлер) өр-яңа чалымнар күрәп ала: Мона Лизаның серле елмаюы символ дәрәжәсенә җиткерелә, шул рәвешле портрет сәнгать тарихындагы иң зур табышмакка әйләнә<sup>4</sup>. Джоконда мифы 1911 елда – портретны Луврдан урлап алып чыккач формалашып бетә. Аны 1913 елга кадәр эзлиләр. Әлбәттә, бу турыда Россиядә дә ижади мохит хәбәрдар булып торган. Әлбәттә, югалган матурлыкны эзләгәннәр: Исхакый белән Анна Ахматова аны татар кызы Гөлсем Камаловада тапкан. Автор Роза ханым XX гасыр башы татар музыкасының әлегә исем белән аталып йөртүенә кат-кат басым ясай:

«Институт белән танышып йөргәндә, кунаклар баскыч янында серле елмаюга төренеп берьялгызы басып торган зифа буйлы кызга игътибар итми калмыйлар.

– Бу кызыгыз Джоконданы хәтерләтә. Италиян кызы түгелдер бит? – дип сорый Анна Ахматова.

– Юк, юк, – ди кунакларны озатып йөрүче олы яшүтәге мөлаем ханым. – Ул – мөселман кызы. Эмма, якынрак кил әле. Кунаклар синең белән танышырга тели, – дип, кызны үзләре янына чакырып ала.

– Мин – Чистайдан. Кама елгасы ярындагы иң гүзәл шәһәрләрнең берсеннән. Татар кызымын.

– Сөз бик тә Джокондага охшагансыз. Аның хақында ишеткәнегез бармы? – ди Ахматова, әңгәмәне дәвам итә.

– Ул бөек Леонардо да Винчиның иң данлыклы портретларыннан берсе дип беләм. Әлегә портрет Парижда, Луврда саклана, – дип җавап бирә Гөлсем, аз гына да икеләнмичә»<sup>5</sup>.

Татар кызына Джоконда исеменен чынлап торып ябышмый калуы Тукай белән бәйле:

«Ә нигә сез аңа «Джоконда» дип эндәшсез? – дип сорады Тукай, кыз чыгып киткәч.

«Өммегөлсем» дип, эчтән генә өзәлгән, үзе дә хыялый елмайган егетләрнең берсе җавапны озакка сузмады.

– Нигә дип... Серле елмаюы өчендер. Гаяз ага Исхакый Петербуртта чагында аңа һәрчак «Джоконда», дип эндәшә иде. Ул: «Мәшһүр итальян рәссамының атаклы портретын хәтерләтә», – дигән иде.

– Аның үз исеме тагын да килешләрәк, минемчә, – диде Тукай, егетләргә карамаска тырышып»<sup>6</sup>.

Тукай хаклы: Леонардо да Винчиның Джокондасы, белгечләр фикеренчә, үзәндә фәрештә белән иблис башлангычларын берләштергән тәкъдири хатын-кыз архетибын гәүдәләндерсә (мондый интерпретация XIX гасырның икенче яртысында формалаша), Роза Туфитуллова Гөлсем образында бары тик аның фәрештәлеген ассызыклап



Гөлсем Камалова-Акчурина  
Джоконда образында.

<sup>4</sup> Альберто Анджело. Глаза Джоконды. Секреты Моны Лизы. // <https://knizhnik.org/alberto-andzhela/glaza-dz-hokondy-sekrety-mony-lizy/1>

<sup>5</sup> Туфитуллова Р.Р. Язымыш жиле. Роман. // «Казан утлары» журналы. - № 4, 2019. – Б. 28.

<sup>6</sup> Туфитуллова Р.Р. Язымыш жиле. Роман. // «Казан утлары» журналы. - № 4, 2019. – Б. 9.



*Акчуриннар гаиләсе. 1915-16 еллар.*

бара. Автор аңа карата «ак фәрештә» эпитетын мулдан куллана. Илһамландыручы муза буларак, Гөлсем образында фәрештә башлангычы сюжетта Габдулла Тукай, Гаяз Исхакий, Магжан Жомабев сызыклары аша гамәлгә ашырыла. Гәрчә Гөлсем-Джонда бу шәхесләргә язмыш жиле булып кагылып узса да, фәрештә канаты сыйпаган кебек аларның тормышларын бизәп кенә үтә, һәлакәтләренә сәбәпче булмый. Әсәрнең исемеңә үк чыгарылган «язмыш жиле» метафорасының семантик яктан бер вазифасы шушы. (Бу урында искәrmә ясап, шуны әйтәргә кирәк: Роза Туфитуллованың «Язмыш жиле» романы 2020 елда «Гөлсем» исеме белән Төркиядә төрек телендә китап булып басылып чыкты).

Икенчедән (автор үзе дә метафораның шушы вазифасына өстенлек бирә), язмыш жиле – татар милләте тарихының кыска, әмма хәлиткеч олы бер дәверенең жил очыртып алып киткәндәй юкка чыгуына, Россия жәмгыятендәге катаклизмнарга ишарә итә.

Гомумән, әсәрдә «мәхәббәт сакчысы», «ак фәрештә», «язмыш жиле», «шәфкат туташы» кебек тропларның күплегә әсәрнең эмоциональ катламын көйли, шуның бәрабәренә аның экспрессивлыгын тәмин итә. Шул ук вакытта һәркайсының тирәндәрәк яткан эчке мәгънәсе бар. Әсәргә аерым бүлек булып кергән «Шәфкат туташы»н да туры һәм күчерелмә мәгънәдә аңларга була. Гөлсемнең Балкан сугышы вакытында, укуын калдырып, Төркиягә шәфкат туташы булып китәргә алынуы, гомумән, рухи яктан үзен югары идеалларга корбан итәргә эзәрлегә янә шул чорның мәдәни логикасы белән аңлатыла. Белүбезчә, XIX гасыр ахыры – XX гасыр башында татар дөньясы көнбатыш мәдәнияте контекстына йөз тоты башлый. Россиядә идеалистларның заман геройларына әйләнгән чагы. Л.Гумилёвның пассионар шәхес концепциясе нәкъ шушы шәхес тибы алышыну вакытында барлыкка килә. Моңа кадәр обывательлек дәрәжәсендә тормыш куып яшәгән кешеләр тибына алмашка югары максатлар белән илһамланган романтик шәхесләр тибы килә. Татар дөньясының иң югары максаты – милләт була. Гөлсем – энә шундый пассионар шәхес тибы, башкалар бәхетке хакына ул үзен корбан итәргә эзәр. Аның Истанбул университетында алты мең төрек хатын-кызы катнашында зур жыенда ясаган чыгышы гына да моңа дәлил булып тора. Ул гүя татар әдәбиятындагы мәгърифәтчелек реализмы әсәрләреннән реальләшкән зат. Нәкъ менә либераль карашлар белән дә коралланган мәгърифәтчеләр беренче булып хатын-кызларны укуымышлы, зыялы, ир-атлар белән иңгә-иң яшәргә хокуклы зат, ирекле шәхес итеп күрергә теләгән иде бит. Мәгърифәтчеләрнең хатын-кыз идеалында шәфкатчелек, игелекчелек сыйфатлары да гыйлемчелек белән бер дәрәжәдә хуплана, алай гына да түгел, идеаллаштырыла. Бу жәһәттән Гөлсем



теләк-омтылышлары белән Гаяз Исхакийның «Мөгәллимә» (1913) драмасындагы Фатыйма образына да якын. Исхакийның жәмәгәтчелектә шактый бәхәс уяткан «Мөгәллимә» драмасының герое пассионарий белән обыватель арасындагы дилемманы гәүдәләндерүе белән жәмгыять каршына зур сорау куя: «Адам баласы өчен шәхси бәхет өстенрәкме, әллә милләт, халык бәхете өчен көрәшмә?» Исхакийның музасы Гөлсем Камалова чынбарлык тормышта бу дилемманы бер якка да хилафлык китермичә хәл итә: 1913 елда ул Сембер фабриканты Абдулла Акчуринга кияүгә чыга, мөгәллимлеген ташламый, киресенчә, матди ягы яхшыру сәбәпле, милләтенә, халкына тагын да күбрәк хезмәт итү мөмкинлегенә ия була. Хәтта инкыйлабтан соң, бөтен байлыклары тартып алынгач та, Гөлсем хыялына тугры кала. Әмма Исхакий үзенң илһам чыганагы булган туташының бай сәүдәгәр хатыны булып китүен хупламаган, ахрысы: шактый еллар узып, Кызыльярда (Петропавловск) очрашкач, Гөлсемнең күңелен яралардай сүзләрдә әйтә: «Бай хатыны булдым, диген инде, Гөлсем?! Байлыкка чумасым килде, диген... Хыялыма хыянәт иттем, диген...» Кем белә, бәлки, «Мөгәллимә» драмасы Гөлсемнең туй хәбәре Гаяз абыйсына килеп ирешкәч язылгандыр? Әсәрдә Исхакий – Гөлсем сызыгы Пигмалион турындагы миф сюжетындагыча төгәлләнә. Исхакий Төркиядә мөһажирлектә үзенекә генә булган Гөлсемне – мөгәллимә-шәфкат туташын таба: «Әнә, башкалардан чак кына аерылыбрак торганы – Гөлсем ич моның! Гөлсем! Тукта, нәкъ шул картинаның алдында ап-ак мәрмәрдән ясалган сылу кыз да Гөлсем ләбаса! Әйе, әйе, ак гүзәл сын астына «Гөлсем» дип язып та куелган. Исхакий түзмәде, таш сынны кочаклап ук алды. Билгеле, шул минутта ук күзәтеп торучы музей хезмәткәре дә килеп житте.

– Пәһалә бәй, экспонатларга кул белән кагылырга рөхсәт ителми.

Исхакий, гафу үтенеп, тиз-тиз эшнең нәрсәдә икәнлеген аңлатырга тотынды. Үзе һаман «Гөлсем»нән күзен ала алмады. Еларлык яшьләре кипте дип уйлаган иде дә, үзеннән-үзе бите буйлап кайнар яшь акты»<sup>7</sup>. Димәк ки, Роза Туфитуллованың Гөлсем образы шәхси бәхеткә тиенүе белән (яратып кияүгә чыга, өч тапкыр ана булу бәхетенә ирешә) XX гасыр башы әсәрләрендәге хатын-кыз идеалыннан күпмедер дәрәжәдә аерыла да. Әмма барыбер төрле сословие, төрле карашлы кешеләр өчен үз вакытында ук чын мәгънәсендә идеалга әверелә. Гөлсем кебекләр күп була ул заманда: автор аның белән бергә Төркиягә шәфкат туташлары булып киткән Петербург кызы Рокыя Юнысова, Ташкенттан Мәрһәм Якупова, Ростовтан Мәрһәм Поташеваны, Чистай кызлары Зәйтүнәне, Сания Гыйффәтне шулай ук бары тик романтик рухта сурәтли.

Инкыйлабтан соңгы авыр елларда да, репрессияләр чорында да, Бөек Ватан сугышы барганда да, аннан соңгы каршылыклы заманда да Гөлсем Камалова-Акчурина үз йөзен, үз мәсләген югалтмый. Язмыш жиле сындырмый аны, сындыра алмый.

Әсәрнең XXI гасырда барлыкка килүе – әнә шул татар хатын-кызы идеалын сагыну ул.

Автор Роза Туфитуллова Гөлсем образын эшләгәндә, аның эчке дөньясына, кичерешләренә, эш-гамәлләренә мотивларына үтеп керүне, аларны тирән анализлап шәрехләүне максат итеп куймый, монысын ул әзерлекле укучының үзенә калдыра. Роза Рәхмәтулла кызы эзтабар логикасына таянып, музаның биографиясен сәнгати алымнар кулланып торгыза, художестволы алымнар белән документальлеккә кирәк кадәрле баланста тотып, һәрьяклап камил булган матурлык эталонын, яңа хатын-кыз образын тудыра.

**Гөлфия ГАЙНУЛЛИНА, Ландыш ӘБҮДӘРОВА.**

<sup>7</sup> Туфитуллова Р.Р. Язмыш жиле. Роман. // «Казан утлары» журналы. - № 5, 2019. – Б. 85.

## ДӨНЬЯ СҮРҮЕ

### ГАТАШКА ҺӘМ ҮЗЕБЕЗГӘ НӨНИ РЕТРОСПЕКТИВА



2020 елда «Яз» нәшриятында дөнья күргән «Әйтте каләм» китабына Рәдиф Гаташ «Гомер багыларында» дигән аңлатма-шәрех куйган. Димәк, без күркәм бу тупланманы үзенә күрә нәтижә-квинтэссенция буларак кабул итә алабыз: шагыйрьнең ижатына, үткән юлына, йөрәк елъязмасына. Шул ук вакытта ул шагыйрьнең берәз гына үзенә башка күзлектән каравы да булып тоелды.

#### Иман

Китап туплау, аның логик эзлеклелеген, архитектоникасын булдыру, тышкы һәм эчке бизәлешенең бар нечкәлекләренә кадәр уйлап, укучысына житкерү – бу Рәдиф Гаташ өчен гаять әһәмиятле ритуал. (Юкка гына ул үз гомерендә дистәләгән шәкертләренен, каләмдәшләренен китапларын туплап бастырмагандыр!) Һәр яңа басма – аның өчен үзенә бер этап, бәйрәм, вакыйга. Алай гына да түгел, дөнья белән элемтә-коммуникация ысулы да. Милли китап культурасына керткән бер өлеше дияргә дә кирәктер. Үзенә дә бай, затлы китапханәсә белән билгеле бу шагыйрьнең уй-фикерләре – гел китап тирәсендә. Аның әдәбиятка һәм басма сүзгә изге итеп каравы барыбызга да мәгълүм.

*Моннан берничә ел элек аның белән әңгәмә корганда, болай дигән иде:*

– Юкка гына китап бездә Коръән белән тиңләни, ул иуңа да изге.

– Әмма китапларны инде гасырлар, меңьеллыклар буена гади кешеләр яза... «Бу китапны күчереп язучы, тәмам кылучы мин – Аллаһның фәлән-фәлән колы» дигән традициядән соң, без дә күп метаморфозалар аша үттек...

– Әйе! Бигрәк тә үз заманында Көнбатышка ияреп... Әмма адәми зат Сүзгә һәм Китапка изге итеп каравын эшуйса, ул беренчел сафлыгын да югалта, миңа калса...

Ул бу сүзләренә ихластан ышана. Ул, гомумән, тирән инануларын (заманга һәм тирәлегенә карап!) алыштырып уйнаучылар өммәтеннән түгел. Безне дә аңа өйрәтмәде. Өнә шул инануың өчен рәхмәт, Рәдиф абый! Мин аны гомерең буге сине саклап йөрткән иман да дияр идем.

#### Формат

Хәзер бу сүзне ике жөмләнең берсендә кабатларга яраталар: аеруча һәртөрле жыеннарда, мөнбәрләрдән. Ияләштек һәм кулланырга өйрәндек. Ягъни, формализмның яңа этабына күчтек, дияргә дә буладыр. Нинди дә булса вакыйга, чара булырга торса, иң беренче эш итеп, сорау килеп баса: «Ә форматы нинди була?» Сәхнә белән бәйлә булганда, нәрсәләренң модада икәнлегенә карап, без җавап бирергә күнәктек: күләгәләр театры, иммерсия, перформанс һ.б. Ә менә сүз сәнгәтенә килгәндә, җавапны ничек сайлайсы? Ә сайлау таләп ителә. Югыйсә булган жанр-формалар белән без артта калган, заман таләпләренә җавап бирмәгән булып исәпләнәбез. Кайдадыр, әлбәттә, бу дәрәҗә. Ләкин формализм чәчәк аткан бер чорда, гадәттә, иң нечкә жепләрдән үрелгән һәм «мин фәлән!» дип кычкырып тормаган затлы әсәрләр харап булырга мөмкин.

Житмәсә: тирә-якта даими рәвештә бүгенге әдәбиятыбызның дәрәжәсе турында чүбек чәйнәлгәндә, язучының бәһасе өзлексез рәвештә бизмәндә үлчәнгәндә. Язучы бәясә очсызлану – ул жәмгыятьгә кискен үзгәрешләрнең иң ачык һәм тәгаен сигналы. Яхшы якка түгел. Бүгенге татар әдәби-мәдәни мохитендә сүзгә очсызландыруга омтылыш элитарлык аша тараю һәм барысын да кире кагу күренеше белән кулга-кул бара. Кайсы гына буын булмасын, аның үз хақыкәте, үз мәнфәгатьләре һәм үз кысалары. (Бу юлларның барысы да эчкә бикләнгән һәм... гафу итегез (!) тоталитарлыкка илтә). Буыннар арасында үзара продуктив әңгәмә барлыкка килгәнчә, бу шулай бара чак һәм әдәбиятка тышкы тирәлек кизәнүен дәвам итәчәк. Мин боларны ни өчен «китап күзәтү» форматы кысаларында язам соң әле? Ә бәлки, Гаташ китабына күзәтүгә алданып, кемдер укыр, дипмә... Югыйсә без хәзер башкаларны һәм үзбезне бастырмаган «күңелсез» басмаларны укымыйбыз һәм «кая барабыз?» дигән моңсу сорауны биреп, төн йокыбызны качырып бимазаланмыйбыз шикелле... Әллә мин алгышаммы?

*Сүз уңаеннан: Рәдиф абый үз тирәсендә булганнарны гомере буена тынгысыз булырга өйрәтте: укырга, фикер белдерергә, әдәбият өчен «менә бүген, шушында мин җаваплы» дип тоярга. Ә аның шәкертләре аз түгел...*

Инде Гаташның яраткан форматына килсәк һәм аның үз сүзләре белән әйтсәк, Гаташ «подарочный» басмалар ярата – сайланма җыентыклар. Аларга һәрчак иң-иң шигырьләренә тулларга тырыша. (Бу үзенә булган даими анализ билгесе дә булып тора). «Аларны куен кесәсенә салып йөртәргә була, рәхәт, теләсә кайда алып укыйсың», – ди. Һәм шулай итә дә. Трамвай, автобус тукталышларында, Казан урамының уртасында, куен кесәсеннән кайсыдыр бер классикны тартып чыгарып, көр, куелган тавыш белән укып җибәрүе Дөнъя сүрүен җилфердәтеп алуы да булгандыр. Әй, Кешеләр, Шагыйрьне ишетеп бер сискәнгәз, туктап уйланыгыз: ташларны җыяр вакыт... Сүзгә һәм аның көченә Рәдиф абый кебек гомере буена ихлас бер адарыну белән ышанган кешеләренә сирәк беләм мин...

Безне дә – әле әдәбият дөнъясына беренче адымнарны гына ясап килгән каләм тибрәтүчеләренә – үз заманында нәкъ эңә шундый «подарочный» форматта басылып чыккан классикларның китаплары белән тәэмин итеп тора иде ул. «Эңә, Ахматова түтәенне нинди матур итеп сайлап бастырганнар, ничек ул китапны сатып алмыйсың ди, ышто син!» яки «Мондый бизәлештә Рембон укуның рәхәтлеккәйләре-е-е... и, сез китап кытлыгы күрәп үсмәгәч, аңламыйсыз шул...» дигән жөмлеләре кайсы гына китап кибетенә керсәм дә, һәрчак яңгырап тора. Ә аннары ул китапларны бүләк итеп чыга иде: барыбызга да! Моңысы да – үзенә бер ритуал. Кешене белемле итәргә омтылу, тәрбияләү – зур савап. Мин үзем Рәдиф абыйга бу дәрәсләре өчен гомерем буена рәхмәтле.

## Әйтсен каләм!

«Әйтте каләм» исеме китапка мөнәсәбәтне шунда ук аныклап куя. Бу Рәдиф Гаташның аксакаллар югарылыгыннан торып, шәркый традициягә тугрылык саклап, дөнъяга эндәшүе дә, шул ук вакытта үзенә күрә бер рухи аскәзасына ишарә дә. Аның аша инде чын мәгънәсендә Каләм эндәшә, Каләм сөйләшә. Азмы-күпмә әзерлекле укучы шунда ук, ижади портал аша үтеп, Дәрдемәнд поэтикасына да, аның аша башка шәркый шагыйрьләренң кодларына да барып чыга. Төрки традицияләренң бөтенлеген, чылбыр-җепләренң өзәлмәгәнлеген тоя. Көнбатыш аша үтеп кергән романтика вә фәлсәфәне дә ваемлы ала.

Әмма бер үк вакытта, биредә «чишмә башын» – Җыр башын эзләү, үткән юлны ваемлау да бар. Гадәттә, китап бүлекләрен гомумирәк исемнәр белән атый, ижатында үзен һәрчак Сүз һәм Галәм контекстында тоя торган Гаташ бу китабында биографик

флешбеклар белән сискәндереп куя. Әйтик, тупланманың икенче бүлегә «Басмада имзам күренгәч» дип атала, ул үз эченә 1959-1961 нче елгы шигырьләренә ала һәм шагыйрьнең Уфа чорын коләчләр. Үткәнгә баш иеп, Гаташ биредә ижат башлангычының кайсы басмалардан башланып китүенә ишарә ясый: аларны аерып-аерып күрсәтә: «Кызыл таң», «Яшь көчләр»... Без моны аның олпат яше белән бәйләп, күнел нечкәрү буларак кына кабул итә алабыз, әлбәттә. Әмма киңрәк масштабка да чыгарып була – бәлки, шагыйрь, гомеренең шушы ноктасына килеп житкәч, чишмә башының ни дәрәжәдә хәлиткеч булуын ассызыклай, шул хакта уйланырга чакырадыр безне? Ә без кемнәрне калдырдык, алар кемнәргә тапшырыр безнең рух чылбырын, диюе...

*Атлый да адымын саный –  
Артына борыла сабый.  
Уйлана күңел: сабыйдан  
Калышу әллә ярый?*

*...Тәпиләп, гомер азымда  
Эз ясап киткән идем...  
Ни булыр узган юлларны  
Бер ачып үтсәм, димен...*

Тагын бер үзенчәлек – Гаташ бу китапка гадәттә сайланма жыентык-тупланмаларыннан сайланып төшеп кала торган кайбер шигырьләрен керткән – болай гына, узып барышлы кинәт керткән булган шикелле тоела ала. Әмма юк, алар китапның мәгънәви буыннарын тәшкил итә: абстракт караш ноктасына килгәнче үткән юлындагы төеннәр бу шигырьләр. Гомере буена безне үзенә Шашкын Гашыйк, Хыялый Романтик, Мәхәббәт Жырчысы, Мәжнүннәр Дәвамчысы икәнлегенә инандырган Гаташның «жирский» асылы ачылып китә аларында. Ә ул шигъриятендә ничек кенә автобиографик башлангычлы шагыйрь булып күренмәсен, асылда, тормыш багъларын әллә ни ачмаган да икән безгә, дип ваемлап алачак акыллы, зирәк укучы. Моңысы – киләчәктә – аның биографлары һәм ижатын өйрәнүчеләрнең житди эше. Гадәттә, жанын шәрран ачкан шагыйрьләрнең чын «йөрәк ярасы» да, «жөйләре» дә яшеренебрәк кала... – энә аларын тоя беләбезме без?

1961 елда ижат ителгән «Төнге романтика» шигырен барыбыз да бик яхшы хәтерли – ул Гаташ ижатының визит карточкасы. Һәм менә «Әйтте каләм» жыентыгында шагыйрь «Гөлләр су сорый» чорын башкарак шигыре белән ачып жибәрә. Бу да 1961 елда язылган шигырь, әмма бөтен аһәңе, рухи сугарылышы белән ул – икенче төрле. Без мондый Гаташка күнемәгән:

*Кай илләргә икән барган юлы?  
Кошлар очып үтте күкләрдән.  
Мең-мең кошның сабуллашу моңын  
Бер жаным соң ничек күтәргән?*

Моннан берничә ел элек, шагыйрьнең юбилеена Тинчурин театры артистлары һәм режиссёр Резеда Гарипова белән «Одиссея» спектаклен эзерләгәндә, без аның энә шундый «яшеренебрәк калган» шигырьләренә орынып караган идек. «Мин Гаташныкы!» дип кычкырып тормаганның. Кайчандыр кулъязмалары яшәгән папкаларга кереп поскаганның, китапларыннан да, ачып жибәрүгә үк, сикереп чыкмаганның. Һәм исемдә: бөтенләй яңача ачтык һәм укыдык без ул вакытта Гаташны. Романтик дәрт ташып торган, мәхәббәтне генә жырлаган шагыйрь итеп түгел... Ә Дөнья сүрүе жылфердәвен бар жепселләре белән үтә нечкә һәм бар коләчынә тойган жан итеп, бәгырь итеп..

Мин сезне «Әйтте каләм» китабындагы гомер багъларын барлап чыкканнан соң, Гаташ дөньяларына тагын да зуррак сәяхәткә чыгарга чакырыр идем. Һәм Сүзнең беренчел сафлыгына кайтырга.

Безгә әле аның дөньяларын гына түгел, үзбезнекеләрен дә – ачасы да ачасы.

**Луиза ЯНСУАР**

## ӘСӘР ҮЗ УРЫНЫН ТАПТЫ!

«Казан утлары»нда басылган һәр әсәргә игътибар белән укып барам. Айгөл Әхмәтгалиеваның «Кичке таң» әсәрен дә яратып укыдым. Гомумән, бу язучының ижатын аерым бер игътибар белән күзәтәм. Үзем бик хөрмәт иткән Дания Заһидуллинаның «Бергәләп укыйбыз» рубрикасындагы мәкаләсен дә иң беренче итеп укыдым. Яшермим, Д.Заһидуллинаның әдәбият фәнен шул дәрәжәдә белүенә бик кызыгып карыйм, кайбер фикерләребезнең уртақ булуына бик сөендем. Бигрәк тә Айгөл Әхмәтгалиева ижатына биргән югары бәягә куандым. Ялгышмасам, мин авторның беренче әсәрләрен күп еллар элек «Мәйдан» журналында укыдым. Шул чакта ук «бик өметле язучы кыз килә әдәбиятка» дигән фикер күңеләмдә урнашып калган иде.

Әсәргә килгәндә, бар халык бик яратып укыган «Ак чәчәкләр»дән соң, хәзерге заман табиблары турында тагын бер күләмлә әсәр язуга тотыну автордан бик зур кыюлык сорагандыр дип уйлыйм. Миңа калса, А.Әхмәтгалиева Гөлшаһидәлә, Әбүзәр Гиреевичлар кебек табиблар бүген дә яшәсәләр дә, алар турында язучы кабатлау булмас микән дип борчылмый калмагандыр. Юк, кабатлау түгел, монысына иманым камил. Тимур Айдарович образы «көчле кеше» буларак ачылып бетмәгән, дигән фикер белән килешеп бетәсем килми. Ник дигәндә, Илһам үлеменнән соң ул Чулпанга бергә булу турында тәкъдим ясый, хатын риза булмагач, аның карары белән килешә. Читтән генә ярата. Тормышта бөтен ир-ат та болай булдыра алмый.

Дания Заһидуллина мәкаләсе азагында бик кызыклы сорау куя: бу әсәр башка теллә укучыга да кызыклы булыр микән, кайсы ягы кызыксындыра алыр икән, ди? Үзе үк җавап та бирә. Кабатлап тормыйм. Өстәп әйтәсем генә килә: әйдәгез, тәржемә итеп, башка теллә укучыга да укыткыч! Милләтара никахлар турындагы өлешен ничек кабул итәргә икән? Намаз укый торган хирург, операция вакытында йөрәккә язылган сүз, гомумән, кешене кеше итеп саклауда аның иманы башкарган роль турында аларда нинди фикерләр туар икән? Башка милләт язучылары яза бит. «Кеше ни әйтер» дигән курку без татарда гынадыр дип уйлыйсы килми. Бер дә дөшмәгәч, язмагач, эчкә жыеп яткач, бу телсезләргә тел кирәкми дә, дип, үз ялганнарына үзләре ышанып бетәләр бит инде кайберәүләр.

Башкортстаннан Сәгыйдулла Хафизов мәкаләсен дә укыдым. «Зиһенле проза» атамасы белән тулысынча килешәм. Үзем дә «затлы проза» дип атыйм Айгөл ижатын. С.Хафизовның «милли әдәбиятны үз жирлегеннән аермыйк» дигән сүзе белән һич тә килешмим! Бәйләмәгез инде татарны капка баганасына, ә?! Европага ял итәргә барып, дөнья күрәп тә йөрү, кызыксыкта, шул мизгелдә генә кызыгабыз бит, барыбер әрәмлә басулар, каткак юлларыбызны, бәрәңгезне сагынып кайтып җитәбез. Лондонда яшәп иҗат иткән, дөнья халкына татар әдәбиятын таныткан Равил Бохараевка да, бүгенге көндә анда яшәүче Рөстәм Сүлтигә дә кайт, ятма анда аерылып, диюргә теләмисездер бит? Гел үз казаныңда гына кайнасаң, беркем белми сине. Шуңа да әсәрләрдә башка дөнья матурлыкларын сурәтләүне һич кенә иллюзиягә бирелү, димәс идем.

Айгөлнең тагын бер уңышы – дин, иман турында күңелгә үтәрлек итеп, шул ук вакытта бик читкә китмичә, вәгазь укымайча язучы. Соңгы вакытта дөрес яшәргә өйрәтүче «әсәрләр» күбәеп китте, ул белдеклеләрнең китабын укыгач, киресен эшләсә килә башлый. Кыскасы, «Кичке таң» әсәре жиренә җиткәзеп, бик матур һәм бай тел белән язылып, геройларының эчкә дөньялары, эш-гамәлләре белән укучыларның күңел халәтләрен дулкынландырып, соңгы елларда язылган әсәрләр арасында үзгә бер аерым урын алды инде. Авторга яңадан-яңа уңышлар телсим.

Әлфия ГАЗИЗОВА  
Алабуга шәһәре



## ҮРТӘМЕШЛӘР

### Базар

Фарис ФӘСХИ

*Ике татар бер базар,  
Базарда телләр азар.  
Гәрәй Рәхим*

Киләчәккә өмет баглап,  
Яшәп ята татарлар.  
Оптимистлар – татарлар!

Жәйнең матур көннәрендә  
Сабан туе ясарлар.  
Боекмыйлар татарлар!

Жыелышып бергә-бергә  
Такмак әйтә татарлар.  
Моң кайда соң, татарлар?

Ике татар бер базар, дип,  
Татарлар шигырь язар,  
Шигырьдә сүзләр азар!

Берсеннән-берсе көнләшеп,  
Бер-берләрен сатарлар.  
Киң күңелле татарлар!

Мәскәүдән бер фәрман килсә,  
«Вепелним!» – дип үрә катар  
Безнең түрә татарлар.

### Язам шулай

*Авылныкы да түгел мин.  
Шәһәрнеке дә түгел.  
Рафис Корбан*



Авылда туып үссәм дә,  
Яшим менә шәһәрдә.  
Авылда шагыйрь кирәкми,  
Шуңа күчтем шәһәргә.

Шигырьне авылда язам,  
Ә бастырам шәһәрдә.  
Жаным авылымда яши,  
Тән шәһәрдә — һәрхәлдә.

Биек биналар каплаган,  
Каһәр, шәһәрнең күген.  
Күктән йолдыз чүпләмәсә,  
Шигырь язалмый күңел.

Илһам килми бу шәһәрдә —  
Сүз капчыгым чишмә дә.

Шигырь авылда языла,  
Аяк тыгып чишмәгә.

Шигырь язам шәһәр белән  
Авылым арасында.  
Бик ялыксам, утырырмын  
Проза арбасына.

Бер – авыл дип,  
Бер – шәһәр дип,  
Жилкенмә, житәр, күңел!  
Шәһәр шагыйре мин хәзер,  
Мин авылныкы түгел!

Һич шигем юк, ошбу шигырь  
Бар татарны уятыр.  
Шуның өчен, сынчы дустым,  
Миңа һәйкәл куя тор...





## Гасыр мизгеле

*Кайнар тауга менгән идем,  
Аякларны пешерә.*

Разил Вәлиев

Гасырлар китабын актардым да  
Исемемне анда тапмадым.  
Менә шуңа Жир шарына басып,  
Сүздән дисбе тезә башладым.

Ташлык тауларына менеп йөрдем,  
Ташларына аяк пешереп.  
Зәйдә зәңгәр көймәләрдә йөздем,—  
Яшьтәшләреннән эчен пошырып.

Дусларыма бүлеп бирәем дип,  
Бакчаларда алма эзләдем,

Кайберләре таш хәзерләгәндә,—  
Мин аларга аш әзерләдем.

Ачык авызлының авызын яптым,  
Күзен ачтым йомык күзленең.  
Мәскәү капкаларын каерып ачып,  
Йөзен ачтым икейөзленең.

Гасырлар китабын ачып, татар,  
Исемемә күзен ташласын.  
«XX гасыр кешесе» — мин!  
Белмәгәннәр белә башласын...

## Сүзләр анархиясе

*Кайнап-кайнап чирәм чыккан,  
Тай күк, керт-керт...  
Утлап йөрисе килә.*

Зиннур Мансуров



Кайнап-кайнап, чирәм чыккан  
Чыгып ятасы килә.  
Сүзләр сайлап, шунда шигыр  
Язып атасы килә.

Керт-керт шикәр уртлап эчсәң,  
Чирәмнән чәй кайнатып,  
Төчә сүзле, татлы шигыр  
Яз гына, сүз уйнатып.

Кайнап-кайнап, шигыр чыга  
Йөрәгемнән түреннән.  
Уй-хисләр анархиясе  
Сүзләремдә күренә.

Кайнап-кайнап чыккан чирәм,  
Житмәгән әмма пешеп.  
Кайнаган сүзләр сайласаң,  
Шигырең чыгар өшеп.



## Ат холыклы шагыйрь

*Атлар саклап үстек. Шуңа  
Бераз ат холкы бездә...*

Газинур Морат

Матур язу дәресеңнән  
Качып чыгып киттек без.  
Су буенда учак ягып,  
Әйе, атлар көттек без.

Үсеп життек, шагыйрь булдык,  
Булалмадык атташе.  
Ат башы тоттык сукада,  
Ә гәзиттә — сүз башы.

«Мәдәни жомга» гәзите  
Безнең сүздән башлана...

Шул сүз башын укый алмый,  
И татар газаплана:

Фикерләвең — бик фәлсәфи,  
Укып булмый бит, диләр.  
Матур язу дәресеңнән  
Качып йөргәнгә, юләр...

Ат көтүе көтеп үстек,  
Холкыбыз да атныкы.  
Иң «матур язу» татарда —  
Газинур Моратныкы!



## САЙЛАУЛАРДА РӨСТӘМ МИҢНЕХАНОВ ЖИҢДЕ

Татарстан Республикасы Үзәк сайлау комиссиясе ТР Президентын сайлау нәтиҗәләрен раслау турында карар кабул итте. Анда Рөстәм Миңнеханов жиңде. Республика житәкчесе өчен 1,9 миллионнан артык татарстанлы тавыш бирде. Бу – сайлаучыларның 83,27 проценты дигән сүз. Сайлау участокларында 21 меңнән артык күзәтүче эшләде. Рөстәм Миңнехановны сайлауда жиңүе белән Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин котлады.

## ИНАУГУРАЦИЯ

Казанда Салих Сәйдәшев исемендәге Зур концерт залында сайлауларда жиңеп чыккан Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнехановның үз вазифаларына керешүе уаңеннан инаугурация булып узды. Тантананы ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин ачты. Залга Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Дәүләт Флаглары, ТР Президенты штандарты кертелде. Рөстәм Миңнеханов Татарстан Республикасы халкына тугры хезмәт, гражданныр хокукларын һәм ирекларын, Татарстан Дәүләт суверенитетын тәмин итү, Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы Конституцияләрен, законнарны, үзенә йөкләнгән вазифаларны намус белән үтәү турында тантаналы төстә ант итте. Инаугурация тантанасында РФ Премьер-министры урынбасары Марат Хөснуллин (ул РФ Премьер-министры Михаил Мишустин котлавын да ирештерде), РФ Президентының Идел буе федераль округындагы тулы вәкәләтле вәкиле урынбасары Олег Машковцев, ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, «Татнефть» акционерлык жәмгыятең генераль директоры Наил Маганов, Казан мэры Илсур Метшин, Г.Камал театры артисты Ринат Тажетдинов, Иннополис университеты студенты Руфина Талалаева һ.б. чыгыш ясады.

## ТР ПРЕМЬЕР-МИНИСТРЫ ҺӘМ АНЫҢ УРЫНБАСАРЛАРЫ

ТР Дәүләт Советының унөчөнче утырышында Алексей Песошин кабат ТР Премьер-министры вазифасына расланды.

ТРның яңа хөкүмәте составында Премьер-министр урынбасарлары саны – элеккечә тугыз. Рөстәм Нигъмәтуллин – Премьер-министрың беренче урынбасары. Ләйлә Фазлыева, Равил Әхмәтшин, Васил Шәйхразиев, Мидхәт Шәһиәхмәтов, Марат Жаббаров, Роман Шәйхетдинов, Альберт Кәримов, Шамил Гафаров – Премьер-министр урынбасарлары.

## ПРЕЗИДЕНТ ЮЛЛАМАСЫ

ТР Дәүләт Советының чираттагы утырышында ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов парламентка еллык юллама белән чыгыш ясады. Утырышта Дәүләт Советы депутатларынан тыш дәүләт хакимияте органны, киң жәмәгәтчеслек вәкилләре катнашты. Президент үзенә юлламасында бүгенге катлаулы шартларда республикабыз социаль-иқтисади үсешенә төп юнәлешләрен билгеләде, халыкның тормыш-көнкүреш дәрәҗәсен тагын да күтәрү, кече һәм урта бизнес өчен уңай шартлар булдыру, телне, мәдәнияте саклау һәм үстерү бурычын куйды. Ул шулай ук пандемия шартларында фидакәрлек күрсәткән кешеләргә рәхмәтен ирештерде, халык санын алуның мөһим вакыйгаларның берсе булуын искәртте. Рөстәм Миңнеханов 2021 елны – Туган телләре һәм халыклар бердәмлеге елы дип игълан итәргә тәкъдим итте. Ул үзенә чыгышын тәмамлаганда, язучы Нәби Дәүлинең шигыреннән бер өзек укыды:

Бер көн барсам – тагын яңа шәһәр,

Тагын барсам – яңа бистәләре.

Мин ышанам хәзер: «Кояшны да

Жир астыннан таптык!» – дисәләре.

## ТЕАТРГА – ЯҢА БИНА ҺӘМ ИСЕМ

Чаллы Татар Дәүләт драма театрына яңа бина һәм исем бирелде. Ул Татарстанның халык язучысы, драматург Аяз Гыйләҗев исемен йөртәчәк. Яңа бинаны ачу тантанасында ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов катнашты.

## МӨСЛИМ РАЙОНЫНДА ТАТАР ӘДӘБИЯТЫ КӨННӘРЕ

Мөслим районында традицион татар әдәбияты көннәре булып узды. Әдәбият, тел, моң, дин, әхлак темаларын күтәргән күпсанлы чараларда, шул исәптән «Түгәрәк өстәл»ләрдә

Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, язучылар Зиннур Мансуров, Тәлгат Галиуллин, Фәүзия Солтан, Шәмсия Жһангирова, Ләбиб Лерон, Ленар Шәех, Марат Закир, Рифа Рахман, Рәдиф Сәгъди, Фәйрүзә Мөслимова, Факил Сафин, Рәфкәт Шәһи, Минзифа Әхмәтшина, әдәбият галимнәре Хатыйп Миңнегулов, Миләүшә Хәбетдинова, дин әһелләре – Татарстанның баш казые Жәлил хәзрәт Фазлыев, «Ислам динен кабул итүгә 1000 ел» исемендәге Казан югары мөселман мәдрәсәсе ректоры Ильяс хәзрәт Жһаншин, Казандагы Апанай мәчете имамы Нияз хәзрәт Сабилов һ.б. катнашты.

#### ГАРИФ АХУНОВНЫ ИСКӘ АЛУ

Тууына 95 ел тулу уңаеннан Арча районында Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Гариф Ахуновны искә алдылар. Язучының Арча зиратындагы каберен зиярәт кылдылар. Монда Гарифжан Ахунжан улының, жәмәгәте Гөлшәһидә Габдрахман кызының, малайлары Рәшит Гарифжан улының (өчесе дә – Татарстан Язучылар берлеге әгъзалары) рухына Коръән багышланды. Аннары кунаклар Г.Ахунов укыган Казанбаш мәктәбәндә укучылар белән очраштылар, Кечкенә Очиле авылында Ахун чышмәсендә булдылар, районның сәнгать мәктәбәндә яшә ижатчыларга Гариф Ахунов премияләрен тапшыру тантанасында чыгыш ясадылар. Бу чараларда Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рәмис Аймәт, «Безнең мирас» журналының баш мөхәррире Ләбиб Лерон, «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакийф Нуриев, язучы-прозаик Марат Әмирханов, шагыйрә Ольга Левадная, әдәбият галимәсе Әлфия Галимуллина, галим-тарихчы Азат Ахунов, жирле язучы Зиннур Тимергалиев, журналистлар Сәембикә Кашапова, Илья Чирков һәм Гариф Ахуновның кызы, шагыйрә Наилә Ахунова катнашты.

#### БОРЫНГЫ БАБАЛАРЫБЫЗ ЖИРЕНӘ СӘФӘР

Язучылар Марсель Галиев, Рәкил Зәйдулла, Газинур Морат Алтайда булып кайттылар, дингез өсте тигезлегеннән 3300 метр биеклектәге Курай сыртына күтәрелделәр. Бастырак курганнары эргәсендә булдылар. Анда борынгы төрки бабаларыбыз рухына дога багышланды. Соңыннан эдипләр Барнаул шәһәрәндәге милли-мәдәни мохтариат бинасында миллитәтләрәбез белән очраштылар.

#### ИСӘНБӘТНЕҢ ТУГАН ЯГЫНДА

Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, әдәбият галимәсе Миләүшә Хәбетдинова XX йөз татар әдәбияты классигы, Татарстанның халык язучысы, драматург, шагыйрь, тел-әдәбият галиме, фольклорчы Нәкый Исәнбәтнең туган ягы Башкортстанның Салават районы Малаяз авылында булып, күренекле шәхеснең тууына 120 ел тулу уңаеннан үткәрелгән чараларда катнаштылар, музей карадылар.

#### ЧӘЧӘК САЛУ

Бер төркем язучылар татар әдәбиятының күренекле шәхесләре Тәжи Гыйззәт, Нәкый Исәнбәт каберләренә чәчәкләр салды. Искә алу мәрәсимендә мәшһүрләрнең туганнары да катнашты.

#### ГӨЛСЕМ КАМАЛОВА ТУРЫНДА МӘКАЛӘ

Төркиядә зур тираж белән чыга торган «Сабах» газетасында татар кызы Гөлсем Камалова һәм аның иптәшләренә Балкан сугышы вакытында Истанбулга килеп, төрек сугышчыларына ярдәм итүләре турында мәкалә басылып чыкты. Ул төрек журналисты Гөкан Гөкташ тарафыннан язучы Роза Туфитуллова язган «Гөлсем» романының төрекчә дөнья күрүе уңаеннан әзерләнгән.

#### КОТЛЫЙБЫЗ!

Әдәбиятны үстерүгә һәм популярлаштыруга, Татарстан һәм Башкортстан арасында дуслыкны ныгытуга, бердәм мәдәни киңлекне саклауга зур өлеш керткән өчен, Татарстанның халык шагыйре Ренат Харис (Ренат Мәгъсум улы Харисов) Салават Юлаев ордены белән бүләкләнде. Башкортстанның дәүләт бүлгән Башкортстан Республикасы Башлыгы Радий Хәбиров тапшырды.

2020 елның 24 сентябрәндә 85 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрь, публицист, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, Гаяз Исхакий исемендәге әдәби премия лауреаты Әхмәт Әхәт улы Рәшитов (Әхмәт Рәшит) вафат булды.

Мәрхүм Буа районы Яңа Чәчкап авылы зиратында жирләнде.

---

## В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Р.ЗАЙДУЛЛЫ «Последняя любовь Ильяс Алкина», роман Ф.САДРИЕВА «Трудный возраст», роман Г.ГАЛЛЯМОВОЙ «Синие колокольчики»; стихи С.ЯКУПОВОЙ, Д.ХАЙРУЛЛИНА, С.АХМЕТЗЯНОВОЙ, Л.ЮНУСОВОЙ.

Литературный конкурс «Помни о Родине»: рассказ З.ГИМАЕВА «Самовар».

Фотоархив: 30 лет – газете «Шахри Казань».

«Свет далёких огней»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ «Родники – в море...»;

рассказ Д.БУЛАТОВОЙ «Свадьба».

75 лет со дня рождения Джаудата Дарзамана: статья Р.РАХМАН «Пора разбудить страну».

Розе Түфитүлловой 75 лет: статья Г.ГАЙНУЛЛИНОЙ, Л.АБУДАРОВОЙ «Возвращение Гүльсум-Джюконды»

«Книжное обозрение»: статья Л.ЯНСУАР «Оболочка мира» (маленькая ретроспектива на Гаташа и на нас).

«Отклик»: А.ГАЗИЗОВА. «Произведение нашло свое место!»

«Страницы юмора»: подготовил Ф.ФАСХИ.

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На нашей обложке: парк им. Урицкого (г.Казань). Фото А.Арахамия.

---

## IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novel by R.ZAYDULLA «The last love of Ilyas Alkin»

novel by F.SADRIEV «Difficult age», novel by G.GALLYAMOVA «Blue bells»;

poems by S.YAKUPOVA, D.KHAYRULLIN, S.AKHMETZYANOVA, L.YUNUSOVA.

Literary competition «Remember the Motherland»: story by Z.GIMAEV «Samovar».

Photo archive: 30 years old to the newspaper «Shakhri Kazan».

«Light of distant fires»: article by D.ZAGIDULLINA «Springs are in the sea ...»;

story by D.BULATOVA «Wedding».

75th anniversary of Jaudat Darzaman: article by R.RAHMAN «It's time to wake up the country.»

Roza Tufitullova is 75 years old: article by G.GAYNULLINA, L. ABUDAROVA «Return of Gulsum-Gioconda»

«Book Review»: article by L.YANSUAR «The shell of the world» (a small retrospective on Gatash and on us).

«Response»: A.GAZIZOVA. «The work has found its place!»

«Pages of humor»: prepared by F.FASKHI.

From the photo archive of the magazine.

Diary of social and cultural life.

On our covers: park named after Uritsky (Kazan). Photo by A. Arahamia.

---

Тышлыкның беренче битендә:

Казанның Урицкий исемдәге паркы.

А.Арахамия фотосы.